

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

234-237

BUDAPEST

2016

No. 1-4.

HUNGARIA

Vol. LXII.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG - EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest), JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest) (*főszerkesztő - editor-in-chief*), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), ROMAN MEISSNER (Poznan), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD SEIDLER (Freiburg), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (*elnök - president*), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG - EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (*főszerkesztő - editor-in-chief*),
KATALIN KAPRONCZAY, LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (*szerkesztők - editors*)

Kiadja – Edited by

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I.Ph. Semmelweis nominata),
Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)

A folyóirat jelen száma az Egis Gyógyszergyár Zrt., a Hungaropharma Zrt.
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010-3551

Felelős kiadó: Kapronczay Károly

TARTALOMJEGYZÉK – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ARTICLES

BOTLIK Richárd – NEMES István – TOLVAJ Balázs: <i>Kétségeink II. (Jagelló) Lajos cseh- és magyar király (1506-1526) holttestének azonosításával kapcsolatban.</i> (Our Doubts regarding the Identification of the Corpse of Louis II King of Bohemia and Hungary.)	5
KAPRONCZAY Károly: <i>A prevenció gondolata az 1876. évi közegészségügyi törvényben.</i> (Thought of Prevention in the Hungarian Public Health Law of 1876.)	23
BENKÉNÉ JENŐFFY Zsuzsanna – BENKE Tibor: <i>A homeopátia fogadtatása a magyar egyház(i)ak körében a 19-20. században.</i> (Reception of Homeopathy by the Hungarian Churches and Clericals during the 19-20. Centuries)	29
KÜHRNER Éva: <i>A nyíregyházi gettó egészségügye és az ideiglenes zsidó kórház.</i> (Sanitary Conditions in the Ghetto of Nyíregyháza, and the Temporary Jewish Hospital)	43
ERDŐS Kristóf: <i>A budavári Sziklakórház és a Nemzetközi Vöröskereszt (1944–1945)</i> (The Hospital in the Rock under the Buda Castle, and the International Red Cross 1944-1945).	55
PERJÁMOSI Sándor: <i>A kolozsvári Orvostörténeti Intézet programtervezetei az 1940-es évekből</i> (The Draft Programs of the Department for Medical History at Kolozsvár in the 40ies)	65

KÖZLEMÉNYEK – COMMUNICATIONS

KAPRONCZAY Károly: <i>Adatok a hazai orvostképzésben résztvevő zsidó hallgatókról a 18/20. században.</i> (Some Data regarding Jewish Students Attending Hungarian Medical Schools during 18-20. Centuries.)	77
MÜLLER, Miklós – ELEK, Gábor: <i>A Biology Textbook Edited by Ervin Bauer in 1935 and its Subsequent Fate.</i> (Bauer Ervin 1935-ös biológia-tankönyve és a könyv további sorsa)	85
KOVÁCS I. Gábor: <i>Vészi Gyula professzor életrajza és életrajzi adattára.</i> (Biography and Biographical Database of Professor Gyula Vészi).	93
PETNEHÁZY Dezső – FATULA, Jurij: <i>Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének egészségügyi szolgálata az első világháborúban.</i> (The Health Service of the Austro-Hungarian Army during the World War I.)	99
KICSI Sándor András: <i>A denevér a magyar néphitben és népi gyógyászatban.</i> (Bat in the Hungarian Folklore and Folk Medicine)	109

A Fischer Jakab emlékülés anyaga: (Contributions to the Memorial Session for Jakab Fischer)

KAPRONCZAY Károly: <i>Ideg- és elmegyógyászat Magyarországon a 19/20. század fordulóján.</i> (Hungarian Neurology and Psychiatry on the Turn of the 19-20. Centuries).	125
BITTER István: <i>A hazai egyetemi pszichiátriai iskolák folytonossága.</i> (The Continuity of Psychiatric Schools at Hungarian Universities)	131

FISCHER János: <i>Fischer Jakab élete</i> (Biography of Jakab Fischer)	133
BARAN Brigitta: <i>Fischer Jakab igazságügyi pszichiátriai publikációs tevékenysége 1885-1920.</i> (Forensic Psychiatric Publications and Activity of Jakab Fischer 1885-1902)	138
PEKAŘOVÁ, Katarina: <i>Fischer Jakab és a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület</i> (Jakab Fischer and the Association of Physicians and Natural Scientists of Pressburg)	143
KISS László: <i>Ami az előadásokból kimaradt – Adalékok Fischer Jakab pozsonyi éveire.</i> (Details not Mentioned Yet – Recent Data regarding the Pressburg-Years of Jakab Fischer).	149

ADATTÁR – DOCUMENTS

TÓTH Mária: <i>Patikaszerek, gyógymódok és áraik a Batthyány család inventáriumának irataiból 1650-1654.</i> (Medicaments, Therapies and their Prices in the Inventory of the Family Batthyány 1650-1654.)	155
--	-----

KRÓNIKA – CHRONICLE	185
----------------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	197
---	-----

KÉTSÉGEINK II. LAJOS CSEH- ÉS MAGYAR KIRÁLY (1506-1526) HOLTTESTÉNEK AZONOSÍTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN – TOLVAJ BALÁZS

A koalíciós keresztény had 1526. augusztus 29-én, a mohácsi csatában megsemmisítő vereséget szenvedett I. Szülejmán (uralk. 1520-1566) szultán seregétől. Az ütközet, majd a másfél óráig tartó összecsapást követő menekülés során nemcsak a magyar hadvezetés, hanem a Magyar Királyság politikai elitje is hatalmas veszteséget szenvedett: a fiatal magyar- és cseh király, II. (Jagelló) Lajos (uralk. 1516-1526) mellett hét főpap (köztük az ország két érseke) és mintegy harminc főúr elesett. A Magyar Királyság életben maradt főméltóságainak (*prelati et barones*) feladata volt, hogy beiktassák az új uralkodót. Az 1526-ban kialakult helyzet igen kényes volt, hiszen a magyar szokásjog (*ius consuetudinis*) arról rendelkezett, hogy addig nem dönthettek a főméltóságok az új király személyéről, amíg nem gondoskodtak az előző királyt megillető temetésről.¹ A királyi holttest megtalálásának kétségtelenül elsődleges forrása Sárffy Ferenc győri kanonok jelentése, aki szemtanúként ott volt Czettritz Ulrich királyi kamarás oldalán, amikor a II. Lajosnak tulajdonított férfi holttestét agnoszkálták. Sárffy a mohácsi csata idején a győri várban, mint udvarbíró az őrség parancsnoki tisztét is ellátta.² A jelentést Győrben írta Brodarics István kancellárnak, 1526. október 19-én.³ A latin nyelvű jelentést magyar nyelvre átültető Bartoniek Emma történész Pray György másolatából dolgozott, amely számos ponton eltért az irat eredeti tartalmától.⁴ Kezdvén rögtön a levél keltezésével, amit Bartoniek 1526. december 14-ére tett. Abszurd dolog, hiszen II. Lajost Székesfehérvárott, 1526. november 9-én helyezték örök nyugalomra. A december 14-i változat olvasható a mohácsi csata 450. évfordulójának tiszteletére kiadott, szakmailag Fehér Géza és Szakály Ferenc által ellenőrzött Mohács emlékezete című kötetben is.⁵ A középkor végén bevett írói gyakorlatot tükrözte a győri udvarbíró-kanonok jelentésének alábbi keltezése: „Ex arce Iauriensi, feria VI. post [fest.] Lucae, Evangelistae.” Magyarra fordítva: „A győri várból, Lukács evangélista ünnepét követő pénteken.” A szóban forgó szent, Lukács evangélista ünnepe október 18-án van. Ezt a napot 1526-ban csütörtökre ünnepelték, amiből tehát az következik, hogy az ünnepet követő péntek az ünnep utáni napra, október 19-re esett.⁶

A keltezésen kívül két, jelentős különbséget fedezhetünk fel, ha a Sárffy-féle jelentés fordítását összevetjük a korabeli másolatokkal. Rögtön le kell szögeznünk, hogy a Sárffy

¹ Fraknói Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Bp., 1921. 141-142. Barta Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526-1528)*. Bp., 1983. 30-33. Újabban Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010. 53-55.

² Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. *Győr egyházmegye múltjából*. III. Győr, 1938. 340.

³ Botlik Richárd: 1526. október 19. (Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez.) *Századok*, 136 (2002) 3. 669-677.

⁴ Pray, Georgius: *Annales regum Hungariae*. Pars V. Vienna, 1766. 121-122. Bartoniek Emma: *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései*. Bp., 1926. 145.

⁵ *Mohács emlékezete*. Szerkesztette: Katona Tamás. Bp., 1979. 96.

⁶ Botlik (2002) 669-677.

jelentésnek nincs meg az eredeti példánya, vagyis II. Lajos agnoszkálásának részleteit a rendelkezésünkre álló korabeli, hiteles másolatokból ismerjük. Pray György az 1730-ban, Lipcsében kiadott, *Friedrich Wilhelm von Sommersberg* által publikált szöveg másolatából dolgozott, amit szövegkritikai szempontból nem tartunk megfelelőnek. A Pray-féle változat első, magyar nyelvű fordításában az olvasható, hogy a győri udvarbíró által romlatlannak látott királyi holttestet a fogairól ismerték fel: „[...] pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak.”⁷ Noha az eredeti levélről készült, korabeli másolatban ez áll: „Kiástuk először a fejet, és lemostuk legszebb részeit, azon jegyeket, melyeket király őfelsége a fogain viselt, [s amely – B. R.] őt híressé tette.”⁸ Sárffy Ferenc tehát egy szóval sem említette a jelentésében, hogy II. Lajost a fogairól pontosan felismerték, csak megállapította aényt, hogy a király sáros fejét, legszebb részeit, köztük a fogait is lemosták. A következő, s a másolatok közti legnagyobb eltérést II. Lajos sérülésének minőségi és mennyiségi leírásában tapasztalhatjuk. Pray szerint „[...] nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán.”⁹ A Lengyelországban őrzött másolat alapján „egyetlen kicsiny, arany érme méretűt leszámítva, a legkisebb seb sem volt rajta.”¹⁰ Kézzelfogható, hogy miért vezethette félre a magyar közgondolkodást a Pray-változat, hiszen teljességgel kizárt, hogy a II. Lajos halála és holttestének megtalálása között eltelt időintervallumban az agnoszkálók egy egészen kis sebet azonosítsanak a hulla ajkán. Ezzel szemben Sárffy megállapította, hogy a Lajos királynak titulált személy holttestén volt egy érme nagyságú seb, amelynek a kiterjedése nem elhanyagolható, akár még halálos sebet is jelenthetett. Érem nagyságú seb azonban nem lehetett a holttest ajkain, mert azok – tompa trauma hatására – nem kör alakban, hanem hosszanti, vagy haránt irányban vonalasan berepednek, esetleg átszakadnak, a mögöttük lévő metszőfogak pedig kitörnek. A Sárffy-levélben viszont a meglévő fogakon lévő „jegyek” olvasható, nem pedig kitört fogakról van szó.¹¹

Fontos tisztáznunk, hogy kik végezték az agnoszkálást. Meglepő ugyanis az a történelmi alaphelyzet, miszerint II. Lajos király holttestét ugyanaz a cseh udvari kamarás, Sebastian Ulrich von Czettritz (die Burg) Neuhaus azonosította 1526 októberében,¹² aki koronatanúja volt a király vízbefúlásának! Mégis ki volt valójában – rövidítve – Czettritz Ulrich? Bár történészeink *von Kynsberg*nek aposztrofálják, de a német nyelvű családta-kutatási adatok alapján megállapíthatjuk a fenti név valóságát. Ulrich négy bátyja valószínűleg a sziléziai Kynsbergben jött világra, ezért őket megillette a nemesi von Kynsberg név, de Ulrich, további három bátyjával egyetemben már a csehországi Neuhausban született, ezért és az ősi birtokvagyon egyik potenciális örököséként is kaphatta a Neuhaus-szal összekapcsolt családi

⁷ Pray (1766) 122. Bartoniek (1926) 146.

⁸ *Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Poloniae... I-XIII.*, Posnaniae, 1852-1915. (Továbbiakban: AT.) Vol. VIII., 228. Botlik (2002) 669-677.

⁹ Pray (1766) 122.

¹⁰ AT. VIII., 228. Botlik (2002) 669-677.

¹¹ A kézirat alapos ellenőrzése után sem találtunk olyan részt, amely arra utalna, hogy a király ajkán lett volna egy aranyérem nagyságú seb. Biblioteka Narodowa, Warszawa. Teki Górskiego T.6. fol. 237 v. Vö. Kasza Péter: Holttest a patakban. *Magyar Könyvszemle*, 131 (2015) 4. 410.

¹² Goedsche, Hermann: *Schlesischer Sagen-, Historien- und Legendenschatz*. Meissen, 1840. 316-317. Müller, Karl August: *Vaterländische Bilder, oder Geschichte und Beschreibung sämtlicher Burgen und Ritterschlösser Schlesiens*. Zweite Ausgabe. Breslau, 1844. 26.

nevet.¹³ Két leánytestvére is volt, de őket név szerint nem említik a források. Édesapjuk *Hans* és testvére *Georg* óriási vagyont örökölt, amin osztoztak, így lett Kynsburg és Neuhaus várának tulajdonosa Hans, de Fürstenstein városát 1463-ban át kellett adniuk *Podjebrád* királynak, mert rabláson fogták őket. Hans kétszer nősült, 1493 körül elhalálozott, ez idő tájt születhetett nyolcadik fia, Ulrich. Azért tartjuk fontosnak mindezt kihangsúlyozni, mert a cseh főkancellár, *Adam I. z Hradce* (1494-1531) nevében¹⁴ – akit Istvánffy Miklós történétíró egyszerűen csak *Újházi Ádámnak* (Adam von Neuhaus) hív¹⁵ – szintén felbukkan a Neuhaus név, ami a két személy közötti, ma még ismeretlen kapcsolatra utal. Persze lehetséges, hogy két Neuhaus nevű városról, vagy a vár-város nevének összefonódásáról van szó, de Czettritz Ulrich vonatkozásában az Újházi nevet a magyar források még csak nem is említik. A cseh főkancellár anyai ágon rokonságban állt a Habsburgokkal, felesége és dédnagyanyja révén pedig a nagyhatalmú *Zdenek Lev z Rozmital* kormányzóval, aki politikai ellenfele volt a krumlaui székhelyű, Lajos-párti *Rozmberk* családnak. *Václav Buzek*, cseh történész szerint a cseh politikusok közül *Habsburg Máriához* legközelebb *Hradce* állt, aki *Ferdinándot* támogatta a cseh királyválasztás során.¹⁶ Cseh főkancellári pozícióját Ferdinánd cseh királlyá történő megválasztása (1526. okt. 23.) után is megtarthatta, annak ellenére, hogy a mohácsi csata idejében Győr körzetében időzve,¹⁷ emberei kirabolták (*„el is fogtak a mieink – a csehekről beszélek”*) a csatából menekülő Brodarics István magyar kancellárt (Brodarics István levele *Piotr Tomicki* alkancellár püspököknek 1526. szept. 6.) és szabadon engedéséért váltságdíjat is követeltek tőle.¹⁸ A kancellár levele szerint: *„püspök barátaim várába kellett menekülnöm”*, ami minden valószínűség szerint Győr lehetett, ahol pedig Sárffy Ferenc volt az udvarbíró, tehát a két történelmi szereplő találkozhatott egymással 1526 szeptemberének első napjaiban! Czettritz 1526. augusztus 31-én, Neszmélyben érte utol II. Lajos király feleségét, Mária királynét és jelentette II. Lajos halálát. Czettritz szóbeli beszámolójáról *Burgio* pápai nuncius levele tudósít: *„Menekülés közben elértek a Duna egy kicsi ágacskájához, de mikor át akartak kelni, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, s fáradt is volt, leesett és belefulladt abba a patakba. Mikor Aczél István látta, hogy a felség veszedelemben van, utánaugratott, de ő is megfulladt.”*¹⁹ Czettritz igazmondásában sokan kételkedtek ekkor, *Burgio* szerint voltak, akik Lajost a Csele patakon túl is látni vélték, *Zsigmond*, lengyel király pedig Máriához írt levelében fejtette ki kétségeit. *„Legkegyelmesebb hercegnő stb. Jóllehet, Felségetek udvarának követe [Jiri Zabka, vagy Georgius Zabka, aki 1526-ban királyi titkár, majd később cseh alkancellár – B. R.] értésünkre adta az Ön legkegyelmesebb férje és a mi legkedvesebb unokaöcsénk [értsd: II. Lajos – B. R.] halálát, azonban a követ érkezése után sem szűntek meg azok a különféle híresztelések*

¹³ www.boehm-chronik.com/geschichteschwarzwaldau/SchAnl3.pdf Letöltés dátuma: 2016. 03. 06.

¹⁴ Hrdlička, Josef – Hrdličková, Markéta – Bina, Antonin: *Telč*. Telč, 2007. 56. Bůžek, Václav - Hrdlička, Josef: *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha, 1997. 299-315.

¹⁵ Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. A szöveget szakmai szempontból ellenőrizte: Pálffy Géza. Bp., 2001. 230.

¹⁶ Buzek, Václav: Saját országában idegen. In. *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521-1531*. Bp., 2005. 57-62.

¹⁷ Istvánffy i. m. 230.

¹⁸ B. Szabó János: *Mohács*. Bp., 2006. 97-98.

¹⁹ *Mohács*. Szerkesztette: B. Szabó János. Bp., 2006. 93. (Bartoniék Emma fordítása.)

sek, amelyek őfelsége életben maradásáról szólnak. És valóban, a [hírek közül a – B. R.] napokban mindegyiket felülmúlta, hogy halljuk, Felsegetek Czettritz-t arra a helyre küldte, ahol Őfelsége leesett és meghalt. Kihallgattuk őt, de hogy az ő változata igaz lehet-e vagy nem – ezt mások határozottan cáfolják. Együttal Felsegetekhez küldünk egy követet [Mikolaj Nipszyc sziléziai udvarnokot – B. R.] egyeztetni mindezekről, hogy híreket kapjunk arról, ami ott történik.”²⁰ Mivel Nipszyc valamikor a követutasítás idején, tehát 1526. okt. 11-én indult el Krakkóból, a levélben szereplő információnak, miszerint Mária Czettritz-t visszaküldte a baleset helyszínére, jóval korábbinak kell lennie, mint az okt. 18-án bekövetkezett agnoszkálás időpontja. Következtetésünk: Czettritz-t kétszer küldték vissza Mohácsra!²¹

Czettritz beszámolójával kapcsolatban orvosi kétségek is felmerülnek, mégpedig nem is II. Lajossal, hanem *Aczél Istvánnal* kapcsolatban, aki már 1504-ben királyi kamarás, 1516-ban pozsonyi porkoláb, 1521-től királyi tanácsos és bennfentes udvari ember, egy személyben pozsonyi várkapitány és alispán is volt.²² Barátja, Burgio szerint Aczél igen ceremónias államférfi, aki még a Pápával is találkozott Rómában. Az igen tapasztalt, megfontolt 45-50 éves katonaemberről, aki páncélt is viselt, a tarsolyában pedig 10 ezer aranyat tartott magánál,²³ nem gondolnánk, hogy a felvértezett lovával felelőtlenül beugratott volna a patakba, mert akkor a ló rálépett volna az elmerült királyra.

Lóval nem lehet a vízben fuldokló embert kimenteni, hanem csak gyalogosan, levetve minden nehezéket, mert a mentőnek ilyenkor a víz alá kell buknia, csak akkor lehet képes vízi mentést végezni. A Pozsonyban tartózkodó *Thurzó Elek* királyi kincstartó 1526. szeptember 29-én írt levelet I. Zsigmond lengyel királynak II. Lajos haláláról. Az iratban olvasható, hogy „[...] a felség lova, amelynek hátán ült, súlyosan megsebesült az ütközetben, és végül azok, akik – hacsak nem akartak az ellenség kezére kerülni – menekültek, a Duna egyik mély torkában kellett áthaladniuk, ahová Őfelsége a lovával együtt beleesett, és szerencsétlenül meghalt.”²⁴ A mély torok arra enged következtetni, hogy egy vízfolyás sáros partszakaszába esett bele – az egyébiránt gyakorlott lovasnak számító – király és kísérete. Más visszaemlékezők által írott beszámolókból is olvashatjuk Thurzó Elek változatát, hogy II. Lajos király lova a csatában megsérült.²⁵ Annak okára viszont nem találunk ésszerű magyarázatot, hogy a király vajon miért nem cserélte le a sérült lovát például az egyik testőrének hatására?²⁶ Aczél István utasíthatta is volna Czettritz-t a mentésre, mivel egy tanácsos a ranglétrán felette állt a kamarásnak. Czettritz mindenféleképpen elmulasztotta a kötelező segítségnyújtást, amit nem értünk, mivel igen jó lovas és fegyverforgató is volt. Lovagi tornákon szép sikereket ért el,

²⁰ AT. VIII., 215. (Az idézett levél részletét Botlik Richárd fordította.)

²¹ Érvelésünket alátámasztja az is, hogy Habsburg Ferdinánd már 1526. szeptember 11-én írta Beheim kamaragrófnak: készüljön pénzzel a királyválasztásra, mert II. Lajos halála miatt ő öröklí a cseh- és magyar trónt. *Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Hoffinanz-Ungarn RN I.* Konv. 1275-1526. fol. 253.

²² Fögel József: *II. Lajos udvartartása 1516-1526.* Bp. 1917. 39.

²³ Istvánffy i. m. 220.

²⁴ AT. VIII., 224-226. (Az idézett levél részletét Botlik Richárd fordította.)

²⁵ Lásd feljebb. Mohács (2006) 93.

²⁶ Egyedül egy velencei kém Grazban, 1526. szept. 17-én kelt jelentésében olvasható, hogy II. Lajost kísérői átemelték egy másik ló hátára, de az a jószág is menthetetlenül belefulladt az iszapba – a királlyal együtt. Sanudo, Marino [Minor]: *I diarii Marino Sanuto.* Ed. Nicolo Barozzi, Guglielmo Berchet, 1–59. Tom. Venezia, Federico Visentini, 1879–1903, T. 42. 704-705.

az 1519-i farsangon a valószínűleg német *Siegmund Stibitz*-cel, aki szintén udvari kamarás²⁷ volt, hatszor is összezsapott. A történetet lejegyző *Brandenburgi György Zettritz*-ként írta le a cseh lovag-kamarás nevét. *Kubinyi András* hívta fel a figyelmet Mária egyik *Zekrick*(?) nevű udvarhölgyére, aki Ulrich nővére is lehetett.²⁸ Vitézi tornákon II. Lajos király is rendre sikeresen szerepelt, az 1523. nov. 17-18-i harci játékokon *Unghad* báróval, Habsburg Ferdinánd főherceg étékfogójával tört lándzsát.²⁹ Burgio nuncius szerint Czettritz egyike volt Lajos egyik legbizalmasabb embereinek, de a király halálának története alapján áldozatkészsége és hűsége már nemigen dicsérhető. A párbajvivő II. Lajos bizalmába fogadhatta a nála 12-13 évvel idősebb, ünnepelt lovagot, aki viszont később nem igazolta, hogy rászolgált volna a király bizalmára. Czettritz személye kapcsán még szeretnénk felhívni a figyelmet egy tévedésre: ő királyi kamarás volt, de soha nem töltött be királyi asztalnok- vagy étékfogómesteri (*dapiferorum regalium magister*) pozíciót.³⁰ A II. Lajos vízbefúlásáról szóló egyik beszámoló (egy cseh úr levele) forrásként – és egyben a baleset szemtanújaként – a királyi asztalnokmestert jelölte meg, aki viszont ekkor vingárti Horváth Gáspár volt, nem pedig Czettritz.³¹ Aczél Istvánról megjegyezzük, hogy Istvánffy és Brodarics szerint is 1526. aug. 27-én, a Bornemissza János pozsonyi ispán és budai várnagy, II. Lajos egykori nevelője által kiállított, 300 fős nehézfegyverzetű lovascsapat kapitányaként érkezett a mohácsi táborba.³²

Felhívjuk itt a figyelmet a szóhasználatra, a fegyverzetten Istvánffy nemcsak a kézfegyvereket, hanem a páncélzatot is érti. A Sárffy Ferenc győri udvarbíró jelentésében szereplő, a „mocsár”-ból előhúzott királyi fegyverek között ott lehettek a páncélzat darabjai is! Aczél István csapata feltehetően II. Lajos mögött helyezkedett el a csatában, velük pótolhatta *Tomori Pál* fővezér, kalocsai érsek az átirányított *Ráskay*-féle kontingenst. Véleményünk szerint Lajos feltételezett baleseténél mind Aczél István megbízható embereinek, személyes kísérőinek, továbbá Czettritz társainak, *Majláth Istvánnak* és vingárti Horváth Gáspárnak is ott kellett lenniük, mivel utóbbiakat Brodarics név szerint, királyi istállómestereként (*stabuli regii magister*) és II. Lajos mögötti, különálló csoportként említi *Igaz leírás* című művében.³³ Nem részletezi azonban feladatukat, de valószínűsítjük, hogy ők voltak, akik friss lovakat tartottak készenlétben a király és a két udvarmester számára, mivel Báthory György, a királyi

²⁷ Fögel (1917) 54.

²⁸ Kubinyi András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521-1526. In: *Habsburg Mária* (2005) i. m. 13-23.

²⁹ Fögel (1917) 116.

³⁰ Vö. Mohács (2006) 121-125. A királyi étékfogómester pozíciót magyar születésű, a tárgyalat korban ún. „igazi” bárók töltötték be, és a cím nem lehetett örököltni.

³¹ Uo. 121-125. Mohács idején két királyi étékfogómester működött: vingárti Horváth Gáspár és csulai Móré László. Állításunkat igazolja Thurzó Elek kincstartó 1526. augusztus 9-én, Budán írt listája, amely a mohácsi csata előtti legutolsó ismert összeírása az ország főméltóságainak. Ebben a listában nem szerepel Czettritz neve. *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Fényképgyűjteménye*, Budapest. U Szekció, 276292. Vö. <http://szapolyai.hupont.hu/106/utolso-osszeiras-a-magyar-kiralsag-fomeltosagairol> (Letöltés: 2016.06.27.)

³² Istvánffy i. m. 220.

³³ Brodarics István: *Igaz történet a magyarok és Szülejmán török császár mohácsi ütközetéről*. Első kiadása: Kraków, 1527. B. Szabó (2006) 134-155. Brodarics magyar nyelvű fordítása e kérdésben pontatlan. Brodarics latin nyelven írt visszaemlékezésében az istállómester (*stabuli regii magister*) elnevezéssel tudatosan megkülönböztette a három kísérőt (Czettritz-t, Majláth-ot és Horváth-ot) csesdi Báthory György lovászmestertől (*agazonum regiorum magister*), aki hiányzott a mohácsi csatából! Ennek ellenére az emlékirat magyar interpretálásában istállómester helyett lovászmesterekről olvashatunk, ami képtelenség, hiszen Czettritz származása miatt nem viselhetett lovászmesteri címet, Majláth István nem „igazi” báró, vingárti Horváth Gáspár pedig étékfogómester volt.

lovászmester nem vett részt a mohácsi csatában! Arról, hogy a király legalább négy kísérvével menekült a mohácsi csatából, *John Hackett* (németalföldi angol követ) szeptember 18-án, Antwerpenben kelt leveléből van tudomásunk.³⁴ A három ló számban pedig megegyezik Lajossal és a két udvarmesterrel, vagyis testőrrel, *Andrzej Trepkával* és *Korlátkövy Péterrel*. Sárffy szerint Trepka holttestét a baleset helyszínén megtalálták. A lengyel származású Andrzej Trepka z Obradowic báró³⁵ 1520-1522 között nevezték ki Korlátkövy mellé udvarmesternek. Előzőleg már 1516-tól az udvari cseh testőrség kapitánya volt, a lengyelen kívül csehül is jól beszélt, ezért gyakran küldte II. Lajos követként diplomáciai tárgyalásokra.³⁶ Trepka 1518-ban részt vett a lengyel Zsigmond király krakkói esküvőjén is, ahol a királyt *Kázmér tescheni herceg* (*Szapolyai János nagybátyja*) és *Sárkány Ambrus* képviselte 273 lovassal. Szapolyai János vajdát 50, de még a főudvarmester *Buzlai Mózes*t is 13 lovas katona kísérte – tegyük hozzá: békeidőben!³⁷

Vitatható, hogy a cseh királyi kamarás mennyire állt közel a királyhoz, milyen mértékben ismerhette, és vajon tényleg kompetens volt-e az azonosítás tekintetében? Ezzel kapcsolatban nincs bizonyító erejű iratunk. Czettritz inkább lovag volt, mint kamarás, véleményünk szerint nem tudta olyan jól megfigyelni II. Lajos testi hibáit, mint egy komornyik. A kamarási megbízatás elég tág körű fogalom, az udvarban kamarásként nyilvántartott Stibitz lovagnak, a zsoldosvezér karthágói *Hannibálnak*, Ráskay Gáspárnak, aki nógrádi főispán és temesi ispán is volt, vagy Czettritz-nek azonban nem sok köze lehetett a belső kamarási szolgálathoz. Kamarások feladatkörébe tartozott még a vadászsolymok felügyelete Solymáron, tehát akik ezt végezték, nem is tartózkodtak mindig Budán.³⁸

A 2015. aug. 29-i *Nekünk mégis Mohács kell* MTA-Szimpóziumon elhangzott *Szebelédi Zsolt* filológus konklúziója, miszerint 33 % az esélye, hogy Czettritz felismerte II. Lajost, 33 %, hogy nem mondott igazat, és 33 %, hogy jóhiszeműen tévedett, számunkra is elfogadható. Azzal a kiegészítéssel, hogy Magyarországon a 16. század elején nem praktizáltak fogorvosok, az akkor létező egyetlen fogászati beavatkozást, a fogeltávolítást, továbbá a sebészeti jellegű ellátásokat is borbélyok végezték, nem pedig orvosok. „*Egész Európában ritkaságszámba ment a művelt, és magasabb képzettségű sebész, ellenben annál nagyobb számban akadt a céhbeli nyers, empirikus borbély és fürdős, ki műtétekre is kapható.*”³⁹ Az erdélyi fejedelmek például megkövetelték, hogy a nagyszebeni borbélyok (hadi sebészek) a háborúba menjenek.⁴⁰ Istvánffy szerint a mohácsi csatából menekülő pécsi püspököt, *Csulai Mórét Fülöpöt* borbélyja kísérte, de az elvérzéstől nem tudta megmenteni, ezért a püspök a pécsi út mellett vesztette életét.⁴¹

A fogazatról történő azonosításhoz nem elegendő az emlékezetre hagyatkozni, ahhoz mindenképpen szükséges valamilyen leírás, vagy fogászati gipszminta, amivel össze lehet

³⁴ *British Library, London, United Kingdom. Cotton Manuscripts.* (Továbbiakban BL.) Galba B. IX. f. 29. Botlik Richárd: Henry VIII and the new Hungarian political élite in 1526-1527. (The Anglo-Hungarian relationship after the battle of Mohács.) *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* tom. 12. fasc. 2. (2007) 126.

³⁵ Sroka, Stanisław A.: Zapomniany przodek sw. Stanisława Kostki. *Klio* 18 (2011) 138.

³⁶ Fögel (1917) 49.

³⁷ Uo. 106-107.

³⁸ Uo. 121.

³⁹ Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből.* II. kötet. Bp., 1929. 50.

⁴⁰ Uo. III. kötet 150.

⁴¹ Istvánffy i. m. 228.

hasonlítani az esetet, ennek hiányában nem lehet korrekt véleményt alkotni. Mai viszonyok között is elsősorban a fogtömések, fogpótlások és a röntgenfelvételek alapján végzik az azonosítást a szakértők. Nehezíti a helyzet értékelését, hogy egyáltalán nem tudjuk, miről van szó, lehetett ugyanis foghiány, vagy banális fogsérülés, zománc hiány, szuvasodás is az egyáltalán látható metsző- és szemfogakon, de ilyenkor legalább azt meg kellene határozni, hogy például ebből a 12 fogból konkrétan melyikről van szó és miben áll az elváltozás lényege. Pontos ismeretek nélkül két hasonló esetet könnyű összetéveszteni.⁴² Nem a 21. századi orvosi vizsgálómódszereket akarjuk a múlt szereplőin számon kérni, hanem azok felsorolásával megpróbáljuk érzékeltetni, hogy még ma is milyen nehéz feladat a fogazatról történő azonosítás akkor, amikor nincsenek fogtömések, fogpótlások, vagy protézisek a halott szájában. Tisztában vagyunk azzal, hogy 1526-ban nem volt röntgen, vagy fogászati gipszlenyomat, de az agnoszkációt végezhetette volna a királyt ismerő orvos, vagy borbély, akik nemcsak a fogazatról voltak képesek megnyugtatóan azonosítani a királyt. Nem is kételkednénk ebben az esetben. Azonban a lovag-kamarás „orvosi” felkészültsége messze nem ért fel arra a 21. századi, iskolázott laikus szemlélő színvonalára sem, ami alapján felismerhette volna a fogak típusait, kórfolyamatait, ezért sem vagyunk nyugodtak az agnoszkáció korrektségével kapcsolatban.

A mi olvasatunkban, a filológus szerint tehát összességében 66 % az esélye, hogy Czettritz nem ismerte fel uralkodóját a holttestben. A lovag-kamarás állításának igazolására másoknak még csak esélyük sem volt, mivel a fogazat vizsgálatához Czettritz-nek a hulla szájába – feltáró eszközök hiányában – kézzel kellett belenyúlania, amit pedig a székesfehérvári bíró, Szapolyai János, vagy Habsburg Ferdinánd aligha tett meg. Hogyan ismerhette volna fel a bíró az urát, amikor nem volt udvari ember, az arcáról pedig még Czettritz sem ismerte fel? Mégis mi alapján nyúlt volna a hulla szájába? Czettritz-nél és Sárffy-nál bármelyik, az agnoszkálás időpontjában, Pozsonyban tartózkodó főméltóság is hivatottabb lett volna arra, hogy a hullát azonosítsa. *„Jóllehet ez a rendkívül fontos ügy Magyarország főuraira tartoznék, de azért én, ahogy köteles hűségem parancsolta, nem akartam őfelsége [Habsburg Mária, a király özvegye – B. R.] rendelkezésére csupán házam népét és szolgálmat bocsátani, hanem magam személyesen utaztam el Czettritz-cel e feladat teljesítésére”* – írta a jelentésében Sárffy Ferenc.⁴³ Tagja volt még az expedíciónak a palotás Horváth Márton is, aki nem azonos a székesfehérvári bíróval, vagy mlatoviti Horváth Márton étекfogó- és pohárnokmesterrel sem.⁴⁴ Nem vettek részt ugyanakkor a Pozsonyban tartózkodó és Lajost jól ismerő, de nem idős, vagy nem beteg főurak, mint Báthory István, Brodarics István, Thurzó Elek, Gerendi Miklós, Nádasdy Tamás, Majláth István és vingárti Horváth Gáspár. A történészek azzal hessegetik el e hiátust, hogy az oszmán sereg még Magyarország területén tartózkodott, ezért veszélyes lett volna a küldetés. Szülejmán szultán és serege szeptember 22-én elhagyta Pestet, és 25-én már Szegedet fosztogatta, vagyis már szeptember második felében nem volt török katona a Dunántúlon, nemhogy az egy hónappal később lefolytatott hivatalos agnoszkáláskor. Kimaradtak az expedícióból Lajos orvosi, borbélyai, belső kamarásai, vagy más néven komornyikjai is, akik közül két lengyel nemest ismerünk, a törökök fogságába került,

⁴² Nemes István – Tolvaj Balázs: II. Lajos magyar király (1506-1526) holttestének megtalálása. Az 1926-ban írt orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése. *Orvosi Hetilap* 155 (2014) 12. 475-480.

⁴³ AT. VIII., 227. Vö. Bartoniek (1926) 145.

⁴⁴ Fögel (1917) 55.

majd váltságdíj kifizetése után szabadult *Jan Prileski* belső kamarást, és az étekfogó *Jan Macziejowski*-t, akik ezután visszatértek Máriához Pozsonyba.⁴⁵ II. Lajos orvosairól egyáltalán nincs tudomásunk, hol tartózkodtak a sorsdöntő hónapokban, csak nevüket ismerjük: a vezető orvos, *Medicus Archiater, Georgius Wirth* ugyan 1524-ben elhalálozott, a két másik – *Ritius Jeromos* és *Móta Jakab* mesterek – 1526-ban feltehetően a királyi udvar szolgálatában álltak. II. Lajos sebésze (*chirurgus*) *Szilveszter mester* volt 1525-ben,⁴⁶ a *Gergely* nevű borbély-sebésznek pedig állandó lakása volt a felhévízi királyi fürdőben!⁴⁷ Gergelyen kívül még *János* és *Menyhért* nevű borbélyokat is említi *Fógel József*.⁴⁸ Az olasz *Manardus* doktor, aki a szem- és bőrbetegségek kezelésének specialistája volt, a fogak és a száj tisztításával is foglalkozott, 1513-1519 között működött II. Ulászló és II. Lajos udvarában.⁴⁹ *Szalkai László* váci püspöknek fog- és szempanaszai miatt levélben (*epistola*) adott orvosi tanácsot 1514-ben, *Piotr Tomicki* krakkói püspököt pedig 20 éven keresztül kezelte vagy irányította gyógyítását. *Herczeg Árpád* azonban – monográfiájában – nem tett utalást II. Lajos fogazatára, vagy más fejlődési rendellenességére.⁵⁰

Mikor az agnoszkálók a baleset helyszínére értek, Czettritz rögtön felismerte azt a helyet, de Sárffy kétszer is mocsarat említett, nem pedig patakot. Ezért kétségeink támadnak, hogy mégsem patakba fulladt a király, hanem esetleg vizes árterületről lehetett szó. A forrásaink ellentmondanak a tekintetben, hogy II. Lajos milyen közegben fulladt meg. Itt ismételten szeretnénk felhívni a figyelmet Szülejmán naplójának egyik bejegyzésére, amelyben az állt, hogy Mohács közelében járva, 1526. szeptember 3-án a fenséges padisah átkelt egy tavon, amelynek vízmagassága a ló faráig ért.⁵¹ Az áradások, és a Duna szabályozatlanságának ténye miatt Mohács környéke akkoriban rendkívül ingoványos, ártéri terület volt, melyet régi, használaton kívüli halastavak is tarkítottak. A kora őszi szárazság miatt visszahúzódó víz miatt kerülhettek felszínre a király és az őt kísérők holtteste, lovai, fegyverei. Azt azonban kizártnak tartjuk, hogy a Sárffy-jelentésében említett valódi mocsárral lenne dolgunk, amelybe Czettritz Ulrich a győri udvarbíró leírása szerint ki-beugrált, mivel a mocsár tulajdonsága, hogy a nálánál fajsúlyosabb tárgyakat elnyeli. Kérdésesnek tartjuk a megáradt patakot is, amelyről Czettritz és több forrás is egyöntetűen nyilatkozott, mivel a Sárffy-levélben leírt helyszín még csak nem is emlékeztet patakra, továbbá az esőzések okozta áradás miatt a holttestek a patakból egyszerűen belesodródtak volna a Dunába.

A Sárffy-jelentés egyik neuralgikus pontja a következő mondatrésze: „[...] végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s ez alatt — mintegy isteni útmutatásra — a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg.”⁵² Czettritz Ulrich királyi kamarás több holttestet is megtalált a kérdéses helyszínen, mielőtt a II. Lajosnak tulajdonított hullát felfedezték. A győri udvarbíró leírása szerint „Czettritz azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van,” ahol utoljára látta Lajost elmerülni, s ahol megtalálta a király kísérőit, valamint a király fegyvereit is. A

⁴⁵ B. Szabó (2006) 151.

⁴⁶ Magyary-Kossa (1929) III. kötet 147.

⁴⁷ Uo. III. kötet 148.

⁴⁸ Fógel (1917) 80. és 122.

⁴⁹ Huszár György: *A magyar fogászat története*. Bp., Országos Orvostörténeti Könyvtár, 1965. 19-20.

⁵⁰ Herczeg Árpád: *Manardus János (1462-1536) magyar udvari főorvos élete és művei*. Bp., 1929. passim

⁵¹ Mohács emlékezete (1979) 305.

⁵² AT. VIII., 227. Vö. Bartoniek (1926) 145-146.

friss sírdomb kapcsán azonban rögtön felmerül a kérdés: vajon kik földelhették el először a II. Lajosként azonosított testet? Ezek az ismeretlen személyek miért tartották lényegesnek azt, hogy a király élettelen testét elvonszolja, és valamivel távolabb a halál bekövetkeztének helyétől – *Verancsics Antal* szavaival élve – „benyomják” őt a sárba, vagyis ideiglenesen elföldeljék? Valaki tehát már az agnoszkálók előtt felfedezte a király testét és jobbnak vélte őt egy biztonságosabb helyre eltemetni? Minden jel arra utal, hogy elsőként valóban nem Czetritz azonosította a királyt. Minderre egy jóval később, 1527. június 24-én kelt oklevélből is következtethetünk.⁵³ Báthory István nádor a kérdéses iratban arról értekezett, hogy a király öltözkését a közelben élő jobbágyok a mohácsi mezőről magukkal vitték, majd beszolgáltatták a gyűrűspecséttel együtt, és ez alapján feltételezhető, hogy ők lehetnek azok, akik megtalálták és el is temették Lajost egy ideiglenes sírba még 1526 szeptemberében. Azonban Sárffy Ferenc győri udvarbíró az agnoszkálásról írt jelentésében egy szóval sem közölte, hogy a friss sírdomb alatt megtalált holttestről előbb le kellett volna csatolniuk a páncélzatot. A sírban megtalált férfi hulla feltételezésünk szerint meztelen volt, és az agnoszkálók a Győrből magukkal hozott tiszta ingbe öltöztetve vitték a holttestet Székesfehérvárra. A Báthory-oklevél szerint 1527 nyarán összegyűjtötték II. Lajos tárgyait, öltözkését a jobbágyoktól, s többek közt azt a királyi pecsétgyűrűt is átvehették tőlük, amelyet – a visszaélés lehetőségének kizárása céljából – azonnal megsemmisítettek. Ezen a ponton egy logikai bukfencre szeretnénk felhívni a figyelmet: amennyiben tényleg ismeretlen jobbágyok találták meg és temették el a király holttestét, akkor le kellett őt vetkőztetniük, mert meztelenül eltemetve találtak rá Sárffýék. Ugyanakkor a fegyvereket vissza kellett dobniuk a patakba, vagy mocsárba, mert csak így találhatta meg azokat Czetritz. Mégis miért dobták azokat vissza a névtelen jobbágyok, amikor az értékes fegyvereket eladhatták volna, vagy önmagukat védhették volna azokkal az állandósult török támadások ellen? Kilenc hónappal később, 1527 júniusában került csak elő II. Lajos gyűrűspecséte, az ezt igazoló Báthory-féle oklevél említi egyedül a jobbágyokat, mint megtalálókat, de a helyszín Mohács mezeje, ugyanakkor patak, temetés, fegyverek, szívmedál nem szerepelnek benne. Hogyan lehetséges az, hogy kilenc hónapig nem szóltak senkinek az ismeretlen jobbágyok arról, hogy mit találtak, és hogyan lehetséges az, hogy a holttestről levették a kardot, lecsatolták a páncélt, és lehúzták az alatta lévő egyfajta bélésruhát? A számukra értéktelen pecsétgyűrűt, egyesek szerint egy arany szívmedált és az „öltözkét” – ami csak a páncél alatti bélésruha lehetett – megőrizték, az értékes fegyvereket pedig visszadobták a sárba? Miért nem adták el az értékes szívmedált ezek a jobbágyok, akik a közelgő kemény tél előtt fedél és élelem nélkül maradtak? Egyáltalán honnan tudták volna, hogy II. Lajos meghalt és hol található a holtteste? A nádor állítása szerint a kérdéses jobbágyok, akik a királyt felismerték a pecsétgyűrűjéről, és szelektíven válogatni tudták II. Lajos különböző tárgyait, igen műveltek lehetek, hiszen egyrészt nemcsak olvasni tudtak, hanem latinul is megértették a gyűrű feliratát: „*Sigillum Ludovici Regis.*” Gyalókey Jenő hadtörténész szerint 1526. szept. 3-ig Szülejmán és a török sereg Mohácsnál táborozott, ezért életét veszélyeztette az, aki ebben az időszakban fegyverek, vagy más értékek után kutatott a térségben.⁵⁴ Ezt igazolja *Jacomo Zaratino* velencei kém jelentése: „*A törökök, főleg száguldó lovasaik (akindzsik), egész éjjel és másnap is szünet nélkül mindenfelé portyáztak-száguldót-*

⁵³ Prokopp Gyula: II. Lajos király pecsétgyűrűje. *Vigilia* 32 (1967) 8. 527.

⁵⁴ Gyalókey Jenő: A mohácsi csata: 1526. augusztus 29. In: *Mohácsi emlékönyv*. Bp., 1926. 252.

*tak, falvakat égettek fel, és egyéb helyeket, ahová csak be tudtak hatolni, lekaszabolták, vagy fogságba vetették a szegény, szájalomra méltó magyar családokat, akiket csak találtak.*⁵⁵ Pontos információ nélkül napokba telt volna a több kilométeres partszakasz átkutatása, 4-5 emberre is szükség lehetett volna a súlyos, sárral és vízzel megtelt páncélba burkolt test kiemeléséhez és a temetéshez. Sárffyk egy friss sírdomb alatt találtak a királyra, amit Szerémi (*"a tó partján lenn ástak sírt szegénynek, s otthagyták"*),⁵⁶ és a későbbi esztergomi érsek (1569-1573), Verancsics Antal krónikása (*"a király testét halászhok benyomták a sárba"*) is említi,⁵⁷ de az utóbbi két szerző nem volt ott a holttest megtalálásakor, vagy szállításakor sem, információjukat jóval később és csak másodkézből szerezték. Írásaik valóság tartalmát tovább csökkenti az a tény, hogy Szapolyai Czettritz-ék után, november elején kerestette a holttestet, tehát a korábbi történet (Sárffy-féle) kizárja a másik kettőt (Szerémiét és Verancsicsét), akik szerint Szapolyai János Budára, majd Székesfehérvárra érkezése után „meghozatta” volna a holttestet. Lehetséges, hogy Szapolyai János a Sárffy-ék által fellelt holttestet temettette el november 9-én, bár nincs tudomásunk arról, hogy ezt el is ismerte volna.

A másik lényeges kérdés: a királyként azonosított személy holttestének romlatlansága. A győri udvarbíró idézve: *„[...] sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban [...]”*⁵⁸ Könnyű belátni, hogy a mohácsi csata, a király augusztus 29-én történt vízbe esése, fulladása és a friss sírdomb alatt lévő holttest október 18-i megtalálása között eltelt 50 nap cáfolja a romlatlanság tényét. Mint említettük, az agnoszkálást végző Czettritz elsőre nem találta meg a király holttestét a „mocsárban”, hanem jóval odébb, egy sírdomb alól emelték ki a hullát. Vagyis az élettelen testet elmozdították a halál beálltának eredeti helyéről, ezzel tehát kizárható a folyamatos oxigénmentes állapot, amely esetleg lassíthatta volna a holttest bomlását és hosszú távon ún. hullaviaszos átalakuláshoz vezethetett volna. Gyalókay Jenő véleményével – *„Minthogy pedig az áradás nagy volt, több nap telt bele, míg a víz annyira leapadt, hogy az ember- és lóhullák napvilágra kerültek. Ez tehát már a törökök elvonulása (szept.3.) után lehetett”*⁵⁹ – egyetértünk. A Csele-patak egynapos áradását kizártnak tartjuk, mivel esetünkben nem egyszerű vízszintemelkedésről van szó, hanem olyan áradásról, amihez a Duna víz-visszaduzzasztó hatása is hozzájárult. Farkas Gábor Farkas szerint az önkéntes jobbágyok már aug. 30-án eltemethették a királyt,⁶⁰ amivel nem értünk egyet, mert ebben az esetben a jobbágyoknak ismerniük kellett volna a pontos helyszínt és azt is, hogy életük kockáztatása árán kit keresnek. A magas vízállás miatt pedig nem láthatták meg a patakba – vagy tómederbe, pláne nem a mocsárba – merült testet, ezért több kilométeres mederszakaszt kellett volna tüzetesen átvizsgálniuk. A magas vízállást igazolja Szülejmán naplója is azzal a bejegyzésével, miszerint a szultán lovának faráig ért a víz

⁵⁵ Sanudo i. m. T. 43. 646-648. B. Szabó (2006) 100-101.

⁵⁶ Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bp., 1979. 133-134.

⁵⁷ *Memoria Rerum 1504-1566: A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete*. (Verancsics Évkönyv.) Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Bessenyei József. Bp., 1981.

⁵⁸ Bartonek (1926) 145-146.

⁵⁹ Gyalókay (1926) 252.

⁶⁰ *„Nekünk mégis Mohács kell”*, a 2015. augusztus 29-én, MTA-TTI és OSZK által rendezett Mohács-szimposiumon elhangzott felvetés.

szeptember 3-án, amikor áthaladtak a törökök a mocsaras területen. Maga a téma szakértője is véleményünket igazolta 2001-ben,⁶¹ valamint Prokopp Gyula 1967-ben szintén erre az álláspontra helyezkedett.⁶² A temetés mélységét maximálisan 60 cm-esre kalkuláltuk,⁶³ mert egyrészt Czettritzék kézzel kaparták ki a testet, ami nem volt koporsóban, tehát ideiglenes temetésről volt szó, másrészt pedig a mocsaras, vizenyős területen egy méter mélységnél számolni kell a talajvízzel is, ami károsítaná a holttestet. A Sárffy Ferenc által tapasztalt romlatlansági tényező sok találgatásnak, hipotézisnek adott helyt. Ezek közül az egyik, hogy a tárgyalt korra jellemző kisjégkorszak szokatlanul hűvös nyara lassíthatta a holttest bomlási folyamatát. Magyarország korabeli időjárásának tekintetében Szülejmán szultán naplójából kiválóan modellezhető az 1526. évi csapadék, és hőmérsékleti eloszlás. Augusztus 22-e és augusztus 24-e között, a Mohács közelében járó oszmán seregére jelentős csapadék zúdult: „[...] reggeltől estig szünet nélkül esett az eső.”⁶⁴ Valószínűleg ez a szakadatlan esőzés okozhatta a Mohács környéki patakok, halastavak áradását, amely végül II. Lajos szerencsétlen halálának körülményeit előidézte. A mohácsi csata napján azonban „szép, derült nyári idő” volt Brodarics szerint, Szulejmán naplója pedig arról számolt be, hogy „a csapatok nyári nap hevében nagyon eltikkadtak.”⁶⁵ A napló tanulsága szerint a mohácsi csata éjszakáján ismét esett, majd aug. 30-án és 31-én „éjjel szünet nélkül esett az eső”, viszont a szeptember hónap csapadégmentes volt, mindössze három olyan napot tudtunk megszámolni, amikor „kevés eső” volt. A meleg és száraz vénasszonyok nyarát bizonyítja az is, hogy a visszavonuló oszmán sereg példátlanul sok igavonó állata elpusztult. A patakvíz, vagy mocsár hőmérséklete lehetett az évszakhoz képest szokatlanul hideg, akár 10-15 Celsius fokos is, annak semmiféle jelentősége nincs, mivel a holttestek konzerválódásához folyamatosan plusz 4 fokos, vagy annál is alacsonyabb hőmérséklet szükséges.

Amennyiben az időjárási- és talajfizikai tényezők inkább elősegítették a holttest bomlási folyamatait és nem kedveztek a konzerválódásnak, akkor felvetődik a jogos kérdés, hogy mindezek ellenére miért írhatott Sárffy Ferenc a hulla romlatlanságról? Az egyik hipotézis szerint Czettritz királyi kamarás és a győri udvarbíró jóval a szóban forgó jelentés keletkezése előtt lefolytathatta az agnoszkálást, és Sárffy később megírta a kérdéses jelentését. Akik ezt állítják, azok két fontos ténytet hagynak figyelmen kívül. Az egyik, amiről éppen maga Sárffy Ferenc írt: „[...] Czettritz, ki e leveletem viszi főtisztelendő uraságnak, részletesebben fog beszámolni.”⁶⁶ Tehát a cseh királyi kamarás vitte a Győrben kelt levelet Brodarics Istvánnak, a levél címzettjének Pozsonyba. Ez alapján kizártnak tartjuk azt a hipotézist, hogy II. Lajos holttestének két-három héttel korábban feltételezett agnoszkálása után Czettritz még Győrben megvárta, amíg Sárffy megfogalmazza és papírra veti a jelentését. Ezzel kapcsolatban felhívjuk a figyelmet Pezenhoffer Antalra, aki elsőként publikálta *Andrea Partiba* velencei ügynök november 2-án, Bécsben kelt levelét,⁶⁷ amelyből tudjuk: Czettritz és Sárffy 1526. október 18-án agnoszkálta II. Lajost. Orvosi meglátásainkat és kétségeinket részletesen 2014-ben

⁶¹ Farkas Gábor Farkas: II. Lajos rejtélyes halála 2. rész. *Magyar Könyvszemle* 117 (2001) 1. 33-66.

⁶² Prokopp (1967) 527.

⁶³ Nemes – Tolvaj (2014) 475-480.

⁶⁴ Mohács emlékezete (1979) 302.

⁶⁵ Uo. 41. és 308-309.

⁶⁶ Bartonic (1926) 145-146.

⁶⁷ Sanudo i. m. T. 43, 223. Pezenhoffer Antal: *A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. I. kötet.* Pilisszentlélek, 1993. 97.

publikáltuk.⁶⁸ A 2015-ös MTA-Szimpóziumon Magyar Lóránd igazságügyi orvosszakértő is igazolta állításunkat: „1-10 hét, de 4-8 hét alatt a késői hullajelenségeknek (rothadás, hullaviaszos átalakulás) szükségszerűen meg kell jelenniük elhantolt, vízi, ill. talajfelszínen található holttestnél is.” Tehát az 50 napos holttest nem lehet ép, azon a romlás jelei mutatkoznak, a vizes közegben töltött idő függvényében az arc és a test bőre fokozatosan felázik és elfeketedik, az ajkak megduzzadnak, a bőr az ujjakról kesztyűujjszerűen, a testről lemezesen leválik, a haj pedig kihúzható lesz, a test pedig a gázképződés miatt egyébként is felpuffad és torzul. Továbbá messziről érezhető az átható hullabűz, és a holttesten megjelennék a mozgó rovarok és azok lárvái is. Oxigénhiányos környezetben lévő halottonál jellegzetes avas, sajtszerű kellemetlen szag képződik, amely nem olyan áthatóan undort keltő, mint a rothadt test szaga. Hullaviaszos átalakuláshoz azonban nem volt elegendő az eltelt időtartam és a körülmények sem kedveztek a kifejlődéséhez, ezért azt kizárhatónak tartjuk. A holttest romlottsága esetén azonban valótlanná válnak Sárffy azon állításai, miszerint az ajkon, vagy testen kisebb sebet, vagy a lábon „jegyet” látott volna, mert azok az előrehaladott oszlásban lévő holttesten nem észlelhetők. A halottra nem tudtak volna egyszerűen inget adni, mert ekkor a hámló levált volna, a fej lemosásakor pedig a haj maradt volna Czettritz-ék kezében. Nem beszélve a nem is létező lábcsőkről, amit Czettritz minden undor nélkül mutatott be, mivel a levélben nem szerepel a hullabűz undort keltő hatása. Felmerül a kérdés, hogy az azonosításkor felhasznált fogazati „jegy” valódi-e, nem pedig a szövegmásolások során került bele a levélbe. Nincs ugyanis olyan másik eredeti dokumentum, mely említene azt a lábon lévő „jegy”-gyel egyetemben. Ráadásul a székesfehérvári királysírokban talált csontvázak antropológiai vizsgálatai során nem találtak a szakemberek jellegzetesnek mondható, vagy ritkaságnak számító fogazati, ill. a láb csontjain lévő fejlődési rendellenességet.⁶⁹ Magyar Lóránd szerint fogazati és a lábon lévő „jegyek” alapján laikus is felismerhette Lajos holttestét, sőt a két elváltozás azonosítása erősíti is egymást. Véleményünk szerint azonban a feloszlóban lévő holttesten semmiféle bőrelváltozás nem felismerhető, hacsaknem egy hullafoltról van szó, ezért az egyik indoklás kiesik, ugyanakkor a holttest sértetlenségéről szóló utalás (nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem) megkérdőjelezhetővé válik. Összenőtt lábujjak, vagy hat lábujj megléte pedig irodalmi ritkaságnak számít, azokról bizonyára szólnának a korabeli források. II. Lajos jól lovagolt és táncolt, járáshibája sem volt, ezért nem tartjuk valószínűnek, hogy durva ortopédiai elváltozás lett volna a lábán.

A másik hipotézis szerint azért írta azt Sárffy Ferenc a holttestről, hogy romlatlan volt, mert ez a középkori szentkultuszhoz kapcsolódott, mondván: a mohácsi csata és a megtalálás közt eltelt időszakban csak úgy maradhat romlatlan egy emberi test, ha csoda történik. Az állítást megfogalmazó történész-kollégák szerint Sárffy „nem úgy gondolta”, amit mondott, hanem egyházi személyisége miatt (rábaközi főesperes és győri kanonok, illetve káptalani dékán),⁷⁰ a szentkultuszt figyelembe véve, mintegy előkészítette II. Lajos király későbbi szentté avatásának aktusát. Megszépítette a helyzetet, ugyanakkor a király holtteste valójában oszlásban volt. Példaként pedig felhozták a remetebarát *Benedek* esetét, akinek a holtteste – folyóba történt beleesése után egy évvel – romlatlanul került elő, *Aba Sámuel* sírjának feltárásakor pedig azt látták a kortársak, hogy a több éve halott király sebei begyógyultak.

⁶⁸ Nemes – Tolvaj (2014) 475-480.

⁶⁹ Éry Kinga: *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848-2002*. Bp., 2008.

⁷⁰ Sárffy Ferenc 1510 és 1542 között győri kanonok volt. Bedy (1938) 340.

Tudomásunk szerint II. Lajos királyt senki sem próbálta szentté avatni, ezt igazoló adatokat nem találtunk.⁷¹ Sárffy sem nyilatkozott ez irányú elképzeléseiről, tehát csak feltételezésről van szó. A példaként felhozott két esetet pedig csak legendaként tudjuk értékelni, mert azok orvosilag nem igazolhatók. Nem ismertek Lajos csodába illő cselekedetei, személyes tárgyait, ereklyéit sem gyűjtötték össze, ami szükséges lenne a szentté avatáshoz. Tudvalevő, hogy a szentkultusz részét képezi a visszaemlékezők egyöntetű beszámolója a jelölt kimagasló, csodába illő cselekedeteiről, amit azonban II. Lajos esetében elvethetünk. A szentté avatandó jelölt személyes tárgyait, ereklyéit összegyűjtik. II. Lajos esetében szó sem volt ilyesmiről, mert az egyetlen fennmaradt tárgyról, a történészek által a király azonosítása kapcsán sokat idézett, aranyból készült szívmedálról Habsburg Mária úgy végrendelkezett, hogy azt láncával együtt (!) olvasszák be, és osszák szét a szegények között. Úgy véljük, amennyiben valóban a szentkultusszal kellene összekapcsolnunk a Sárffy által leírt romlatlansági tényezőt, akkor logikusabb lett volna az, ha II. Lajos özvegye ereklyeként megőrzi, nem pedig megsemmisítteti a tárgyi emléket.⁷²

Kérdés, hogy van-e olyan dokumentum, amely tisztázhatja a Sárffyék által megtalált férfi holttest romlottságának mértékét? Ha ugyanis a friss sírdomb alól előkerült hulla valóban romlatlan volt, akkor a történészeknek igazat kell adniuk az orvosszakértőknek abban, hogy az agnoszkálók nem II. Lajos, hanem valaki más holttestét azonosították. Ennek tisztázására rendelkezésünkre áll *Antonio Boemo* velencei ügynök 1526. november 12-én keltezett beszámolója II. Lajos holttestének megtalálásáról.⁷³ Igaz, hogy Boemo nem volt szemtanúja az eseménynek, de az iratból az a következtetés vonható le, hogy a Czettritz által megtalált holttest oszlásban volt, mivel a kamarás – állítólag – megtalálta a király kis gyűrűjét, de azt nem sikerült lehúznia a holttest ujjáról. Az ékszer eltávolításához ezért Czettritznek le kellett nyúznia a bőrt II. Lajos ujjáról. Mindez egy késői hullajelenség, a rothadás jelére utal. Boemo arról is hírt adott a levelében, hogy Czettritz levágta és egy tiszta kendőbe göngyöltte a király szakállát, amelyet később a gyűrűvel együtt bemutatott a király özvegyének, Habsburg Máriának. E megvilágításban a Boemo-féle irat és a Sárffy-jelentés összehasonlítása újabb jogos kérdést vet fel: miért nem tett említést a fentiekről Sárffy Ferenc? Boemo is kihangsúlyozta, hogy a vízben megtalált király testén Czettritz nem látott sebet, a fegyverzete pedig ott volt mellette, amit valaki leszedett róla. Forrásként a kém Brodaricsra hivatkozik, aki nem volt ott II. Lajos testének megtalálásakor, Czettritz-cel sem beszélt a kém, tehát nem tudhatjuk, hogy mekkora a jelentés valóságtartalma. Nem szerepel benne az eltemetés, az 50 napos vízi hulla viszont annyira károsodik, hogy nemcsak a bőr, hanem az egész lágyrész leválik ilyenkor a csontokról. A királynétól kapott kis gyűrű kapcsán pedig élünk a gyanúperrel, hogy amire Boemo gondolt, azt a gyűrűt Lajos 9 éves korában kapta Máriától, amikor a két gyerek – eljegyzésükkor – gyűrűt cserélt egymás között.⁷⁴ Mária ekkor 10 éves volt. Felnőttkorában azonban nem viselhette, mert „kinötte” azt, ekkor már a valódi jegygyűrűjének kellett lennie a jobb kéz gyűrűsujján, amit a házasságkötéskor mindig a férfi vásárol, nem pedig a nő. Mária és II. Lajos 1522. január 13-án kötöttek házasságot Budán. Feltűnő, hogy Mária nem is említi

⁷¹ Szebelédi Zsolt: Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében. *Magyar Könyvszemle* 131 (2015) 4. 413-424.
Vö. Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940. 65.

⁷² Botlik (2002) 669-677.

⁷³ B. Szabó (2006) 116-119.

⁷⁴ Ortvy Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505-1558*. Bp., 1914.

végrendeletében Lajos jegygyűrűjét, vagy más gyűrűt sem. A levágott szakállnak pedig semmi jelentősége sincs, mivel annak azonosításához szükséges mai orvosi módszerekkel a kor szereplői nem rendelkeztek. Bárkiről levághattak hasonló színű, vastagságú szőrzetet, azzal a személyazonosságot igazolni nem lehetett. További lényeges eltérés a Sárffy- és a Boemo-féle jelentés tartalma között, hogy míg az első szerint koporsóban, a másik szerint kátrányos ládában szállították a holttestet. A Boemo-levélben lévő információk közül kettő az, amit más forrás is megerősít: egyik a hulla sértetlensége, ami egy 50 napos vízi-hullán nem valószínű, hogy megállapítható; a másik, hogy a holttest mellett a fegyverzetet is megtalálták, „*amit valaki leszedett róla*”. Ez az, ami egyezik még a Sárffy-levél tartalmával. Ugye itt jönnek újból az önkéntes, latinul is olvasni tudó jobbágyok, akik váratlanul felbukkannak, kihúzzák a testet a vízből, eltávolítják arról a páncélt és a kardot, majd visszahelyezik a holttestet a vízbe és mellé rakják az értékes fegyvereket!? Nem tartjuk életszerűnek, de azt sem, hogy a mocsárba visszadobták volna azokat. Az egész történet értelmetlen, amiből csak egy dolog következik: talán nem is voltak ott jobbágyok, azokat Báthory nádor is kitalálhatta. Létezésükre semmilyen bizonyítékot nem találtunk, és a nádorispán sem tartozott éppen a legszavahihetőbb főemberek körébe (például tudatosan meghamisított, visszadátumozott keltezéssel ellenjegyzett országgyűlési meghívókat küldött szét az országban).⁷⁵

A legfontosabb kérdés, amelyre még választ kell találnunk, hogy mikor történhetett meg II. Lajos holttestének felfedezése, és a király elföldelése? Bizonyítást nyert, hogy nem a Sárffy Ferenc által írott jelentés alapját képező október 19-i dátumhoz köthető a király első megtalálása és eltemetése. Ezzel kapcsolatban egy egészen távoli országban, az Egyesült Királyság Nemzeti Levéltárában őrzött dokumentumból kaphatunk választ. Az irat tartalmi kivonatát egy levéltári segédletben publikálta *John Sherren Brewer*, 1875-ben.⁷⁶ A magyar nyelven 2010-ben közölt levél új perspektívába helyezte Sárffy Ferenc jelentését, és II. Lajos halálának kutatási területét.⁷⁷ Az irat 1526. október 23-án kelt Westminsterben. A levelet *Thomas Wolsey* angol kancellár, yorki érsek írta *VIII. Henrik* (uralk. 1509-1547) angol királynak. „*A magyarországi eseményekről is híreket kaptam, megerősítve a török győzelmét a csatában; többeket tűzérési erővel, minden más fegyvernemmel, vagy janicsárokkal győztek le. Miután a király testét megtalálták, a legünnepélyesebben nyugalomra helyezték.*”⁷⁸ Az iratban – sok más hír mellett – azt is rögzítette a kancellár, hogy II. Lajos holttestét nemcsak megtalálták, hanem nyugalomra helyezték, vagyis eltemették.⁷⁹ A király megtalálásának és eltemetésének hírére alapozva még aznap, október 23-án VIII. Henrik levelet írt a pápának, *VII. Kelemennek*, melyben kihangsúlyozta II. Lajos példamutató, erőn felüli helytállását, és a Magyar Királyság páratlan veszteségét, amit a keresztény ügyért vállalt.⁸⁰ Feltűnő, hogy a westminsteri irat (október 23.) és Sárffy Ferenc jelentésének (október 19.) keltezése között mindössze négy nap a különbség. Mivel a korabeli Magyarországról Angliába átlagosan 3-4

⁷⁵ Barta (1983) 35.

⁷⁶ *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII*. Vol. 4./2. Ed. J. S. Brewer. London, 1875. n. 2583.

⁷⁷ Botlik Richárd: *VIII. Henrik és Szapolyai János kapcsolata. Adalékok a mohács utáni magyar-angol szövetség történetéhez*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. (Kézirat) Budapest, 2010.

⁷⁸ *The National Archives, Kew, Surrey, United Kingdom. Public Record Office. State Papers* 1. 39 p. 249. (A levél kérdéses részletét Bárány Attila és Botlik Richárd fordította.)

⁷⁹ Fontos leszögeznünk, hogy a kancellár nemcsak Lajos király haláláról, hanem megtalálásáról és nyugalomra helyezéséről is értekezett a levélben. Vö. Szebelédi (2015) 413-424.

⁸⁰ *Archivum Vaticanorum*, Roma, Italia. Add. MS. 15, 387. folio 183.

héttel később ért oda a hír, ezért kizártnak tartjuk, hogy az angol diplomácia a Sárffy-jelentésből szerzett volna tudomást II. Lajos király agnoszkálásáról. A westminsteri levél létezése alátámasztja a cseh- és magyar királyi címért folytatott vetélkedés kronológiáját: az egyik királyjelölt, Szapolyai János erdélyi vajda és hívei október 17-én, a tokaji részországyűlésen elhatározták, hogy királyválasztó országgyűlést rendeznek Székesfehérvárott. A tokaji országgyűlésre szóló meghívókat jóval korábban állították ki. Ez a tény azt igazolja, hogy II. Lajos holttestét a Sárffy-jelentés keletezése előtt legalább három héttel megtalálták, mert a magyar szokásjog értelmében a vajda nem aspirálhatott addig a trónra, amíg az előző király teste elő nem került. Ugyanígy a másik jelölt, *Habsburg Ferdinánd* osztrák főherceg sem a Sárffy-Czettritz agnoszkáló páros bizottság eredményeire alapozva választotta magát cseh királlyá október 23-án. Ferdinánd (uralk. 1526-1564) számára október 9-én már világos tény volt, hogy II. Lajost megtalálták, mivel ezzel a dátummal bocsátottak ki Komáromba szóló országgyűlési meghívókat és – Szapolyaiékhoz hasonlóan – a pozsonyiak sem akarhatták a szokásjogot megsérteni.⁸¹

Egyetlen, s talán mind közül a legfontosabb kérdést még nem sikerült megválaszolniunk: II. Lajos, vagy valaki más holttestét temették-e el Székesfehérvárott? A rendelkezésünkre álló iratok többsége, a két királyjelölt (Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) viselkedése (egyikük sem kérdőjelezte meg, hogy nem II. Lajost temették el) arra engednek következtetni, hogy a király tetemét agnoszkálhatták. Azonban nem tudjuk megerősíteni az agnoszkálás hitelességét, mivel az orvosi vélemények és az újabb történelmi dokumentumok is elbizonytalanítják az olvasót. Ezen kívül minden visszaemlékező magánéletében találunk valamilyen zavaró politikai hátteret. Nincs bizonyítékunk arra, hogy Sárffy Ferenc jelentése vajon nem annak a koncepciónak a része volt-e, amellyel a pártváltó, Szapolyaihoz csatlakozó exkancellár dolgozott ki a maga javára. Egy azonban igen feltűnő: Brodarics István és a hozzá tartozók köre igyekezett a legjobban elhitetni az utókorral, hogy II. Lajos nem politikai gyilkosság áldozata lett.⁸² A király 1526. nov. 9-i, székesfehérvári temetéséről maga Szapolyai János erdélyi vajda, mint I. János (uralk. 1526-1540), frissen koronázott magyar király számolt be a lengyel kancellárnak.⁸³ Kész tényként közli, hogy az 1526. november eleji székesfehérvári bevonulásakor II. Lajos oszlásban lévő élettelen teste feküdt a nagytemplomban, amit a „*minap az iszapból, a már kiszáradt örvényből ástak ki.*”⁸⁴ A holttest megtalálóját nem nevezte meg, a megtalálás időpontjaként szereplő „minap” azt sugallja, hogy saját embereinek tulajdonította a sikeres kutatást, nem pedig Czettritz-nek. I. János hangsúlyozza a nagyszámú ember jelenlétében végzett ünnepélyes szertartást, temetési pompát, de nem írja le a halott arcát, felismerte-e, volt-e azon elfeketedés, ajakduzzanat, vagy nem említi a Sárffy-levél-

⁸¹ Botlik Richárd: Statileo János diplomáciai küldetése I. János király (1526-1540) uralkodásának idejéből. *Századok* 147 (2013) 4. 825-830.

⁸² Sárffy Ferenc jelentésére utalt Brodarics István egy november 14-én kelt, Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárnak írott levelében. Nem kizárt, hogy esetleg maga Brodarics küldhette a Sárffy-jelentést Krakkóba. Kasza Péter: Mert látom, hogy [...] néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek.” Megjegyzések Brodarics István Historia verissimájának keletkezéstörténetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111 (2007) 4-5. 327.

⁸³ BL. Cotton MSS. Vespasianus F I. f.5. A kérdéses Szapolyai-levél értelmezésekor figyelembe vettük, hogy Simonyi Ernő (vegyész, fényképész, természettudós) az általa 1859-ben publikált levelet pontatlanul írta át, és az nem azonos az Egyesült Királyságban őrzött irat eredetijével.

⁸⁴ Szebelédi (2015) 413-424.

ben leírt fogazati, vagy lábjegyet sem, amelyek szükségesek lennének az azonosításhoz, és amelyeket neki ismernie kellett. Gyakorlatilag nem tudjuk, miről azonosította a királyt. Véleményünk szerint II. Lajos holtteste – a halál után 72 nappal – elfeketedettnek, a fokozatos vízvesztés miatt beszáradtnak kellett lennie, de a hullabűz ekkor már nem átható. A csekély mennyiségű lágyrészt tartalmazó holttestről a bőr és az izmok egy részét – természetes közegben – lerágják a rovarok, és azok – lárváikkal együtt – nyüzsgönek is a fejen és a testen, ami ezért nem lehetett olyan elfogadható állapotban, hogy azt a gyászoló közönség előtt be tudták volna mutatni. Ennek függvényében a Sárffy-levéiben leírtakat lehetségesnek kell tekintenünk, mert az október 18-án megtalált és romlatlannak leírt holttestet azért lehetett még nyilvánosan is eltemetni 22 nappal később, mert az vizes közegbe nem került, templomban tárolták, és a temetéskor a szokásos hullabűz és rothadás dominált, mint ahogy azt I. János levelében leírta.

A westminsteri levél – függetlenül a Sárffy-jelentéstől – megerősíti kétségeinket: nem II. Lajos földi maradványait találta meg Sárffy és Czettritz 1526. okt. 18-án, és nem a királyt temették el Székesfehérváron 1526. nov. 9-én! Együttal cáfolhatóvá válik a Báthory István nádor oklevelében szereplő, Mohács-környéki, ismeretlen jobbágyság létezése is, mivel nem valószínű, hogy írástudatlan jobbágyság a királyt gyűrűspecstjéről azonosítani, feltételezett kutatásai eredményéről pedig levélben tájékoztatni tudták a Ferdinánd-párti pozsonyi udvart még 1526 szeptemberében, majd ezután, még kilenc hónapig őrizték II. Lajos gyűrűspecstjét anélkül, hogy jutalmukért jelentkeztek volna. Személyazonosságukat és a gyűrűspecst megtalálásának körülményeit, időpontját igazoló eredeti dokumentum mind a mai napig nem került elő.

RICHÁRD BOTLIK, PhD

historian

botlikrichard@gmail.com

ISTVÁN NEMES, MD

*oral and maxillofacial surgeon,
special dentist county head physician
nemes.istvan@markusovszky.hu*

BALÁZS TOLVAJ, MD

*histopathologist, forensic pathologist
balazstolvaj@gmail.com*

SUMMARY

The coalitioned man-at-arms batallion of Louis II (1516-1526) King of Bohemia and Hungary had crushing defeated by overwhelmingly Turk army of Suleiman (1520-1566) the Magnificent at close to Mohács on 29 August 1526. Louis II and his trusty servant, István Aczél escaped from the losing battle, but both of them drowned into a brook (perhaps a local stream, named Csele) or a swampy fishpond. The one of the Bohemian noble, Ulrich Czettritz von Neuhaus royal court chamberlain was the single eyewitness of this luckless misadventure, furthermore – according to his first verbal report – he failed to help to the King from the sludge. The same Czettritz identified the King's dead body on the spot on 18 October of 1526, but the King's corpse turned up from a newly dug sepulchral mound instead of water, swamp or any kind of original surface. Ferenc Sárffy (royal castle head of Győr) joined to Czettritz's scene investigation and Sárffy reported István Brodarics Chancellor about the case on 19 October 1526. The details of royal corpse identification is well-known from the copy of Sárffy's letter, which one has been preserve at Poland. According to the Sárffy's report the corpse of Louis II was taintless, in spite of the royal dead body spent underground circa 50 days and unknown persons previously removed it. In our opinion it would have been decompose because of late autodigestion or adipoceration. So if Sárffy's report is right about the undamaged condition of corpse, it must not Louis' dead body. It could not excluded that Ferenc Sárffy deliberately embellished the truth. Nevertheless Louis was not buried by Ulrich Czettritz or Maria Habsburg – Louis' widow, who sent Czettritz to the corpse identification –, or Maria's brother Ferdinand Archduke of Austria, who aspirated to the throne. Point of interest that finally the King's funeral was made by John Szapolya vaivoda of Transylvania, who occupied with his army the crowning city (named Székesfehérvár), because he aspirated to the throne also and he was a politician on the other side of the fence. The ceremonial funeral became on 9 November 1526, when the royal body was dead for 72 days. This is the reason why we have been sceptical about Louis' corpse was in suitable condition for the procession of burial, where some important Hungarian people surely inspected him and nobody failed to notice that the King's body had had signs of advanced decompose. In our opinion – considering that date of the scene investigation, then circumstances of the medical examination, finally Czettritz was not a skilled doctor – could be 66 percent chances that Czettritz and Sárffy should not found the corpse of Louis II. An English document proves our statement. Thomas Wolsey Chancellor, Archbishop of York wrote a letter to Henry VIII King of England from Westminster on 23 October 1526. The Chancellor informed Henry VIII in this document about the founding and burying process of Louis II. Out of consideration for the distance between of England and Hungary, the news could not arrive from Győr (Sárffy reported Brodarics on 19 October) to London (Wolsey reported Henry VIII on 23 October) within four days, because other letters, news and reports were coming 3 or 4 weeks delay. Our conclusions that Louis' corpse was finding at least 3 or 4 weeks before the scene investigation of Czettritz and Sárffy. Accordingly the corpse which was found on 18 October it should neither the King's body nor Louis' corpse was buried at Székesfehérvár on 9 November 1526.

A PREVENCIÓ GONDOLATA AZ 1876. ÉVI KÖZEGÉSZSÉGÜGYI TÖRVÉNYBEN¹

KAPRONCZAY KÁROLY

A 19. század közepén a nemzeti önállóságért, az ország társadalmi és gazdasági viszonyainak korszerűsítésért folyt a küzdelem, amelynek szolgálatába szegődött a hazai értelmiségünk, tekintélyes létszámban képviseltette magát a szociális kérdéseket közről látó orvostársadalmunk. Nem véletlen, hogy e korban az orvosok között inkább a „közéleti orvos”, és kevésbé a „kutatóorvos” típusa vált jellemzővé. Természetes az is, hogy a kiegyezés idején – a jogalkotó tevékenység fénykorában – a magyar orvostársadalom jelentős része közéleti tevékenységet fejtett ki, majd a tervek megvalósulása után elfordult a közjogi harcok vitáitól. Ebben az időszakban az orvostudomány fejlődésében az egyes szaktudományok további elkülönülése vált jellemzővé, komoly változások következtek be az orvosi gondolkodás területén. A prevenció, a betegségek megelőzése került a középpontba, amit nemcsak egyes konkrét betegségekre, hanem az egész társadalmat veszélyeztető fertőző kórokra is értették. A közegészségügyi gondolkodás hatotta át a magyar orvostársadalmat, amit a felgyorsult ipari fejlődéssel együtt járó urbanizáció is sürgetett. Ez a folyamat csak növelte a város és a vidék egészségügyi ellátása, közegészségügyi állapotaik közötti különbségeket. E reformok kidolgozásában vállalt jelentős szerepet az ún. pesti orvosi iskola. A pesti orvosi iskola egységes orvosi szemlélettel, korszerű társadalmi alapokon nyugvó közegészségügyi programmal, európai tudományos színvonalon álló szakismeretekkel, rokon politikai eszmékkel rendelkezett, valódi szemléletalakító iskolája volt az új orvosnemzedékeknek. A pesti orvosi iskola egészében nagyobb hatást gyakorolt a magyar orvosi közéletre, mint *Semmelweis*, aki a gyermekágyi láz kóroktanának meghatározásával és a profilaxis megfogalmazásával az egyetemes orvostudomány nagyjai közé emelkedett, erőnyeivel és hibáival együtt a modern szaktudós megtestesítőjévé vált. Baráti köre révén bekapcsolódott a magyar orvosi közéletbe, a pesti egyetem professzoraként részesévé vált a felsőoktatásnak, a magyar nyelvű cikkeivel a szaksajtóban szerzett megbecsülést, viszont egyénisége nem volt alkalmas a vezérszerepre, amire egyébként nem is törekedett.

A neoabszolutizmus ugyan később sem engedett a nemzeti követeléseknek, de a politikai enyhülést jelezve eltúrta az értelmiség társasági életének az újjászervezését. 1857-ben *Markusovszky* megalapította a máig megjelenő *Orvosi Hetilapot*, később, 1863-ban pedig létrehozta az orvosi könyvkiadó vállalatot is.

Erre a korszakra esik *Semmelweis* Ignác magyarországi működésének, szakirodalmi tevékenységének időszaka: az *Orvosi Hetilapban* jelennek meg cikkei, és ekkor váltak ismertté – könyvén keresztül – nyílt levelei. Az 1867-es kiegyezést *Semmelweis* már nem élte meg. A pesti orvosi iskola tagjai a nagyhatású *Országos Közegészségügyi Tanácsban* játszottak meghatározó szerepet a prevenció szellemében megfogalmazott közegészségügyi törvény létrehozásával, a modern felsőoktatási törvény megteremtésével, az egészségügyet meghatá-

¹ Az MTA Orvosi Tudományok Osztálya, a *Semmelweis* Egyetem és a *Semmelweis* Emlékbizottság által 2015. november 18-án, az MTA Székházában szervezett *Semmelweis* Szimpóziumon elhangzott előadás

rozó alaptörvények (kórházi, ipari, stb.) életre hívásával. E törvénysorozat elfogadtatásában jelentős szerepe volt az *Eötvös József*, *Szalay László* és *Trefort Ágoston* körül gyülekező centralista csoportnak, akiknek a modern polgári állam modelljének megtervezése köszönhető. A pesti orvosi iskola tagjai alkották meg a centralisták egészségügyi programját. A centralisták prevención alapuló szociálpolitikai szemlélete találkozott az egészségügyi prevenciót valló orvosok programjával. Vonatkozik ez Semmelweis tanítására éppen úgy, mint a megelőzésen nyugvó egészségügyi szemléletre. Az elsők között felismerték az alkotmányos és demokratikus állami beavatkozás szükségességét, elsősorban az iskola-, és közegészségügy területén. Trefort Ágoston pedig egyenesen kimondta, hogy „*közgazdasági fejlődésünk főfeltétele a közegészségügy [...] mert meghatározója a termelés egyik fő tényezőjének, az embernek, testi és szellemi állapotának.*”

Trefort Ágoston minisztersége idején született meg 1876-ban a közegészségügyi törvény, amely az állam legfontosabb feladatai közé emelte a közegészségügyet, egész szervezeti felépítésének létrehozását, ellenőrzését. A törvény a prevenció szellemében mindenre igyekezett kiterjeszteni hatalmát, ugyanakkor legnagyobb „hiányossága” abban rejlett, hogy sok vonatkozásban meghaladta az akkori hazai lehetőségeket. Viszont sok olyan területnek – például az iparegészségügynek, az iskolaegészségügynek, a település-egészségügynek – adott kibontakozási lehetőséget, amelyeknek addig még jogi alapjai sem léteztek a magyar közigazgatási gyakorlatban. Azt senki nem vitatta, hogy a közegészségügyi törvény az orvosi ellátás és a közegészségügy összes területét felölelte, kialakította az orvos-egészségügyi igazgatás modern formáit, azonban a felügyelet kérdésében – éppen a közigazgatás korabeli helyzetéből fakadóan – ellentmondásos helyzetet teremtett. Problémákat okozott, hogy a közegészségügy nem kapott külön szakminisztériumot, hanem a közigazgatást irányító Belügyminisztérium része lett. Ez megosztotta a felügyeletet: például az orvosok és gyógyszerészek felett csak legmagasabb szinten volt szakfelügyelet, míg az alsóbb szinten e jogot nem szakemberek gyakorolták. Az első szinten működő szakembereket (orvost, gyógyszerészt, stb.) választották, fizetésük eltérő lett, nem voltak jogosultak nyugdíjra, mint más közszolgálati tisztviselő. Azonban ebben a rendszerben – éppen a betegellátás érdekében – a kötelező orvos tartást a lakosság lélekszámával összefüggésben rendelték el, amelyhez igazodott az egészségügyi gyógyintézmények létesítésének rendszere is. A megvalósításra külön programot írtak, közös pénzügyi alapot szerveztek, amit beépítettek az ország éves költségvetésébe is.

A közegészségügyi törvény hatására nagy előrelépés történt a betegellátás és kórházügy területén. Fontos változást jelentett, hogy szegénységi alapon ingyenes lett a beteg-, és a kórházi ellátás, a vagyonnal és jövedelemmel rendelkezők részére - egységes térítési jegyzék szerint – a fizetési gyógykezelés elvét teremtették meg. Az utóbbit később kiegészítették a biztosító társaságok által nyújtott lehetőségek: a munka- és iparegészségügyi ellátási formák. A közegészségügyi törvény legnagyobb fejezete – 15 szakaszban – a kórházi és betegellátással foglalkozott. Ez nem csupán országos kórházépítési programot írt elő, és nem kizárólagosan szakmai kérdésekre terjedt ki, hanem felölelte e terület finanszírozási kérdéseit is: az alapítványokat, az ellátás minden területének költségi vonatkozásait, pontosan kidolgozta a szegénységi alapon bekerülő költségi normáit, a rendkívüli esetekben (életveszély, szülés, baleset stb.) kötelező eljárásokat. Létrehozta az *Országos Betegápolási Alapot*, amely fizette a rendkívüli esetek költségeit. A magyar állami költségvetésben 1878-tól szerepelt a kórházügy, 1888-tól a költségvetés – meghatározott keretek között – kórházépítési költségeire is

lehetőséget adott. Ekkor a vidéki kórházak teljes költségét az állam fedezte. A rendszerben lehetőség nyílt a magán kórházak létesítésére, sőt az egyházi intézmények fenntartásához is hozzájárult az állam.

Az iparfejlődés szükségessé tette az ipar- és munkaegészségügy kiépítését, amelyre a közegészségügyi törvényben még csak általánosságokban utaltak, továbblépésként azonban 1884-ben (XVII. tc.) külön törvényt alkottak ennek érdekében. Ez rendezte a munkaadók és munkavállalók között a balesettel, munkahelyi megbetegedésekkel járó kötelezettségeket, biztosítási díjakat, ápolási költségeket, illetve a kártérítések nagyságát. A törvény 25. § felsorolja azokat az iparágakat, melyek az ipari területek környékén élők egészségét veszélyeztetik, szabályozza ezek jövőbeli telepítését. E környezetvédelmi intézkedést egészítette ki később az az 1901. évi 701. sz. miniszteri rendelet, amely elrendelte az ipartelepek munkavédelmi ellenőrzését. Ennek ki kellett terjedni az ipari létesítmények talajára, az épületek közegészségügyi állapotára, a helyiségek levegőjére, páratartalmára, világítására, fűtésére, általános tisztaságára és ivóvizére.

Az ipari törvénnyel kapcsolatban ki kell emelni a munkaidővel kapcsolatos rendelkezést (heti egy szünnap), a gyermek- és női munka szabályozását. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az előírások ekkor még csak általánosságokban fogalmaztak, a két világháború között alkották meg a pontos törvényi intézkedéseket.

Az alkalmazott közegészségtan fontos területe a település-egészségügy lett. A kiegyezést követő évtizedekben, hazánkban az ipari fejlődés valóban addig nem tapasztalt fejlődésnek indult, s ezzel egy időben az urbanizáció is. Különösen nagy ütemű volt a városiasodás az ipari övezetekben, ahol nem az urbanizáció hagyományos formái, hanem a peremvárosok tömegszállásai, zsúfolt lakótömbjei jöttek létre. Milliós nagyságrendben emelkedett az iparban foglalkoztatottak száma, a felmérés szerint a dolgozók 60 % az egészséget veszélyeztető üzemekben dolgozott. Jelentős létszám dolgozott a vasútiparban, főleg a vasútépítésnél. A korszak óriási jelentőségű - és Európában egyedülálló - vállalkozása volt az ország nagy folyóinak szabályozása, az árterületek hasznosítása. Ez a munka már jóval előbb megkezdődött, de a gátrendszerek megépítése ekkor vált sürgető feladattá.

Az urbanizáció nemcsak városi építkezésekre terjedt ki, hanem a városi szennyvízelvezetésre, az ivóvíz ellátásra, a városi környezet teljes átalakítására. Életre hívták a városi építészeti hivatalt, amelynek feladata lett minden építési terv közegészségtani szempontból történő megvizsgálása és engedélyezése. Alapkövetelmény lett minden lakóház vonatkozásában a szennyvíz csatornás elvezetése, a védett rendszerű ivóvíz ellátás, amelynek ellenőrzésére külön vízminőséget vizsgáló laboratóriumokat szerveztek. A kisebb városok ivóvízellátását ártézi kutakkal biztosították. Budapest esetében külön víztisztító rendszereket építettek ki. Elrendelték a városi utcák kövezését, ahol még nem épült ki a zárt csatornarendszer, ott az utak mentén elvezető árkok kiásását, a kisebb és nagyobb folyók árvédelmének megszervezését, a folyószabályozás országos végrehajtását.

Valójában a közegészségügyi törvény hatására formálódott át Budapest városképe: megszüntették a belvárost átszelő Duna csatornát, kiépítették a nagykorutat, a belterületeket teljesen csatornázták, kiépítették a sugárutakat, a fő és mellékutakat kikövezték, a városi mocsarakat lecsapolták, kialakították a nagy városi parkokat (Városliget, Népliget, a pesti és budai belvárosi parkokat), ezzel összefüggésben nagyszabású faültetési programot dolgoztak ki, sőt a főútvonalak mentén is fásítottak.

A nagy átalakítás tükrében vizsgálták a megbetegedési statisztikákat, amely kedvező képet mutatott: jelentősen visszaesett a járványok aránya, javult a halálozási statisztika, annak ellenére, hogy a lakosság száma majd egy évtized alatt megközelítette – a peremvárosokkal együtt – az egymillió lélekszámot. Ez a folyamat a főváros közegészségügyi rendszerének megszervezését sürgette, hiszen ilyen lakossági létszám mellett rendezni kellett a rendszeres szemétszállítást, a biztonságos szeméttárolást, az ivóvíz-ellátást, a szennyvizek elvezetését, az ipari környezetben a veszélyes hulladékok elszállítását és az ipari szennyvizek elvezetését, a temetők ügyét. Figyelemmel kellett lenni a fás, erdős területek védelmére, a parkosításra, a talajszennyeződések megakadályozására. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1876. évi XIV. tc. sok kérdést rendezett, a törvényben kimondott kötelezettségek végrehajtására azonban többnyire csak később született meg az intézményi rendszer.

Az alkalmazott közegészségtan másik nagy területe az iskolaegészségügy lett. A közegészségügyi törvény későbbi kritikáiban többen rámutattak arra, hogy az 1876. évi törvény nem intézkedett kellő mértékben az iskolaegészségügyről és a higiénie oktatásáról. *Fodor József* az oktatásügy és a közegészségügyi állapotok kapcsolatára főként a hatalmas gyermekhalandóság tényén keresztül hívta fel a szakemberek figyelmét. Fodor az iskolaegészségügyet a higiénie önálló, alkalmazott területének tekintette, amely az orvoslást, a higiéniai és a pedagógiai elveket együtt alkalmazza az oktatás területén. Ennek irányítója az iskolaorvos, akinek feladata nemcsak a közegészségügyi elvek és törvények következetes végrehajtása és ellenőrzése, hanem az egészségtan oktatásán keresztül a jövő nemzedékben az egészséges életre és életmódra való igény felkeltésének kialakítása.

Az alkalmazott közegészségtan és a társadalom egészségét védő preventív intézkedések nyomán született meg hazánkban a szervezett csecsemő- és anyavédelem, amelyet nemcsak a szociálhygiéniai vizsgálatok adatai indokoltak, hanem nagyban összefüggtek a csecsemőhalandósággal is. Ennek kiindulópontja nemcsak a törvényes rendezés, a jogalkotás folyamatát kidolgozó Országos Közegészségügyi Tanács volt, hanem a felvilágosítást szervező *Országos Közegészségügyi Egyesület* is, amely a társadalom legkülönbözőbb rétegeit kívánta mozgósítani az ország közegészségügyi állapotának megváltoztatására. A különböző programok megvalósításában jelentős szerepet vállalt magára az 1881-ben megalakult *Magyar Vöröskereszt* is, amely háttérül szolgált az egészségügyi felvilágosításban, a szegénygondozásban, szerepet vállalt a nyomorenyhítésben, és magára vállalta az ápolónőképzést is.

Az orvosi ellátás és az egészségügy fejlődése a 19. század utolsó harmadában olyan eredményeket mutatott, amely korábban elképzelhetetlen volt. A tudományok fejlődése, az iparosítás és a kibontakozó társadalmi-politikai mozgalmak együttes hatása vezetett ide. Ekkor az egészségügy mellett a szociálpolitika is fokozottabb mértékben vált az államigazgatás részévé, az állami beavatkozás tárgyává. A „liberális jogállam” mellett megjelenik a „szociális állam” modellje, a kiszélesedő válságjelenségek, a munkásmozgalom erősödése új kihívást jelentett, amelyre új válaszok születtek. A szociális kérdések megítélése azonban pozitívan kihatott az egészségügyi politikára is.

KÁROLY KAPRONCZAY, DSc.
medical historian, editor-in-chief
k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahr 1876, zur Zeit seines Ministeramtes von Ágoston Trefort ist das Gesetz des Gesundheitswesens entstanden, und wurde zugleich auf die wichtigste Stufe der Staatsaufgaben gehoben. Es bezog sich auf ihren vollkommenen organisatorischen Aufbau, wo auch die Kontrolle mit inbegriffen war. Obwohl das Gesetz bemüht war innerhalb seiner Prävention auch die Kompetenz auf allen Gebieten sicher zu stellen, so bestand sein „größtes Negativum“ doch darin, dass es in vielen Beziehungen die damaligen Möglichkeiten des Landes außer Acht ließ. Das Gesetz stand aber im Zeichen der Herausbildung des industriellen, Schul- und Siedlungsgesundheitswesens, deren nicht mal die juristische Grundlage im ungarischen Gesundheitswesen existierte. Es ist ohne Zweifel, das Gesetz des Gesundheitswesens umfasste sämtliche Gebiete der allgemeinen ungarischen ärztlichen Versorgung, bildete auch die modernen Formen der ärztlichen Verwaltung heraus, doch war es in Frage der Aufsicht - eben wegen der Rückständigkeit des Landes - widersprüchlich: das Gesundheitswesen bekam kein selbstständiges Ministerium, es wurde in das Ministerium der Inneren Angelegenheiten einge-reiht.

Eine große Einheit des angewandten Gesundheitswesens bildeten die medizinischen Fragen der Siedlung. In den Jahrzehnten nach dem Ausgleich Ungarns mit den Habsburgern (1867) konnte das Land eine enorme Entwicklung auf dem Gebiet der Industrie eingehen, die bis dahin unvorstellbar war. Sie zog auch die Urbanisation mit sich. Besonders stark war dieser Prozess in den industriellen Regionen, wo sich nicht die traditionellen Formen der Urbanisation herausbildeten und weiterentwickelten, sondern in den Randstädten, wo Massenquartiere, und überfüllte Wohnsiedlungen sich ausprägten und charakteristisch waren. Millionenhaft stieg die Zahl der Angestellten der Industrie, wo nach den Vermessungen 60% der Arbeiter in Werkstätten mit Gefährdung der Gesundheit arbeiteten. Genauso beweisen es auch die einzelnen Daten auf dem Gebiet des Eisenbahnwesens, wo erstens die Bahnarbeiter der Krankheiten ausgesetzt waren. Eine große und in europäischem Vergleich einzigartige Unternehmung war zu jener Zeit in Ungarn die Regulierung der großen Flüsse und Ströme, wo die Überschwemmungsgebiete nützlich gemacht werden konnten. Diese Arbeit hatte schon früher ihren Anfang genommen, aber die Errichtung der Dammsysteme konnte keinen Aufschub mehr erleiden.

Die Urbanisation hat sich nicht nur auf die Bauarbeiten der Städte ausgebreitet, sondern auch auf die Kanalisation. Man brauchte gesundes Trinkwasser in den Städten, das auch die vollkommene Änderung des ganzen Städtewesens mit sich zog. Es wurde die Städtische Baubehörde gegründet, die sämtliche Baupläne von gesundheitlicher Sicht unter die Kontrolle nahm, und wenn das Projekt den Forderungen entsprach, es auch bewilligte. Als Grundforderung stand an erster Stelle das Abführen des Schmutzwassers der einzelnen Wohnhäuser, das durch ein geschlossenes System geschah. Ihre Aufgabe war auch die geschützte und geschlossene Trinkwassersicherstellung in einem anderen System, deren Kontrolle die für diesen Zweck aufgestellten Laboratorien übernahmen. Die kleineren Städte konnten ihr gesundes Wasser durch artesische Brunnen gewinnen. Budapest bekam ein selbstständiges Wasserreinigungs-system. Die Steinauflage der Straßen wurde zu jener Zeit gelegt. In Mangel an einem geschlossenen Abführsystem, mussten am Wegrand Gräben ausgehoben, und auch das Hochwassergebiet der kleineren und größeren Flüsse geregelt werden. Zu dieser Arbeit ge-

hörten die Regulierung der Flüsse im ganzen Land, sowie die Organisation der vollständigen Wasserwirtschaft und der Hochwasserschutz.

Die ärztliche Versorgung und die vollständige Entwicklung des Gesundheitswesens hat im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts solche Ergebnisse aufweisen können, die vorher unvorstellbar waren. Die Entwicklung der Wissenschaften, die Industrialisierung, sowie die sich herausbildenden gesellschaftlichen und politischen Bewegungen haben ihre gleichzeitige Wirkung dadurch geäußert. Neben dem Gesundheitswesen hat die Sozialpolitik auch immer betonter einen wichtigen Teil der Staatsverwaltung gebildet und die Möglichkeit gesichert, dass der Staat sich auch in diese Angelegenheiten einmischen konnte. Neben dem „liberalen Rechtsstaat“ erscheint das Modell des „sozialen Staates“, auch die sich immer mehr verbreitenden Krisenerscheinungen, der sich entfaltenden Arbeiterbewegung, - das neue Herausforderungen ans Tageslicht brachte, und neue Antworten benötigte. Die Einschätzung der sozialen Fragen hat ihre Auswirkung auch auf dem Gebiet der Gesundheitspolitik spüren lassen.

A HOMEOPÁTIA FOGADTATÁSA A MAGYAR EGYHÁZ(I)AK KÖRÉBEN A 19-20. SZÁZADBAN¹

BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA – BENKE TIBOR

Napjainkban is élénk érdeklődés mutatkozik a homeopátiás gyógymóddal kapcsolatban, és ezzel együtt számos kétely, kérdés merül fel a közbeszédben. Ezek között megfogalmazódnak olyan kritikák is, amelyek a hasonszenvi gyógymódot a kereszténységgel összeegyeztethetetlen jelenségnek, vagy egyenesen akár mágiának tartják. Mindezen kérdésekre jelen tanulmány nem próbál meg sem teológiai-filozófiai, sem orvos-szakmai szempontból reflektálni, csupán néhány olyan epizódot villant fel a homeópátia 19-20. századi történetéből, amely rávilágít arra, hogy az új gyógymód hazai elterjedésében vitathatatlanul aktív szerepet vállaltak a keresztény felekezetek – számos esetben magas rangú – képviselői. Ez az aktivitás a kereszténység Jézus Krisztus példájából fakadó, a betegek ápolását, segítségét mindig is szem előtt tartó alapértékéből fakad, tehát az egyház(i)ak homeopátiát felkaroló tevékenységét elsősorban ebből, a karitatív szempontból kell szemlélni, nem pedig farmakológiai, vagy orvosi, tudományos állásfoglalásként értékelni azt.

Hahnemann és a kereszténység

Bevezetésként elkerülhetetlen a homeópátia atyjának, *Samuel Hahnemann*-nak és a kereszténység kapcsolatának felvázolása, amelyen keresztül az alapító személyiségének alapvonásait is megfigyelhetjük.²

Hahnemann 1755-ben született a szászországi Meissenben. Szülei „vallásosságra, kötelességeinek pontos teljesítésére, rajzolásra, és egyéb hasznos művészetre” nevelték – ahogyan egyik első magyar életrajzírója, a maga is homeopátiás orvos, *Argenti Döme* fogalmazott.³ Argenti fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Hahnemann „gyermekkorától véglehetőleg minden munkáját Istennel kezdé, Istennel végzé”.⁴ Figyelemreméltó ez a megjegyzés, ugyanis ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, sem Hahnemann, sem Argenti nem szorult rá annak cáfolatára, hogy a homeópátia a kereszténységgel összeegyeztethetetlen gyógymód lenne, mindkettőjük páciensei között számos egyházi személyt találhatunk. Hahnemann tehát (protestáns) vallásos nevelést kapott, természetesen gyermekeit is megkereszteltette. Személyiségét a következőképpen festette le Argenti: „Mindenki iránt egész tisztelettel viseltetett H[anemann]; szereték őt barátai, tisztelik a szenvedők, becsülik a szegények, kik iránt mindenkor adakozó volt. Általában a vallásosság, szívjóság, lélektisztaság, őszinteség – H[anemann] jellemző tulajdonai valának.”⁵

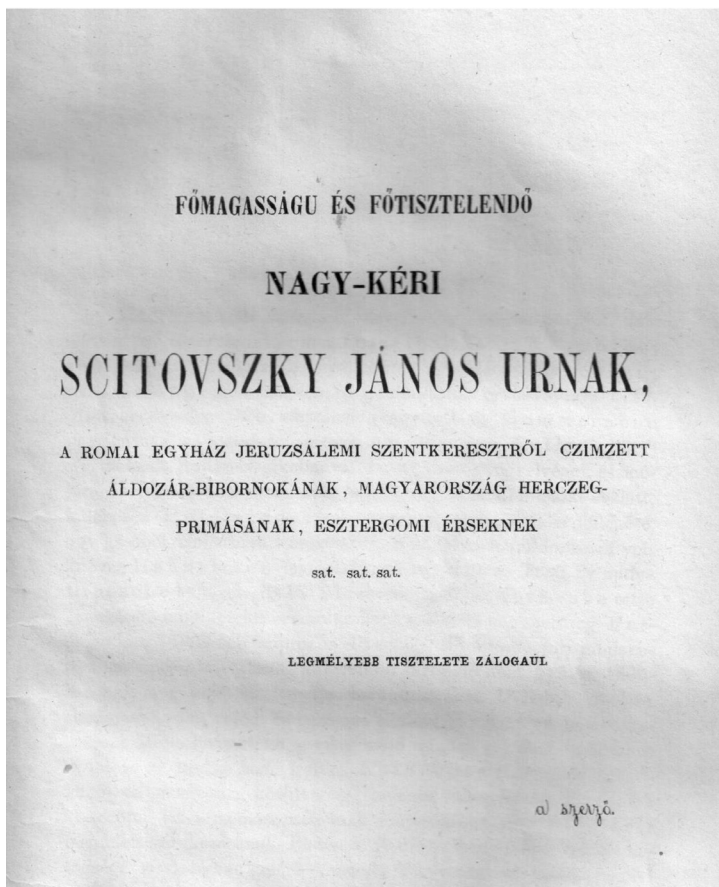
¹ Jelen tanulmány a 2014. április 10-12. között a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság által megrendezett *Congressus Pharmaceuticus Hungaricus XV.* konferencián kiállított, hasonló című poszter javított, bővített és szerkesztett változata, amelynek elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott *Kölnei Livia*, amelyért ezúton is szeretnénk kifejezni köszönetünket.

² Ohntrup, H.: *Homeópátia és keresztény hit*. Bp., Új Ember Kiadó, 2011. 16-20, 47-53.

³ Argenti D.: *Hasonszenvi gyógymód és gyógyszerstan*. 6. bővített kiadás. Pest, Grill Károly, 1868. 4.

⁴ uo.

⁵ i. m. 41.

Az Argenti-könyv 3. kiadása Scitovszky bíborosnak ajánlva (1858)

Hahnemann Lipcsében, Bécsben és Erlangenben tanult, majd visszatért Szászországba, ahol folytatta gyógyító és kutató tevékenységét. Szászországi hazatérése előtt Erdélyben működött: 1777 és 1779 között bécsi tanárának ajánlása révén *Samuel von Brukenthal* (1721-1803) erdélyi kormányzó nagyszebeni rezidenciáján volt a báró háziorvosa és – klasszikus műveltségét kihasználva – könyvtárának felügyelője is.⁶ Hahnemann erdélyi tartózkodásával kapcsolatban Argenti lejegyez egy történetet, amellyel az orvos segítőkészségét és keresztény ihletettségű önfeláldozó természetét támasztotta alá: „[...] *midőn Erdélybe utazott, egy kis város vendéglőjében, hol a postalovak váltattak, hirtelen tűz támadván, senki sem figyelt a vele utazó és e veszedelem alatt az első emeletben szállásoló idegen nőre; midőn H[ahne-*

⁶ i. m. 6.; Haehl, R.: *Samuel Hahnemann – His Life & Work*. Reprint, B. Jain Publishers, 2003. 21-25.; Borsa G.: Argenti Döme (1809-1893). *Comm de Hist Artis Med.* 30 (1964) 137-150.; Waisse Privén, S.– Jurij G: Hahnemann in Sibiu: possible influence of the ideas of Baron d’Holbach. *International Journal of High Dilution Research* 23 (2008). 93-102.

mann] keresztültörvén a lángon, nemcsak a kétségbeesett nőt, hanem nehéz utazóládáját is megszabadítá.”⁷

Valószínűleg a kordivat miatt Hahnemann szabadkőműves páholytag is volt, azonban elvetette a felvilágosult filozófiai eszméket, önálló gondolkodó volt. Nagy hatást gyakorolt rá az ókori logikus filozófia szemlélete. Világlátását a teremtő és gondoskodó Istenbe vetett hit határozta meg. Végredeletében így fogalmazott: „Mindenekelőtt halhatatlan lelkem Istennek ajánlom abban a bizakodó reményben, hogy sorsom irányítója azt majdan az ő mennyei dicsőségében részelteti.” Műveiben egyértelműen és határozottan elutasította az okkultizmus minden formáját, a kísérletezés és a tudományos bizonyítás fontosságát hangsúlyozta. Említést érdemel az a tény is, hogy magának Hahnemann-nak is voltak lelkész-páciensei, például Thomas Everest anglikán tiszteletes, aki később az új gyógymód egyik apostolává vált. Everest 1835-ben jelentette meg *A popular view of homæopathy* című könyvét Philadelphiában.

Példák a homeopátia és a kereszténység kapcsolatának történetéből
(nemzetközi kitekintés)⁸

Ahhoz, hogy a Magyarországra vonatkozó adatokat kellőképpen értékelni tudjuk, elkerülhetetlen legalább néhány meghatározó példával érzékeltetnünk a homeopátia és a kereszténység Kárpát-medencén kívüli kapcsolatának alakulását.

Fontos tény – ami Magyarországra is érvényes – hogy a papok és lelkészek kezdetektől fogva jelentős számban az új gyógymódnak nem csupán kipróbálói, használói, hanem egyben lelkes terjesztői is voltak. Németországban a protestáns lelkészek, Franciaországban a katolikus papok voltak a „szelíd gyógymód” első apostolai. A francia püspökök a 19. század első felében egyenesen ösztönözték híveiket a homeopátia használatára,⁹ szemben az általuk istentagadónak és materialistának titulált orvoslással, amely a kor orvosi eszközeit és eljárásait ismerve – mai szemmel nézve – nemegyszer valóban kimerítette akár a kínzás fogalmát is. Nem vonatkoztathatunk el természetesen attól a ténytől, hogy ez az időszak egybeesik a Franciaországban különösen is erős és markáns kultúrharccal, amelynek fő célpontjában éppen a katolikus egyház állt, szemben a magát a racionalitás letéteményesének tekintő tudománnyal. Mindezek figyelembevételével az egyház részéről logikus a hagyományos orvoslással szembeni ellenállás és a „szelíd”, Isten által teremtett természetre építő gyógymód melletti kiállás. A francia papság soraiban még a homeopátia válságkorszakában, a 20. század elején is találunk aktív személyeket. A magyarországi *Gyógyászat* című hetilap 1913. június 8-i számában így tudósít a „homeopathikus kuruzslásról”: a rennes-i törvényszék „egy papot ítélte el, ki homæopathikus kúráival nagy hírt szerzett. 4000 frankban marasztalták el.”¹⁰

Az egyház felsőbb vezetői, püspökök, sőt a pápaság is, eltérő intenzitással, de alapvetően támogatták az új gyógymódot. Lássunk néhány, ezt az állítást alátámasztó példát.

⁷ Argenti D. (1868) 41.

⁸ Ullman, D.: *The Homeopathic Revolution*. North Atlantic Books, 2007. 305-338.; Ullman, D.: *A homeopátia forradalma*. Bp., SpringMed, 2011. 172-184; Lodistopo, A.: *Storia dell'Omeopatia in Italia. Storia antica di una terapia moderna*. Roma, Edizioni Mediterranee, 1987. 81-83.

⁹ Kölnei L.: Homeopátia és kereszténység. *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének tudósítója* (2008) 34-37.

¹⁰ *Gyógyászat* 23 (1913) 409.

XVI. *Gergely pápát* (1765-1846) konzervatív jelzővel szokták illetni, amelynek igazolásul többnyire az 1832-ben kiadott *Mirari vos* kezdetű körlevelet szokták felhozni. Ebben a megnyilatkozásában elsősorban az új politikai eszméket ítélte el, de ambivalens módon viszonyult a kor technikai és tudományos vívmányaihoz is, mint például a vasúthoz és a gázvilágításhoz. Ezért meglepő, hogy támogatója lett az új gyógymódnak: homeopátiás kórház alapításán gondolkodott, és engedélyt adott *Johann Wilhelm Wahle* homeopátiás orvosnak, hogy végezhesse tevékenységét a Pápai Államban. Papjainak megengedte, hogy sürgős esetekben hasonszenvi gyógyszert adjanak ki, és több homeopátiás orvost is kitüntetett, főként a kolerajárvány ellen elért sikereikért.

Feljegyzéseket ismerünk arról, hogy az ingatag egészségu (*boldog*) IX. *Piusz pápa* (1792-1878) homeopátiás kezelésben is részesült, valamint több hasonszenvi orvost is kitüntetett. XIII. *Leó pápa* (1810-1903) homeopátiás kezeléseiről ugyancsak részletes források maradtak fenn, de a modern kor eredményivel szemben szintén tartózkodó (szent) X. *Piusz pápa* (1835-1914) is támogatta a homeopátiát: apostoli áldásban részesítette az Indiában szolgáló *Augustus Müller* jezsuitát, aki maga is kitanulta ezt a fajta gyógyászatot, és kórházat is alapított. XII. *Piusz pápának* (1876-1958) is volt homeopátiás orvosa, csakúgy, mint (*boldog*) VI. *Pál pápának* (1897-1978) dr. *Antonio Negro* személyében, akinek fia, dr. *Francesco Negro* (szent) II. *János Pál pápa* (1920-2005) homeopátiás orvosa volt. A homeopátiát bizonyítottan alkalmazó pápák sorával a 19. századtól eljutottunk a harmadik évezredig.

Mielőtt azonban áttérnénk fő témánkra, a magyarországi események tárgyalására, álljon előttünk három rövid példa Európán túlról, ahol hasonló tendenciákat láthatunk. Ausztráliában egy spanyol bencés püspök honosította meg a homeopátiát, ugyanakkor az orosz ortodox egyházban is nagy támogatottsága volt a hasonszenvi gyógymódnak. A máig tartó szimpátia megnyilvánul abban is, hogy igen nagy tiszteletet övezi azt a két orosz szerzetes-szentet, akik a homeopátia orosz terjesztői voltak: *Kronstadti Szent Jánost* (1829-1908) és *Szent Feofánt* (1815-1894). Végezetül felidézhetjük annak a világszerte ismert (*szent*) *kalkuttai Teréz anyának* (Agnes Gonxha Bojaxhiu, 1910-1997) alakját, aki maga is tanulta és alkalmazta a homeopátiát India legszegényebbjei között.

*A homeopátia magyarországi őskorszaka*¹¹

Magyarországon igen hamar, a 19. század elején elterjedt az új gyógymód. Már az 1820-as években megnyílt az első magyar homeopátiás rendelő, a nagyváradi lelkibeteg-gondozó, 1823-ban pedig Hahnemann alapműve, az *Organon* is megjelent magyar nyelven.¹² Az első magyar homeopátiás egyesület 1843-ban alakult meg, igaz, csak rövid életű volt,¹³ 1844-ben pedig eredménytelenül kérvényezték az országgyűlés mindkét tábláján, hogy a homeopátiát vegyék fel az orvosegyetem tárgyai közé. Annak ellenére, hogy 1819-1837 között a Habsburg Birodalom területén tiltott volt a homeopátiát alkalmazni, a magyar arisztokrácia körében is nagy népszerűségnek örvendett az új gyógymód, főként a *Batthyány*, *Brunszvik*, *Esterházy*, *Széchenyi* és *Zichy* családoknál.

¹¹ Kóczián M.–Kölnei L.: *Homeopátia Magyarországon (1820-1990)*. Bp., Noran, 2003.

¹² Varga S.: A hasonszenvi gyógymód XIX. századi magyarországi és gyöngyösi térhódításának dokumentumai. *Mátrai Tanulmányok* (2001) 151-175.

¹³ Kiss L.: A magyarországi homeopáták első egyesülete (1843-1845?). *Comm. de Hist. Artis Med.* 230-233 (2005) 223-228.

Témánk szempontjából fontos kiemelni a magyar homeopata orvosok első nagy generációjának tagjai közül *Széchenyi István* és *Kossuth Lajos* hasonszenvi kezelőorvosát, *Almási Balogh Pált*¹⁴ (1794-1867), aki a homeopátiát közvetlenül Hahnemanntól ismerte meg. Azon túl, hogy édesapja református lelkész volt, ő maga is – a híres sárospataki református kollégium öregdiákjához méltóan – aktív szerepet vállalt a hazai református életben, amelynek ékes bizonyítéka, hogy a Kálvin téri református templom sírboltjába temették el, ahová csak a dunamelléki reformátusok legkiválóbbjai kerülhetnek.¹⁵ Érdekesség, hogy ő maga is megjelent 1866 októberében *Scitovszky János* bíboros esztergomi halálos ágyánál, a nagy beteg kezelőjének, *Argenti Dömének* hívására.

Argenti Döme (1809-1893), a hercegprímás orvosa

A hasonszenvi gyógymód magyarországi meghonosításának egyik legkiemelkedőbb alakja *Argenti Döme*¹⁶ váci orvos volt, akinek e helyütt csupán vázlatosan, tanulmányunk témájára összpontosítva foglaljuk össze életrajzát. Argenti 1809-ben született Vácott, görög származású kereskedőcsaládban. A helyi piarista gimnáziumban, majd a pesti orvosegyetemen tanult, 1835-ben a pesti belvárosi plébánián tért át görögkeletiről a római katolikus vallásra. Páciensei között a kor több jelentős személyiségével is találkozhatunk, köztük *Peitler Antal József* (1808-1885) váci püspökkel és *Scitovszky János* (1785-1866) bíboros-hercegprímással, akinek súlyos betegségéről, annak gyógyításáról és a főpap utolsó óráiról részletes tájékoztatást adott a *Hasonszenvi Lapok* hasábjain¹⁷ – a 19. század közepén még aligha beszélhetünk betegjogokról. Argenti fő műve, a *Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása*, nyolc magyar és két német kiadást ért meg. Ennek harmadik kiadását nem másnak, mint Scitovszky bíborosnak ajánlotta.

Karcsú Antal Arzén (1827-1893) ferences szerzetes *Vác város története* IX. kötetében (1888) megjelent Argenti-életrajza arra enged következtetni, hogy kettőjük között személyes, szívélyes kapcsolat állt fenn, amely tény tovább gyarapítja Argenti jó egyházi kapcsolatainak sorát.

Ahogy említettük, Argenti páciensei között számos előkelőséget találunk, így meglehetősen anyagi biztonságban élt, azonban „szegény betegeinek helyzetével nem élt vissza, sőt nemcsak hogy honoráriumot nem fogadott el tőlük, de sokszor ő segítette őket.”¹⁸ Ugyanakkor kissé túlzónak tűnhet, amit jótékonykodásáról egy 1856-os életrajzban olvasunk róla, bár elkötelezett homeopátia-terjesztő tevékenységéhez valóban nem férhet kétség: „gyógyszereit nemcsak szegénynek, hanem bárki másnak ingyen osztogatja; egyedüli törekvése lévén e gyógymód megismertetése: hogy így szűnjék valahára többeknek azon szerénytelen állítása, rágalma a szenvedő emberiség rovására, miszerint a homoeopathia semmi; hogy a balvélemények költeményeit törölje el mielőbb, és a természet ítéleteit minél hamarább megerősítse.”¹⁹

¹⁴ Almási Balogh Pál életrajzi adatait Fialovszky B.: *Almás Balogh Pál dr. élet- és jellemrajza*. Bp., Hangya Újság Kiadó, 1933. alapján ismertetem.

¹⁵ Fialovszky B. 5.

¹⁶ Borsa G.

¹⁷ *Hasonszenvi Lapok* 1866. 10-11. szám

¹⁸ Borsa G. 143.

¹⁹ Danielik J. – Ferenczy J. (szerk.): *Magyar írók életrajz-gyűjteménye*. Bp., Szent István Társulat, 1856. 9-10.

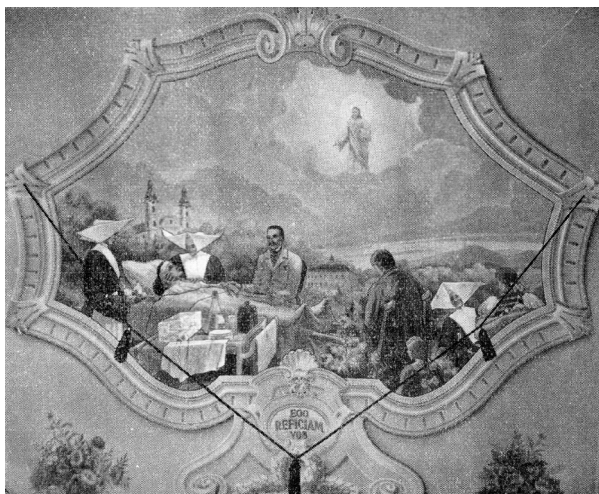
Személyisége, stílusa viszont alapvetően nem volt túl megnyerő: harsány, gyakran már-már durva, tapintatlan megnyilatkozásairól volt közismert, számos anekdota maradt fenn róla. Ezek közül csak egy váci plébánossal történt beszélgetését idézzük: „*Argenti Döme doktor [...] váci polgár fene mérges egy ember volt, ráadásul igen hangosan beszélt, mit beszélt – kiabált; ez volt a rendes társalgási hangneme. Egy alkalommal a főtéren beszélgetésbe elegyedett a plébánossal, aki azt találta kérdezni tőle, hisz-e Istenben? Mire Argenti társalgási hangnemben – vagyis ordítva: - Mi a fenébe hinnék, ha nem az Istenben?!*”²⁰

Példák a homeopátiás kórházak és az egyházak viszonyáról

Magyarországon a homeopátia meghonosodásával az új gyógymódot alkalmazó egészségügyi intézmények is megnyitották kapuikat, ezek közül erős egyházi kapcsolataik miatt a gyöngyösi, a szatmári, a pesti Bethesda és Elisabethaneum kórházak alapításait tekintjük át. Az egyházi vonatkozások a gyöngyösi kórház esetében a legdokumentáltabbak, így részletesebben csak erről az intézményről írunk.

1. Gyöngyös és a freskón megörökített hasonszenvi alapító orvos

A gyöngyösi intézményt, amelyet a világ első homeopátiás kórházai között tartanak számon, 1838-ban alapította a kántortanítói családból származó *Vezekényi* (1865-ig *Horner*) *István*. Vezekényi alapításában 1856-tól 1950-ig – hasonlóan a bécsi homeopátiás kórházhoz – a korabeli szóhasználat szerint „*szürke irgalmas nénék*”, azaz Szent Vince rendi apácák teljesítettek betegápolói szolgálatot. Vezekényi volt a *Hasonszenvi Közlöny* alapító-szerkesztője is, az 1864-1865-ben megjelent lapot az egyházi tulajdonú egri Érseki Lyceum Nyomdában nyomtatták.

Vezekényi István ábrázolása irgalmasrendi ápolók körében a gyöngyösi kórházkápolna Zsille Kálmán által 1938-ban készült freskóján. A kép forrása: Dezséri Bachó L. 1938. 166.

²⁰ Tragor Ignác: *Váci Vidámságok* (1924) c. könyvét idézi Balázs K.: *Katolikus anekdoták*. Bp., Magánkiadás, 1990. 61-62.

A gyöngyösi kórház alapításától kezdve mintegy öt évtizedig homeopátiás kórházként működött. Ezen időszak alatt mindössze az 1849-től kezdődő négy és fél évben volt allopatia-igazgatója és berendezkedése az intézménynek, mivel Vezekényi a forradalmi kormány Pestre hívta, hogy a Ludovikában homeopátiás módszerekkel gyógyítson.²¹ Vezekényi 1887-ben idős korára való tekintettel nyugdíjba vonult, utódja, Koller János folyamatosan tért át az allopatia-igazgatásra.²²

Nemcsak a város, Nagy János prépost-plébános és Faigel Pál gyöngyösi német káplán²³ volt Vezekényi tevékeny segítője az alapításban és a gyarapításban,²⁴ hanem Bartakovics Béla (1792-1873) egri érsek, valamint több magas rangú és egyszerű pap, plébános is. Bartakovics érsek a hasonszenvi kórház későbbi bővítését nagy adományokkal támogatta, és ahogyan a későbbiekben is láthatjuk, kiemelt figyelmével tüntette azt ki. A kórház történetírója jegyezte le a következő sorokat: „[a krónikásnak] meg kell állnia egy pillanatra, hogy olvasói előtt rámutasson arra a kimagasló szerepre, amelyet a katolikus papság, élén az egri érsekkel, a kórház történetében betöltött.”²⁵

Rendelkezésünkre áll a vincés nővérek 1856. novemberi 9-i letelepedésére rendezett ünnepség és a kórház kis imakápolnájának felszentelésének krónikája a már említett Faigel Pál tollából, aki ekkor már baconádi plébános volt, de visszatért szeretett kórházának e nagy ünnepére, amelyen megjelent Bartakovics Béla egri érsek is, aki „*pénzerővel is igen szépen gyámolítja és segít elő az intézetet*”.²⁶ A kápolna azonban kis méreténél fogva nehezen tudta ellátni a nővérek és a betegek szükségleteit, ezért gyűjtést indítottak egy nagyobb méretű helyiség kialakítása érdekében, amelyet szintén Bartakovics Béla egri érsek szentelt fel 1865. december 8-án. A kápolna néhány évtized múlva ismét bővítésre szorult, amely a kórház alapításának centenáriumi évében, 1938-ban valósult meg. Ekkor készült el Zsille Kálmán festőművész mennyezeti freskója is, amelyet az akkori kórházigazgató, Wittner Sándor így ír le: „*Nagyon áhítatot keltő a mennyezeten a Zsille Kálmán által festett freskó, mely boldog emlékü Vezekényi Istvánt ábrázolja betegvizsgálás közben, segédkezőnek neki a Szent Vince rendi irgalmas nővérek, kiket ő telepített be a kórházba, és kik alapítás óta folytatják áldozatos munkájukat.*”²⁷ Az új kápolna csupán tizenkét évig tölthette be funkcióját. 1950 júniusában felsőbb utasításra a kápolnát raktárrá alakították, a freskókat, díszítőfestéseket leverték.²⁸

2. Szatmár

A szatmárnémeti homeopátiás kórház története elválaszthatatlan Hám János (1781-1857) püspök tevékenységétől. A főpásztor működésének harminc éve alatt nemcsak székhelye felvirágztatásáért, városiassá tételéért igyekezett, hanem kiemelt figyelmet fordított az oktatás

²¹ Kóczián M. – Kölnei L. (2003) 82.

²² Varga S. (2001) 168-169.

²³ Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. 1891. Elektronikus változat. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/> Letöltve: 2015. 06. 11. Faigel Pál szócikk

²⁴ Varga S.: A Paulai Szent Vince rendi irgalmas nővérek gyöngyösi működése különös tekintettel a kórház történetében betöltött szerepükre. *Mátrai Tanulmányok* (1997) 239-260.

²⁵ Dezséri Bachó L.: *A gyöngyösi alapítványi köz-kórház története (1838-1938)* Gyöngyös, 1938. 60.

²⁶ Varga S. (1997) 245.

²⁷ ou.

²⁸ i. m. 251.

fejlesztésére és az egészségügyi intézményekre is. A szatmári hasonszenvi kórházat 1840 körül alapították Hám püspök külön biztatására, amelyről az *Erdélyi Híradó* a következőképpen számolt be 1840. július 7-én, miután nagy lelkesedéssel mutatta be a bécsi, irgalmas nővérek által vezetett homeopátiás kórházat: „*Szatmárott keletkező félben van most illy irgalmas szüzi ápoló intézet a' mostani püspök m[éltóságos]. Hám János úr csüggedhetetlen alapítás s' építési buzgalmánál fogva...*”²⁹

3. Pest³⁰

Az első pesti homeopátiás kórház, a későbbi Bethesda alapítása a református felekezethez köthető: 1866-ban hozta létre a pesti németajkú kálvinista gyülekezet *Bakody Tivadar* vezetésével, hat ággal. Az új intézmény felállítási költségeit főként külföldi protestáns adományokból fedezték,³¹ de hazai gyűjtést is szerveztek a kórház javára: 1866. január 6-án például jótékonyági színielőadást is tartottak Békéscsabán Mama címmel, amelynek egyik szereplője *Munkácsy Mihály volt*.³² Az intézmény átadásán *Török Pál* szuperintendens mondott beszédet.³³ A magyar református diakonissza mozgalom (református életközösség, amely a gyógyításra és a szeretetszolgálatra létesült) e kórházban erősödött meg.

Pest második homeopátiás kórházát, a későbbi Schöpf-Mérei klinikát 1870-ben alapította *gróf Zichyné Metternich Melanie* hercegnő „*királynénk őfelsége közvetlen védnöksége*”³⁴ alatt, emiatt az új intézmény az Elisabethaneum nevet kapta. Ebben az intézményben is az irgalmas nővérek látták el az ápolói szolgálatot.

A homeopátiát alkalmazó, pártoló főpapok, papok

Tanulmányunk eddigi részében különböző vonatkozásokban már szóba kerültek a hasonszenvi gyógyászatot valamiféleképpen támogató egyházi személyek, intézmények: főpapok (*Scitovszky János bíboros, Peitler Antal József váci püspök, Hám János szatmári püspök, Bartakovics Béla egri érsek, Török Pál református szuperintendens*), papok (*Nagy János gyöngyösi plébános és káplánja, Faigel Pál*), az irgalmas nővérek, a pesti németajkú református gyülekezet. A következő részben szinte csak felsorolásszerűen említjük meg azokat a további egyháziakat, akikkel kutatásaink során találkoztunk a homeopátia vonatkozásában.

Bubics Zsigmond (1821-1907) kassai püspök szentelte fel a *gróf Mailáth Antal* végrendeletének megfelelően³⁵ épült új királyhalmeci homeopátiás magánkórházat.³⁶ E kórház létesítését a szakirodalom³⁷ a homeopátia magyarországi virágzásának egyik utolsó megnyilvánu-

²⁹ *Erdélyi Híradó* 1840. július 7.

³⁰ Kócián M. – Kölnei L. (2003) 85.

³¹ Géra E. E.: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850-1952*. Doktori disszertáció, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006. 40-41.

³² *Hasonszenvi Közlöny* 1866. január 15. 29.

³³ *uo.*; Géra E. E. (2006) 105.

³⁴ *Hasonszenvi Közlöny* 1870. augusztus 15. 239-240.

³⁵ Kócián M. – Kölnei L. (2003) 93.

³⁶ *A Homeopátia Szakközlönye* 1897. június-július 111.

³⁷ Kócián M. – Kölnei L. 93.

lásának tekinti, hiszen a 19. század végére, ahogyan erre már utaltunk, a hazai hasonszenvi gyógyítás válságba került, sorra szűntek meg a homeopátiás intézmények, kórházi osztályok, zsákutcába futott a homeopátia egyetemi oktatása is: „*kialvófélben van az egész ügy...*”³⁸ – ahogyan *Almási Balogh Tihamér* hasonszenvi orvos fogalmazott 1904-ben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a királyhalmeci intézmény az előbb említett nehézségek ellenére még 1909-ben is működött 5 kórteremmel.³⁹

Samassa József (1828-1912) bíboros, egri érsek (Bartakovics Béla utódja) homeopátiával való kapcsolatáról *Jósa András* életrajzában olvashatunk.⁴⁰ A történet 1873-ban játszódik, amikor a könyv megfogalmazása szerint Samassa még a homeopátia apostola volt, később azonban teljesen kiábrándult belőle. Jósa András főorvos már ekkor is köztudottan homeopátia-ellenes volt. A könyv e két nagyműveltségű úr éles, ám rendkívül szellemes szópárbaját örökíti meg a hasonszenvi gyógyászzal kapcsolatban, amelynek apropóját az akkor felállított második orvosegyetemi homeopátiás tanszék adta.

Bíró László (1806-1872) nevével még mint Hám János szatmári püspök oldalkanonokjaként találkozunk. Hám püspök életrajzában olvashatjuk, hogy „*az orvosi tudománnyal (homeopathia) is foglalkozó Bíró kanonok rábeszélésének sikerült a komolyan beteg püspököt ágyba fektetni.*”⁴¹ Bíró László 1867-től halálig, 1872-ig szatmári püspök volt.

Meszlényi Gyula (1832-1905) ugyancsak szatmári püspök szintén alkalmazta a homeopátiát, sőt rendszeres olvasója volt a Homeopátia Szakközlönyének. Az 1895. márciusi szám közlemény rovatában a következőt találhatjuk: „*M. Gy. püspök úrnak, Szatmár. Méltóságodnak azt az óhaját, hogy nagyobb betűket használjunk, legnagyobb sajnálkozásunkra, nem teljesíthetjük...*”⁴²

Starhemberg Emánuel győri kanonokra is található hivatkozás a szakirodalomban, ugyan-is segítette homeopata orvossá válását *Bakody Józsefnek* (1795-1845).⁴³

Hofhauser István (1866-1927) homeopata volt a háziorsosa a *Ranolder János* (1806-1875) veszprémi püspök által alapított, az irgalmas nővérek által vezetett pesti Ranolder Intézetnek, valamint a lazaristák (missziós papok) pesti rendházának.⁴⁴ Ez a tény azért is különösen figyelemreméltó, mivel ez az időszak már a homeopátia hazai hanyatlásának idejére tehető.

Ahogyan már többször utalást tettünk rá, nem csak a magas rangú egyházi személyek, hanem a vidéki lelkipásztorkodó papság is aktívan kivette részét az új gyógymód terjesztésében. A következő részben erre hozunk néhány példát.

Stanke Leánder József (1800-1855) pannonhalmi bencés sok betegséget meggyógyított a „*homeopathikus orvoslás által*”.⁴⁵ Hatszáz oldalnyi kézírata maradt fenn egy tervezett magyar-német hasonszenvi kézikönyvből, amely jól jelzi, hogy az egyébként filozófiát és hittudományi tárgyakat előadó egyetemi tanár milyen mélységben ásta bele magát mind a gyakorlat, mind az elmélet szintjén a hasonszenvi gyógyászatba.

³⁸ i. m. 94.

³⁹ uo.

⁴⁰ Jósa J.: *Dr. Jósa András (1834-1918) és elődei*. Miskolc, Ludvig Nyomda, 1934. 141-143.

⁴¹ Irsik F.: *Boldog emlékü Hám János, szatmári püspök élete*. Szatmár, ázmány-Sajtó, [1894] 99.

⁴² *A Homeopátia Szakközlönye* 1895. március 76.

⁴³ Kölnei L. (2008)

⁴⁴ Kóczián M. – Kölnei L. (2003) 96-97.

⁴⁵ Tevékenysége bővebben: Sörös P. (szerk.): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Története 6/B. kötet*. Bp., Stephaneum Nyomda, 1916. 342-343.

Sokszor találkozhatunk papok, lelkészek nevével a homeopátiás lapok hasábjain, rendszerint a levelező rovatban. Kutatásaink során a következő darabokra találtunk.

Az 1877-1879. között működő *Egészségi és Hasonszenvi Közlöny* (a továbbiakban *Közlönyként* is utalunk rá) 1877. március 16-i számában egy katolikus és egy református paptól érkezett levél is található.

„Sz. J. plébános”⁴⁶ Fertőszentmiklósról például ezt írja:

„[...] örömmel vettem tudomást a hasonszenvi gyógymód apostolainak az emberiség valódi javára megindított ezen örvendetes mozgalmáról, s legelső óhajom az, hogy a Magyar hasonszenvi ügypártolók társulata [...] a szenvedő emberiség üdvére minél sikeresebben működhessenek. E célra tehetőségem szerint közreműködni nemcsak rokonszenvből, de emberbaráti s keresztény szempontból is szent kötelességemnek tartom [...]”⁴⁷

„T. D.” református lelkész levele igazi apostoli lelkületről vall, egyben lenyomatát adja az 1876-os közegészségügyi törvény (XIV. tv.) hatásainak, amelynek 52. §-a szerint „orvosi gyakorlatra nem jogosított egyéneknek betegeket keresetképen gyógykezelni és díjazás mellett gyógyszereket rendelni tilos.”

Mindezek a következőképpen jelentek meg a lelkész életében: „Tizenöt éve, hogy [...] tanulmányozom a hasonszenvi gyógymódot, minek folytán Isten segítségével vidékünkön 16 község lakóit megnyertem a homöopathiának [...], azonban az 1876. évi közegészségügyi törvényre hivatkozva a „megyei alispáni hivatal [...] a hasonszenvi gyógyításról teljesen – különben közrendőrileg kiszabandó büntetés terhe alatt eltiltott.”⁴⁸ A szerkesztőségi válaszból kiderül, hogy más egyháziakat is hasonlóan büntettek.

Ugyanezen lap 1877. november 30-i számában ismét találunk egy levelet Szalay Józseftől „Hogyan gyógyítom hasonszenvileg a váltólázát” címmel. Míg első levelének keltezésakor sejtelmesen még csak a „F. Szt. M.” rövidítést és az „Sz. J.” plébános formulát alkalmazta, addig újabb üzenetében már teljesen kiírta a „Fertő-Szent-Miklós” helynevet és aláírását is bővebbre vette: Sz... József plébánosként. Levelében megosztja évtizedes tapasztalatait, miszerint az allopátiás orvosokat is ő látta el homeopátiás tanácsokkal a „hideglelősek” gyógyítása terén.⁴⁹

Továbblapozva a *Közlöny* számait, az 1878. január 16-i számban is találunk plébánosi levelet, amely jól mutatja a levelezési rovat népszerűségét. Sárossy István Dezső bodonospataki (Bihar vm.) plébános érdekes esetet írt le: „Egy beteg jött hozzám azt panaszolván, hogy tücsök ment fülébe és egy pár hét óta benne lakik és hogy esténként hallja a lármáját is.”⁵⁰ A problémára homeopátiás szereket alkalmazott, de nem sok sikerrel, ezért tanácsért fordult a folyóirathoz. A szerkesztőség alapos kivizsgálást ajánlott és a beteg esetében idegrendszeri problémára gyanakodott.

A *Közlöny* 1878. április 15-i számában „Egy e lapot járató ref. lelkész”⁵¹ tett fel kérdést a Dunántúlról a kövérség hasonszenvi gyógyításáról.

Az *Egészségi és Hasonszenvi Közlöny* 1879-es megszűnése után – jelezve a homeopátia hazai válságát – tizenhat esztendeig nem volt önálló sajtója a gyógymódnak. Ezt az űrt töltöt-

⁴⁶ *A Magyar Katolikus Lexikon* Fertőszentmiklós szócikke szerint ez időben Szalay József volt a plébános.

⁴⁷ *Egészségi és Hasonszenvi Közlöny* 1877. március 16. 61-62.

⁴⁸ i. m. 62-63.

⁴⁹ i. m. 1877. november 30. 235.

⁵⁰ i. m. 1878. január 16. 15-16.

⁵¹ i. m. 1878. április 15. 54.

te be az 1895-től megjelenő, *A Homeopatia Szakközlönye* című újság, amely 1899-ig működött, az utolsó évben már *A Biológiai Gyógyítástan Szakközlönye* néven. Ebben a lapban már nem található annyi egyházi vonatkozás, mint elődjében. A Meszlényi Gyula szatmári püspökre vonatkozót a korábbiakban már ismertettük, így e helyen már csak az 1895. márciusi szám egy rövidke közleményéből idézzük, amelyben a szerkesztőség „V. F. lelkész úrnak „T. Várkony”-ba⁵² üzen, kifejezve örömét a plébános hírközlésének, miszerint a tiszavárkonyi körorvos érdeklődik a homeópátia iránt.⁵³

A helyi sajtó tanulmányozása bizonyára még számos ismeretlen részletre világítana rá. E helyütt csak a *Czegléd* c. újság egy gyászjelentését idézzük: [Elhunyt] „Rózsa Béla izsáki plébános, azon a vidéken általánosan ismert hasonszenvi gyógyász, kire káplánkodása idejéből nálunk is még sokan előnyösen emlékeznek...”⁵⁴

A kutató időnként egészen váratlan helyen találhat rá értékes forrásra. A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár egyik könyvébe véletlenül kötöttek be egy *Jármay Gyula* által *Kostyán Mihály* győr-szabadhegyi plébános részére 1899-ben kiállított hasonszenvi számlát.⁵⁵ Jármay Oroszlán Gyógyszertára (az akkori Zöldfa, ma Veres Pálné utcában) volt a pesti homeopátiások központja. Argenti Döme pesti rendelője is ebben az épületben volt.⁵⁶

Sorunk végére érve röviden meg kell emlékeznünk a magyarországi homeópátia két világháború közötti újraélesztőjéről, az 1935-ös budapesti homeopátiás világkongresszus főszervezőjéről, *Schimert Gusztávról* (1877-1955),⁵⁷ aki a szabadkeresztény *Keresztény Testvérközösség* hazai szervezője volt, egyben számos bibliamagyarázó, hitbuzgalmi füzet szerzőjeként is ismert.⁵⁸ Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy egyik fia a magyarosított nevű *Szentágothai János* (1912-1994) volt, aki anatómiai kutatásai mellett a magyar szkeptikus mozgalom atyjaként is ismert.

Összegzés

A fenti néhány példa alátámasztja a tanulmányunk elején már előrevetített állítást, amely szerint a homeópátia elterjesztésében – mind külföldön, mind hazánkban – elvülhetetlen szerepet vállaltak magukra a vidéki lelkipásztorok – csak úgy, mint számos főpap. Azon egyháziak, akik ezt a feladatot magukra vállalták, nyilvánvalóan a 19. század első felének lehangoló, kuruzslókkal megterhelt, orvoshiányos közegészségügyi állapotán és szenvedő híveiken kívántak segíteni egy olyan új, kíméletes gyógymóddal, amelyet ők is tudtak alkalmazni a kézikönyvek segítségével.

Mindez a bugalom azonban a későbbiekben éppen a homeópátia kritikusainak kezében vált fegyverré. Az 1930-ban kiadott kétkötetes, nagy összefoglaló gyógyszerésztörténeti könyv – amely csak érintőlegesen és meglehetősen elutasítóan említi meg a téma hasonszenvi vonatkozásait – így összegzi a papság szerepét: „*A homeopáták legnagyobb része*

⁵² A Homeopatia Szakközlönye 1895. március 76.

⁵³ A Magyar Katolikus Lexikon szerint ebben az időben Vimmer Ferenc volt a tiszavárkonyi plébános.

⁵⁴ *Czegléd* 1890. január 19.

⁵⁵ Argenti D.: *Különféle betegségek hasonszenvi (homoeopathiai) gyógyítása*. 3. bőv. kiad. Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1858.

⁵⁶ Borsa G. 141.

⁵⁷ Kóczyán M. – Kölnei L. (2003) 97-100.

⁵⁸ <http://mktgy.hu/tortenelmunk> Letöltve: 2015. 06. 15.

ugyanis a papokból és a tanítók soraiból került ki, akiknek a tömeg előtt tekintélyük volt s arra hatással is voltak, érthető volt tehát, hogy a misztikum felé amúgy is hajló nép kezdett ezekhez járni, akik a gyógyszereket is maguk diszpenzálták s így elvonták a betegek egy részét a gyógyszertáraktól.”⁵⁹ A megsemmisítőnek ható ítéletet ugyanez a könyv néhány oldallal később a következőképpen mondja ki – egy egyébként valóban komoly és alapos történelmi műhez képest szokatlanul kemény hangnemben: „A hasonszenvészet kétes értékét legjobban bizonyítja az, hogy egy-két fantaszta orvostól eltekintve, tanítók, lelkészek voltak a homeopátia apostolai és pld. a legnagyobb hasonszenvű lángésznek Almássy Pált tartották, aki tulajdonképpen színműíró volt.”⁶⁰

Nem célja és feladata e tanulmánynak értékelni az előbbi sorokat, idézésünkkel csak érzékeltetni kívántuk a szakmai közvélemény általánosnak tekinthető megnyilvánulásával a homeopátia hanyatlási időszakában az e gyógymódról élő képet. (Hasonló attitűddel találkozhatunk a már idézett, Jósa Andrásról 1934-ben megjelent könyvben⁶¹ is, amely a homeopátiát retrográd, korszerűtlen jelenségként mutatja be.) Annyit azonban mindenképpen rögzítenünk kell a tényszerűség és a tanulmány elején már megemlített Almási Balogh Pál védelmében, hogy ő az orvosi oklevelét nem csak megszerezte, hanem folyamatosan bővítette is tudását és aktívan részt vett a szakmai közéletben.⁶² Mindemellett polihisztoriként többek között nyelvészkedett, barlangászott és amire imént idézett kritikusa utal, színműveket is írt – ám fő tevékenysége az orvoslás maradt. Annyit tehát röviden megállapíthatunk, hogy a Baradlai – Bársony szerzőpáros kissé elvetette a sulykot, amikor Almásit egyszerű, dilettáns színműíróként kívánta beállítani.

Hogy árnyaljuk a képet, szükségesnek tartjuk ismét idézni Fialovszky Bélát, a Hangya Központ főorvosát, aki az imént hivatkozott könyvvel szinte egy időben, 1933-ban nem félt szakmabeliként ismeretterjesztő művet írni a »színműíró« homeopata Almási Baloghról és az előbbinél tárgyilagosabb képet festeni a hasonszenvészetéről a következőképpen: „A homeopathiát ma már nálunk kevésbé ismerik. Legjobban eredeti hazájában, Németországban van elterjedve, hol éppen a közelmúltban, 1928-ban a berlini egyetem tanszéket állított fel számára. Abban az időben azonban, mikor Balogh Pál dr. élt, Európa csaknem minden államában ismerték és alkalmazták és mai tudásunk alapján ítélve is meg, sok tekintetben üdvös volt az emberiségre és egyáltalán nem csodálkozunk rajta, hogy európai hírű orvosok is akadtak követői között.”⁶³

Végképp messzire vezetne egy olyan jellegű elemzés, amely e három szerző motivációit tárná fel a korszellemet meghatározó német orientáció szemszögéből annak ismeretében, hogy a hitleri Németországban reneszánszát élte a homeopátia.⁶⁴ Másként fogalmazva: érdemes lenne megvizsgálni, hogy Fialovszkyt politikailag befolyásolta-e távolságtartóbb megfogalmazásakor az általa is említett tény, hogy Németországban akkoriban is elterjedt gyógymód volt a homeopátia.

⁵⁹ Baradlai J.–Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története az ősidőktől a mai napig*. II. kötet. Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület, 1930.102.

⁶⁰ i. m. 169-170.

⁶¹ Jósa J. 141.

⁶² vö. Fialovszky B. és más életrajzok

⁶³ Fialovszky B. 7.

⁶⁴ Kóczián M. – Kölnei L. 101.

A hasonszenvészet 1930-as évekbeli megítélését és tanulmányunkat egy 1937-ben kiadott orvosi viccgyűjtemény, a *Humorarium medicorum* egy darabjával zárjuk. Már az is jól jelzi a hasonszenvi gyógyászat e korra jellemző marginális szerepét, hogy a mintegy 190 oldalas műben egyetlen egy vele foglalkozó vicc található, az utolsó előtti:

„Mi a különbség homoeopathia és allopathia között?

– Az előbbinél a betegségbe, az utóbbinál a gyógykezelésbe hal bele a beteg.”⁶⁵

ZSUZSANNA JENŐFFY, Mrs. BENKE, MA
historian
erdeipinty@gmail.com

TIBOR BENKE, BA, MSc
politologist, health policy expert
benke.tibor@gmail.com

SUMMARY

This study gives a special overview of the history of homeopathy in Hungary focusing exclusively on the attitude of the Hungarian churches regarding this new healing method. Authors attempt to prove, that homeopathy actually was a system rooting in Christianity, and according to this fact several priests and ecclesiastical persons took part in the propagation of the method, especially during the 19. century. The essay lists the most important Hungarian homeopathic doctors with special regard on their close connections to Catholic priests or bishops and on homeopathic hospitals supported by Christian churches.

⁶⁵ D. Bélay Ö. (szerk.): *Humorarium medicorum*. Bp., Ábrahám és Sugár, Bagó M. és Fia utóda könyvnyomda, 1937. 191.

A NYÍREGYHÁZI GETTÓ EGÉSZSÉGÜGYE ÉS AZ IDEIGLENES ZSIDÓ KÓRHÁZ

KÜHRNER ÉVA

Magyarországon az 1944. március 19-i német megszállás után megszorodtak a zsidóellenes intézkedések. Április 5-én elrendelték a sárga csillag viselését. Szabolcs vármegye néhány községében pedig már április 8-án megkezdődött a gettósítás. Nyíregyházán a polgármester április 11-i utasítására a zsidó hitközség illetve a néhány nap múlva megalakult Zsidó Tanács összeírta a hitközség tagjait. Közben a belváros zsidók által sűrűn lakott részén kijelölték a gettó területét, melynek betelepítése április 16-n kezdődött el a vidéki zsidók összegyűjtésével. A megye hat járásából a nyíregyházi, háromból a kisvárdai gettóba kerültek az érintettek. A mintegy ötezer nyíregyházi zsidó lakost csak április 23. után zárták a gettóba. Ez a túlbuzgó igyekezet azt eredményezte, hogy a rendelet¹ hatályba lépésének idejére, április 28-ra Szabolcsban már be is fejeződött a gettósítás. A sietséget a front közeledésével indokolták.

A gettó azonban csak átmeneti szálláshelye volt a mintegy 17.580 főnek. Innen május elejétől a város körüli gyűjtőtáborokba ún. bevagonizációs központokba vitték a lakókat; Varjúlaposra, Simapusztára, Nyírjes tanyára, valamint Harangodra. Május 15-re már szinte kiürült a nyíregyházi gettó. A nyírjesi gyűjtőtáborból május 14-én indult az első transzport Auschwitz-Birkenaubá. Két hét múlva, június 5-én pedig már nem volt zsidó lakos a városban és környékén, ahol pedig *Mikszáth* szavai szerint még a vérvád per idején is meg lehetőséget egyetértésben éltek az izraelita és tősgyökeres tirpák lakosok.

A gettó és a gyűjtőtáborok egészségügye

Ahol ilyen óriási embertömeg élt együtt, ott gondoskodni kellett a megfelelő közegészségügyi állapotok fenntartásáról és a beteg emberek gyógyításáról is. A kis alapterületű városi telkek épületeibe emberek százait zsúfolták össze, volt olyan ház (Kossuth u. 5.), ahol az ott lakók mellé még 198 főt telepítettek be. Ráadásul Nyíregyházán abban az időben még sem vízvezeték, sem csatornázás, sem szervezett hulladékszállítás nem volt. A kórokozók pedig nem álltak meg a gettó és a táborok határainál.

A Zsidó Tanács már a gettó betelepítésének első napjaiban felhívta *dr. Juhász István* városi tisztii főorvos figyelmét az ott uralkodó áldatlan állapotokra. Április 20-án kelt levelükben jelezték, hogy „...a túlszűfolt lakásban a fekvési lehetőség minimális. Amely körülmény egészségügyi szempontból ellenálló képességüket teljesen megviselik. A legszükségesebb tisztálkodási eszközöket szappan, lavor, teknő stb. nem hozhatták magukkal, pénzüket teljesen elszedték, így tehát nem vásárolhatnak tisztálkodási eszközöket. Igen sokan csak a rajtuk lévő testi és felső ruhával jöttek el. S mosóteknő hiányában egy szál ruhájukat ki sem moshatják. A szomszédból való vízfordás lehetősége igen korlátozott, vízfordó és tároló edények hiánya miatt.

¹ 1610/1944 M. E. sz. rendelet a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában

*...Az általános víz és WC hiány a behozott zsidók kimerültsége és a közelesen beálló meleg orvosaink véleménye szerint katasztrofális következményekkel fenyeget.*²

A tisztí főorvos igyekezett tenni az áldatlan állapotok ellen, javítani próbált a higiéniés helyzeten, próbált mindent elkövetetni, hogy elejét vegye járványok kitörésének. Utasította a lakókat, hogy a gettó 4 közkútjának és a jó vizet adó magánkutaknak a vizét ne használják mosásra és mosásra, mert el fog fogyni az ivóvíz. A nagyobb befogadóképességű lakóházak udvarán tábori latrinákat ásattott és kérte, hogy az árnyékszékét csak gyerekek, aggok és gyengébb szervezetűek használják. Minden udvaron gödröt ásattott a hulladék, szemét elhelyezésre, amit karbolla vagy mésztejjel kellett fertőtleníteni, de engedélyeztette a gyorsan felgyűlő szeméthalmok és fekália nap közbeni kihordását is. Tisztán kellett tartani nemcsak az udvart, hanem a ház előtti területet is. Mindezt a házparancsnok felelt és betartását a megbízott zsidó orvos, időnként a városi orvosok ellenőrizték.

A gettó területén álló zsinagógában berendeztek egy kórházat és központi helyen, a Kosuth u 27. szám alatt nyitottak egy ambulanciát kezdetben egy vezető és 3 beosztott orvossal. A közeli Keskeny köz 2-ben egy járványkórház létesült, ahol lehetőség volt a gyermek és a felnőtt fertőző betegek elkülönítése. Állandó probléma volt a tetvesség, ezért a rendőrség által kiűrtetett Körte utca 6. szám alatti házban tetvetlenítő, fertőtlenítő állomást állítottak fel egy orvos vezetésével. A területet 4 egészségügyi körzetre osztották, ahol körzetenként 1-1 orvos a körzeti és rendészeti orvosi feladatokat látta el és 1-1 pedig végezte a kezeléseket és a betegek otthoni látogatását. Az egészségügynek ez a körültekintő szervezése azt sejteti, hogy a gettőlakók hosszabb időre tervezték a berendezkedést. Nem gondolták, hogy ez a kényszer lakhely csak átmeneti tartózkodási helyük lesz, nemsokára a gyűjtőtáborokba kerülnek.

A közegészségügy tekintetében a gyűjtőtáborokban még a gettónál is rosszabb viszonyok uralkodtak. A foglyok igen zsúfolt pajtákbán, kifogásolható higiéniés állapotok között laktak. Megoldatlan volt a hulladék elhelyezése, a tisztálkodási lehetőségek pedig még korlátozottabbak voltak. Tartályból zuhanyozhattak, csak nap által melegített vízzel, de ily módon megoldatlan volt a kisgyermekek fürdetése. A gyűjtőtáborban is létesült egy orvosi ellátásra alkalmas hely, egy betonpadlós dohánysimítóban, ahol próbáltak kialakítani a rendelő és gyengélkedő mellett egy külön fülkét a fertőző betegeknek, illetve egy várószobát és konyhát is. Itt lakott az orvos is a hozzátartozóival. A tábor is körzetekre volt felosztva élükön 1-1 zsidó orvossal. A legfontosabb feladat a járványok megelőzése volt. A betegek kezelésére alig volt lehetőség, ezért a súlyos betegeket beszállították a városi ideiglenes zsidókórházba.

A gettó egészségügyi személyzete

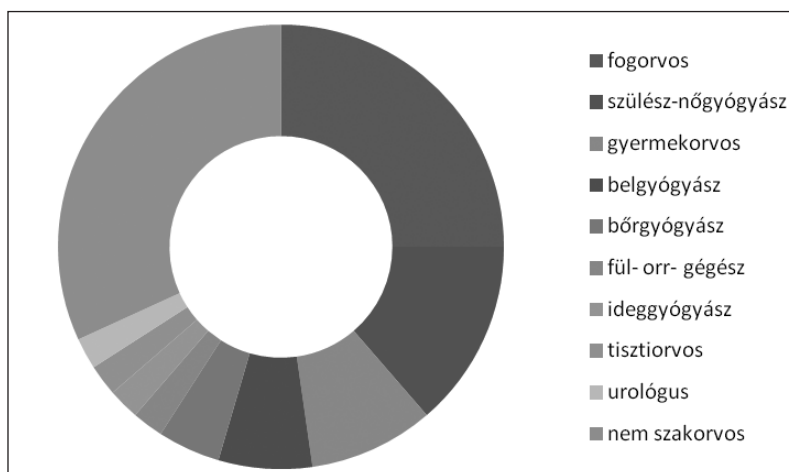
A gettó egészségügyi személyzetét négy levéltári jegyzék³ alapján lehet rekonstruálni. Ezek elsősorban orvosok neveit tartalmazzák, szolgálati beosztásuk, szakterületük és lakhelyük kíséretében. Két listán szerepelnek gyógyszerészek, egy másikon megjelennek az ápoló- és segédszemélyzet nevei is, akik között feltűnik számos családtag pl. orvos- és gyógyszerész-feleség, közeli rokon, aki ápolóként, vagy kisegítőként volt hivatalban. Ez nemcsak praktikus megoldás volt, - hiszen egy feleség sokszor részese volt a rendelőben és patikák-

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (MNL SzSzBML) VB. 186. VI. 07/1943

³ MNL SzSzBML VB. 186. VI. 07/1943 (120, 128, 131, 133 sz.)

ban a férje munkájának -, hanem átmenetileg egymás mellett tartotta a családtagokat, hiszen az egészségügyi személyzet családtagjaival együtt lakott szolgálati helyén, ahol mellelég némileg jobbak voltak az életkörülmények is.

Az iratok alapján összesen 39 orvos és 6 gyógyszerész személyét lehet beazonosítani. Az orvosok közül 1 járásorvos és 1 körorvos kivételével valamennyien magánorvosként dolgoztak korábban. Háromnegyedük Nyíregyházán, a többiek a megye 8 egyéb településén, 3 fő Büdszentmihályon, 2 fő Nagykállóban, 1-1 Bujon, Kemezsén, Nyírbélteken, Polgáron, Tiszaszalkón és Vencsellőn. A doktorok többsége általános orvosi, praxist folytatott, de az 1924 óta szabályozott szakorvosi specializációval 25 fő rendelkezett, 4 fő több szakirányban is. A legtöbben fogorvosok (11), szülész-nőgyógyászok (6), és gyermekgyógyászok (4) voltak, de előfordult köztük 3 bel-, 2 bőrgyógyász, valamint 1-1 fül-orr-gégész, ideggyógyász, tisztiorvos és urológus is.⁴

A gettó orvosainak szakképzettsége

Elmondható tehát, hogy a gettólakók egészsége fölött gyakorlott, sokféle tudással rendelkező, a szakma és a polgárok által megbecsült orvosi csapat örködött.

A különböző időpontokban készült jegyzékek alapján kapunk képet arról is, hogy mikor és hova (pl. gyűjtőtábor, munkaszolgálat) helyezték át a doktorokat. Szívszorító látni, ahogy egy május 8-i, az egészségügyi személyzetet felsoroló iraton a neveket piros ceruzával áthúzták, így az addigra már 18 főre csökkent kórházi orvosok száma 5 lett, az ápolók száma 31-ről 14-re csökkent, 2-2 helyett 1-1 laboros, szülész-nő, írnok és lelkész, az 5 gyógyszerész helyett 2 látta el a feladatokat és nem volt már szükség gyógyszerértári kisegítőre, kapusra és küldöncre sem. Mindössze a konyha és mosoda személyzete csökkent csak 1-1 fővel 4-4-re és változatlanul négyen látták el a fürdői szolgálatot, ami a folyamatos tetvetlenítés miatt volt szükséges.

⁴ Magyarország orvosainak évkönyve és különleges címtára, Szabolcs vármegye hivatalos lapja és MNLSzSzBML VB. 186. VI. 07/1943. iratok alapján

A gettó és gyűjtőtáborok egészségügyét a városi tisztiorvossal együttműködve az orvosfőnök szervezte, utóbbi, egy hittársai sorsában osztozó nagy tapasztalatú orvos volt. Május 4-ig *Róth Izó* töltötte be az orvosfőnöki posztot, majd utána *Breider Kálmán*. Az orvosfőnök feladata a gyógyításon, az irányításon kívül jelentések készítése is volt a Városi Tisztiorvosi Hivatal számára. Minden nap délelőtt 9-ig az *Orvosi jelentés*ben statisztikai adatokat kellett szolgáltatni a gettóban bekövetkezett előző napi születésekről, halálozásokról, a fertőző megbetegedésekről, a köztisztaság állapotáról, a tetvesség alakulásáról, a fertőtlenítésről és minden egyéb közegészségügyileg fontos dologról.

Demográfiai adatok

Ezekből tudható, hogy 32 halálozás történt a gettóban és a gyűjtőtáborokban, közülük 9 fő a gettó kórházában hunyt el. A halottkémlélést az illetékes városi orvos végezte, majd a halottat a zsidó temetőbe szállították. Az elhunytak többnyire idős beteg emberek voltak, átlag életkoruk 64 év volt a fél éves csecsemőtől a 92 éves aggastyánig. A leggyakoribb halálokok 10 fő esetében szív- és érrendszeri betegség vagy agyvérzés, 8 esetben végelgyengülés, 5 esetben rák, 2 esetben tüdőgyulladás voltak, mely utóbbi a legifjabb és legidősebb személy halálát is okozta. Az elhunytak többsége – 22 fő – férfi volt.

Az iratok azt is elárulják, hogy a gettó fennállásának jó egy hónapja alatt 10 gyermek jött a világra, közülük 3 valószínűleg már holtan, mivel a nevükről említés sem történt.

A források vallanak arról is, hogy május 10-11 között megnövekedett mind az abortálások (4), mind a halálozások (9) száma, mely a gettó kiürítésével együtt járó fokozott stresszel és brutalitással hozható összefüggésbe.

Ugyancsak naponta készítette az orvosfőnök a *Kórházi jelentéseket*, melyekben a kórházi forgalomról adott számot, az újonnan felvett személyek nevének, korának és diagnózisának feltüntetésével. Ezek az 1944. április 28.-június 1. között eltelt 35 napban készült jelentések a kései kutatás fontos forrásai. Az iratok a gettó felállításának első időszakában részletes adatokat tartalmaznak, melyek május 15-től, bizonyára az események hatására, összecsapottá válnak, közléseikben a gépiesség, rutinszerűség érződik, míg május 20. után már csak számadatok és 1-2 szavas közlések jelennek meg bennük. A fennmaradt egészségügyi iratok külalakjukkal és stílusukkal is jól tükrözik a gettóba zárt zsidóságnak a bizakodástól a reménytelenség felé haladó lelki állapotát.

Az ideiglenes zsidó kórház

A kényszerlakhelyre telepített több ezer ember között számos olyan beteg vagy tartós ápolásra szoruló is előfordult, akiknek meg kellett oldani a gyógyítását, ápolását esetleges elkülönítését. Ezért elkerülhetlenné vált egy ideiglenes kórház létrehozása.⁵ Erre gondoltak a központi szervek is, hiszen a belügyminiszter 6163/1944 res. számú rendeletében 1944. 04. 7-én az alábbiak szerint rendelkezett: „*A Budapesten székelő Zsidó Központi Tanácsot kötelezem, arra hogy Nyíregyházán, Ungváron, Munkácson és Máramaroszigeten saját*

⁵ Megjegyzendő, hogy Nyíregyházán már 1918 óta napirenden volt egy állandó zsidó kórház létesítése az végül nem készült el.

orvosaival, saját felszereléssel azonnal állítson fel kisegítő ideiglenes kórházakat. Ezek az orvosok fogják egyúttal ellátni a gyűjtőtábor egészségügyi szolgáltatát is.”⁶ A mozgást és információáramlást korlátozó intézkedések miatt a kórház felállításának ügye végül a helyi Zsidó Tanácsra maradt.

Egy április 18-án kelt aljegyzői feljegyzésből tudható, hogy helyszínéül először a Szarvas utcai zsinagóga és környéke jött szóba. Ez azonban viszonylag távol esett a gettótól. Valószínűsíthető, hogy ez okból végül a gettó területén lévő Kis tér 6. szám alatti ortodox zsinagóga körül létesült az ideiglenes zsidókórház, melyet Juhász István városi tisztí főorvos elképzelései szerint alakítottak ki. A templom nagytermébe kerültek a gyógyíthatatlanok, a magatehetetlenek és tbc-sek, egy irodahelyiségbe a köz- és önveszélyes elmebetegek. A mellette lévő 7 tantermes iskolában 3 női-, 3 férfi- és 1 szülészeti kórtermet terveztek, de volt iroda és fizioterápiás helyiség, gyógyszertár és labor. Kórtermenként 10-15 főt helyezhettek el. A fertőző elkülönítő a közeli Keskeny közben volt. A templom 12 káddal és 2 nagyobb medencével rendelkező rituális fürdője lett a kórházi fürdő, ahova még 5 zuhanyt is felszereltek. A pincében volt a konyha és az élelmiszerraktár. A rituális vágóhídon száraz hőlégkamrát létesítettek a fertőtlenítéshez, mely kapacitását időnként mobil gőzfertőtlenítővel növelték.

A gyógyítás feltételeinek megteremtése nem lehetett egyszerű feladat, hiszen a város orvosi rendelőit a német hadsereg ekkorra már kifosztotta. A zsidó orvosok kb. negyedének a gettó területen volt rendelője, így valószínűleg ezek eszközei jelentették a kórházi felszerelés bázisát, melyet kiegészítettek a helyi Blumberg cégtől vásárolt felszerelésekkel (pl. vizsgálóasztal, vérnyomásmérő, fonendoszkóp, reflexkalapács, gégetükör, fecskendők, injekciós tűk, labor eszközök). A kórház felszerelését leginkább a gettó bezárása után készült leltárjegyzékekből rekonstruálhatjuk. Ez alapján kijelenthető, hogy rendelkeztek sterilizátorral, centrifugával, hűtővel, mikroszkóppal. Elmondható, hogy felkészültek nőgyógyászati és szülészeti beavatkozásokra (curette kanál), újszülöttek ellátására (köldökcsat, gyermekmérleg, tejfokoló), de kisebb sebészeti beavatkozásokra is (sebkampó, fogók, csipeszek, szikék, golyófogó, szemészeti kés, sebészeti anyagok stb.).

A gyógyszertárban gyógyszerkészítésre alkalmas eszközök (dörzscsésze, tégelyek, mérlegek, szűrőpapírok), gyógyszeralapanyagok és általánosan használt medicinák is rendelkezésre álltak (pl. kinin, ricinusolaj, kálium-permanganát, Vaseline, Lysoform, Karlsbadi só, Phenolphthalein, Ultraseptyl), amelyeket szükség szerint újabb vásárlásokkal pótoltak. Gyógyszerrendelés gyógyszerrendelő könyvvvel történt, és a tisztiorvos jóváhagyása után lehet kiváltani azokat a Fejér-patikából, a Zsidó Tanács kontójára. A gyógyszerekkel és fertőtlenítő anyagokkal takarékoskodni kellett és szigorúan el kell számolni velük.

A gettó kiürítése után fokozatosan elnéptelenedett a kórház. A május 29-i orvosi jelentés szerint a volt Keskeny közű járványkórház lett üres, a falait már meszelték. Május 31-én az iskola 5. számú ún. fertőző kórterme is kiürült és kifertőtlenítették, a lefertőtlenített betegeket elköltöztették onnan. A városból és a környékén lévő gyűjtőtáborokból június 5-re elszállították valamennyi zsidó lakót és a zsidókórház végleg bezárt.

⁶ <http://regi.sofar.hu/hu/node/13271> (letöltve: 2015. július 30.) 1944.04.07. A Belügyminisztérium bizalmas rendelete a zsidók gyűjtő-táborokba való szállításáról.

A kórház működése

A gettókórház az állandó kórházakban kialakult szisztéma szerint állt fel. Vezetője a kórházvezető volt, *dr. Gergely Imre* személyében, akit négy, a gyógykezelést és beteglátogatást végző beosztott orvos segített. A kórház vezetője már április 27-én kérte, hogy engedélyezzék az akkor már gettóban lakó 5 orvos, 1 gyógyszerész és 1 kórházi tiszt szabad mozgását feladatuk ellátása érdekében. A gettó lakóinak szaporodásával, egyre több orvos került be és megnőtt a kórház egészségügyi személyzete is. Ekkor már volt konzultáns- és állandó kórházi ügyeletes orvos-helyettes is, két nagy megbecsültségnek örvendő idős doktor személyében. Ketten dolgoztak a járványkórházban és külön orvosa lett a fertőtlenítőnek.

A betegek zsidókórházi felvételét a tisztiorvos engedélyezte. A páciensek ott csak rövid ideig tartózkodhattak, hogy mihamarabb átengedjék helyüket az újabb kezelésre szorulóknak. Ezért előfordult, hogy a súlyos betegek több alkalommal is felvételre kerültek. Amennyiben nem volt megoldható egy beteg gettó kórházi kezelése (pl. bonyolult műtét), akkor a tisztiorvos engedélyével a helyi Szabolcs vármegyei Erzsébet Közkórházba szállították a páciens, ahonnan 2-3 nap múlva visszakérült ápolásra a zsidó kórházba.

A zsidókórházi élelmezés

A kórház élelmezését is a Zsidó Tanácsnak kellett megoldani. A korlátozott lehetőségek miatt a táplálkozás egyhangú és tápanyagszegény volt. A május 10.-június 1. közötti időszakból 19 napi menüről (reggeli-ebéd-vacsora) vannak adataink, köztük található 16 diétás menü is, mely többnyire krumplipüré, vagy pirított dara volt. A rendelkezésünkre álló összesen 102 „ételsorban” mindössze egyszer fordult elő hús és egyszer húsleves említése. Reggelire többnyire teát és levest kaptak a kórház lakói rántott-, köménymag- vagy vajleves formájában.

Az ebéd az esetek több mint felében két fogásból állt. Tízféle levesről 3-3 féle főzelékről, tésztafélékről és burgonyás ételről van információnk. A levesek többnyire valamilyen rántás alapú (köménymag, rántott, paradicsom) levesek voltak, de előfordult egyszer-egyszer krumpli, bab, gersli, zöldség, borsó- pörköltleves és egy alkalommal húsleves is. Fellelhető az étlapon zöld- és szemesbab-, borsó-, spenót és paradicsomos káposzta főzelék és tésztaféle, dióval és mákkal dúsítva és egyszer aranygaluska formájában. Legtöbbször burgonyás étel szerepelt az étlapokon, többször paprikás, paradicsomos és hagymás krumpli változatban. Vacsorára többnyire a déli maradékot kapták a kórház lakói.

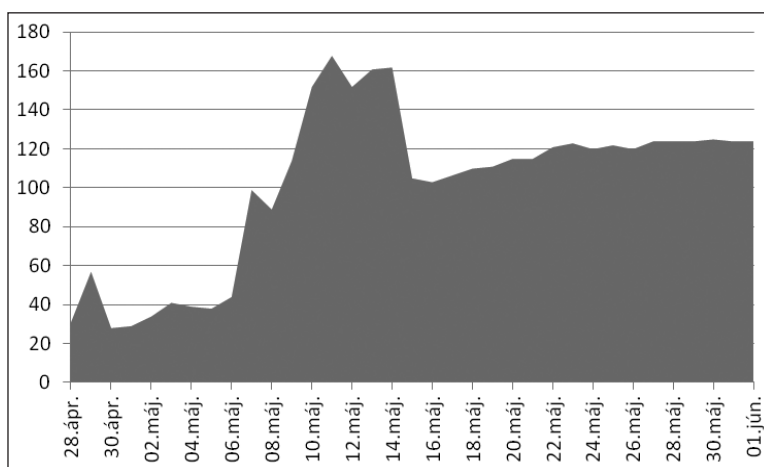
A kórház forgalma

A vészkorszakról valló levéltári irat-együttes két értékes forrása a már említett orvosi jelentések sorozata⁷ és a betegek kórtermi elhelyezéséről informáló iskolai vonalas füzet. Ez utóbbiban datálatlanul, de utólag megállapíthatóan az 1944. április 28. – május 15. közötti időszakban jegyezték fel a páciensek adatait a diagnózis megjelölésével.

A két forrás összevetése és elemzése után megállapítható, hogy a kórházban fennállásának 35 napja alatt a betegforgalom 3448 fő volt, 2083 nő és 1365 férfi. Ez átlagosan naponta

⁷ Május 17-ről nem maradt feljegyzés

közel 100 főnyi beteglétszám, melynek időbeli eloszlása nem volt egyenletes. A kórház felállításának első napján 31 beteget vettek nyilvántartásba, majd hamarosan napi 100 körülire, sőt 150 fölé emelkedett a betegszám. A csúcs a május 11-i 168 fő volt. A gettó teljes kiürítése előtt még mindig 120-nál több beteget tartottak nyilván. A kiugróan magas felvételi számok, amelyek egy-egy sorsfordító napra vagy annak közelébe esnek, megerősíthetik azt a feltételezést, hogy a kórházban – annak egészségügyi funkciója mellett – sokan átmeneti védelmet is reméltek. A május 5-15 közötti időszak kiemelkedő betegfelvételi száma esetünkben a gettó lakóinak gyűjtőtáborokba telepítésével esik egybe. Feltűnő az is, hogy ezeken a kritikus napokon egész családok kerültek egyszerre felvételre. A felvett betegek nevei alapján 21 többnyire idős (átlagosan 65 év feletti korú) házastárs azonosítható, a nyíregyházi illetőségűek esetében (14) megerősítve a *Nagy Ferenc* által közölt összeírás lakcímadataival. A nevek alapján vélelmezhető az is, hogy gyerek, szülő, vagy sógori, testvéri kapcsolatban lévő családtagok is így próbáltak együtt maradni és átvészelni a megpróbáltatásokat.

Az ideiglenes zsidókórház napi beteglétszáma

Betegek és betegségek

Az említett két forrás alapján 256 kórházba felvett személyről tudunk, közülük 254-et lehetett név szerint azonosítani, 141 nőt és 113 férfit. 2 elmebeteg páciens neve és neme nem ismert. 8 fő 2-2 alkalommal szerepel új betegként a kórházi nyilvántartásokban. A felvett betegek neve mellett összesen 427 betegség diagnózisa olvasható, ami azt jelenti, hogy minden második beteg esetében két kórok volt megnevezve.

Mindössze 4 alkalommal nem jelölték a kórházi beteg életkorát, de így is biztos állítható, hogy az ellátottak többsége az 50 fölötti korosztályból került ki, az átlag életkor 58 év volt, az újszülöttől a 97 éves aggastyánig. Legtöbbször a 70 és 80 fölötti korosztály tagjai voltak (48 és 43 fő), de 39 és 38 fő képviselte a 60 és 50 év fölöttieket is.

Igen magas volt a kórházban kezelték körében a krónikus betegségek száma, ami a páciensek idős korával magyarázható. Legnagyobb számban szív- és érrendszeri bajok fordultak

elő, különösen sok érlemeszesedés (44) és szívelégtelenség (36). Az emésztőrendszeri betegek körében a nyombél- vagy gyomorfekély (16), epekő roham (11) gyomor- és bélhurut (8) volt a leggyakoribb kórok. 11 cukorbetegről van tudomásunk. A légzőszervi diagnózisok között tüdő- (10) mellhártyagyulladás (5) és légsőhurut, asztma (7-7) fordult elő leginkább, de volt 7 tbc-s beteg is. Az urogenitális betegségek között volt számos hólyaghurut (6) és vesegyulladás, illetve vesekő (3-3). A férfiak esetében magas volt (16) a prosztatátúltengéses betegek száma. A felvettek között volt 6 elmebeteg és 4 demens. Az iratok tudósítanak 10 reumatológiai (arthritis és köszvény) és 4 ortopédiai betegről is.

Az ideiglenes zsidó kórházban csak elvétve fordultak elő sebészeti esetek és ezek is kisebb súlyúak voltak; 1-1 tályog, fekély, sérv, vérző aranyér ellátására került sor. Megfelelő szakorvos és felszerelés hiányában nagyobb beavatkozásra nem is volt mód. A súlyos sebészeti esetek ellátása az Erzsébet közkórházban, vagy Szanatóriumban történt, de a műtött beteg a gettókórházban töltötte a posztoperatív időszakot. A traumatológiai esetek sorában a kisebb súlyú ficam és zúzódás mellett 3 esetben törésről is tudósítanak a források, köztük 2 combnyaktörés volt. Tudomásunk van egy csuklón ejtett vágott seb ellátásáról is egy 77 éves nőbetegnél, ami valószínűleg öngyilkossági kísérlet következménye volt.

A gettóban 11 rákos beteg volt (agy-, hólyag-, máj- mell- méh-, prosztatarákos) közülük 7 fő állt kórházi kezelés alatt és közülük 5 fő a gettó fennállása alatt elhalálozott.

A kórházlakók magas életkorával hozható összefüggésbe a sok (49) geriátriai kórkép is pl. tehetetlen, gyenge, erőtlen végelgyengült. Viszonylag magas volt a fogyatékosok száma is, hiszen a 19 végtaghiányból, illetve agyvérzésből adódó fogyatékos mellett tudunk 3 süket és 2 vak kórházi ápoltról is.

Találkozhatunk 4 bőrgyógyászati diagnózissal és egy mérgezéssel is, ez utóbbi egy 14 éves kislány esetében. Érdekes, hogy 4 főt kivizsgálásra, egyet megfigyelésre vettek fel.

Heveny fertőző betegségeket leginkább a gyermekek között találhatunk összesen 26 esetben; legnagyobb számban influenzát (9), de volt 5 kanyarós, 3 skarlátos megbetegedés is. A kanyarót megkapta egy 23 éves ápolónő is. 1-2 esetben jelentkezett még diftéria, mumpsz, bárányhimlő, szamárköhögés. Készült feljegyzés trachomáról, vérhasban szenvedő betegről, és volt két tifuszgyanús eset is. A tifusz, a rossz higiénés viszonyok miatt egyébként állandó veszélyt jelentett, az oltóanyag pedig olyan kevés volt, hogy szükség esetén csak a beteg környezetét tudták beoltani.

A gettó orvosainak határozott fellépése következtében azonban sikerült megakadályozni járvány kialakulását. Mindössze a tetvesség lépett fel igen nagymértékben. A tetveseket elkülönítették és a tetvetlenítő állomáson fertőtlenítették. Igen kiterjedt 335 főt érintő tetűfertőzést jegyeztek fel a harangodi táborban is, május 14-én.

Orvoshiány a megyében

A zsidók a társadalmi és szakmai élet meghatározó személyei voltak a városban. Arányuk meghaladta az országot, ezért kiesésük az élet minden területén, így az egészségügyben is komoly zavarokat okozott.

Az orvoshiányt eleinte zsidó munkaszolgálatosok kirendelésével próbálták enyhíteni. Így rendelték ki helyettes körorvosnak a gettó lakosai közül pl. *Falus Pált* Dombrádra, *Fodor Lajost* Nyírkarászra, *Gárdos Miklóst* Rakamazra, *Gergely Imrét* Nyírpazonyba, *Kertész Je-*

nőt Nyírtassra, Révész Mórt Nyírbogdányba és Róth Izsót Vencsellőre. Feladatuk ellátásához szabadabb mozgást engedélyeztek nekik, pl. visszakaphatták kerékpárjukat. A deportálások viszont egyre folytak és nem kímélték a zsidó helyettesítő orvosokat sem.

Jesztrebényi Ernő tisztiorvos 1944. máj. 31-én kétségbeesetten kért segítséget az alispántól a községi-körorvosi teendők ellátása: „Tisztelettel bejelentem, hogy folyó hó 25-től 27-ig terjedő időben, karhatalmi szervek a m. kir. Belügyminiszter Úr által honvédelmi munkaszolgálatra kirendelt, s Alispán Úr által községi és körorvosi teendők ellátásával megbízott orvosokat a nyíregyházi és kisvárdai zsidó gyűjtőtáborokba helyezték el. A vármegye területén tehát 23 helyettes községi-körorvos hagyta el eddigi beosztásának helyét, - s így a beosztott orvosok által eddig ellátott községekben illetve közegészségügyi körökben a hatósági orvosi teendők ellátása szünetel... Tisztelettel előterjesztést teszek aziránt, méltóztassék a m. kir. Belügyminiszter Úrtól táviratilag kérni keresztény honvédelmi munkaszolgálatra beosztható orvosok kirendelését... A honvédelmi munkaszolgálatra kirendelhető orvosok beosztása nélkül, a községi-körorvosi teendők ellátása nem biztosítható.”⁸

A deportálások mellett azonban újabb katonai behívásokra is sor került, ami azt eredményezte, hogy a megyében rendszeresített 72 városi, községi, körorvos helyett csak 34 dolgozott és – Nyíregyházán kívül – már csak 4 magánorvos szolgált a megyében. A hatósági orvosok csekély száma miatt „elkerülhetetlennek látszik, a közegészségügyi vonatkozású károsodás, mivel a betegellátás (elsősorban a szülők és gyermekek ellátása) továbbá a himlő, tífusz, diftéria és veszettség elleni védőoltások nem hajthatóak végre s az egészségvédelmi tanácsadók nagy részben, a tanácsadások, - orvoshiány miatt szünetelnek.” – írta Jesztrebényi főorvos az alispánnak május 31-én.⁹ A főorvos legalább a járási székhelyközségekbe szeretett volna helyetteseket. Az orvoshiány enyhítésére a még helyükön lévő orvosok egyaránt végeztek hatósági orvosi és gyógyító teendőket, vagy több település ellátása hárult rájuk. Átmenetileg engedélyezték a tisztiorvosoknak magánpraxis folytatását is. Volt olyan nagy település is (pl. Kisvárd), amely egy időre orvos nélkül maradt. Ide végül az orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa Budapestről küldött helyettesítőt.

A deportálások embertelenségük mellett komoly szakemberhiányt is okoztak az egészségügyben már a háborús években, de azt követően is. Az elhurcoltak sorsában osztozott az egészségügyi személyzet is. A 39 orvos közül mindössze 8 férfi élte túl a vészkorszakot és folytatta praxisát tovább a háború után.¹⁰ Az újrakezdés sem volt egyszerű, hiszen a visszatértek kifosztott lakásokat és rendelőket találtak.

Az orvosi eszközök sorsa

A zsidó javak és köztük az orvosi eszközök megszerzése és újbóli elosztása az érdeklődés középpontjába került már a gettózás kezdetén. A gettóba került orvosok csak minimális főleg személyes tárgyakat, eszközöket vihetek magukkal. A lakásokat lezárták, azok állami tulajdonba kerültek az ingóságokkal egyetemben.

Június 4-én dr. Incze Antal, az orvosi munkaerők felhasználásának biztosa, Imrédy Béla egyik közvetlen munkatársa, a Magyar Élet Mozgalom egyik szervezője, országgyűlési kép-

⁸ MNLSzSzBML IV. B. 411. 13894/1944.

⁹ MNLSzSzBML IV. B. 411. 13894/1944.

¹⁰ Orvoskamara címtár és Magyar Nép adatai alapján

viselő, utasítást adott a zsidó rendelők, gyógyintézetek, eszközeinek, ruhaneműinek, könyveinek a felleltározására begyűjtésére és felhasználásra. A zsidó orvosi eszközöket műszerész jelenlétében át kellett válogatni. A csomagolásnál nagy gondossággal kellett eljárni, mert azokat új rendelők felszerelése, illetve rendelők elavult eszközeinek cseréjére szándékozták felhasználni.

Egy 1944. június 13-én kelt levélben *Johan Béla* államtitkár konkrétan a nyíregyházi zsidó gyűjtőtábor kiürítése után állami tulajdonba került ingóságok sorsáról intézkedett. A használatra alkalmasakat kiválogatás és fertőtlenítés után el kellett szállítani. Így kerültek pl. ágyneműk a nagykállói állami elmeorvosintézet raktárába. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a rossz időben a javakat védeni kell a megázástól, mert használhatatlanok lesznek.

Augusztus 24-én 6 bördöndnyi összegyűjtött és becsomagolt orvosi eszköz került leltári lista kíséretében az Erzsébet Közkórházba raktározásra a *Káin Bertalan*, *Rosenberg Emil* és a *Kovács-Farkas* házaspár, rendelőből. A nagyobb tárgyak, mint pl. bútorok a helyszínen maradtak.

Az összegyűjtött eszközöket még augusztus hó folyamán szétosztották. A volt zsidó kórház felszerelési tárgyaiból kapott a m. kir. Tisztiorvosi Hivatal, a városi központi orvosi rendelő, a zöldkereszt tanácsadó, a nemi beteg gondozó intézet, a városi bölcsőde, az iskola- és levontefogászat. Augusztus 29-én a 309. Vöröskeresztes Légoltalmi Kórháznak adott még át a zöldkereszt 1 hordozható Hanau kvarclámpát, az iskolafogászat 1 Siemens rövidhullámú készüléket és 1 Monopol pantostatot (reduktort), amiket *dr. Köteles József* tart. orvos főhadnagy vett át.

Előfordult azonban az is, hogy illetéktelenek vittek a rendelőkől, amit találtak. Ennek bizonyítéka az a háború utáni hirdetés, melyet *dr. Szilárd Jenő* fia jelentetett meg a Magyar Nép 1945. február 24-i számában: „*Felszólítom azokat, kik apám, dr. Szilárd Jenő orvos rendelőjéből és lakásából bármit elvittek, hogy azonnal jelentsék vagy adják be: Jókai utca 4. Ellenkező esetben, a már ismert személyek ellen megindítatom a rendőrségi eljárást.*

Dr. Szilárd Ferenc”

ÉVA KÜHRNER, PhD
librarian, director of the library
of Nyíregyháza
e.kurner@gmail.com

IRODALOM

1. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban: MNLSzSzBML) IV. B. 411. 13894/1944. A zsidó orvosok pótlása a közegészségügyben
2. MNLSzSzBML VB. 77. XI. 700/1944. A gettó és gyűjtőtáborok kialakítása és ellátása
3. MNLSzSzBML VB. 186. VI. 07/1943. 1944. június 23-án kelt jegyzék a zsidó kórházban talált orvosi műszerekről, felszerelésekről és segédeszközökről és augusztus 24-én kelt átadóleltárak
4. Magyar Nép. Demokratikus napilap. Szerk: Farkas Pál. Nyíregyháza.
5. *Magyarország orvosainak évkönyve és különleges címtára.* szerk. Pesti Emil. 24.-46. köt. Bp., 1914-1936.
6. Mikszáth Kálmán: *Összes művei.* 66. Bp., Akadémiai K., 1972. *Cikkek és karcolatok.* XVI. 1883. április-augusztus. 504.
7. Nagy Ferenc: *A nyíregyházi zsidóság pusztulása.* Nyíregyháza, 2004. Sz-Sz-B. Megyei Levéltár 331.
8. *Nyírvidék.* Társadalmi hetilap. Főszerk. Jóba Elek. Nyíregyháza.
9. *Az Országos Orvosi Kamara cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre.* Szerk: Bakács György. Nagyvárad, 1942.
10. *Szabolcsvármegye Hivatalos Lapja.* Szerk: Inczédy Lajos. Nyíregyháza.

SUMMARY

In April 1944 a ghetto was organized in the center of the town Nyíregyháza (East-Hungary). The ghetto proved to be 17 580 people's temporary residence for a whole month. The major problem was to ensure hygienic circumstances and prevent epidemics in the overcrowded area. A temporary hospital worked in the orthodox synagogue with a personnel consisting of 6 Jewish pharmacist and 39 doctors.

The hospital functioned 35 days visited by daily ca. 100 people. During the period 254 patients were recorded, their average age was 58 years and they mostly suffered in chronic illnesses. The hospital was regarded as a shelter by a good number of patients. During the evacuation of the ghetto the increased stress and brutality caused a lot of deaths and abortions. Within this single month 32 people died and 10 was born in the ghetto.

At the same time during the war and also still in the afterwar period the lack of deported or killed Jewish physicians caused severe problems in the public health of the town and the whole county.

A BUDAVÁRI SZIKLAKÓRHÁZ ÉS A NEMZETKÖZI VÖRÖSKERESZT (1944–1945)¹

ERDŐS KRISTÓF

A budavári Sziklakórház Budapest 1944–1945-ös ostroma idején a főváros sebészeti (légoltalmi) szükségkórházaként működött. Az 1950-es évek elején a létesítményt titkosították, az érdeklődő közönség előtt először csak évtizedekkel később, 2007-ben nyitották meg. A kórház történetének kutatása 2007 óta folyik.² 2008-as alapítással, 2010 óta muzeális intézményként, 2014 óta pedig tematikus múzeumi szakmai besorolással működik.

A Nemzetközi Vöröskereszt emlékezete a Sziklakórházban

A kórház történelmi bejáratától, a Lovas út felől induló bevezető folyosón 2011. október 17-én, felújítási munkák közben előkerült egy második világháborús falra festett mementó: egy vöröskereszt és a „Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága” francia nyelvű felirat. Az addigi kutatások során az írott és képi forrásokban ennek nem találtuk nyomát. A felirat szakszerű feltárását Rádi Gábor a múzeum műszaki és installációs vezetője végezte. Azóta az évről-évre egyre népszerűbb múzeum látogatói ezzel a mementóval szembesülnek elsőként a tárlatvezetés során. Friedrich Bornnak, a Nemzetközi Vöröskereszt egykori delegátusának emlékét, a Friedrich Born-kiállítás őrzi a Sziklakórházban, amelynek 2011. május 3-i megnyitóján a Nemzetközi- és Magyar Vöröskereszt részéről Francois Bugnion és Habsburg György vettek részt.³ A Born-kiállítás abban a szobában került berendezésre, amelyben a delegátus lakott 1944 december végétől 1945 február végéig.

Friedrich Born (1903–1963) útja a Sziklakórházig

Born, a svájci születésű üzletember 1936 óta élt és dolgozott Budapesten: először egy gabonakereskedő importcég vezetője, majd a Svájci Kereskedelmi Központ budapesti kirendeltségének igazgatója lett. Amikor 1944 májusában kinevezték a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának magyarországi delegátusává tapasztalt szervezőként látott neki a munkának. Korábbi budapesti tevékenysége révén kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett mind befolyásos magyar családoknál, mind társasági- és diplomáciai körökben. Beszélt németül, franciául és magyarul is. A magyarországi állapotokról rossz véleménnyel volt, elítélte a zsidótörvényeket és az 1944. május 15-én elindult első tömeges deportálásokat is. Önzetlen helytállása eredményeképpen több mint 15 ezer ember megmentése fűződik nevéhez. Míg a

¹ Jelen tanulmány a szerző a Magyar Orvostörténelmi Társaság 2016. május 20-i tudományos ülésén (téma: A Nemzetközi Vöröskereszt szerepe a II. világháború alatti menekültügyben) megtartott előadásának bővített változata.

² A kutatásban 2009 és 2014 között a Sziklakórház Atombunker Múzeum (továbbiakban Sziklakórház) muzeológusaként vettem részt, Tatai Gábor igazgató irányításával.

³ Friedrich Born-emlékkiállítás a Sziklakórház Múzeumban, 2011. május 4. http://mult-kor.hu/20110504_friedrich_bornemlekkiallitas_a_sziklakorhaz_muzeumban, 2016. július 11.

többi embermentő Budapesten túlnyomórészt a jogfosztott zsidóságra összpontosított, Born tevékenysége jóval szélesebb kört fogott át. Így védelme alá vette a menekülteket, elárvult gyermekeket, internáltakat, szökött hadifoglyokat, üldözött zsidó magyarokat, illetve számtalan intézményt is, melyek aztán segíthetnek az egyes embereken.⁴

1944 karácsonyán bezárult a szovjet ostromgyűrű a főváros körül. December 24-én jelent meg az első szovjet harckocsi Budán, a Szép Ilona kocsiszínnél. Az egyre hevesebb támadás következtében Friedrich Born munkáját 1945. december 25. után már nem a Fillér utca 51. szám alatti központi irodájából, hanem lakásából, a Tulipán utca 15. számból végezte. A 8–10 perces, gyalogszerrel megtehető távolság az ostromállapotok miatt bizonyosan jóval hosszabb időbe telt. Born vélelmezte, hogy Tulipán utcai lakásából nyugodtabban tud majd dolgozni, mivel a ház jó légoltalmi pincével rendelkezett. 1944. december 30-án, szombat délelőtt 11 óra körül azonban összűz alá vették a Tulipán utcai házat is.⁵ Born így írt erről a napról 1945. júniusi beszámolójában: „A ház vígasztalan képet tárt elénk: mindegyik lakást találat érte. Lakásomból a mélybe szakadt egy szoba, a lépcsőház és a lakás bejárata súlyos károkat szenvedett. A szomszéd házak, s egyáltalán az egész negyed szörnyű látványt nyújtott. A kiköltözésről kellett döntenem, mert innen lehetetlen volt kapcsolatot tartani és feladatokat teljesíteni.”⁶ Elhatározta, hogy felköltözik a Várba a föld alatt húzódó Fővárosi Sebészeti Szükségkórházba, amelyet már akkor is mindenki Sziklakórháznak hívott. Beszámolója szerint kórházbeli szállása már elő volt készítve, tehát Born bizonyára felkészült a legrosszabb forgatókönyvre. A Sziklakórházzal minden valószínűség szerint már az ostromgyűrű bezárulása előtt felvehette a kapcsolatot, erre utal az is, hogy a kórház két orvosa számára védleveleket állított ki odaköltözése előtt⁷, továbbá együtt dolgozott *Andrássy Ilona* grófnővel, a Sziklakórház főápolónőjével is. Így feltételezhető, hogy a létesítmény és Born között a kapcsolatot a grófnő tarthatta. A delegátus és a grófnő együttműködésének részleteire a későbbiek során visszatérek. Ahhoz, hogy Born folytatni tudja munkáját egy biztonságos helyszínt kellett keressen, amelynek a Sziklakórház teljes mértékben megfelelt. Új központja kiválasztásánál további szempont volt, hogy a minisztériumok, illetve a német és magyar főparancsnokságok közelében lehessen a személyes egyeztetések, tárgyalások könnyebb lebonyolítása érdekében. A földrajzi elhelyezkedés miatt is a Sziklakórház megfelelő helyszínnek bizonyult. Még a lakását ért támadás napján, 1944. december 30-án útra kelt. Erről így írt beszámolójában: „A gyalogút hosszú volt. Ember alig volt az utcán, melyet a légnyomás által letépett tetőcserepek, leszakított vezetékek borítottak. Égő leomlott házak jelezték az utat fel a régi budai várhoz.”⁸

⁴ Szita Szabolcs (szerk.): *Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfben, 1945. június*. Bp., Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága Közép–Európai Regionális Küldöttsége, 2010. 6–20.

⁵ Szita, i. m. 35–36.

⁶ Idézi Szita, i. m. 36. Born 1945 júniusában bizalmas beszámolót nyújtott be a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága genfi központja számára a magyarországi, 1944–1945. évi tapasztalatairól. A beszámolót magyar fordításban, magyarázó jegyzetekkel közli Szita, i. m. 24–95. Mint ahogy arra Szita is felhívja a figyelmet Born jelentése „helyenként nyers, esetenként kisebb tévedésektől, ismétlésektől sem mentes.” (Szita, i. m. 20.) Forráskritikai szempontból azonban erőssége, hogy az eseményekről nem sokkal azok megtörténte után számolt be, szemben sok más visszaemlékezéssel, oral history interjúval, amelyek az 1944–1945-ös ostromot követően évtizedekkel később készültek.

⁷ Vö. dr. Steinert Gyula védlevele. Kelt: Bp., 1944. december 5.; dr. Seibriger András védlevele. Kelt: Bp., 1944. december 28. Sziklakórház, Gyűjtemény, Másolat.

⁸ Idézi Szita, i. m. 36.

A Fővárosi Sebészeti Szükségkórház kialakítása, működése (1937–1945)

A Sziklakórház első kiépített területe – a Várbarlang egy feltárt részén – a „K” jelű lég-oltalmi riasztóközpont volt. Ez csatlakozott a városi riasztórendszerhez és 1937–1945 között működtette a Várnegyed szirénáit. A háború 1939-ben történt kitörése után a több kilométer hosszú barlangrendszer jelentős részét megerősítették és óvóhelyi céllal átalakították. Elsőként a „K” jelű riasztóközpontot egy segélyhellyel egészítették ki, a vári lakosok és a kormányzati tisztviselők gyorsabb orvosi ellátása érdekében. 1942-ben megkezdődött a Fővárosi Sebészeti Szükségkórház kiépítése. A korábban vasbetonnal és aládúcólással megerősített barlangok közül a Lovas út - Szentháromság utca - Úri utca közötti szakaszokat jelölték ki a kórház számára. A főbejáratot a Lovas út felé nyitották meg. Három kórtermet 120 férőhellyel, továbbá egy műtőt és több kezelőhelyiséget (sürgősségi kezelés, műtői előkészítés) alakítottak ki a légókórházban. Abban az időben a kórház felszereltsége nagyon magas színvonalúnak számított. Áramfejlesztőkkel, szellőzőrendszerrel és röntgennel rendelkezett.⁹ Magyarország és azon belül Budapest vonatkozásában kizárólag a Sziklakórház esetén beszélhetünk tökéletes légoltalomról.¹⁰

1944. február végén nyitották meg a kórházat. Nagyobb számú sebesültet, a légitámadások következtében, 1944 nyarán és őszén szállítottak a létesítménybe. A kórház élén dr. Kovács István vezető főorvos és helyettese dr. Seibriger András álltak. Megjárták a keleti frontot, így megfelelő tapasztalattal rendelkeztek a háborús sebészet területén. A kórház főnövére Andrassy Ilona grófnő lett,¹¹ aki tevékeny segítője volt annak a lengyel menekültügynek, amelynek támogatását 1944 augusztusától Born vette át, megalakítva a delegáció lengyel alosztályát, a „P” szekciót.¹² Andrassy Ilonát ebben a tevékenységében édesanyja lengyel származása is motiválhatta, de talán meghatározóbb volt az arisztokrácia akkori társadalmi felelősségvállalása. Így 1939-től két éven át a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság munkatársa lett, más neves arisztokrata családok hölgy tagjaival együtt. A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság 1939 szeptemberében jött létre a Magyar Vöröskereszt és a Magyar–Lengyel Társaságok Szövetsége közreműködésével.¹³ Andrassy Ilona a lengyel ügyben végzett tevékenységéről kevés forrás maradt fent. Jan Emisarski ezredes, a lengyel követség

⁹ Tatai Gábor: *A Sziklakórház rövid története, 1935–2002*. Bp., Sziklakórház Kft., 2011. (Sziklakórház Atom-bunker Múzeum hiteles történelem sorozat 1.). 6–10. (továbbiakban Tatai¹, i. m.)

¹⁰ Kalakán László: *Fejezetek Magyarország egészségügyének történetéből, 1920–1945*. PhD-disszertáció. Kézirat. PTE BTK, 2012. 167.

¹¹ Andrassy Ilona grófnő (1917–1990) a család betléri főágának tagja, a későbbi miniszterelnök Gyula gróf legidősebb testvérének dédunokája. 1939-ben tevékeny részt vállalt a lengyel menekültek segítésében, 1944-től a Sziklakórház főápolónője. A kórház 1945 nyarán történő bezárása után laborasszisztensként működik. 1952 őszén származása miatt kitelepítik a Hortobágyra. Az 1956-os forradalom idején vőlegénye, dr. Klimkó Dezső sebész professzor mellett dolgozik ápolónőként. 1961. február 6-án letartóztatják, majd június 30-án „hűtlenség büntetésében, valamint belföldi fizetőszköznek külföldi megbízásából való átvételének büntetésében” négy évi börtönbüntetésre ítélik. 1964-ben szabadul a kalocsai börtönből, majd az Ortopédiai Klinikán dolgozik haláláig laboránsként. Vö. Erdős Kristóf: Andrassy Ilona grófnő élete (1917–1990). Kézirat, megjelenés alatt a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban*.

¹² Born a lengyel menekültügyben végzett tevékenységéről ld. Kapronczay Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Bp., Mundus, 2009. – Kapronczay Károly: *A Lengyel Vöröskereszt magyarországi szervezetei a 2. világháború alatt (1939–1945)*. *Valóság*, 2002, 45, 12, 66–75.

¹³ Andrassy Ilona önéletrajzai. Kelt: Bp., 1969. július 10. és Bp., 1978. szeptember 1. Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.15., 2012.1.16.

katonai attaséjának visszaemlékezéséből azonban tudjuk, hogy Andrassy Ilonának meghatározó szerepe volt a lengyel menekültek kivándorlásában, azaz a titkos evakuáció ügyében.¹⁴ A Bizottság egészségügyi szolgálatát pedig *Sacelláry József*nével együtt szervezte meg.¹⁵

Andrassy Ilona már a Sziklakórház főnővére volt, amikor 1944. november 4-én átvette a Nemzetközi Vöröskereszt védettsége alatt lévő gyermekotthonok felügyeletét, amely az intézmények heti rendszerességgel történő látogatásával járt. Egy személyben felelt mind az „A”, mind a „B” szekciókhoz tartozó gyermekotthonokért, így közvetlen munkatársa lett *Komoly Ottónak*, *Sztehlo Gábornak*, illetve magának a delegátusnak, Friedrich Bornnak is.¹⁶ A nyilas rémuralom idején nem kis veszéllyel járó feladatot vállalt. A Sziklakórházban is mindent megtett a betegekért, számos szemtanú hálás szívvel emlékezett vissza rá. *Borsos Béláné*, akinek férje sebesültként feküdt a kórházban így jellemezte: „*Minden beteg meg volt vele elégedve, hogy olyan nagyszerű, hozzáértő volt*”.¹⁷ *Sváb Ferencné*, aki tizenévesen sebesült meg, szinte rajongással beszélt róla: „*Tudja, hogy hogy látom az Andrassy Ilonát? [...] Az a megtestesült jószág volt!*”¹⁸

Friedrich Born a Sziklakórházban (1944. december – 1945. február)

Born 1944. december 30-án érkezett a Sziklakórházba. Beköltözésével a létesítmény kiemelt védettségben részesült, mivel azt saját személyével oltalmazta. A Sziklakórház nem egyszerűen a Nemzetközi Vöröskereszt védettsége alatt állt, hanem hivatalosan is a „*Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága magyarországi küldöttsége kórházként szerepelt*”. Born a kórházat kiemelten fontosnak tartotta, hiszen ez volt az egyetlen, még működő polgári kórház a városban. Az elhúzódó harcok következtében az egyébiránt kiválóan felszerelt, egészségügyi készletekkel jól ellátott Sziklakórház gyógyszer- és kötszerhiánnyal küzdött. Ezért Born 1945. január 1-jén utasítást adott, hogy a kórház gyógyszerkészleteit saját tartalékából egészítsék ki. Így került a Sziklakórházba az akkor még elérhetetlen penicillin is, amelyet elsőként egy 40-50 év körüli, súlyos sebesült, lázzal küzdő asszonyon próbáltak ki a kórház orvosai. Gróf *Széchenyi Ilona* önkéntes vöröskeresztos ápolónő így emlékezett vissza a gyógyszer hatására: „*Mind feszült figyelemmel vártuk az eredményt. A láz megszűnt, a seb gyógyult, de a beteg sárgaságot (hepatitis) kapott. Utána, két-három másik sebesülttel ugyanígy próbálkoztak a gyógyszer mennyiségét csökkentve. Hasonló eredmény, de kissé könnyebben kapták a sárgaságot. Így tanulmányozták, hogyan kell ezt az új gyógyszert, a Penicillint eredményesen felhasználni!*”¹⁹ Szintén a penicillin mentette meg Erzsébet nővér, Kovács István vezető főorvos feleségének életét is.

¹⁴ Kapronczay Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945*. Bp., Mundus, 2009. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság Évkönyvei 21.). 144.

¹⁵ Dóró Gábor: Magyarok a lengyelekért! 47 táborban 10.000 lengyel polgári személyt gondozott a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság. A háborúalatti németellenes munka egy fontos fejezete. *Új Magyarország*, 1945. december 5., 1.

¹⁶ Archives du Comité international de la Croix–Rouge B G 69 / 19, Enfants israéliens en Hongrie, Roumanie et Bulgarie, correspondance générale. Köszönettel tartozom Karsai Lászlónak, hogy felhívta a forrásra figyelmemet és Daniel Palmieri–nek, aki annak digitális másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁷ Interjú Borsos Bélánéval. Bp., 2008. Készítette: Dégi Tamás és Tatai Gábor. Sziklakórház, Médiatár, ltsz. Mt25/2013. (továbbiakban Borsos Béláné–interjú)

¹⁸ Interjú Sváb Ferencné Benkő Jankával. Gödöllő, 2010. szeptember 23. Készítette: Erdős Kristóf. Sziklakórház, Médiatár, ltsz. Mt3/2013.

¹⁹ Döry Miklósné Széchenyi Ilona: *Emlékezés a Sziklakórházi hetekre*. Kézirat. Sziklakórház, Gyűjtemény, Másolat.

Born a kórház területén két kis helyiséget kapott, amelynek alapterülete nem volt több mint 15 négyzetméter.²⁰ A delegátus sziklakórházi irodája hamar fontos találkozhelyé vált. Mivel Born 1945. júniusi beszámolója igen szűkszavú, nem tudjuk, hogy kikkel tárgyalt irodájában.²¹ Itt végzett tevékenységéről azonban kiderül, hogy vöröskeresztes „igazolásokat” állított ki, illetve segített a nehéz helyzetben lévőkn. Így kaptak a kórház munkatársai is Born aláírásával ellátva vöröskeresztes védlevelet. A delegátus Sziklakórházba történő beköltözése után kelt védlevelek közül egy került elő a kutatások során: a dr. *Gallé Tiborné* ápolónő részére kiállított igazolás.²² A háborús körülmények között a kórház betegei és munkatársai sok mindenben hiányt szenvedtek. Így kávéhoz is alig jutottak, pedig az orvosoknak és a nővéreknek emberfeletti munkát kellett végezniük, éjjel-nappal dolgoztak. Széchenyi Ilona grófnő visszaemlékezéséből kiderül, hogy Born ezt a hiányt is tudta pótolni. *„Born szent helyiségeiben volt valami szenzációs. Néha-néha egy rettenetesen izgalmas illat párolgott át a becsukott ajtón! Neve KÁVÉ!!! Hogy ezt előállítsa, egy villanyos kávédarálója és csodálatos kis kávéfőzője volt. Evvel, hiteles, valódi espressót tudott varázsolni. Hol egyikünket, hol másunkat időnként megkínálta evvel a mennyei élvezettel a kávéval!”*²³

Az erőddé nyilvánított „Festung Budapestet” Hitler személyes parancsa alapján az utolsó töltényig kellett védeni. Born 1945. január 17–18-át is a Sziklakórházban töltötte, amikor a pesti oldalt a szovjet csapatok elfoglalták. A németek meg akarták erősíteni a budai oldal védelmét. A kórház körzetének védelmét ellátó német repülő főhadnagy január 23-án éjjel 3 órakor jelentkezett a Sziklakórházban. A delegátussal közölte, hogy parancsot kapott arra, hogy a kórház fölötti területet, valamint a kórház bejáratát védelmi készenlétebe helyezze. A főhadnagy a parancs alapján a főbejáratot, illetve a mellékkijáratokat el akarta torlaszolni, a kórházba való bejutást pedig nehéz fegyverekkel kívánta megakadályozni. A parancs végrehajtása esetén a kórház további működését fel kellett volna függeszteni. Ennek technikai okai lettek volna, hiszen a rendkívül gyenge levegő utánpótlást csak a bejáratok állandó nyitva tartásával tudták biztosítani. A gépészeti berendezéseket ugyanis maximum 200 ember bent tartózkodására tervezték, ekkor azonban – Born beszámolója szerint – legalább kétszer annyian, tehát 400-an voltak a betegeket, sérülteket és a kórház személyzetét együttvéve.²⁴ Born ezek alapján a parancsot egyértelműen elutasította, megmentve ezzel a kórházban tartózkodókat, illetve azokat is, akiket még az ostrom további időszaka alatt el tudtak látni az orvosok és a nővérek. A német repülő főhadnagy elfogadta a delegátus ellenérveit és azzal távozott, hogy megpróbálja elérni, hogy megváltoztassák a parancsot. Born személyesen akart eljárni az ügyben, hogy garantálhassa a kórház és lakói védelmét, ezért még hajnalban felkereste *Hindy Iván* altábornagyot, a magyar parancsnokságon. Hindyt nem találta a helyén, ezért még aznap délelőtt levelet küldött a védelem német főparancsnokának, *Karl Pfeffer-Wildenbruch* SS-tábornoknak. Írásban közölte vele, hogy *„tekintszen el a kórház területének bármilyen veszé-*

²⁰ Tatai¹, i. m. 19.; Tatai Gábor: Embermentők. A Sziklakórház ismeretlen hősei. *Regiment* 2011/2. 66. (továbbiakban Tatai², i. m.)

²¹ Szita, i. m. 37.

²² Dr. Gallé Tiborné védlevele. Kelt: Bp., 1945. január 17. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, ltsz. 2011.525.1.

²³ Döry Miklósné, i. m.

²⁴ Dr. Kovács István vezető főorvos Budapest polgármesterének tett 1945. február 26-i jelentésében a kórházban egy időben tartózkodó betegek átlagos létszámáról így írt: *„Az ostrom tartama alatt a 94 ágyszám mellett a beteglétszám 200–230 között mozgott.”* – közli Tatai¹, i. m. 24.

lyeztetésétől, s ne rendeljen el olyan védekezési intézkedéseket, amelyek tovább rontanák a polgári lakosság amúgy is nyomorúságos helyzetét”. Az esti órákban a delegátust tárgyalásra hívták a német parancsokságra. A németek terve a Sziklakórház teljes kiürítése volt, mind annak kórházi készleteit, mind lakóit tekintve. A német ajánlat szerint a delegátust munkatársaival és a kórház összes lakójával az első frontvonalba juttatják, ahonnan majd a szovjet oldalára mehetnek át. Born írásos válaszában azzal a kitéttel vállalta a kiürítést, amennyiben a szovjet főparancsnokságról is megfelelő igazolást kap. Ebben az esetben Born azonban visszatért volna a Sziklakórházba. A tárgyalások során mindkét fél számára megfelelő megoldás született: csak a főbejáratot torlaszolták el egy lazán felrakott egyszerű mészköfállal.²⁵ Ezt a falat belülről és kívülről is rendkívül rövid idő alatt le lehetett bontani. A kórház 400 méteres körzetében pedig védelmi fegyver felállítására nem került sor. Ez megnyugtatta a kórházban és a Vár alatti barlangrendszerben lakókat, abban reménykedtek, hogy területüket nem fogják elérni a harci cselekmények.²⁶

Január végére a kórházban áldatlan állapotok uralkodtak. Élelmiszerhez alig jutottak, legfőbb táplálékuk az utcán elhullott lovak húsa volt. A Sziklakórház víztartalékai is megfogyatkoztak, így mosakodásra és ivásra is alig volt vizük. A delegátus ezért 20 embert megbízott, hogy minden reggel 3 órakor a budavári Nagyboldogasszony-templom előtti ciszternából hozzanak egy-egy vödör vizet. A küldetés nagyon veszélyes volt, hiszen már az első alkalommal ketten meghaltak és négyen súlyosan megsebesültek közülük.²⁷ A szovjetek által ostromlott Budán mind katonai, mind civil körökben a közelgő német felmentő csapatokról beszéltek, de helyzetük egyre lehetetlenebbé vált. Így érkezett el február 11. hétfő, amikor Karl Pfeffer-Wildenbruch tábornok parancsot adott a számtalan áldozatot követelő kitörésre. Miután a szovjetek kezébe került az egész Vár, másnap, február 12-én délelőtt fél 11 körül a Sziklakórház főbejáratánál megjelent egy szovjet katona. Ez a katona Born jelentése szerint „lassan és szótlánul végigsétált az egész földalatti kórházon, majd az egyik kijáraton át eltávozott. Rövidesen újabb szovjet katonák jelentek meg tisztek és tisztések kíséretében. A kórházban a felkészített tolmácsok megadták a szükséges felvilágosításokat, s ezek kielégítőnek látszottak. A sziklakórházat a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága magyarországi küldöttségének kórházaként jelöltük meg, a továbbiakban is békén hagyták.”²⁸ Steinert Gyula doktor visszaemlékezése szerint egy nagy vöröskeresztes zászlót is kitűztek a kórház főbejárata fölé,

²⁵ Az ostromról szóló szemtanú visszaemlékezésekben eltérő információk állnak rendelkezésre a Sziklakórház főbejáratának befalazásáról, illetve szabadon hagyásáról. A befalazás módjáról sincs egyetértés: míg Born mészköfalat említ, addig dr. Steinert Gyula orvos homokzsákokról ír. Vö. Steinert Gyula: Budapest egy orvos szemével. *Vigilia* 1995/5. 388. Ney Klára Mária naplója szerint a kórház Lovas úti bejáratának befalazása után a bent uralkodó borzasztó hőség csak tovább fokozódott: „...mióta az ostrom második szakaszában a Lovas úti bejáratot befalazták egészen elviselhetetlen kezd lenni, hozzáadva az állandó 30 fok körüli hőmérsékletet, genny, vér, hulla és egyéb büzt. Szabad levegőről jövet az ember pillanatig nem jut lélegzethez. Mindezt tűrhetlenségig növelve három körülmény: üzemanyag hiányában a hűtőkészülék nem működik, a szabad tér felől jövő szellőzés az ostrom miatt lehetetlenné válik, a teljes vízhiány miatt a betegek tisztántartásáról egyáltalán nem lehet gondoskodni...” Ney Klára Mária: A budai vár ostroma. In Buzinkay Géza (szerk.): *Élet az óvóhelyen. Vári ostromnaplók, 1944–45.* Bp., Várbarátok Köre–Litea, 2012. 85–86.

²⁶ Szita, i. m. 38–43.

²⁷ Buzinkay György 1945. január végén szintén a budavári Nagyboldogasszony-templomnál lévő ciszternánál, vízholdás közben súlyosan megsebesült, amikor eltalálta egy repeszdarab. Ezután a Sziklakórházba vitték, ahol annak ellenére, hogy megfelelő ellátásban részesült, 1945. február 9-én meghalt. Vö. Borsos Béláné-interjú.

²⁸ Idézi Szita, i. m. 43–44.

abban reménykedve, hogy emiatt tiszteletben tartják majd a győztes szovjet katonák a létesítményt és az abban tartózkodókat. Két igen fiatal katona, egy tatár és egy ukrán hamarosan megjelent a kórház főbejáratánál. Steinert doktor és néhány társa félve fogadták őket. A tatár katona felszólította őket, hogy adják át nekik óráikat és ékszereiket, míg az ukrán kibiztosított géppisztolyát rájuk fogta. A feszült csendet az egyik nő váratlan zokogása törte meg. A tatár katona szinte meghatódott a jelenettől: „*„Nye plasta»²⁹ – mondogatta és zsebébe nyúlva két karórát nyomott a kezébe. Majd továbblépve, folytatta a zabrálast.*”³⁰

Mind a mai napig él az a városi legenda és több írásban történelmi tényként meg is jelent,³¹ amely szerint a Sziklakórházat a szovjet katonák az ostrom után végiglángszórózták. A téveszme azon alapulhat, hogy szintén a budai Vár alatt lévő német szükségkórházban (Lazarett) lángszóróval ölték meg a szovjetek az ott maradt járőképtelen katonákat.³² Minderre a Sziklakórházban a delegátus tevékenysége miatt nem kerülhetett sor. Sőt miután Born tárgyalta a Várnegyed szovjet parancsnokával, egy szovjet katona állt őrt a kórház kapujában, hogy a további fosztogatásoknak elejét vegye. Jelentésében beszámolt arról, hogy az ostrom utáni időszakban egyre nagyobb problémát jelentett a létesítmény ellátása. Egyik legfontosabb feladatának az élelmiszerről való gondoskodást tekintette. Nagy nehézségek árán sikerült 1000 kg lisztet és hüvelyeset vásárolnia, amit a legjobban nélkülöző vöröskeresztes gyermekotthonok és a Sziklakórház rendelkezésére bocsátott.³³ Ezzel igen nagy szolgálatot tett a kórháznak. A kórház mindennapi működésének biztosításában, a sebesülteket ellátó és a származásuk miatt üldözötteket mentő Kovács István vezető főorvosnak hasonlóan nagy szerepe volt.³⁴ Kovács a polgármesternek 1945. február 26-án küldött jelentésében a kórház élelmezését jelölte meg a legnagyobb problémának: „*...egy hétnél tovább a kórházat élelmezni nem tudjuk.*” – írta. A vöröskeresztes delegátus által biztosított keretek garantálták, hogy a kórház a szovjet katonai megszállás ellenére zavartalanul tovább működhessen. Born jelentése szerint a létesítményben 1945. február végéig katonai rekvirálásra sem került sor. A Sziklakórház 1945 júniusában történt bezárásáig folytathatta működését. Ezután felszerelését vidéki kórházakba szállították.³⁵

Friedrich Born szerepe és jelentősége kapcsán összefoglalóan megállapítható, hogy a Sziklakórház teljes védettségét az ő személyes jelenléte és delegátusi tekintélye garantálta, így tudott a létesítmény az ostrom és az azutáni időszakban is zavartalanul tovább működni. Ha ő nincs jelen és nem tárgyal a kórház ügyében, előfordulhatott volna, hogy a németek és a szovjetek bármilyen személyi és/vagy anyagi kárt okoztak volna a kórház területén. Born nagy szolgálatot tett bátor helytállásával a Sziklakórház összes lakójának, így az orvosoknak, nővéreknek és a betegeknek. A delegátus 1945. február végén kiköltözött a létesítményből és Budát is elhagyta. Segélyakcióit a megszálló szovjet katonai hatóságok nem nézték jó

²⁹ Helyesen не плачь (Nye placs), azaz: ne sírj.

³⁰ Steinert, i. m. 388.

³¹ Például Pálffy Lajos: *Az ernyőnyitás behajtáskor ajánlatos*. http://mandarchiv.hu/cikk/1529/Az_ernyonyitas_behajtaskor_ajanlatos, 2016. július 15.; Sziklakórház szócikk In Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon XIII. kötet*. Bp., Szent István Társulat, 2008. 270–271.

³² Tatai², i. m. 66.

³³ Szita, i. m. 45–46.; Steinert Ágota: *Atlantiszból még harangoznak*. [Bp.], Helikon, 2008. 136.

³⁴ Dr. Kovács életéről ld. bővebben Erdős Kristóf: *Tenni, vagy nem tenni? Életutak a Sziklakórház történetéből. Regiment 2012/1.* 66–67.

³⁵ Tatai¹, i. m. 24–25.

szemmel. Born szerint egyik munkatársa feljelentette, megvádolva őt azzal, hogy jó kapcsolatot tartott fent a német szervekkel, illetve a nyilas kormánnyal. 1945. március végén egy szovjet katonai teherautó a Nyugati pályaudvarra vitte, kényszerből kellett elhagynia Magyarországot. A Nemzetközi Vöröskereszt központjába vezető útja hosszú volt: Bukaresten, Isztambulon, majd négy országon át sikerült Genfbe jutnia. Vöröskeresztes megbízása 1945. szeptember 9-én befejeződött.³⁶

KRISTÓF Erdős MA
PhD student, researcher
erdoskristof@gmail.com

³⁶ Szita, i. m. 7., 47–53.

SUMMARY

The so called “Hospital under the Rock” in the Buda Castle district served during the siege of Budapest as an emergency hospital. In 1945 the hospital was closed, it opened its doors again only in 2007 as a museal institution.

This article focuses on the role of the International Red Cross and that of Friedrich Born (1893-1963) in the history of the hospital. Born, as a functionary and representative of the International Red Cross begun his activity in Budapest two months after the German occupation of the country, in May of 1944. Thanks to Born’s agility more than 15 000 people, Jews, fugitives, deserted soldiers, orphans escaped the darkest times.

Born arrived at the hospital on 30. December 1944. Though the hospital formally didn’t stand under the protection of the Red Cross, Born, thanks to his special abilities and connections succesfully managed the only “Civil” hospital of the capital during the siege of Budapest, and also under the beginning of the Soviet occupation. After the special mandate of Born had been revoked on 19 September 1945, he retired to Switzerland.

A KOLOZSVÁRI ORVOSTÖRTÉNETI INTÉZET PROGRAMTERVEZETEI AZ 1940-ES ÉVEKBŐL

PERJÁMOSI SÁNDOR

Kolozsvárott, egyetemi keretek között, 1940-ben alakult meg az első magyar Orvostörténeti Intézet¹ a román Orvostörténeti Tanszék alapjain.

Az intézet működést, feladatait, céljait összefoglaló hivatalos munka, annak fennállása alatt nem készült, azonban iratai között fennmaradtak olyan levelek, amelyek programtervezetnek nevezhetők s az intézet félhivatalos programjává váltak, mivel az itt folyó és elvégzett munkák, a fennmaradt iratok alapján, nagy hasonlóságot mutatnak ezekkel a tervezetekkel. Két jelentősebb programtervezet maradt fenn, az alábbiakban ezek kerülnek bemutatásra.

Az Orvostörténeti Intézet első vezetője *Novák Ernő*² volt, akit *Berde Károly*³ követett a széken, azonban az irányításban valójában egyikük sem vett részt, azt *Jancsó Béla*⁴ végezte, tanársegédi minőségben. A szellemi irányításban segítségére volt az ekkor már 80. életévén is túljutó erdélyi orvostörténész, *Pataki Jenő*⁵, akitől az átvett orvostörténeti gyűjteménye az intézet magyar anyagának alapjait képezte. Az intézethez hivatalosan rajtuk és az általános kisegítő személyzetén túl más nem tartozott, de a könyvtári feldolgozó munkára a kolozsvári egyetemi könyvtárból szerződtettek könyvtárosokat, akik órabérben tarták fel és katalogizálták az intézet könyvészeti anyagát. Kutatóként Pataki Jenő volt az állandó „vendég” és rajta kívül *Csajkás Bódog*,⁶ aki ekkoriban orvos-zászlósként került Kolozsvárra és katonai szolgálatától függően viszonylag rendszeresen végzett itt kutatómunkát és használta az intézet könyvtári anyagát. Tudományos munkájában elsősorban a korábban, szegedi éve alatt, Szeged 18. századi közegészségügyének történeti feldolgozásához gyűjtött anyagát kívánta rendszerezni, összeállítani és megírni,⁷ de az itt töltött idő alatt több erdélyi orvostörténeti

¹ Az intézet történetét lásd: Perjámosi S.: Az első magyar Orvostörténeti Intézet megalakulása és működése Kolozsváron. *Erdélyi Múzeum* 72 (2010) No. 3–4. 145–162.; Az Orvostörténeti Intézet helyileg Kolozsvárott a Kert (ma Pasteur) utca 6. III. emeletén működött.

² Novák Ernő (1908–1997) sebész, 1940–1941 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője.

³ vitéz Berde Károly (1891–1971), bőrgyógyász-dermatológus. 1940 októberétől a kolozsvári tudományegyetem Bőr- és Nemikórtan Tanszékének nyilvános rendes tanára. 1940/41–1941/42. tanévben a kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetem Orvosi karának dékánja. 1941–1944 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője. S ebben az időszakban az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályának az elnöki tisztségét is betöltötte.

⁴ Jancsó Béla (1903–1967) orvos, író. Mint orvostörténész, a román Orvostörténeti Tanszék vezetője, Valeriu Bologna tanítványa.

⁵ Pataki Jenő (1857–1944) orvos, orvostörténész. Róla és orvostörténeti munkásságáról bővebben: Pataki J.: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004. 410., ill. Pataki J.: *Az erdélyi orvoslás történetéből*. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Johan Béla Alapítvány – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011. 368.

⁶ Csajkás Bódogról és munkásságáról bővebben: Perjámosi S.: Csajkás Bódog Félix (1902–1949), Szeged orvostörténelmének kutatója. In: Csajkás B.: *Szeged közegészségügyének története a XVIII. században*. Összeáll. Perjámosi S. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011. 307–322.

⁷ Csajkás B.: *Szeged közegészségügyének története a XVIII. században*. Szeged, Szeged szabad királyi város kiadása. 1944. 267 p. 8 t.

vonatkozású tanulmánya is született. Csajkás, amikor Kolozsvárra került, már saját és egyedi kutatási tapasztalatokkal rendelkezett. Pataki Jenővel jó barátságba kerülve sokat tanult tőle és személyes, illetve szakmai barátságuk hamarosan közös munkában is megmutatkozott. Az intézet anyagait felhasználva közösen egy erdélyi orvoséletrajzi lexikon⁸ és egy képes magyar orvostörténelem⁹ összeállításba is belefoglaltak. Munkálkodása alatt látta és megismerte az Orvostörténeti Intézet működését és annak gyűjteményét. Ráadásul ekkoriban ismerkedett meg későbbi feleségével *Schridde Évával*, aki a könyvtári feldolgozó munkában vett részt, s tőle is szerezhetett újabb információkat a könyvtári munka és az intézet gyűjteményét illetően.

Amikor 1941-ben Berde Károlyt kinevezték az Orvostörténeti Intézet vezetőjének, Jancsó Béla, aki az intézet gyűjteményét gondozta s azt a valóságban is vezette, egy levelet írt Berde Károlynak, amelynek a fogalmazványa¹⁰ fennmaradt az intézet iratai között.¹¹ Ugyan a levélre hivatalos válasz semmilyen formában nem ismert, azt később valószínű szóban vitatták meg, de a fenn maradt iratok tanúsága alapján az abba foglalt felvetések és indítványok váltak az intézet félhivatalos programjává:

„Dr. vitéz Berde Károly
egy. professzor, dékán úrnak
az Orvostörténeti Intézet igazgatójának
Kolozsvár

Méltóságos Professzor Úr!

Alulírott az Orvostörténeti Intézetre vonatkozólag mély tisztelettel javaslom az alábbiakat:

I. Átmeneti teendőként legelejegyre: az intézet leltározására vonatkozólag

- a.) írógép beszerzése*
- b.) leltári napló, katalóguscédulák beszerzése*
- c.) intézeti pecsét, leltári kis pecsét beszerzése*
- d.) segéderő alkalmazása a leltár munkájának gyors keresztülvitele céljából.*

Mellékelem az írógépre beszerzett árajánlatokat, továbbá jelentem, hogy Monoky István¹² főkönyvtáros úr segéderőnek ajánlotta Györbíró könyvtári tisztviselő urat, aki napi 2 órai (délutáni) munkáért havi 60 P-t kér.

⁸ Pataki J. – Csajkás B.: *Erdélyi Orvosok Életrajzi Lexikona 1872-ig*. [Kolozsvár, 1943? Kézirat.] 117 lev. Több variációban is fennmaradt. (Csajkás Bódog hagyatéka)

⁹ Pataki J. – Csajkás B.: *Képes Magyar Orvostörténelem*. [Kolozsvár, 1943? Kézirat.] (Részben elveszett.) (Csajkás Bódog hagyatéka)

¹⁰ Jancsó Béla levele Berde Károlynak 1941. okt. 28.–nov. 8 között (fogalmazványa) [Kézirat.] (Csajkás Bódog hagyatéka)

¹¹ A kolozsvári Orvostörténeti Intézet iratai évtizedeken keresztül ismeretlenek voltak. A 2000-es évek elején Pataki Jenő, akkor még szinte ismeretlen munkatársa, Csajkás Bódog után kutatva találtam rá lányára Baintnerné Csajkás Feliciára Sátoraljaújhelyen, ahol édesapja hagyatékában számos, más és érdekes, a magyar művelődés- és orvostörténet számára értékes irat között, több korabeli dossziében az Orvostörténeti Intézet iratai kerültek elő. Köszönet érte, hogy ezeket az iratokat rendelkezésemre bocsátotta.

¹² Monoki István (1867–1963) több évtizeden keresztül a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztségviselője, ebben az időben annak igazgatója.

A leltározás technikai szervezetét úgy gondolom, hogy először kerülne leltározásra a Bologa Valér professzortól átvett anyag, azután az azóta történt vásárlások és adományok.

A leltározás után cédulakatalógus készítendő, majd új csoportosításban könyvtár-rendezés. Erre vonatkozólag könyvtári, múzeumi szakemberek meghallgatását indítványozom.

II. A leltározás és rendezés végrehajtásáig könyvkölcsönzés és szemináriumi munkák módja, feltételei és ideje szabályozandók.

III. A didaktikai munkát Dr. Pataky Jenő főorvos úr előadásai képezik, később szemináriumi munkák egészítik ki.

IV. A népszerűsítő munkák cikkek írása, előadások tartása

V. Az Intézet tudományos munkája

a) az Intézet anyaga ismertetése

b) az anyag feldolgozása és kiadása

c) kutatók irányítása

d) Intézetén kívüli kutató munka

e) kapcsolatok tudományos intézetekkel.

VI. Könyvek beszerzése és szakfolyóiratok rendelése.

Mindezekre vonatkozólag részletes indítványokat fogok előterjeszteni. Addig kérem jelenlegi javaslataim elfogadását.

*Tisztelettel:
Jancsó Béla
tanársegéd”*

Nem ismert, hogy az említett részletes indítványok és szabályozások valaha elkészültek volna. Erre utaló nyom a fennmaradt iratok közt nem található. A leírtak alapján az is egyértelművé válik, hogy a leltári munka eddig az időpontig nem kezdődött meg, arra csak ezután kerülhetett sor.¹³ Továbbá feltűnő, hogy az intézethez kapcsolódóan később oly sokszor emlegetett Pataki-féle orvostörténeti könyv- és egyéb gyűjtemény, amit az Orvostörténeti Intézet a későbbiekben könyvtári alapjainak tekintett, itt nem került említésre. A Pataki Jenőtől megvett, illetve általa adományozott könyvek és folyóiratok listája ugyan fennmaradt, de azon semmilyen az átvétel időpontjára utaló dátum nem szerepel. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a fentebbi levél megírásáig, azaz 1941. november 8-ig az átadásra nem került sor.¹⁴ Jancsó Béla ekkor még a *Bologától* átvett anyag leltározását tartotta elsődlegesnek. Mint Bologa tanítvány annak fajsúlyával is tisztában lehetett. Érdekesség, hogy a leltározás előtt megkezdték a könyvkölcsönzést, feltehetőleg az intézeti élet mihamarabbi beindítása lehetett a fő ok.

¹³ Az itt folyó könyvtári munkáról bővebben: Perjámosi S.: A kolozsvári Orvostörténeti Intézet könyvtára és könyvtári állománya. In: *Érték és értelmezés*. Szerk. Boka L. – Sirató I. Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungarica – Gondolat, 2010. 281–291. (Bibliotheca Scientiae et Artis).

¹⁴ Pataki Jenő gyűjteményének a kolozsvári Orvostörténeti Intézetbe kerülésének előzményéről lásd: Szabó T. – Zallár A.: A Szent-Györgyi gyűjtemény. In: Szabó T. – Zallár A.: *A Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi gyűjtemény*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1989. 103–107.

A IV. és V. pontba foglalt tudományos munkára és népszerűsítésre Jancsó Bélának szakmai és irodalmi munkássága mellett már nem futotta erejéből,¹⁵ ezért is volt számára fontos és hasznos Pataki Jenő jelenléte, aki nem csak írt, de az orvostörténeti előadások megtartását is magára vállalta és az ambiciózus Csajkás Bódog, aki az orvostörténelem művelésére egyre erősebb hivatást érzett magában és sorra adta közre e témában írásait. Az intézethez köthető rendszeres orvostörténeti kutatómunkában kettőjük és Berde Károly vett részt.¹⁶

A VI. pontban említett újabb dokumentumok beszerzését már korábban, az intézet hivatalos megindulásának másnapján megkezdték. Jancsó számos levelet küldött a különböző orvostársulatoknak és klinikáknak, az Erdélyi Múzeum-Egylet vezetőinek stb. hogy amennyiben lehetséges, orvosi vonatkozású gyászjelentéseket, képeket, folyóiratokat, könyveket, tárgyakat stb. az intézet számára átengedjenek.

Az 1940/41-es tanév kezdeti, zilált időszakán túljutva megindulhatott végre az intézetben a rendszeres és folyamatos munka. Könyvtári segéderő alkalmazásával megkezdtek az alapleltár felvételét, kutatók és olvasók kezdték látogatni az intézetet. Szerény keretek között Pataki Jenő is megkezdte az orvostörténeti előadásait. Az intézet lassan, de gyarapodásnak indult, bár létezéséről, gyűjteményéről és feladatáról meglehetősen kevesen tudtak.

Az intézethez köthető tudományos kutatások, elsősorban Pataki Jenő és Csajkás Bódog kutatásai, de Berde Károlynak ebben az időben készült orvostörténeti jellegű kutatása is több, gyorsabb és jobb intézeti munkát sürgetett. Pataki és Csajkás ebben az időben a magyar orvostörténetet, és ezt az évszázados küzdelem után megvalósult első magyar Orvostörténeti Intézetet és annak megmaradását szívügyüknek tekintették. Ennek jobbítása, megmaradása, az intézet hírnevének növelése, illetve hírverése érdekében ragadhatott tollat 1943 februárjában, Csajkás Bódog, aki ebben az időben szinte minden napját itt töltötte, és írt egy meglehetősen hosszú és tartalmas programlevelet Berde Károlynak.¹⁷ Ez a levél nevezhető az Orvostörténeti Intézet második programtervezetének. Látszólag magánlevél, hiszen ebben az időben Csajkás hivatalosan még az intézeten kívül álló, azzal semmilyen jogviszonyban sincs. Azonban az itt végzett mindennapi kutatómunkák során, az itt dolgozó hivatalos személyekkel és kutatókkal folytatott magánbeszélgetéseiben megismerte az intézet minden munkatársát, s velük együtt annak lehetőségeit, pozitívumait, korlátait, és ennek során, velük egyetértésben alakultak ki a levélben foglalt tézisei, amely tükre mindannak, amit megvalósítani kívántak.

Érdekessége abban is rejlik, hogy alig több mint másfél év múlva, a történelem viharainak is köszönhetően, 1944. november elsejével, *Haynal Imre* orvostársulat dékán Csajkást nevezte ki az Orvostörténeti Intézet megbízott vezetőjévé.¹⁸

Erre a levélre, éppen úgy, mint a másfél évvel korábbi Jancsó Béla által írt programtervezetre, szintén nem ismert Berde Károly hivatalos válasza, de valószínűsíthetően olvashatta és

¹⁵ Intézeti munkássága alatt egyetlen orvostörténeti dolgozatot sem írt.

¹⁶ Lásd erről bővebben: Perjámosi S.: Orvostörténeti kutatások és a tudományos munka a kolozsvári Orvostörténeti Intézetben. In: *Három Orvostörténetész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére.* Szerk. Gazda I. Budapest, Johan Béla Alapítvány – Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010. 169–187.

¹⁷ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. [Kézirat.] 7 lev. (Csajkás Bódog hagyatéka.) Továbbiakban: Csajkás B. levele Berde K.-nak (1943).

¹⁸ 1945. május 1-én kelt *Bizonyítványban* olvasható: „Alulírott igazolom, hogy Dr. Csajkás Bódog úr 1944. évi november hó 1-étől a karunkhoz tartozó Orvostörténeti Intézet vezetésével ideiglenesen meg van bízva. Aláírás: Haynal Imre dr. a Kolozsvári Tudományegyetem orvostudományi karának e.i. dékánja” [Kézirat.] (Cs. B. hagyaték)

Berdével szóban több dolgról megegyezhettek. Láthatóan figyelembe vették Csajkás levélben megfogalmazott indítványainak jelentős részét az ebben az évben megkezdődő és 1944 májusáig elhúzódó felújítási és átalakítási munkák¹⁹ során, amikor is poroltó készülékeket is vásároltak, szekrényeket és tárlókat újítottak fel és tették zárásukat biztonságosabbá stb.

A levél teljes terjedelmének közlésére e keretek közt nincs lehetőség. Az, bár jól végiggondoltnak tűnik, szerkezetét tekintve időnként mégis kicsit csapongó s némely helyen a többihez képest részletesebb kifejtésbe kezd. Megtartja Jancsó Bélának az intézet jellegére és az intézeti munkával kapcsolatos alapvetéseit, de azokat kibővíti és részletezi. A programlevél megírásához felhasználhatta *Elekes György* 1938-ban megjelent *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében* c. munkáját²⁰, azonban nagymértékben támaszkodott saját tapasztalataira és elgondolásaira is, figyelembe véve a valódi lehetőségeket, és – főleg anyagi – korlátokat.

Programlevele szerkezetét tekintve az alábbiakra osztható:

- felvázolja az intézet jelen állapotát
- az intézet anyagának osztályokra bontása
- távolabbi munkák meghatározása
- az intézet és az orvostörténelem népszerűsítésének lehetőségei jelen keretek közt
- történeti kitekintés és az orvostörténelem, mint a világnézetű nevelés eszköze
- az Orvostörténeti Intézet célkitűzése
- az osztályok megszervezése és azok feladatai
- biztonsági kérdések.

„Mindenesetre büszkén állíthatjuk, hogy a kolozsvári orvostörténeti intézet az egyetlen hazánkban és annak anyaga eléggé gazdag ahhoz, hogy arra büszkék is lehessünk.”²¹ – kezdi Csajkás a levelét, majd az Orvostörténeti Intézet állapotának leírására térve rögtön a Pataki Jenőtől megvásárolt orvostörténeti tárgyú könyvekre tér ki, mint ami az intézet könyvtárának az alapjait jelenti.²² Ez kiegészült a „kolozsvári román egyetem orvostörténeti intézetének itthagított könyvtári anyagával”,²³ majd pedig azokkal a könyvekkel, melyeket a hazatért kolozsvári egyetem orvosi kara részben Magyary Kossa Gyulától, részben pedig egyebünnen vásárolt.”²⁴

Az intézet működéséről a következőket írja: „Erről a kétségtelenül értékes orvostörténeti intézetről azonban úgy szólván senki semmit nem tud. Működése kimerül abban, hogy minden második félévben heti egy óra keretei között a kar által megbízott előadó²⁵ előadja az egye-

¹⁹ Átvételi jegyzőkönyv. 1944. május 11. Átadó: Bíró Pál asztalosmester, átvető: dr. Jancsó Béla tanársegéd. [Kézirat.] (Csajkás Bódog hagyatéka)

²⁰ Diósadi Elekes Gy. *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében*. *Orvosi Hetilap* 82 (1938) 1077–1079.

²¹ Csajkás B. *levele Berde K.-nak* (1943). i. m.

²² A Szegedi Egyetem az 1930'-as évek végén kb. 400 orvostörténeti tárgyú, illetve jelentőségű kötetet szereztett volna vásárolni Daday András közvetítésével Pataki Jenőtől, amely azonban soha nem került Szegedre. Ez kibővítve, létrejötté után, az Orvostörténeti Intézethez került 1941 végén.

²³ A román orvostörténeti tanszéktől kb. 12 000 darab könyv és egyéb dokumentum, 2000 diapozitív, továbbá nagy mennyiségben európai folyóiratok kerültek az intézethez.

²⁴ Csajkás B. *levele Berde K.-nak* (1943). i. m.; A vásárlásokról és szerzeményekről bővebben: Perjámosi S.: A kolozsvári Orvostörténeti Intézet könyvtára ... i. m. pp. 283–285.

²⁵ Az előadásokat Pataki Jenő tartotta.

temes orvostörténelem vázlatát. Az előadások hallgatóinak száma igen alacsony és az eddig megtartott két félévben nem haladta meg a tízet.”²⁶ Csajkás javasolta, hogy a szám növelés érdekében az orvostörténelmet legalább az ajánlott tárgyak közé kellene felvenni, s ebben, mint volt orvoskari dékánt, illetékesnek is tarthatta Berde Károlyt. Annak okát, hogy az Orvostörténeti Intézet alig ismert, abban is látja, hogy „több mint két esztendő alatt egyetlen dolgozat sem jelent meg mint az intézet közleménye.”²⁷ Ennek magyarázatát pedig abban találja, hogy „az orvostörténeti intézetnek egész anyaga megfelelő katalógus hiányában szinte teljesen hasznavehetetlen, noha a leltározás idegen fizetett munkaerővel több, mint két esztendeje folyik és ezen hosszú idő alatt még az alapleltár sem készült el. A „cédula-katalógus” elkészítéséhez még eddig hozzá sem kezdtek, e nélkül pedig el sem képzelhető időpocsékolástól mentes, céltudatos és tudományos orvostörténeti dolgozás. A leltározás olyan csigalassúsággal haladt eddig, hogy két esztendő leforgása alatt a mai napig 7641 leltári tárgy került be az alapleltárba, (...) Ha a leltározás ilyen ütemben halad tovább, úgy az alapleltár elkészüléséhez még legalább félesztendő szükséges, a cédulakatalógus elkészüléséhez pedig legalább egy esztendő. Illyformán legalább másfél esztendő múlva lesz az intézetnek igen értékes könyvanyaga olyan állapotban, hogy rendszeres dolgozáshoz alkalmas legyen. Meg kell említeni, hogy az eddig kisszámú levéltári anyagról sem készült leltár, de leltározatlan még a román orvostörténeti intézet által itthagytott mintegy 2000 db-ból álló, igen értékes diaposzitivgyűjtemény is, valamint a népgyógyászati emlékeket felölelő múzeumi anyag.”²⁸ Érdemes megjegyezni, hogy Csajkás nem rendelkezett könyvtári feldolgozói tapasztalatokkal és feltehetően ez ügyben részletesebben nem tájékozódott. Mint a Jancsó Béla fentebb ismertetett leveléből tudható a könyvtár alig másfél évvel korábban még nem rendelkezett leltári naplóval, intézeti pecséttel, leltári kis pecséttel és a katalóguscédulák is beszerzésre szorultak, továbbá hiányzott a megfelelő könyvtáros munkaerő. Ha ezt hamarosan meg is oldották sem nevezhető ’csigalassúságúnak’ napi kétórai (délutáni) munkával 7641 tárgy beileltározása.

Csajkás szerint az intézet anyaga öt osztályra osztható:

- „1. orvostörténeti könyv- és folyóirat-gyűjtemény,
2. levéltári és okiratgyűjtemény,
3. diaposzitiv gyűjtemény,
4. gyógyászati múzeum,
5. népgyógyászati múzeum.”²⁹

Jancsó Béla egy szintén erre az évre datálható feljegyzésében³⁰ az intézetet, mint az ország egyetlen „orvostörténeti, gyógyszerészettörténeti és orvos néprajzi intézetét” határozta meg, azaz az előbbieket elképzeléseikben kiegészülhettek még egy gyógyszerészettörténeti osztállyal.

²⁶ Csajkás B. levele Berde K.-nak (1943). i. m.

²⁷ U. o.; E levél után Csajkás megkapta az engedélyt, hogy mint az Orvostörténeti Intézetben rendszeresen kutató a tudományos közleményei felett megjelenhessen: „A kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetem Orvostörténeti Intézetének tudományos közleményei.” – mely így kölcsönösen hasznos volt az Orvostörténeti Intézetnek és Csajkásnak egyaránt. Azonban arról nem tudni, hogy rajta kívül ezt más is feltűntette volna.

²⁸ U. o.

²⁹ U. o.

³⁰ Gépirásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától, – mely valószínű egy levélhez készült – az intézetben található anyag mennyiségéről és az elvégzendő feladatokról. [1943?] 1 lev. (Csajkás Bódog hagyatéka.)

Csajkás legfontosabbnak azt gondolta, hogy „Ezen osztályok meglévő anyagának leltározása az első legszükségesebb feladat és a mai súlyos viszonyok között is sürgősen meg kellene indítani az anyaggyűjtést mindegyik osztályon belül, amennyire azt az intézetnek szűkreszbott pénzügyi helyzete megengedi.”³¹

Távolabbi feladatként az Intézet népszerűsítést, megismertetését jelölte meg. Célul tűzte ki hogy „az intézetben meginduljon a termelő munka, megfelelő helyen megjelenjenek az intézetnek dolgozói, illetőleg népszerű orvostörténeti előadások tartásával az intézetben kívülről is tudomást szerezzenek az intézet létezéséről és munkájáról.”³² Az intézet megismertetésére állandó és időszakos kiállítások rendezését látta kivitelezhetőnek. Az állandó kiállítást az intézet folyosóján az orvostörténelmi könyvtár anyagainak ritkaságaiból, míg az időszakos kiállításokat a Kolozsvárt elég gyakran rendezett orvoskongresszusok alkalmával, ahol „elsősorban Erdély orvostörténelmi emlékeit kellene bemutatni a kongresszusokon résztvevő orvosoknak – lévén az intézet Erdély egyetemének szerves része”. Ezekhez szerinte nincs szükség anyagiakra „megrendezéséhez csupán annyi szükséges, hogy végre befejezést nyerjen a leltározás”³³.

Egy rövidebb nemzetközi orvostörténeti kitekintés után érdekes és vitákra is okot adható fejtegetésbe kezdett. „Napjainkban egyre több szó hangzik el abban a tekintetben, hogy az egyetemek ne csak szakismeretet, hanem nevelést is adjanak hallgatóiknak. Erre a nevelésre szüksége is van minden hallgatónak, mert a mai súlyos világnézeti harc kellős közepén csak azok tudják megállni helyüket, akik kiegyensúlyozott, szilárd világnézeti alapon állanak. Nem lehet már messze az idő, amikor közoktatási kormányzatunk is belátja a határozott világnézeti alapon nyugvó egyetemi nevelés szükségességét és elhatározó lépéseket tesz majd az orvosi etika és orvostörténelem tanítása terén.”³⁴ Azonban amíg ez bekövetkezik – folytatja – az Erdély egyeteme Orvostörténeti Intézetének meg kell valósítania célkitűzését: Erdély orvostörténelmének feldolgozását! Munkásságából kiderül, hogy ez ügyben maga sem tétlenkedett, több tanulmányt és kutatási eredményt is közreadott, és rádióelőadást is tartott ebben a témában, illetve Pataki Jenővel együtt készítette a fentebb már említett erdélyi orvoséletrajzi lexikont. Mint írja különös tekintettel kell fordítani a háromszáz éves közjogi különállóságra. Gondot fordítva a fejedelmi és guberniumi rendeletekre is és kutatni a törvényhatóságok, mágán családok és szerzetesrendek alig feltárt levéltárait is, továbbá „Erdély egészségügyi rendeleteinek, járványtani adatainak feldolgozása legfontosabb feladata Erdély egyeteme orvostörténeti intézetének.”³⁵

Az egyes osztályok megszervezése tekintetében a legfontosabb feladatokat a következőkben foglalta össze:

1. *Orvostörténeti könyv- és folyóirat-gyűjtemény*: Nem csak sorrendileg első. A feladatok tekintetében is legfontosabb az intézetben az alapleltár és a cédulakatalógus elkészülte. Majd gondoskodni kellene az újabb kiadványok beszerzéséről, különös gondot fordítva a magyar szerzők műveire. Ezeket a még élőkől meg kellene kérni, az elhunytak hozzátartozóitól szintén, továbbá az intézet állományában levő jelentős duplum mennyiséget el kellene adni és azon vásárolni, vagy más könyvtárakkal azokat elcserélni. A folyóiratok gyűjteményét ki

³¹ Csajkás B. levele Berde K.-nak (1943). i. m.

³² U. o.

³³ U. o.

³⁴ U. o.

³⁵ U. o.

kellene egészíteni 1918-ig, és be kellene szerezni a most megjelenőket is, mivel az intézetnek összesen egy folyóirat járt.

Érdemes ehhez hozzátenni, hogy ebben az évben, részben racionalizálási céllal megkezdtek az Orvosi Karra járó lapok összeírását s ezt meglóvagolva az Orvostörténeti Intézet megpróbálta a fölöslegeseket begyűjteni és a többi elérhetőségéről listát készíteni.

2. *Levéltári és okirati osztály* fejlesztésre az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárával tartotta kívánatosnak az együttműködést, de ennek célját nem fejtette ki. Azonban igen érdekes és fontos gyűjteményt szeretett volna megszerezni az intézet számára: „*az orvos-sebész tanintézetnek az orvosi kar dékáni hivatala által kezelt és meglehetősen rendezetlenül álló, igen értékes iratanyagát.*”³⁶ Ezt feltehetően Pataki Jenő buzdítására foglalta bele program-pontjaiba, hiszen ő volt az, aki rendszeres kutatásokat végzett ezen iratok között. Továbbá az Orvostörténeti Intézet keretein túlmutatóan, de annak érdekében fontosnak tartotta, hogy az orvostörténelemmel foglalkozó diákok és kutatók számára meg kellene szervezni a marosvásárhelyi Teleki-téka gazdag orvostörténeti anyagának kutathatóságát, illetve az erdélyi vármegyék és városok levéltáraiban is megkönnyíteni az orvostörténész-kutatók munkáját. Ezt, mint írja „*természetesen csak megfelelő kutató ösztöndíjak teremtésével lehetne megvalósítani a békésebb időkben. Ebben a tekintetben igénybe lehetne venni a vármegyék és városok áldozatkészségét is. Pl. Csanád vármegye egy személy részére ma is ingyenes lakást és ellátást biztosít, aki a levéltár adatainak feldolgozásával akar foglalkozni.*”³⁷

3. *Diapozitív osztály*: Az orvostörténelem oktatásában ezekben az évtizedekben kezd egyre fontosabb szerepet kapni, nem csak illusztrálási célból a képi anyag. Egyetemes orvostörténeti képanyag szerint bőségesen állt az intézet rendelkezésére, amik jelentős része a lyoni egyetemről származtak és *Guiart*³⁸ professzor hozhatta magával. Ezeket és a Pataki Jenő által adományozott néhány magyar vonatkozású felvételt, véleménye szerint, előbb jegyzékbe kellene foglalni, hogy látható legyen, mivel rendelkezik az intézet. Fontosnak tartotta megemlíteni, „*hogy a románok által itthagytott diapozitívek között Semmelweisről egyetlen kép sincsen. Véleményem szerint mielőbb el kellene készíteni a magyar vonatkozású diapozitív képanyagot, felhasználva Pataki Jenőnek igen gazdag erdélyi vonatkozású képgyűjteményét.*”³⁹

4. *Gyógyászati múzeum* „*anyaga meglehetősen hiányos, legfeljebb néhány régen használt műszer van az intézet birtokában. Össze kellene gyűjteni a más orvoskari intézet birtokában lévő és régebben használatban volt gyógyászati eszközöket és azokat az intézet gyógyászati osztályában elhelyezni – ha másként nem menne, az illető intézet tulajdonjogának fenntartása mellett. (...) A gyógyászati osztály múzeumi anyagában kellene elhelyezni a nevesebb orvosainkra vonatkozó emléktárgyakat is. Itt kell megemlítenem, hogy Pataki Jenő sok régi, híres erdélyi orvosról készült olajfestményt adományozott*⁴⁰ az intézetnek és ezek szekrényekben porosodnak.”⁴¹ Ezeket a bekeretezett festményeket az intézet folyosójának falán kíván-

³⁶ U. o.

³⁷ U. o.

³⁸ Jules Guiart (1870–1965) parazitológus, orvostörténész professzor. 1924 és 1930 között a kolozsvári román egyetem első orvostörténeti tanszékvezető tanára.

³⁹ Csajkás B. levele Berde K.-nak (1943). i. m.

⁴⁰ Ezekről a festményekről az Orvostörténeti Intézet fennmaradt iratai között sajnos semmilyen feljegyzés nem található.

⁴¹ Csajkás B. levele Berde K.-nak (1943) i. m.

ta elhelyezni egyéb képekkel együtt. Ehhez szerinte mindössze arra lenne szükség, hogy a folyosó mindkét oldalról zárható legyen és az itt tárolt összetört, hasznavehetetlen szekrényeket elszállítsák. *„Különben ezen folyosón lehetne elhelyezni a fentebb említett állandó orvostörténeti kiállítási anyagot is és ennek következtében ez eddig barátságtalanul rideg folyosó a képekkel díszítve barátságosabb is lenne, de ki is lehetne használni a folyosónak eddig ki nem használt terét. A folyosókon jelenleg elhelyezett szekrények közül néhány még használható a könyvtári anyag elhelyezésére, csupán néhány üvegszemet kellene bevágni és azután a rendelkezésre álló helyiségek valamelyikében elhelyezni.”*⁴²

5. *Népgyógyászati múzeum*: Ez a gyűjtemény volt a legkezdetlegesebb s egy önálló osztály létrehozásának felvetése inkább csak kedveskedés Berde Károly irányába, figyelembe véve a népi gyógyászatban végzett kutatásait és írásait; illetve megnyerésére irányulhatott, hogy a többi feladat és probléma megoldásában is legyen segítségükre tekintélyével. Ezt igazolják az alábbiak is: *„Az intézetnek a népi orvoslásra vonatkozó gyűjteménye ma még elég szerény, azt szaporítani kellene. Véleményem szerint megérné az időt és fárdságot, hogy az erdélyi orvostörténeti intézet legyen az első egyetemi orvoskari intézmény e hazában, mely a népi orvoslás adatainak egybegyűjtésével és feldolgozásával foglalkoznék. Az intézet népgyógyászattal foglalkozó osztálya Professzor Ur szakavatott vezetése alatt bizonyosan sok értékkel gazdagítaná ilyen tárgyú és ma még meglehetősen gyér ismereteinket. Egy helyiséget könnyű szerrel lehetne még a mai szűkös viszonyok mellett is erre a célra felhasználni.”*⁴³

Programlevelének végén tért rá az állományvédelmi, vagyonvédelmi, tűz- és vízbiztonsági feladatok, az értékmegőrzés és megóvás kérdéskörére. *„Az orvostörténeti intézet könyvtára és gyűjteményei talán nem esnek közgyűjtemény és közkönyvtár jogi fogalma alá, mégis figyelembe kellene venni ezen intézkedéseket, hiszen a könyvtár, – főleg könyvritkaságai miatt – hatalmas értéket, elpusztulásuk esetén pedig pótolhatatlan veszteséget jelentenének.”*⁴⁴ Majd az esetlegesen felmerülő balesetek lehetőségeit taglalva kiemeli, hogy egyetlen poroltó készülék sincs elhelyezve a folyosón, amit amúgy is le kellene zárni, mert *„a nyitvaálló folyosón gondatlanságból eldobott cigarettavég az intézet egész anyagának megsemmisülését vonhatná maga után”*⁴⁵, ezért legalább egy poroltó készüléket be kellene szerezni és a folyosón elhelyezni. Csakásnak ez a kívánsága az intézet fennmaradt iratai szerint hamarosan teljesült.

A fentebb részletezett programtervezetek egy 20. századi modern orvostörténeti intézet képét és problémáit festik elénk alig érezhetően, hogy a nagy világégés kellős közepén vagyunk. A tervezetek szerzői és az intézettel együttműködők magas hivatástudatról és szretetről tettek bizonyosságot. Az Orvostörténeti Intézet fennmaradt iratai alapján nagy energiával és munkakedvvel fogtak hozzá a fentebb felvázolt programok megvalósításához, független attól, hogy azok hivatalossá váltak vagy sem, azonban a történelem fordulatai nem engedték, hogy ezek a programok megvalósuljanak. Az ott dolgozó és fentebb említett személyek élete hamarosan más irányt vett s az Orvostörténeti Intézetnek a fennmaradása vált kétségessé.

Pataki Jenő 87 éves korában, 1944. január 7-én, balesetben elhunyt. Az 1944 őszen folyó többhetes tordai csata után a szovjet hadsereg október 11-én elfoglalta a várost. Az Orvostör-

⁴² U. o.

⁴³ U. o.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ U. o.

téneti Intézet munkatársai közül ekkor már csak Csajkás maradt a városban fiatal feleségével, aki szintén jól ismerte az intézetet, hiszen könyvtárosként részt vett annak állományi feltárásában. Nemsokára őt nevezték ki az intézet vezetőjévé, amit 1946 májusáig, Erdélyből való távozásig el is látott. Program ebben az időben nem készült. Legfontosabb feladata ekkoriban az volt, hogy a zavaros történelmi időkben megőrizze és fenntartsa az Orvostörténeti Intézet hivatalos létezését és működését.

1945 őszén az egyetem Orvosi kara átköltözött Marosvásárhelyre, és hivatalosan az Orvostörténeti Intézet is vele tartott. Az átköltözését Csajkás szervezte meg.

Az időközben kialakult Csajkás és Bologa jó viszonyának köszönhetően Bologa elkülönítette a magyar anyagot, és a Pataki-féle gyűjteményt is külön kezelte⁴⁶ és adta át Csajkásék-nak elszállításra.

Egy fennmaradt, 1946 január elejére datált, *Monoki István* (1887-1963) által írt levélből⁴⁷ kiderül, hogy a marosvásárhelyi Orvostörténeti Intézet részére Csajkás Bódog meg akarta szerezni a nagyszebeni volt román egyetem berendezéseit, könyvszekrényeit, mivel a kolozsvári bútorokat kénytelen volt otthagyni és a Nagyszebenben hagyottakra szerinte a román kolozsvári egyetemnek már nem lesz szüksége. Monoki szerint a kérdésben majd csak a megalakuló „*Könyvtárbizottság*” lesz az illetékes. Ugyanakkor sikerült elérnie Csajkásnak, hogy legalább régi típusú katalóguscédulákat küldjön intézete számára, ami azt jelzi, hogy a könyvtári munkát, feltehetőleg felesége segítségével, meg akarta kezdeni.

Csajkás az intézeti tudományos munkát sem adta föl. Sorra írta tudományos és lexikális munkáit miközben próbálta megszervezni az Orvostörténeti Intézet új kereteit. Program nélkül, a mindennapokat túlélni szándékozva, az intézet fennmaradásán és megmentésén fáradozott. Azonban néhány a személye, betegsége és végzettsége körül kialakult nem megoldható probléma miatt, 1946 májusában családjával együtt el kellett hagynia Romániát. Ezzel az első magyar Orvostörténeti Intézet szellemiségében megszűnt, annak fizikai maradékát néhány évvel később más orvostörténeti iskolából kikerülő személyek szervezték újjá, a román állam fennhatósága alatt.

SÁNDOR PERJÁMOSI, MA.
head librarian

Museum and Library of Hungarian Agriculture
e-mail: perjamosi@gmail.com

⁴⁶ Valeriu Bologa magyar nyelvű levele *Csajkás Bódognak*, Kolozsvár, 1946. jan. 3. [kézirat.] 2 lev. (Csajkás Bódog hagyatéka). Bologa többek közt ezt írja: „... A mint az intézet, a magyar Egyetemet megillető anyagát (t.i. Pataki és M-Kossa és a többi 1940–1944 között beszerzett könyveit) illeti, a helyzet a következő: a jelenlegi nehéz viszonyok között még nem jutottam hozzá, hogy az intézetben a szükséges javításokat elvégezzem. (...) Mégis hozzáfogtam az Önöknek átadandó anyag kiselejtezéséhez és ennek a legnagyobb részét két szekrényben félretettem. Ezt az anyagot akármikor átvehetik. Ismétlem ez az anyag legnagyobb része, úgy hogy a főmunkát most már elvégeztük. Ha később, – tavaszban – mikor a könyvtárnak végleges rendezést el fogom végezni, még olyan könyvek és folyóiratok, stb. melyek Önöket megilletik, elfognak kerülni, azokat lelkiismeretesen fogom félretenni és más alkalomkor fogom átadni....”

⁴⁷ *Monoki István levele a „Szeretve tisztelt Csajkás Familia”-nak*. Kolozsvár, 1946. jan. 7. 2 lev. [kézirat.] (Csajkás Bódog hagyatéka)

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1940 wurde in Klausenburg (Cluj-Napoca) das Medizinhistorische Institut auf Gründen des rumänischen Medizinhistorischen Lehrstuhls in Rahmen der Universität ins Leben gerufen.

Zur Zeit des Bestehens des Instituts wurde keine „offizielle“ zusammenfassende Studie über seine Tätigkeiten, Aufgaben und Zielsetzungen gemacht. Unter den Dokumenten sind aber etliche Briefe aufzufinden, die als „Programmkonzepte“ betrachten sind und später zum halboffiziellen Programm des Instituts geformt wurden. Zwei bedeutende „Konzeptbriefe“ sind erhalten geblieben. Der erste wurde von Béla Jancsó, Mitarbeiter des Medizinhistorischen Instituts geschrieben, der das alltägliche Leben des Instituts geleitet hat, der andere wurde von Bódog Csajkás geschrieben, der als Forscher ins Institut gekommen ist, und sein „Programmkonzept“ als Gastforscher präsentierte. Csajkás wurde dank der geschichtlichen Ereignissen nach anderthalb Jahren zum Leiter des Instituts ernannt, aber zu dieser Zeit musste er schon für das Überleben des Institutes kämpfen. In dieser Studie wurden diese „Programmkonzepte“ präsentiert.

ADATOK A HAZAI ORVOSKÉPZÉSBEN RÉSZTVEVŐ ZSIDÓ HALLGATOKRÓL A 18/20. SZÁZADBAN¹

KAPRONCZAY KÁROLY

A zsidó orvoslás gyakorlatának gyökereit nemcsak vallásosságukban, hanem az arab orvossal való érintkezésben is keresni kell. Elsősorban gyakorló gyógyítók voltak, és a zsidó empirikusok már a középkor elején nagy számban működtek Európában, sőt a katolicizmus centrumában, Rómában is. Európában eltérő volt a zsidó orvosokkal kapcsolatos szabályozás: Milánóban a 13. században sok zsidó orvos működött, 1246-ban Párizsban a francia király rendeletileg tiltotta meg, hogy keresztények zsidó orvosokkal gyógytassák magukat, a német fejedelemségekben a városok belső ügyének tekintették a zsidó orvosok gyakorlatának engedélyezését. Az állandóan jelen levő keresztény-zsidó orvos ellentétet inkább a szakmai féltékenység okozhatta. Az is tény, hogy a pápák rendszeresen adtak ki olyan rendeletet, amely szerint keresztény embernek tilos zsidó orvos segítségét kérni. Ennek ellenre *XIII. Benedeknek* (1394) a zsidó *Harlocki Jozsua* volt a háziorsosa, *X. Leónak Sarfédi Sámuel*, sőt *VII. Ince pápa* (1406) három római zsidó orvosnak polgárjogot adatott. Avignonban 1406 és 1470 között 38 zsidó orvos működött, míg keresztény csupán négy volt. A keresztes hadakat is nagy létszámú zsidó orvos kísérte a Szentföldre. Ennek oka abban keresendő, hogy a zsidó orvosok gyakorlati szakemberek voltak, elsősorban a sebészet területén tűntek ki.

Az Árpádházi uralkodók idején szép számban éltek zsidók és zsidó orvosok Magyarországon, elsősorban a városokban, ahol megtelepedési engedély birtokában – például Esztergomban, Pozsonyban és Budán – külön városrészben laktak. Az is igaz, hogy gyakorta voltak a keresztények és a zsidók között konfliktusok, amelynek általában az uralkodó vetett véget. A 16. század végétől több városban (Sopronban, Budán, Pozsonyban) a zsidó közösségek zsinagóga építésére kaptak engedélyt. Alapvetően azonban nem volt felhőtlen a helyi lakosok és a betelepült (vagy erre törekvő) zsidók közötti kapcsolat.

A feljegyzések szerint a magyar királyság területén praktizáló zsidó empirikusok főleg belső bajokkal foglalkoztak, bár voltak közöttük sebészek is. Híres sebész volt 1767-ben *Lebel* nevű péceli zsidó sebész, akit oklevelének bemutatására szólított fel a megyei hatóság. Ilyen előírt okmánnyal nem rendelkezett, de számos másféle működési bizonyítványt mutatott be *Zach* járási főorvosnak, aki előtt végül is sebészi tudásáról számot kellett adni.

A zsidó sebészek többnyire lengyel és török területről érkeztek. Nézzünk néhány kiragadott példát. Ilyen volt *Mátyás király Salamon* nevű orvosa, vagy *Bethlen Gábor* fejedelem spanyol zsidó orvosa. Meg kell jegyeznünk, hogy az Erdélyben letelepedett (1623) szefárd zsidók a spanyol földről elüldözöttek leszármazottai voltak. Közéjük tartozott a híres „*Ribarius* zsidó doktor”, akiről *Kemény János* emlékezett meg önéletrírázásában: „*Ribarius és Scultetus /Schultz/ német orvos gyógyították utolsó betegségében Bethlen Gábor fejedelmet, aki nek baján nyilvánosan össze is veszték.*” Rajtuk kívül még három-négy spanyol zsidó orvos

¹ A „Zsidók a Nagy Háborúban” címmel, a Chábád Lubavitch Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány, valamint a Centenárium I. Világháborús Emlékbizottság által, 2016. április 14-én, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban rendezett konferencián elhangzott előadás.

működött Erdélyben: így *Leon Siaan* is. Őt *I. Rákóczi György* 1639 körül hívta udvarába, korábban Konstantinápolyban praktizált. Az erdélyi udvarban megkeresztelkedett, felvette a *Valerius Dávid* nevet, később a sárospataki iskola bölcelet tanára lett. *III. Zsigmond* lengyel király zsidó udvari orvosát, *Eleázárt* hívták a beteg *Bocskai István* fejedelemhez, de már nem tudott a fejedelmen segíteni.

A felvilágosult abszolutizmus korában, a porosz királyság, az orosz cárság és a Habsburg korona országaiban az államhatalom, felismerve Nyugat Európában a hatalomra törekvő polgárság eszméinek rájuk nézve veszélyes voltát, felülről hozott reformokkal kívánták rendezni saját államaik belső viszonyait, a hatalom bástyái közé emelték a művelődés, a gazdaság és a közegészségügy irányítását. Az utóbbi terület megkövetelte az orvosellátást, a közegészségügy szerkezetének kiépítését, a kórházügy fejlesztését, a járványok leküzdését. Az 1770. évi magyar közegészségügyi törvény előírta a lakosság kötelező - területi alapon elosztott - orvos- és vizsgázott sebészekkel való ellátását. A felmérések szerint a magyar korona területén 100 fő alatt volt a képzett szakember. Hiába kötelezték a vármegyéket, és a városokat, „orvos tartásra”, alig volt jelentkező. Az orvosi-sebészi pálya szabad foglalkozásnak számított, a korabeli közigazgatási jog szerint egy orvos letelepedését a helyi hatóságnak kellett engedélyezni, amely ezen foglalkozások gyakorlóinak könnyen megadta az engedélyt, mégha azok zsidók voltak is.

A zsidó orvosok-sebészek gyakorlatát sok tiltó szabály – pld. keresztényeket nem gyógyíthattak - nehezítette, de betegség esetén mégis maga a beteg döntött, hogy igényt tart-e a segítségükre.

A képesítés megszerzése továbbra is nehézségekbe ütközött, hiszen az egyetemeken a felekezeti türelmetlenség volt a jellemző. Katolikus egyetemeken – ilyen volt Bécs, Krakkó, a francia és itáliai egyetemek – protestánsoknak ugyan engedélyezték a tanulmányokat, de az oklevél megszerzése már akadályokba ütközött. Ugyanis az avatási eskü szövegét - a szeplőtelen fogantatásra, az összes szentekre való eskü – a protestánsok nem fogadták el, az avatási szertartás nélkül pedig nem kapták kézhez oklevelüket. Ugyanez érvényes volt a protestáns egyetemeken is a katolikusok vonatkozásában. A zsidó hitet vallóknak még nehezebb volt a helyzetük, mert számukra egyik eskütételi forma sem volt megoldás. Ennek ellenére a betegellátás igényelte munkájukat, főleg az ortodox zsidók lakta településeken. A 17. század végén a paduai egyetemen éltek azzal a formával, hogy a zsidó orvosjelölt a város képviselője és az egyetem négy dékánja előtt tett szakmai fogadalmat, így kaphatott orvosi diplomát. 1721-ben a prágai egyetem orvosi karán is engedélyezték a zsidó hallgatók tanulmányait, elsősorban a hároméves sebészképzésben, később a bábatanfolyamon is. A prágai egyetemen nem a felekezeti ellentétek okoztak feszültséget, hiszen a katolikusok mellett a huszita keresztények, a különböző protestáns felekezetek is jelen voltak, de az igazi ellentétet a cseh-német viszály okozta. *II. József császár* 1781-ben a türelmi rendeletével kimondta a „*sine religionis discrimine*” elvet, majd 1782. január 21-én kelt „*legfelsőbb elhatározásában*” engedélyezte, hogy a „*kiváló tehetségű zsidók is megkaphassák a jogi és orvosi doktorátust*”, amely megnyitotta a zsidó hallgatók előtt az orvosi és sebészi tanulmányok folytatásának kapuit. Ezzel a lehetőséggel elsőnek az óbudai születésű *Oesterreicher Manes József* élt, aki már 1780. február 3-án és 5-én letette az összes orvosi szigorlatát, avatási értekezését benyújtotta, csupán a végső formáság hiányzott, de végül „*az egyetem kancellárja és négy kari dékán jelenlétében a saját hitvallása szerint módosított eskü mellett doktorrá avattak.*”

II. József a türelmi rendelet másik határozatában megengedte, hogy a zsidók beköltözhetnek a szabad királyi városokba, ami igen előnyös lett az orvosi gyakorlat szempontjából.

A magyar egyetem (és orvosi kar) Budáról Pestre történt áthelyezése után, 1784-ben német és magyar oktatási nyelven indult meg a hároméves sebészképzés, ahol a beiratkozottak tekintetében a katolikusok túlsúlya jellemezte a kart. Az orvosi kar összes évfolyamára és a sebészképzésre beiratkozott 361 hallgató közül 57 református, 17 evangélikus, 6 zsidó és egy unitárius volt. Erdélyi csak egy volt, mivel 1775-től működött a kolozsvári *Orvos- Sebész Intézet*. A zsidó hitű hallgatók mind magyarországiak voltak: 1814-ig a pesti orvosi kar sebészeti tanfolyamán 914-en szereztek sebész-szülésmesteri oklevelet, amelyből 32 fő volt zsidó válású. Ez a létszám a beiratkozottak alig a felét tette ki, a lemaradtak többsége végül Bécsben szerzett oklevelet. Pest „olcsóbb” egyetemnek számított, viszont a bécsi egyetemen szerzett oklevélnek nagyobb volt a szakmai értéke. A következő tíz évben (1815-1824 között) 835 hallgató iratkozott be, egynegyedük - 214 fő - a Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból érkezett. Csehországból 54 peregrinus, közülük 36 fő volt zsidó, és végül 32-en diplomáztak Pesten. Morvaországból szintén 54 diák tanult sebészetet Pesten, 13 katolikus és 41 zsidó. A lengyelek lakta Galiciából huszonkilencen (29) jöttek Magyarországra, két katolikus és egy evangélikus kivételével mind izraelita volt. Az osztrák tartományból érkezett kilenc (9) katolikus, a két Stájerországból érkezett egyike zsidónak mondta magát. A Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból érkezettek száma elhanyagolható. A 611 magyarországi hallgató közül 409 katolikus, 98 izraelita, 57 református, 26 evangélikus, 8 görögkeleti, 2 görög katolikus volt. Itt kell megjegyezni, hogy az előbbi összlétszámból 257 fő már az első félévben abbahagyta a tanulmányait, csak 251 szerzett oklevelet. Ez a tíz esztendő valójában a pesti sebészképzés csúcsa volt, hiszen a napóleoni háborúk éveiben megnövekedett a sebészek iránti kereslet, közöttük sok izraelita is volt. A tömeges képzés megvalósulása jellemzi később a reformkort is, amikor a magyar falusi környezet szinte teljesen a sebészek ellátása alá került.

A reformkorban az orvostudomány egyre inkább a teljes megreformálást kívánta: a betegellátás területén lassan kevésnek bizonyult a seborvos/szülésmester tudása, bár gyakorlati kiképzésük hibátlan volt. Az egymástól elkülönülő, egyre inkább elavulttá váló orvosdoktori és sebésmesteri képzés problémája is gyakran felmerült ebben az időszakban, egyelőre megoldás helyett csak egymástól merőben eltérő javaslatok születtek. Az előbbi feszültség ugyan még nem érződik a sebésztanfolyamra beiratkozottak létszámán, így a reformkorban (1825-1848 között) 798 fő iratkozott be, ebből 343 fő volt zsidó, a hallgatók összességéhez viszonyítva 30,6 % volt. A zsidóság folyamatosan jelen volt a határozatos orvostudományban is, főként 1820-1830 között. A sebészhallgatók inkább a német nyelvű képzésben vettek részt, tekintettel arra, hogy nem magyarok lakta területekről érkeztek. Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy a orvosok és a sebészhallgatók számára a legvonzóbb a bécsi egyetem volt, ahol a magyarországiak közül a orvosok egyharmada, a sebészek egynegyede izraelita volt. A szintén bécsi, az orvosi oklevéllel egyenrangú végzettségnek számító katonai orvosi akadémián diplomát szerettek között mindössze három zsidó peregrinus volt. A Monarchia többi egyetemén az adott időszakban 98 magyarországi és erdélyi zsidó hallgató szerzett seborvosi oklevelet.

II. József császárnak a zsidók egyetemi tanulmányait engedélyező rendelkezése nyomán folyamatos lett az orvostudományban résztvevők száma. A hatéves képzésben - a 18/19. század fordulóján - általában 20-25 hallgató szerzett oklevelet, az egyes évfolyamokon sem vol-

tak többen. A hároméves sebészképzés hallgatóinak száma ennek többszöröse volt, aminek valószínűsíthető oka lehetett, hogy egyetemi felvétellel szemben itt kisebbek voltak a követelmények, például nem kellett latinul tudni, a természettudományi tárgyakkal szembeni kíváncsiság sem volt magasak. A tandíj sem volt magas, így a szerény körülmények között élő családot sem terhelte meg nagyon. A sebészstanfolyamokon inkább gyakorlati képzés folyt, ez tette alkalmassá a végzett sebész-szülész mestereket a vidéki gyakorlatra. Azonban ez a szakmai felkészítés a 19. század derekára már nem volt elegendő a gyorsan fejlődő orvostudomány követelményei szerint, mindez az orvosképzés teljes átalakítását és reformját igényelte. Az 1840-es években már gyorsan apadt a sebészhallgatók száma, mind többen az orvosképzésben vettek részt. Az orvostanhallgatók száma és ezen belül a zsidó vallásúak aránya érezhetően emelkedett, úgy 4.6 %-ot tettek ki. Ők azok, akiknél az egyetemi matrikulában az izraelita vagy a mózeshitű bejegyzést találjuk. Már a reformkorban tapasztalható, hogy a végzett orvosok közhivatalok (pld. hatósági, kórházi, katonai orvos) elnyerésére törekedtek, de az 1868. évi zsidó emancipációs törvény elfogadásáig erre nem nyílt lehetőség, ezért magánpraxist vállaltak, vagy saját vallásuknak megfelelő beteggyógyító és gondozó szervezetekben tevékenykedtek. Ezért jelentős mértékű lett a „kitérés”, valamelyik keresztény felekezethez való áttérés. Itt kell említeni a *Kornfeld-Korányi* családot, vagy *Arányi Lajost*, a pesti orvosi kar kórbonctan professzorát, aki Mózes hitű *Lostajner Lajosként* végzett 1836-ban, azt követően változtatta meg nevét és katolizált. A későbbiekben fontos szerepe lett a *Purjesz-családnak*, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük.

Ebben az időben az egyetemi tanszemélyzetnél – a II. Ratio Educationis rendelkezése nyomán - szigorú szabályzat szerint határozták meg a tanárok vallási arányát. Csak példaként: *Korányi Frigyes* családja 1837-ben Egerben tért át a katolikus vallásra, viszont 1863-ban Korányi Frigyes áttért a református hitre, hogy ennek a „kontingensen” kinevezzék egyetemi tanárnak. Ezen a szigorú szabályon módosítottak az 1868. évi emancipációs törvény életbeléptetése után, a zsidó vallásúaknak is biztosítottak két helyet. Természetesen ennek is lettek szenvedő alanyai, említhetjük talán *Stiller Bertalant*, *Benedickt Henriket*, akik éppen a szűkre szabott arányok miatt nem lehettek egyetemi tanárok. A budapesti Zsidó Kórház megépítése után olyan főorvosi kar formálódott itt, amelyet – minden negatív, pejoratív él nélkül – zsidó orvosi karnak is neveztek. Az akkori tudományos minősítés szerint megfelelő tudományos munkásság felmutatásával el lehetett érni az egyetemi magántanári, címzetes egyetemi tanári vagy a nyilvános rendkívüli professzori címet, amely pozícióknak komoly tekintélye volt. Az előbb említett zsidó kórházi főorvosi kar majd minden tagja ilyen szakmai címmel rendelkezett.

A kiegyezés után a magyar kormány célul tűzte ki az ország közegészségügyének teljes átalakítását, ami érintette – az egészségügyi infrastruktúra felépítése mellett – az orvosképzés átfogó reformját, az ország betegellátásához szükséges orvoslétszám kinevelését. 1874-ben megszületett az egyetemi reform, megszüntette a korszerűtlen sebészképzést, két orvosi karon (Budapest, Kolozsvár) évente 400 orvost avattak, sőt még két újabb egyetem megalapítása is napirenden szerepelt. A két orvosi karon 1896-ban összesen 465 zsidó vallású hallgató tanult, a Magyarországon praktizáló orvosok - 4564 fő – egyharmada izraelita volt. Ekkor a bécsi egyetem orvosi karán 34 magyarországi zsidó orvos működött.

Az első világháborút megelőző, 1910. évi országos statisztikai felmérés szempontunkból rendkívül értékes adatokat közöl. Ekkor a magyar korona területén 4674 orvos működött,

ennek 48 %-a izraelita volt, a 2190 hatósági orvos közül 890, a 912 kórházi orvos közül 362, a 370 betegbiztosítói orvos közül 144 izraelita volt, míg a 2084 magánpraxisban 1295 zsidó orvos működött. Az adatok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy az összes magyar egyetemen 3500 zsidó hallgató tanult, a magyarországi zsidóság 7 %-a, amelynek 50 %-a már városlakó lett. A főváros lakosságának 12 %-át kitevő zsidó népesség a hazai zsidóság 23 %-át adta. Azonban a hazai értelmiség összetételében nemcsak a zsidó orvosok aránya volt meghatározó, például az ügyvédek 45 %-a is ide tartozott. (Az előbbi foglalkozási csoport 1890-ben még 22 %-ot, 1930-ban 49,5 % jelentett.) A zsidó értelmiség szempontjából lényeges, hogy 1893-1913 között a humán gimnáziumi tanulók 20 %-a, a reálgimnáziumok 37 %-a, az egyetemi hallgatók 34,1 %-a volt zsidó. Ezen adatoknál azt is figyelembe kell venni, hogy ebben az időben nagyarányú volt az asszimiláció, az előbbi számok az anyakönyvek tényleges felekezeti bejegyzéseit tükrözik. Az izraelita egyetemi hallgatók nem arányos mértékben jelentek meg a különböző egyetemi karokon, a legnagyobb létszámban az orvosi és a jogi fakultáson tanultak, de az összes egyetemi hallgatói hely alig 12 %-át foglalták el. Az 1920. évi zsidótörvény ezen kívánt módosítani, amikor az egyetemre felvehető zsidó hallgatók számát az ország összlakosságához viszonyították, amelynek 7 %-át tette ki a zsidók lélekszáma. A törvény következtében az orvosi karokon (Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs) 1560 hallgatót érintett a megkülönböztetés, hiszen a orvosok között volt viszonylag magas - 30 %-os - a részvételi arány, amelyet 6 %-ra kellett csökkenteni. Az ily módon kirekesztettek zömében a szomszédos országok egyetemein végeztek. Ekkor indult meg a nagyarányú orvos kivándorlás is, hiszen a trianoni magyar államban jóval kevesebb lett az orvosi állás, a meghirdetett állások betöltésénél előnyt élveztek az elszakított területekről idemenekültek.

Külön kell szólni a zsidó orvosok részvételéről az első világháború katona-egészségügyében: a hivatalos statisztika szerint a háború végéig 186 zsidó katonaorvos kapott magas kitüntetést, 149-en haltak hősi halált, a katonai szolgálatot teljesítők között 9 zsidó vallású egyetemi tanár, 7 címzetes egyetemi tanár és 20 magántanár vett részt. Döbbenetes az 1927. évi hivatalos statisztika is: a 74.860 fő 100%-os rokkant közül 3770, a 352.292 rokkant ellátásban részesülő -25-50 %-os - sebesült közül 15.339, a sebesülésében meghalt 155.799 fő között 5.116 volt zsidó. 1918-októberében a Monarchia hadseregében – a harcoló alakulatok létszáma akkor 320 ezer fő volt - kb. 135 ezer zsidó katona szolgált, legalábbis a zsidó ünnepekkor ennyien kértek pászkat. Más adatok szerint az I. világháborúban a közös hadsereg katonái közül 90 ezer zsidó katona esett el. Az *Országos Statisztikai Hivatal* szerint a trianoni Magyarország területéről behívottak közül 10 ezerre becsülték az elesett zsidó katonák számát. Az adatok gyakran ellentmondanak egymásnak, hiszen az 1915-ben szervezett *Országos Hadigondozó Hivatal* teljes anyaga 1920-ban megsemmisült, az újjáalakított szervezet adattára hiányos maradt, nem tartalmazták az erdélyi, felvidéki és délvidéki adatokat, azokon a területeken ugyanis nem vezettek nyilvántartást a volt magyar katonákról, nem különítették el adataikat.

Az 1938-ban meghozott újabb zsidótörvény időlegesen csak gazdaságilag sújtotta a zsidó lakosságot, az orvostársadalmat a háborúba való bekapcsolódásig nem érintette. A hadműveletek kiszélesedésével azonban a zsidó orvosokat folyamatosan munkaszolgálatra hívták be, ami alól legfeljebb a katonai szolgálatra bevonult keresztény orvosok helyettesítése mentesíthetett. Hitler hatalomra kerülése után sok magyar zsidó orvos – a józan észre hallgatva – emigrált, de Magyarország német megszállása után megindult a zsidók, köztük az orvosok

deportálása is. Sok jeles zsidó orvos – köztük *Pólya Jenő* is – a nyilas uralom áldozata lett, sokan a koncentrációs táborokban pusztultak el. Még ebben az időszakban is kirívó esetnek számított, amikor 1944. október 16-án az SS-ek Pustavámon a munkaszolgálatos orvosokból összeállított ún. „orvos század” 215 tagját meggyilkolták.

A magyar zsidó orvostársadalom második világháborús személyi veszteségeit számszerűen meghatározni nehéz, pontos statisztika ugyanis nem készült.

KÁROLY KAPRONCZAY, DSc.
medical historian, editor-in-chief
k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wurzeln der Heilpraktik der Juden können allein nicht nur in ihrer religiösen Überzeugung gesucht werden, sondern auch die unmittelbare Berührung mit der arabischen Medizin hatte ihre Wirkung hinterlassen. Die jüdischen Empiriker haben schon im frühen Mittelalter in großen Massen in Europa gewirkt, sogar in Salerno, an der ersten Unterrichtsstätte der christlichen Medizin waren sie anwesend. Zur Zeit der Regierung der ungarischen Arpaden-Könige lebten schon zahlreiche Juden, sogar Ärzte, in den ungarischen Städten, wo ihre Niederlassung zwar an Genehmigung gebunden war, aber in abgesonderten Stadtteilen, in s.g. Judenvierteln waren sie schon vorhanden. Die jüdischen Ärzte befassten sich erstens mit inneren Krankheiten, aber es kamen auch Chirurgen unter ihnen vor. Zur Zeit des aufgeklärten Absolutismus vollzog die Staatsmacht „von oben“ durch Erlasse das Leben des Staates zu regulieren, darin auch das Gesundheitswesen mitinbegriffen war. Das ungarische Gesundheitsgesetz des Jahres 1770 verordnete, dass einem jeden Menschen eine gesundheitliche Betreuung zusteht, doch waren im Land kaum ausgebildete Ärzte und Chirurgen vorhanden, die diesen Vorsatz verwirklichen konnten. Die Erwerbung eines Diploms als Arzt oder Chirurg hatte aber auch konfessionelle Hindernisse, da die obligatorische Eidformel nur für die Katholiken annehmbar war, für Menschen mit anderen Glaubensbekenntnissen aber nicht. Die Prager Universität hat 1821 als Erste für die jüdische Jugend die Möglichkeit des chirurgischen Studiums gesichert, die Promotion mussten sie vor dem Dekan „auf den lebendigen Gott“ ablegen. Kaiser Joseph II. hat 1781 in seinem Toleranzedikt als „höchsten Entschluss“ das Prinzip des „sine religionis discrimine“ ausgesprochen, und so bekamen die talentierten jüdischen Studenten die Möglichkeit für medizinische und juristische Doktorate, sie durften ihre bereits angefangenen Studien fortsetzen. Nach diesem Erlass sind jüdische Studenten immer vorhanden gewesen im Prozess der ungarischen chirurgischen und medizinischen Ausbildung. In der 6 Jahre lang dauernden Ausbildung waren es jährlich 25-30 Doktoren, die pro Jahrgang absolvierten, darunter 2-3 Juden auch immer vorkamen. Für die 3 Jahre lang dauernde chirurgische Ausbildung kann die Zahl der Hörer auf das mehrfache gesetzt werden, pro Jahrgang waren es 30% von jüdischer Konfession; z. B. zwischen 1815-1824 haben sich 835 Studenten immatrikulieren lassen, davon waren 214 Studenten jüdischer Abstammung, die aus verschiedenen Gebieten der Monarchie nach Pest kamen.

Zur Zeit der Reformperiode meldete sich die vollkommene Reform und Umgestaltung des Gesundheitswesens immer dringender. Auf dem Gebiet der Krankenbetreuung waren die vorhandenen Möglichkeiten zu gering, die Fachkenntnisse der Doktoren, Chirurgen und Geburtshelfer zeigte sich als ungenügend. Die Ansprüche meldeten sich bei der 6-Jahre-Ärzteausbildung als zwingend. Das Judentum war bei der 6-Jahre-Ausbildung immer betonter vorhanden. Zwischen 1820-1840, als die Zahl der Chirurgenstudenten abnahm, meldete sich die unvermeidliche Not, dass auch jüdische Ärzte die Möglichkeit des öffentlichen Dienstes bekommen sollen, (z. B. ein Amt in der Gesundheitsbehörde, auf den krankenhaus-, militärischen und anderen Fachgebieten). Diese Forderung konnte aber erst durch das Emanzipationsgesetz der Juden 1868 gesichert angesehen werden. Bis zur Gültigkeit des Gesetzes waren die Übertretungen in die christliche Konfession sehr bedeutend (Familie Korányi). Im großen Gesundheitsprogramm des Dualismus haben sich die jüdischen Ärzte gleichrangig beteiligt. Nach den Statistiken vor dem ersten Weltkrieg (1910), war die vollkommene

Zahl der Ärzte 4674, die Jüdischen davon waren mit 48% vertreten. Von den 2190 behördlichen Ärzten waren 890 Juden, von den 912 Krankenhausärzten 362, von den 370 Ärzten der verschiedenen Versicherungsgesellschaften waren 144 jüdischer Konfession, von den 2084 Privatpraxis führenden Ärzten aber 1295 jüdischer Religion im Dienst. Von den Studenten waren 12% jüdischer Konfession. Das Judengesetz des Jahres 1920 stellte fest, dass im Vergleich zu der Gesamtseelenzahl der Ungarn die jüdischen Studenten 7 % ausmachen dürfen. Dieses Gesetz betraf ungefähr 1560 Studenten, die gezwungen waren irgendwo anders ihr Studium fortzusetzen.

Es muss verlautbart werden, dass im ersten Weltkrieg die Zahl der jüdischen Militärärzte beträchtlich war: 9 Universitätsprofessoren, 7 Titularprofessoren, 20 Privatdozenten dienten eine kürzere oder längere Zeit im Heer. Von den in Ungarn einberufenen Soldaten dienten 135.000 Juden, wenigstens 10.000 von ihnen - taxiert gesehen, - haben ihr Leben gelassen, von den 50% der Invaliden waren es 15.339 Juden, die verstarben, von den 155.799 finden wir 5.116 Juden, die während ihrer Blessur ums Leben kamen. Es ist eine bemessene Zahl, weil die Listen des 1915 aufgestellten Landesamtes für Kriegsfürsorge 1920 vernichtet wurden, und die neu aufgestellte Datenbasis sich bloß auf die Territorien innerhalb der Trianoner Grenze von Ungarn bezog. Das Judengesetz von 1938 hat stufenweise die jüdische Ärztesgesellschaft aus der fachlichen Heiltätigkeit ausgedrängt. Man verwendete die ganze Minderheit für den Arbeitsdienst, vom Frühjahr 1944 an wurde sie schließlich zur physischen Vernichtung verdammt. In den Jahren des zweiten Weltkrieges kann die Zahl der verstorbenen jüdischen Mediziner bloß abgeschätzt werden, die Zusammenstellung einer genauen Statistik ist nicht möglich.

A BIOLOGY TEXTBOOK EDITED BY ERVIN BAUER IN 1935 AND ITS SUBSEQUENT FATE

MIKLÓS MÜLLER – GÁBOR ELEK

*Habent sua fata libelli
(atque etiam homines)*

The name of *Erwin Bauer* (Bauer Ervin, Эрвин Симонович Бауэр - 1890 – 1938) is well known in Hungary and in the countries of the former USSR (e.g. *Токин 1963; Tokin 1965, 1982; Müller 2005; Шноль 2001; Розанова et al. 2010; Elek 2014*) as an outstanding scientist developing theoretical biology (*Бауэр 1935a*). Although his work is now largely forgotten, his original ideas reappear as components of more recent theories.

His path was complex. After the fall of the Hungarian Soviet Republic in 1919 he lived with his second wife, Stefánia Szilárd in emigration from his native Hungary in Germany, Czechoslovakia, again in Germany before he moved to the USSR in 1925 where he had a successful career. However, both of them fell victims of the great terror in 1937 and were executed early 1938.

Bauer's major goal in science was to develop a theoretical biology from first principles. As the main characteristics of life he postulated that the living substance is in a permanent disequilibrium. He attempted to derive all major phenomena of life from this postulate and published his ideas in three successive monographs (*Bauer 1920; Бауэр 1930, 1935a*). In the final 1935 version of his Theoretical Biology (*Бауэр 1935a Bauer 1985*) he summarized his theoretical considerations and experimental work. This book was a seminal achievement and its publication a most significant event in Bauer's career.

Another major contribution by Bauer was the publication of a university textbook of general biology in the same year (*Бауэр 1935b*). The impact of this work and its successors on Soviet biology and higher education was probably even greater than that of his theoretical biology. This work is rarely mentioned. It is not included in the biography compiled by Bauer's erstwhile boss, *Boris P. Tokin* (*Токин 1963; Tokin 1965*) and is essentially unknown today. One of us (GE) came across this textbook in the Central State (then Lenin) Library of Moscow during a study trip in 1966 and reported on it briefly (*Elek 1968, 1976*). In this note we remember this textbook and tell of its curious and disturbing afterlife.

We have no information about, why Bauer decided to assemble a group of competent biologists to have a textbook written after he had essentially abandoned his teaching activities in 1933. One hint might be an item in the 1931 Workplan of the Society of Marxist Biologists of the Communist Academy (*Бондаренко et al. 1931*) where the composition of various working groups (Brigades) of the Society are listed. Its point II/1 reads: „Organize a brigade to develop type-programs of biology for colleges and workers faculties [вузы и рабфаку] with members: Koshtoyants [brigadier = groupleader], Kaganov, Mitskevich, Zakheim, Bauer, Novogradskii and B. Zavadovskii” [p. 93].

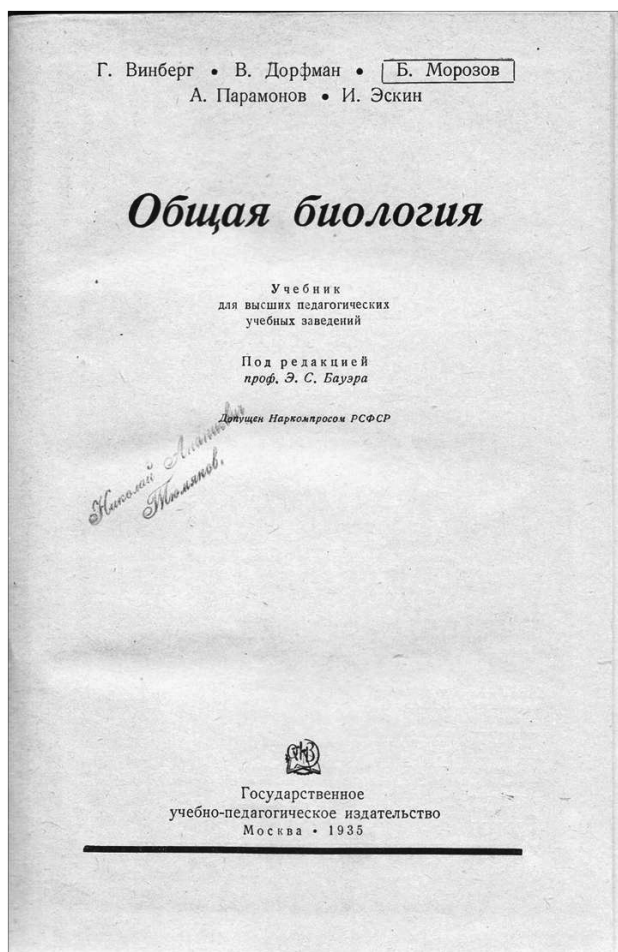

Figure 1. Title page of the first (1935) edition of the *General Biology* textbook.

The book followed the structure of similar textbooks published in other countries: Bauer, E.S. - Introduction; Part I, *Morozov, V.D.* - Cells and organisms (4 chapters); Part II, *Vinberg, G.G.* - Metabolism (2 chapters); Part III, *Bauer, E.S.* and *Luntz, A.M.* - Excitation (2 chapters); Part IV, *Dorfman, V.A.* - Multiplication (3 chapters); Part V, *Eskin, I.A.* - Individual development (6 chapters); Part VI, *Vinberg, G.G.* - Genetics (2 chapters), Part VII, *Paramonov, A.A.* and *Dorfman, V.A.* - Theory of evolution (8 chapters). The volume presents biology at a high level, in accordance with the then generally accepted views. This point applies also to the presentation of genetics. Interestingly, *Lysenko's* method of vernalization (яровизация) already received mention here, but solely in the part on individual development (*Бауэр 1935b*, p. 263-264).

Although Bauer is listed only as the editor on the title page, he also contributed a rather detailed introduction and one chapter of Part III Excitation. His coworker Luntz – not listed as author – wrote the other chapter for Part III. In the introduction Bauer thanks Dorfman specifically for his extensive help in coordinating the preparation and editing of the volume.

Bauer's contributions, especially his introduction, clearly reflect his views on the nature of life. In the introduction he summarized the basic properties of living organisms and defined them from a philosophical point of view. He distanced biological phenomena from vitalism and mechanicism, stressing that they cannot be reduced to laws of physics and chemistry. Remarkably, he mentions only cursorily his fundamental principle of “*permanent disequilibrium of the living matter*”: “*The living protoplasm...is not stable in a physical sense*” (Баяр 1935b, p. 13-14).

The textbook, published in 15000 copies, was received enthusiastically. As the *first* complete college level text in Russian, it filled a pressing need. Until its publication no domestic general biology text had existed in the USSR. The Russian translation of Max Hartmann's *General Biology* was the major text for colleges and universities (Гартман 1929, 1931). In a personal letter to Hartmann, his former professor, Bauer's coworker Albert Luntz wrote: „Your ‘*Allgemeine Biologie*’ is widely distributed here and is regarded *THE* textbook of biology (albeit in a somewhat abbreviated Russian translation).”¹ This void explains why Bauer's text was reissued as a second printing within a year² and why two other college level texts appeared about the same time (Натали et al. 1934; Бляхер 1935).

A detailed review if the book appeared in Under the Flag of Marxism [*Под знаменем марксизма*], the theoretical journal of the Communist (bolshevik) Party of the USSR (Миленушкин 1936). Its overall conclusion: „*The book under review is the first good (полноценный) textbook of general biology in our country, in spite of some shortcomings. Its publication represents a real achievement in creating a complete Soviet textbook of general biology, the lack of which was so keenly felt until now*” (Миленушкин 1936 p. 208). The book was greeted with a detailed positive review also by the noted cell biologist, Katsnelson (Кацнельсон 1936) in the popular science monthly, Nature [*Природа*] although a brief review in this journal commented on the neglect in the book of botanical aspects (Финн 1936).

Since the work was successful and apparently filled a need, soon additional editions became necessary. But because this was the time of the great terror in the USSR, the further fate of the book became highly complex. The decreasing list of editors and coauthors shows the impact of the times (Table 1). However, the great significance of the book is shown by the fact that in spite of all this, newer and newer editions did not fail to appear.

¹ Archives of the Max-Planck-Institute, Berlin-Dahlem. Max Hartmann papers.

² The technical editor of the reprint edition was Mikhail M. Mesterhazi, a well known Darwinist, whose grandfather emigrated from Hungary to Russia and whose family still cherishes this fact (Местрепрази, 2011).

Table 1. Editors and authors of the successive editions of *General Biology*

1935, 1936	BAUER, Vinberg ³ , Dorfman, Morozov ⁴ , Paramonov, Eskin, Luntz ⁵
1939	Vinberg, DORFMAN, Morozov, PARAMONOV, Eskin
1940	DORFMAN, Malevich (I.I.), Paramonov, Eskin
1944	DORFMAN, Paramonov, Eskin

The first tragedy happened in August 1937. Ervin Bauer and his wife, were arrested by the NKVD, convicted on trumped up charges and executed in January 1938 (Müller, 2005). Bauer became a nonperson and his works were removed from circulation and destroyed. He and his wife were rehabilitated, but only in 1956. If further editions were to be published, his role in making this significant contribution to university teaching obviously had to disappear.

For the new editions, the remaining authors took the seemingly easy way out. They prepared a second edition by modifying the original work. Dorfman and Paramonov, two of the coauthors of the initial edition of Bauer's book, signed the new edition as editors (Дорфман, Парамонов 1939). Dorfman was an obvious choice for editor since he did much work on the overall editing of the first edition. Bauer's and Luntz' names were suppressed. Bauer's introduction was removed and the Part "excitability" was replaced with a text written by Vinberg. The rest of the volume had received only minor touch-ups. This new version is clearly nothing else than a new edition and certainly not a new work.

The new version was planned to be issued in two volumes, as stated in the preface of Volume I (Дорфман, Парамонов 1939), that contains chapters I - VII, covering topics from cell biology through individual development. Chapters dealing with genetics and evolution were reserved for Volume II.

But politics intervened again. One of the contributors, Vinberg, was arrested in 1940 and deported to a prison camp in the Komi Autonomous Republic (Гиляров 2005). Thus no Volume II seems to have been ever published. At least such book is not listed in the catalogues of the Lenin Library and the Central Medical Library in Moscow and we found no mention of it elsewhere. In the absence of Volume II, Paramonov's contribution did not appear in this edition, although his name as an author appears on the title page of Volume I. His contribution reappears in the later editions.

After these politically warranted eliminations, the last two editions (Дорфман 1940, 1944) probably had easy sailing. Certainly the last one still appeared in a press run of 10000 copies, in spite of the war shortage of paper. These editions are still revisions of the first one edited by Bauer and not new works. Chapters contributed by his former coauthors received much editing but large blocks of text remained essentially unchanged, or were only slightly modified. Many of the figures in the first edition are still present in the 1944 version.

This history credits Bauer's significant and effective efforts to improve university and col-

³ Vinberg's participation in the development "of the first soviet college text of general biology" is stressed in his biography by Ghilyarov (Гиляров 2005).

⁴ Deceased by the time of the publication

⁵ Not listed as contributor on the title page

lege teaching of biology in the USSR. Although cruel fate did not give him the satisfaction of seeing the results of his efforts, generations of students have benefited from the later volumes spawned by his first edition of General Biology (*Баяр 1935b*). As mentioned previously, it is not unlikely that this contribution had a greater impact on Soviet biology than his outstanding original works on theoretical biology. Of course this succession of textbooks was written in the spirit of modern biology, even though Lysenko had been mentioned already in the first edition. All this changed drastically after the August 1948 session of the Lenin Academy of Agricultural Sciences (VASKHNIL) from which Lysenko and his Creative Soviet Darwinism emerged victorious (*anon 1949*). The diverse editions of General Biology discussed here were no longer acceptable and so an entirely new set of biology texts had to be published (e.g. *Маховко et al. 1950; Виноградова et al. 1951*).

MIKLÓS MÜLLER, MD, DR h.c.

The Rockefeller University, New York, NY 10065, USA

mmuller@rockefeller.edu

GÁBOR ELEK, MD, DSc

H-1124 Budapest, Deres u 10/a

elek.nora@freemail.hu

REFERENCES

- ANON. (1949) *The situation in biological science. Proceedings of the Lenin Academy of Agricultural Sciences of the U.S.S.R. Session: July 31-August 7, 1948. Verbatim report.* Moscow, Foreign Languages Publishing House. 1-631.
- BAUER, E. (1920) *Grundprinzipien der rein wissenschaftlichen Biologie und ihre Anwendungen in der Physiologie und Pathologie. (Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen, herausgegeben von Wilhelm Roux. Heft XXVI).* Berlin, Springer. 1- 75.
- BAUER, E.S. (Frank, G.M., Tigyi, J., Shnol, E.S., Yamyatsin, A.A., eds.) (1982) *Theoretical biology, Теоретическая биология.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1-295. ⁶
- ELEK, G. (1968) Egy nem említett Bauer emlék [An unmentioned work by Bauer]. *Orvosi Hetilap*, 109, 873-874.
- ELEK, G. (1976) Erwin Bauer's „General Biology” (1936) in the Lenin Library, Moscow. In: Antall, J., Buzinkay, G., Némethy, F. (eds.) *Acta Congressus Internationalis XXIV Historiae Artis Medicinae.* Budapest, Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I.Ph. Semmelweis nominata. 1:645-650.
- ELEK, G. (2014) 2013 was the 75th anniversary of Ervin Bauer's death. *Communicationes de Historia Artis Medicinae.* 60, (226-229) 215-226.
- MÜLLER, M. (2005) A martyr of science, Ervin Bauer (1890 – 1938). *Hungarian Quarterly.* 46 (178) 123-131.
- TOKIN, B.P. (1965) *Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága* [Theoretical biology and the work of Ervin Bauer]. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1-124.
- TOKIN, B.P. (1982) Ervin Bauer's life and creative work. In BAUER, E.S. (Eds: Frank, G.M., Tigyi, J., Shnol, E.S., Yamyatsin, A.A.) (1982) *Теоретическая биология, Theoretical Biology.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 261-267.
- БАУЭР, Э.С., (1930) *Физические основы в биологии* [Physical principles in biology], Москва, Издательство Мособлисполкома. 1-102.
- БАУЭР, Э.С. (1935a) *Теоретическая биология* [Theoretical biology], Москва – Ленинград, Изд. Всесоюзного Института Экспериментальной Медицины (ВИЭМ). 1-227.
- БАУЭР, Э.С. (ed.) (1935b) *Общая биология* [General biology]. Москва, Учпедгиз. 1-524. (second printing 1936)
- БЛЯХЕР, Л.Я. (1935) *Курс общей биологии* [Textbook of general biology]. Москва-Ленинград, Биомедгиз. 1-554.
- БОНДАРЕНКО, .П.П., БРАНДГЕНДЛЕР, В.С., МИЦКЕВИЧ, М.С., ТОКИН, Б.П. (eds.) (1931) *Против механистического материализма и меньшевистствующего идеализма в биологии* [Against mechanist materialism and menshevizing idealism in biology]. Москва, Медгиз. 1-104.
- ВИНОГРАДОВА, Т.В. (ed.) (1951) *Основы мичуринской биологии.* [Fundamentals of Michurinist biology]. Ленинград, Учпедгиз.
- ДОРФМАН, В., ПАРАМОНОВ, А. (eds.) (1939) *Основы биологии.* [Fundamentals of biology]. Москва, Учпедгиз., 1-275.

⁶ Posthumous reprint edition in Russian with an extended summary in English; also includes in English an article by Shnol on Bauer's principle of 'permanent non-equilibrium', a biography of Bauer by Tokin and a bibliography of Bauer's works). There are additional reprint versions published in Russian.

- ДОРФМАН, В.А. (ed.) (1940) *Курс общей биологии* [Textbook of general biology]. Москва-Ленинград, Медгиз. 1-408.
- ДОРФМАН, В.А. (ed.) (1944) *Общая биология* [General biology]. Москва, Советская Наука. 1-428.
- ГАРТМАНН, М. (1929, 1931) *Общая биология. Введение в учение о жизни*. [General biology. Introduction to the science of life]. Часть 1. Клетка, статика, динамика, обмен веществ. Перевод с немецкого Некрасова А.Д. с предисловием Левина. Москва-Ленинград, Госиздат. 1- 256. Часть II. Смена формы и явления раздражения. Перевод с немецкого А.Д.Некрасова и В.А. Дорфмана. Москва-Ленинград, Медгиз. 1-726. Russian translation of Hartmann, M. (1927) *Allgemeine Biologie. Eine Einführung in die Lehre vom Leben*. Jena, Gustav Fischer.
- ГИЛЯРОВ, А.М. (2005) Феномен Винберга [A Vinberg jelenség]. *Природа*. № 12, 47-60.
- КАЦНЕЛЬОН, З. (1936) [Review of БАУЭР 1935b]. *Природа*. № 3, 150-152.
- МАХОВКО, В.В., МАКАРОВ, П.В., КОСТРЮКОВА, К.Ю. (1950) *Общая биология* [General biology]. Москва, Медгиз, 1-540.
- МЕСТЕРГАЗИ, Т.М. (2011) Семь дворянских родов одной семьи [Six noble lineages in one family]. Калуга, Издательство Фридрихс. 1-288.
- МИЛЕНУШКИН, Ю. (1936) [Review of БАУЭР 1935b]. *Под знаменем марксизма*. № 2-3, 202-208.
- НАТАЛИ, В.Ф., МАГРЖИКОВСКАЯ, К.В., ХВОСТОВА, В.В. (1934) *Общая биология* [General biology]. Москва, Учпедгиз. 1-474. (Two editions published)
- РОЗАНОВА, И.Э., ТРЕФИЛОВА, О.А., РОЗАНОВ, И.А. (2010) Эрвин Симонович Бауэр – биолог, теоретик, педагог [Erwin Simonovich Bauer – biologist, theoretician, teacher]. *Врачебное дело*. № 4, 125-128.
- ТОКИН, Б.П. (1963) *Теоретическая биология и творчество Э.С. Бауэра* [Theoretical biology and the work of E.S. Bauer]. Ленинград, Издательство ЛГУ. 1-176.
- ФИНН, В. (1936) [Review of БАУЭР 1935b]. *Природа*. № 8, 147.
- ШНОЛЬ, С.Э. (2001) *Герои, злодеи и конформисты российской наук* (Heroes, villains and conformists of Russian science). 2nd Ed. Москва, Крон-Пресс. 1-874.

ÖSSZEFOGLALÁS

Bauer Ervin nagy összefoglaló műve, *Az elméleti biológia*, 1935-ben, halála előtt mintegy két évvel jelent meg. Szerkesztésében ugyanebben az évben egy másik nagyjelentőségű mű is megjelent, az *Általános biológia* című egyetemi tankönyv. Ez a mű gyakorlatilag feledésbe merült, noha, mint az első orosz általános biológiai tankönyv nyilvánvalóan fontos szerepet játszott a biológia tanításában és fejlődésében a Szovjetunióban. Hézagpótló szerepére utal, hogy Bauer tragikus halála után (1938) még további három kiadást ért meg, 1939-ben, 1940-ben és 1944-ben, mindig nagy példányszámban. Természetesen Bauer neve már tiltott volt és így ezen kiadásokat Bauer szerzőtársai jegyezték, mint szerkesztők.

VÉSZI GYULA PROFESSZOR ÉLETRAJZA ÉS ÉLETRAJZI ADATTÁRA¹

KOVÁCS I. GÁBOR

A magyarországi polgári korszak egyetemi tanárainak életrajzi adattárát közlő könyvsorozatunk első köteteként 2012-ben jelent meg a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adatait közlő kötet.² Ebben *Révész Géza* (Siófok, 1878 – Amszterdam 1955) szerepel, mint az utolsó szabályszerűen kinevezett izraelita vallású professzor. A Horthy-korszakban ugyanis egyetlen izraelita felekezetét megtartó tudóst sem neveztek ki egyetemi tanárnak. Így lett Révész Géza az utolsó, mert őt 1918. szeptember 28-án nevezte ki IV. Károly király nyilvános rendkívüli tanárnak a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára az akkor létrehozott kísérleti lélektan tanszékre. E kinevezés előtt tíz nappal írta alá a király *Zichy Jenő* kultuszminiszter felterjesztése alapján a harmincéves, izraelita vallású *Vészi Gyula* nyilvános rendes tanári kinevezését az 1912-ben alapított debreceni tudományegyetem orvostudományi karának élettani tanszékére. Sajnos azonban Vészi Gyula kellő ismeret híján kimaradt megjelent adattárunkból.

A debreceni egyetem három kara 1914 őszén kezdett működni. Az orvosi kar megnyitására viszont csak 1921 szeptemberében került sor, annak ellenére, hogy 1918 nyári hónapjaiban már komoly szándék volt a kar indítására. A *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* ekkorra elfogadta az egyetem kezdeményezését, hogy nevezzék ki az első két évfolyam kötelező tárgyait előadó tanárokat. Így került sor 1918. szeptember 18-án három professzor, köztük Vészi Gyula kinevezésére is. Vészi az előírt harminc napon belül az egyetemi hatóság előtt letette egyetemi tanári esküjét és aláírta az esküokmányt. Október 19-én részt vett az orvoskari tanárok alakuló ülésén. Így tehát mindenképpen egyetemi tanárként tarthatjuk számon függetlenül attól, hogy tanári működésére nem került sor, mert két hét múlva a spanyolnátha-járvány áldozata lett. Hibánkat korrigálandó sok egyéb forrás mellett feldolgoztuk a kinevezésével kapcsolatos gazdag minisztériumi irategyűttest is,³ s elkészítettük Vészi Gyula szócikkét ugyanabban az adattári rendszerben, mint amilyenrel megjelent kötetünkben dolgoztunk. A mulasztás pótlásának szándéka mellett ezzel emléket is szeretnénk állítani a tragikus sorsú fiatal professzornak, aki az 1929-es *Zsidó lexikon*t kivéve⁴ minden lexikonból kimaradt, így az Új magyar életrajzi lexikonból is.

¹ Készült az OTKA-NKFI 109209 számú kutatási támogatásának keretében.

² *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. I. kötet.* Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk.: Kovács I. Gábor. Összeállították: Kovács I. Gábor - Kiss Zsuzsanna - Takács Árpád. Történelmi elitkutatások – Historical Elite Research 8. Bp., Eötvös Kiadó, 2012. 174.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Egyetemek, főiskolák, középiskolák 1918. 62617 alapszám.

⁴ Újvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon*. Bp., 1929. 948.

Vészi Gyula orvos (Nagymaros, 1888. június 29. – Budapest, 1918. november 1.)

Apja: Vészi (1884-ig Weisz) József Gyula (izr., Arad, 1858. nov. 6. – Bp., 1940. jan. 23.), író, újságíró, szerkesztő. A budapesti bölcsészkaron magyar és német irodalmat hallgatott. Költőnek indult, de tizenkilenc évesen hírlapíró lett, a *Pester Lloyd* helyi, majd parlamenti rovatát szerkesztette. 1892-ben megalapította a Reform szabadkőműves páholyt, amelynek főmestere lett, majd a *Symbolikus Nagypáholy* szövetségi tanácsának tagja volt. Az egyház-politikai harcok idején 1894-től vette át a *Pesti Napló* vezetését. 1896-ban megalapította a *Budapesti Naplót*, amely később, a Nyugat indulásáig Ady Endre műveinek legfontosabb fóruma volt. Az 1899-es időközi választástól három cikluson át szabadelvű programmal országgyűlési képviselő volt, s 1903-tól a budapesti törvényhatósági bizottság virilis tagja. 1905-ben a Fejérváry-féle darabont kormány idején miniszteri tanácsosként elvállalta a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetését. A Fejérváry-kormány bukása után, 1906 közepén családjával Berlinbe költözött, ahol német lapot szerkesztett (*Jungungarn*). 1908-ban visszatérve Budapestre megalapította a *Budapester Presse* című politikai napilapot. Hamarosan átment azonban a Pester Lloydhoz, amelynek aztán 1913-tól 1937 végéig (a proletárdiktatúra időszakát kivéve) főszerkesztője volt. Ezt a német nyelvű politikai lapot Közép-Európa mértékadó orgánumává fejlesztette. Hosszú időn át elnöke volt a *Budapesti Újságírók Egyesületének*. 1927-ben kormányzói kinevezés alapján a felsőház örökös tagja lett. 1928-29-ben Magyarország delegátusaként vett részt a *Népszövetség* tanácsulésain. Németül, franciául, angolul és olaszul beszélt. Német nyelvre fordította Katona József Bánk bánját. 1930-ban írói munkásságáért Corvin-koszorúval tüntették ki. Tagja volt az *Orsz. Magyar Idegenforgalmi Tanácsnak*, a *Magyar Külügyi Társ.* elnöki tanácsának és számos részvénytársaság igazgató tanácsának. Porosz, lengyel, olasz és német állami kitüntetések birtokosa volt. Testvérei: 1. Vészi (korábban Weisz) Sándor (izr., 1861 -); 2. Weisz Berta (izr., Arad, 1858. nov. 10. -), Peisner Ignác felesége

Apai nagyapja: Weisz Gyula/József (izr., Miskolc, 1828 -) korcsmáros Aradon

Apai nagyanyja: Guttmann Nanett/Eszter (izr., Arad, 1835. szept. 26. -)

Apai dédapa I.: Weisz Bernát

Apai dédanya I.: Grosz Julia

Apai dédapa II.: Guttmann Izsák

Apai dédanya II.: Leopold Julianna

Anyja: Keményffi (1883. szept. 13-ig Hartman) Franciska/Ferike (izr., 1866. máj. 22. – Bp., 1945. máj. 22.), házasságkötés: 1884. Az első világháború alatt a Budapesti Központi Segítő Bizottság katonai osztályának elnöke volt. 1917-ben II. osztályú polgári hadi érdemkereszttel tüntették ki.

Anyai nagyapja: Keményfi (1883-ig Hartman) Gábor Ádám (izr., Nagykanizsa, Zala m., 1832. ápr. 15. – Bp., 1899. jan. 21.), a budapesti áru- és terménytőzsde titkára

Anyai nagyanyja: Schossberger Nina (izr., Bp., 1843. febr. 18. – Bp.)

Anyai dédapa I.: Hartman Sámuel

Anyai dédapa II.: Schossberger Simon (izr., 1808-)

Anyai dédanya II.: Rothberger Zipora Josepha Pepi (izr., 1818-)

Testvére(i): 1. Vészi Margit (róm. kat., korábban izr., Bp., 1885. ápr. 27. – Palma de Mallorca, Spanyolország, 1961. júl. 11.), író, újságíró. Festészetet tanult, majd Az Est riportere

lett, német és olasz lapoknak is levelezője volt. Az első világháború alatt haditudósítóként járta a frontokat, később Olaszországban, Londonban és New Yorkban élt, majd Hollywoodban filmgyárban dolgozott. Ady Endre iránta érzett szerelméről Margita élni akar (1912) c. verses regénye vall. Első férje 1906-tól Molnár Ferenc (izr., Bp., 1878. jan. 12. – New York, 1952. ápr. 2.), drámaíró, író, publicista. Második férje Paolo Mantica báró. Az első férjétől született leánya Sárközi (családi nevén Molnár) Márta (Bp., 1907. márc. 21. – Bp., 1966. aug. 8.) író, szerkesztő, műfordító, aki Sárközi György (róm. kat., korábban izr., Bp., 1899 – Balf, 1945. márc. 8.) felesége, Sárközi Mátyás (Bp., 1937 -) író anyja; 2. Vészi Jolán (Bp., 1887. – London), 1906. márc. 17-én ment férjhez, férje: Bíró (hivatalos nevén Blau) Lajos (izr., Heves, 1880. aug. 2. – London, 1948. szept. 9.), író, újságíró, Az Újság munkatársa, Károlyi Mihály kormányának külügyi államtitkára. 1919-ben emigrált. Éltek az USA-ban, Berlinben, Londonban. A London Films Production alapítója, dramaturgia, sikeres forgatókönyvek írója Hollywoodban és Londonban; 3. Vészi Magdolna/Lenke (izr., 1890. aug. 25. – London, 1969. jan. 11.), férje: Márkus Andor Emil (izr., Bp., 1890. okt. 17. – London, 1963. dec. 22.), az Angol-Magyar Bank és a Szentendrei Papírgyár igazgatója. 4. Vészi Edit (izr., Bp., 1892. ápr. 28. – Párizs, 1979. nov. 2.), férje Balkányi Kálmán (izr., Debrecen, 1883. júl. 14. – Párizs, 1965. dec. 3.), az Orsz. Magyar Kereskedelmi Egyesület főtitkára; 5. Vészi Gábor (izr., Bp., 1900. máj. 6. – London, 1980. aug. 1.), a göttingeni egyetemre járt, a Budapesti Egyesült Izzó fizikusa volt, 1936-ban Angliába emigrált. Londonban megalapította a Megatron Ltd. fotoelektronikai céget. Felesége: Ella Dröder (evang., Wuppertal -), Vészi Gyula feleségének testvére.

Vallása: izraelita

Felesége: Hilde Dröder (evang., Wuppertal, 1894 – Bp., 1918. okt. 31.); Heinrich Dröder és Matild Bandor leánya; testvére, Ella Dröder Vészi Gábor felesége volt.

Gyermeke: Vészi/Vészi-Bíró Éva (evang., 1914 -), 1918 őszén árvaságra jutva, Vészi Jolán és férje, Bíró Lajos nevelték fel. Férje: Lasz gallner Iván (evang.), a London Cinematograph Film Production pénzügyi képviselője, aki Lasz gallner Ernő (evang., Kassa, 1883 – Bp., 1937) MÁV tanácsnoknak, a Rádió Újság főszerkesztő-tulajdonosának a fia volt.

Középiskola: Egyetemi Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziuma/mintagimnázium, Bp., I-VIII. oszt., 1898-1906; érettségi uott. 1906

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: göttingeni egyetem, orvosi kar, 1906. okt. 15. – 1910. ápr. 26.; bonni egyetem, orvosi kar, 1910. máj. 3. -tól

Oklevél: göttingeni egyetem, orvosi kar, 1911

Nyelvismeret: német, angol, francia

Magántanár és más tudományos fokozatok: bonni egyetem, orvosi kar, a fiziológia magántanára, 1914 őszén

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., orvosi kar, élettan, 1918. szept. 18.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., orvosi kar jegyzője, 1918. okt. 19.-

Életút: Vészi Gyula gyorsan felemelkedő, nagypolgári életvitelű zsidó családban született. Apai nagyapja Aradon volt kocsmáros. Apja, aki az aradi királyi katolikus gimnáziumban érettségizett, 1877-ben, 19 évesen Budapesten kezdte sikeres újságírói pályáját. A nagyívű karriert befutó apa 1884-ben vette feleségül a budapesti áru- és terménýtőzsde titkárának leányát. A gyorsan és sikeresen integrálódó, de izraelita felekezetét megtartó házaspár hat gyermeke közül Vészi Gyula harmadikként született 1888-ban a család akkori nagymarosi nyári

lakában (Budapesten anyakönyvezték). A középiskolát, az akkor már főszerkesztő laptulajdonos, sőt országgyűlési képviselő gyermekeként a budapesti elitek kedvelt intézményében, az egyetemi Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziumában, az úgynevezett mintagimnáziumban végezte. Ott is érettségizett 1906-ban. Abban az évben, amikor apja - aki a Fejérváry-kormány alatt miniszteri tanácsosi rangban a miniszterelnökség sajtóosztályát vezette - a darabont kormány bukása után családjával együtt Berlinbe költözött. Vészi Gyula humán beállítottságú családjától eltérően a természettudományok iránt érdeklődött. Érettségi után, 1906 októberében a göttingeni egyetem orvosi karára iratkozott be. Itt hamarosan a világhírű fiziológus professzor, *Max Verworn* (1863 – 1921) tanítványi köréhez csatlakozott. 1909-től már önállóan dolgozott Verworn laboratóriumában. Még egyetemi hallgató volt, amikor 1910-ben saját vizsgálatai alapján két cikke is megjelent a professzor által alapított *Zeitschrift für Allgemeine Physiologie* című folyóiratban. Ugyanebben az évben a bécsi élettani kongresszuson is tartott előadást. Mesterét követve, aki átment a bonni egyetemre, 1910. április 26-ikán kilépett a göttingeni hallgatók közül, s május 3-ikán beiratkozott a bonni egyetemre, hogy folyamatosan tovább dolgozhasson Verworn laboratóriumában. Mindamellet a göttingeni egyetem orvosi karán szerezte meg 1911-ben doktori oklevelét. Ezután Bonnban már Verworn professzor tanársegédjeként működött. Meg is házasodott, a wuppertali családból származó evangélikus *Hilde Drödert* vette feleségül, akitől 1914-ben leánygyermek született. 1914 őszén habilitált, a fiziológia magántanára (Privatdozent) lett a bonni egyetemen. A világháború alatt katonai szolgálatra vonult be. Hosszabb ideig vezette a miskolci katonai megfigyelőállomás laboratóriumát, majd Budapesten a Pénzügyi Hivatal Hadikórházában teljesített szolgálatot. Budapesti beosztása idején a tudományegyetem gyógyszer-tani laboratóriumában dolgozva folytatta tudományos munkáját. Közben az 1912-ben alapított debreceni tudományegyetem, amelynek 1914-ben csak három kara jött létre, szorgalmazta a negyedik kar, az orvoskar megnyitását is. *Kenézy Gyula*, az 1916-ban kinevezett első orvosprofesszor 1918-ban azt a koncepciót fogalmazta meg, hogy a kar indulásához az első két évfolyam köteles tárgyait előadó tanárokat kell először kinevezni. A debreceni egyetemi tanács 1918. március 20-ikán magáévá tette az elképzelést, s Kenézy személyi javaslatát is támogatta. Így született meg a tanács felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben a kórbonctani, az általános kór- és gyógytani, valamint az élettani tanszék megalapításához kérte a miniszter támogatását. Az utóbbi, az élettani tanszékre a 30 éves Vészi Gyula meghívását javasolta részletes indoklással s a szokásos életrajzzal. A felterjesztés megállapította, hogy Vészi irodalmi működése főleg az általános idegélettan területével foglalkozik. Verworn szellemében dolgozik, s a Verworn-iskola több tagjával együtt részt vett az idegingerület lényegének megismerését célzó vizsgálatokban. Kiemelte, hogy Verworn méltányolja tanítványa munkásságát, amit újabb dolgozataiban több idézet is bizonyít. *Apponyi Albert* miniszter a három javasolt tanszék közül csak az élettani tanszék alapítását támogatta. Az egyetem június 11-én, hivatkozva a klinikai építkezések előrehaladására, megismételte korábbi felterjesztését, amire az Apponyi helyére lépett új miniszter, Zichy Jenő július 2-i leiratában kedvezően válaszolt, hozzájárulva mindhárom tanszék alapításához. Hangsúlyozta, hogy az új tanszékekre „*talentumos, tetterős, fiatalos munkakedvvel megáldott, az egyetemi oktatásban jártas, annak szükségleteit átérző erőket kell kinevezni.*” A miniszter ugyanekkor a debreceni orvostudományi professzori meghívások elbírálására egyetemközi szakbizottságot kért fel a már működő orvosi karok professzorai közül. A bizottság elnöke a budapesti *Bókay Árpád* lett,

tagjai szintén Budapestről Buday Kálmán és Liebermann Leó, Kolozsvárról Veress Elemér, Pozsonyból Pekár Mihály, valamint Debrecenből maga Kenézy Gyula. A bizottság július 20-i ülésén mindhárom felterjesztett tudóst támogatta, mondván: „A debreceni javaslat szerencsés kézzel nyúlt a rendelkezésre álló fiatal tudósgeneráció legjobbjai felé.” A bizottság Vészi Gyuláról többek között azt írta, hogy a világhírű tudós Max Verworn „szellemében való fejlődés, gondolkodás és munkásság jellemzi ezt a talentumos fiatal erőt, akinek dolgozatai nemcsak minutiosus experimentális készséget, hanem filozófiai iskolázottságot is árulnak el. Vészi doktor előadói képességét nyugodtság, világos fogalmazás jellemzik. A háború őt is a harctérre szólította bonni laboratóriumából, de még a harci zaj közepette is talált alkalmat tudományos munkásságra. Utolsó dolgozata, mely a narkosis elméletével foglalkozik, egész új módszerű irányban, új csapáson indul; budapesti szolgálati beosztása alatt a budapesti egyetem gyógyszer-tani laboratóriumában készült, s ez a dolgozata is, mint a többi, mind a finom gondolkodó, egyszerű módszerekkel dolgozó, szigorúan logikus okfejtéssel fogalmazó bűvárt mutatják be nekünk. Vészi dr. méltán sorakozik az előzőekben jellemzett két jeles és tehetséges fiatal bűvár mellé, úgy hogy az egyetemi tanács ezen választását is szerencsésnek látja a bizottság, s egyhangúlag hozzájárul a tanács javaslatához.” A szakbizottság véleménye alapján augusztus 22-én elkészült a minisztériumban a királynak küldendő felterjesztés magyar nyelvű fogalmazványa. Némi kiegészítéssel 1918. szeptember 4-én terjesztették fel a királynak a legfelsőbb elhatározás szövegét, s ennek részletes indoklását, a szövegek pontos német fordításával együtt. *Károly király* 1918. szeptember 18-án írta alá Vészi Gyula nyilvános rendes tanári kinevezését a debreceni tudományegyetem élettani tanszékére a VI. fizetési osztályba. A kinevezés megjelent a *Budapesti Közlönyben*, s a debreceni egyetemi tanács az előírt 30 napon belül szabályszerűen kivette Vészi Gyula hivatalos egyetemi tanári esküjét is. A három új kinevezéssel immár négyfőssé lett orvostanári csoport október 19-én megtartotta első ülését, ahol kimondták a Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Orvosi Karának megalakulását. Vészi Gyulát, mint legfiatalabbat, a tanács jegyzőjévé választották. A Budapestre visszatérő Vészi azonban alig két hét múlva az akkor spanyolnáthának nevezett influenzajárvány áldozata lett. A Budapest VIII. kerületi halotti anyakönyv szerint felesége, Hilde Dröder 1918. október 31-én délután 3 órakor, Vészi professzor pedig másnap, november 1-én délután 5 órakor hunyt el a Ludoviceum utca 2. sz. alatti klinikán. A kari tanács második, 1919. január 30-i ülésén, amelynek egyik napirendi pontja volt Vészi Gyula váratlan halála, jegyzőkönyvezték a professzor apjának, a Pester Lloyd főszerkesztőjének, Vészi Józsefnek a tájékoztatását arról, hogy fia barátai alapítványt tettek az élettani kutatások támogatására. A szépreményű ifjú professzor, a tragikus sorsú Vészi Gyula elárvult gyermekét, *Vészi Évát* *Vészi Jolán*, az egyik nagynéni és férje, *Bíró Lajos* nevelték fel.

GÁBOR I. KOVÁCS, CSc
ref. Head of Department
honorary professor
kig@caesar.elte.hu

SUMMARY

In November of 1918 the 30 years old Gyula Vészi of Jewish religion was appointed to „ordinary and public university professor” by king Charles Habsburg IV.. At the same time Vészi got the direction of the Department of Physiology at the recently founded Debrecen University as well. The later printed documents however lack all details regarding this event, since from the after-war period to 1945 in Hungary university tenures were denied for Jews. Gyula Vészi – being the last Jewish professor appointed in Hungary - has got his tenure in 18th September 1918 and took his oath 30 days later. He took also part in the opening session of the medical department, but he couldn’t begin his activity, since he died in the Spanish flu epidemic two weeks after his initiation. Gyula Vészi’s name is still lacking from comprehensive biographical works. Present article attempts to fill the gap by a detailed documentation and by analysis of the rich archival material of the Hungarian state offices.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADSEREGÉNEK EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

PETNEHÁZY DEZSŐ – FATULA JURIJ

Az emberiség 2014-ben emlékezett meg az európai történelem egyik szomorú dátumáról, az I. világháború kitörésének 100. évfordulójáról. Azon Európai országok, melyek a fő harci események színterei voltak, szokatlanul nagy árat fizettek ebben a történelmi tragédiában: emberek milliói sebesültek meg, tüntek el vagy haltak meg a frontokon, fogságba estek, lettek rokkantak. Sajnos most, száz évvel később, az Ukrajna keleti részén zajló drámai események hatására, fel kell idéznünk, a katona-orvosi szolgálat jelentőségét a háborúkban.

Az Osztrák-Magyar hadsereg egészségügyi szolgálatának állapota, az I. világháború kezdeti időszakában, a harci cselekmények megkezdése előtt, megfelelt a szükségeknek, de a továbbiakban nem volt képes kiszolgálni a harcoló csapatokat és jelentős átalakításokra volt szükség. A háború előtti tervezésnél az Osztrák-Magyar hadsereg valószínűsíthető veszteségeit 100 ezer főre tették, ebből 60 ezer sérültet Ausztriában, 40 ezret Magyarországon kellett volna elhelyezni [4]. A tragikus valóság 1 millió 200 ezer (más források szerint 1 millió 496 ezer) halott és 2 millió 600 ezer sebesült katona, valamint 420 ezer osztrák-magyar civil áldozat volt [1].

Meg kell jegyeznünk, hogy a háború elején az Osztrák-Magyar hadseregben nem volt pontos nyilvántartás a veszteségekről, nem léteztek a veszteség dokumentálásának speciális írásos formái. A veszteségeket a szemtanúk szóbeli beszámolóí alapján jegyezték fel. Természetesen ez a nyilvántartás nem lehetett teljes. Nem volt kijelölt szakember, aki az elhunytak regisztrációját végezte volna. Megtörténtek olyan esetek, amikor az elhunyt tiszt ordonánca önkényesen elhagyta a frontvonalat, hogy személyesen értesítse felettese családját és átadja személyes holmiját.

Mindegyik hadszíntéren, sajátos módon oszlottak meg a sérülésfajták gyakoriságuk szerint. A szerbiai frontszakaszon a sebesülések 65 százaléka kézfegyverektől és géppuskától származott, 30-35 százalék a tűzéri tüzőtől. Az orosz fronton 70-75 százalékban golyó okozta sebek figyelhetők meg, 20-25 százalék tűzéri srapnel, valamint 7-10 százaléknál gránát okozta sérülés. Ez az eloszlás a háború teljes idejére jellemző volt. Az olasz frontnak is megvoltak a maga sajátosságai: a harci cselekmények sziklás, hegyi területei miatt, a kőtörmelék által okozott másodlagos sérülések voltak jellemzőek, ezek leggyakrabban szem-sérülések voltak. A sebesülésfajták eloszlása a következő volt: 50 százalék gránát és akna, 25 százalék tűzéri srapnel és csak 25 százalék golyó okozta sebesülés.

A hadszínterektől függetlenül, a legtöbb sérülés a gyalogságnál figyelhető meg, majd a második legtöbb sérült a tűzériknél volt, ahol gyakoriak voltak a súlyos sérülések.

Egy fennmaradt dokumentumban az alábbiak szerint szerepel az osztrák-magyar hadsereg egyik gyalogsági egységének sebesülési statisztikája (1.sz. táblázat).

A 37/IV harci alakulat sebesülésfajtáinak eloszlása

A sebesülést okozó fegyver	sebesülések száma	százalékban
kézifegyver	888	57,8
srapnel	314	20,4
gránát	236	15,4
bajonett	24	1,6
szablya	7	0,46
kőtől származó sebesülés	75	4,9
A sebesülések száma	1536	

Fertőző megbetegedések.

Az első világháború során hatalmas tapasztalat gyűlt össze a fertőző megbetegedések kezelésével és gyógyításával kapcsolatban. Meg kell jegyeznünk, hogy a hadsereg, olyan fertőző betegségekkel találkozott, melyek akkoriban az Osztrák-Magyar Monarchia területén ismeretlenek voltak. Felszínre került a járványügyi katonai szolgálat alkalmatlansága a háborús elvárásokkal szemben. Mivel Európában már hosszú ideje nem voltak természetes gócpontjai a kolera- himlő- és tifuszbajonettnek, az osztrák-magyar hadsereg felderítése pedig nem tudta, hogy Ázsiából (kolera gócpont) ezrével küldenek a frontra bacilushordozó és fertőzött katonákat, ezért nem látták el a hadsereget védőoltással az említett betegségek ellen. Az oltások hiánya ahhoz vezetett, hogy 1914-ben az osztrák-magyar hadseregben 25 ezer kolerás megbetegedés történt, melynek 30 százaléka halállal végződött. Az azonnali járványelleni intézkedések eredményesek lettek: 1916-ban csak 6 ezer kolerás megbetegedés történt a katonáknál [4].

Széles körben elterjedt volt a hastífusz. 1915 nyarán a 2. hadseregnél 7351 fertőző megbetegedést regisztráltak, ebből 2092 (28,5%) hastífusz, 797 (10,8%) vérhas, 744 (10,1%) kolera, 42 (0,6%) flekktífusz (kiütéses tifusz). A legmagasabb halálozási arány a kolera megbetegedések esetében volt 26,9%, tifuszos esetekben 21%, vérhasnál 13,1%, a legalacsonyabb pedig a hastífusz esetében 8,2%(4).

A hastífusz elleni védőoltás nem volt olyan hatásos, mint a kolera elleni, de jelentős szerepet játszottak a betegség klinikai lefolyásának megkönnyítésében.

A tetvek által terjesztett flekktífuszt (kiütéses tifuszt) magast halálozási arány kísérte. Szerencsére a flekktífusszal csak néhány helyen találkoztak. A szerbiai Valjevo város mellett 45 ezer, a szerb fronton megbetegedett tifuszoszt temettek el. Itt tevékenykedett 300 szerb orvos, közülük 120 szintén ebbe a betegségbe halt bele [4].

Az olasz fronton az orvosok nagy számban találkozta a maláriával és a spanyolnáthával. Míg a malária klinikai kezelésében jó eredményeket értek el a kinin alkalmazásával, addig a spanyolnátha esetében az egészségügyi szolgálat tanácsalannak bizonyult. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a spanyolnátha a háború vége felé ütötte fel a fejét, amikor a katonák már fizikailag és morálisan is ki voltak merülve (míg a háború elején minden katona menázsija kötelezően tartalmazta az előírt 3000 kalóriát, a háború végén 1918-ban, az adagok nem érték el ennek felét sem) [4].

A háborús tapasztalatok azt megmutatták, hogy a megfelelő és elégséges táplálkozásnak valamint a jó minőségű ivóvíznek rendkívül jelentős szerepe van a fertőző betegségek gyógyításában és megelőzésében. A „gyanús” ivóvíz vizsgálata és klórozás általi fertőtlenítése valamint a megelőző oltások beadása már jótékony hatással volt a fertőző kórok terjedésére. A háborút megjárt veteránok állítják, hogy a jó minőségű ivóvíz és a forró feketekávé legalább annyira fontos volt a katonák számára, mint a jó fegyverzet.

A fertőzések elleni harc fontos részét képezték azok az egészségügyi-megelőző intézkedések, melyek a katonák mindennapi életét érintették, a frontvonalon a lövészárkokban. Ezek a következő intézkedések voltak: a lövészárkok és a tábori illemhely higiénája, szemétygyűjtő hely kialakítása, a földalatti óvóhelyek szellőzésének és vízellátásának biztosítása. Fontos intézkedés volt az elhunyt katonák eltemetésének megszervezése és a temetkezési helyek fertőtlenítése. Hogy mennyire fontosak voltak ezek az intézkedések a fertőző betegségek kialakulásának és terjedésének megakadályozásában, arról minden nap meggyőződhetek a katonáorvosok, akik ezen kérdések megoldásával voltak megbízva.

A nemi betegségeket illetően, a statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a háború első három évében az osztrák-magyar hadseregben 1 millió 276 ezer ilyen megbetegedés volt. Ez jelentősen csökkentette az alakulatok harci értékét a feladatok végrehajtásakor [4].

Harcigázok okozta mérgezések.

A háború alatt a harci gázok okozta veszteségek az osztrák-magyar hadseregben nem voltak jelentősek, de 3 ezer halálos áldozatról be tudunk számolni, ami a halálokok két százalékát tette ki. A német hadsereg hasonló mértékű veszteségeket szenvedett el. Ugyanakkor, az ellenséges hadseregek veszteségei jóval magasabbak voltak: az orosz hadseregnél 11 ezer, a francia és brit 8 ezer, olasz 4,6 ezer (az amerikai hadsereg veszteségei a gáztámadások során 1,5 ezer fő volt, de csak azért, mert később kapcsolódtak be a háborúba). A gáztámadást elszenvedő alakulatok legénységének a 30-35 százaléka betegedett meg, de a betegek fele a hadi övezetekben lábadozott, nem volt szükség az evakuálásukra. A bőrre veszélyes mérgező anyagokkal történő támadások nem voltak jellemzőek [2].

A frontvonalon minden katona rendelkezett egy egyszerű gázálarccal. A hadosztálynál az elsősegélynyújtó helyek el voltak látva a mérgezések kezeléséhez szükséges orvosi felszerelésekkel, melyhez hozzátartozott egy oxigénes lélegeztető-gép is. A következő állomáson, a tábori kórházban már szakképesített orvosi segítséget kaptak a betegek, mely kielégítően eredményes volt, bár megfigyelhetők voltak olyan komoly hiányosságok is, melyek veszteségekhez vezettek. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a harcigázzal mérgezett személyeket óvatosan kell szállítani, megtiltották nekik a járkálást. A közepes súlyosságú mérgezésből való gyógyulást, a mérgezés utáni 12 napos megfigyelést követően lehetett megállapítani. A leggyakrabban alkalmazott gyógymód - mely hatásosnak bizonyult - a 400-500 grammos Ringer oldat infúziós úton történő vérbe juttatása volt[4].

Meg kell jegyeznünk, hogy a harcoló felek nem ragadtatták magukat a mérgező anyagok tömeges használatára. A biológiai fegyverek bevetése inkább csak teoretikus szinten került szóba, bár tény, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia biokémiai ipara készen állt a dolgok ilyenén alakulására.

Az orvosi segítségnyújtás állomásai

Az Osztrák-Magyar hadsereg minden harcoló alegységnél volt egy egészségügyi osztály, amely egy parancsnokból, négy gyógy szolgából és egy sebesült kereső katonából állt. A felszerelésükhöz tartozott 2 hordágy, 2 vájt-lábsín, vizes hordó és egy kötszeres táska. Bal karjukon fehér karszalagot viseltek, rajta vörös kereszttel. Orvosok által tartott egészségügyi képzésen vettek részt. Nagyon sokan közülük önfeláldozóan végezték munkájukat, nem törődve a veszélyekkel. Sajnos a hatalmas veszteségek miatt egyértelműen kevesen voltak. A korábbi háborúkhöz képest a sérültek, azon belül a súlyos sérültek száma, sokkal magasabb volt. A nagyszámú sebesült elszállításával a sebesültvivők nem tudtak megbirkózni, ezért néhány alakulatnál a sérültek hátra szállítására a katonazenészeket is befogták.

Harc közben a sebesültek elsősorban önmaguk láthatták el sebeiket (önellátás), vagy bajtársaik siettek a segítségükre (társellátás), az egészségügyi alakulatok csak a harcok elcsendesedésével közelelthettek meg a harcteret. Az első kötés felhelyezését a katona, kötöző-csomagjának felhasználásával oldották meg. Minden katonánál két kötöző-csomag volt, de ezek kiterjedt sérülések esetén kevésnek bizonyultak.

Az időben érkező elsősegélynyújtás hiánya ahhoz vezetett, hogy sok súlyosan sebesült katona halt meg a harcmezőn vérvesztés miatt, vagy fagyott meg a téli időszakban. A frontvonalak között rekedt, súlyosan sérült katonák sorsa tragikusan végződött. A sebesültek nyögése, majd a hullák szaga nyomasztóan hatott a katonák morális-pszichikai állapotára. A halottak eltemetése, különösen az előrenyomulás vagy visszavonulás közben, lehetetlen volt. A testek néhány napig feküdtek a harcmezőn, temetetlenül.

Némi képet kaphatunk az elsősegélynyújtás első etapjáról - mely a sebesüléstől a kötöző állomásra kerülésig tartott – az egyik frontkórház statisztikai adataiból [4]. A sebesültek többsége (840 – 64,5%) saját lábán érkezett a kötözőhelyre, 463 katona (35,5%) hordágyon lett eljuttatva. A sebesüléstől az első kötés felhelyezéséig eltelt időt, a 2. sz. táblázat mutatja.

2.sz.táblázat. Az elsősegélynyújtás gyorsasága

Az első kötés felhelyezéséig eltelt idő	Sebesülések száma	százalékban
A sebesülés után azonnal	724	55,5
1 órán belül	220	16,9
1 és 12 óra között	264	20,3
12 és 24 óra között	53	4,1
24 óra elteltével	42	3,2
Összesen	1303	100

A következő táblázat (3. sz.) azt összesíti, hogy ki adta az első kötést.

3.sz. táblázat. Elsősegély nyújtása

Ki tette fel az első kötést	A sebesültek száma	százalékban
A sebesült maga (önsegély)	236	18,1
Bajtársa (társegély)	377	28,9
Gyógyszolga-sebesültszállító	403	30,9
Orvos	287	22,1
Összesen	1303	100

Az ezred egészségügyi pontja

Az elsődleges orvosi segítségnyújtó pontokat az egységek előrenyomulásának vagy visszavonulásának útvonalán szervezték meg, megfelelő távolságra a frontvontaltól, az utakhoz közel, lehetőleg olyan épületekben, ahol volt víz és szalma. A katonai egységek kötőzőhelyei messze voltak a harcstérrel. A könnyebb sérültek gyalog tették meg az utat a kötőzőhelyekig, ezért gyakran előfordult, hogy nem találták azt meg és egy másik egység orvosaihoz tévedtek át. Nagyobb formátumú harcok esetén, a rossz szervezésnek köszönhetően, a könnyebb sérültek egy része a kötőzőhelyek elkerülése után a hátsó részre masírozott, és hazatért állandó lakhelyére.

Az ilyen helyek megszervezésével közvetlenül a katonaeorvos foglalkozott. Minden felszerelést hátsók segítségével szállítottak, ezekre két vízhatlan kosarat erősítettek. A kötőzőhelyeket ellátták orvosi szerszámokkal és kötszereket tartalmazó ládákkal, melyeket a sebesülthordók vitték a helyszínre. A front és a hátsó vonalak közötti összeköttetést küldöncökkel, tábori csendőrökkel, és részben (ahol volt rá lehetőség) telefonvonal segítségével biztosították. Ezek a segélyhelyek közvetlenül a zászlóalj, ezred és hadosztályparancsnokoknak voltak alárendelve.

Az elsősegélynyújtó hely orvosára óriási teher nehezedett a sérültek folyamatos nagyszámú érkezésekor. Az ő feladat körébe tartozott: a sebesültek feljegyzése, szortírozásuk a sérülésük súlyossága és szállíthatóságuk szerint, valamint a fertőzőbetegek felderítése és elkülönítése. Ezek után a betegeket tovább szállították a hátsó vonalba, vagy közvetlenül a tábori kórházba. Az egészen könnyű sérülteket kötözés után visszaküldték az egységeikhez. Ezen felül, az orvos kisebb életmentő beavatkozásokat hajtott végre, vérzés megszüntetése érköttéssel, alapvetően az arc és a nyak területén, légmell megszüntetése mellkasi sérülés esetén. Az orvos adta be a tetanuszoltásokat is. A hadosztályok elsősegélynyújtó helyeinek együttműködésének megszervezése is az orvos vállát nyomta.

Ezen pontok kialakításakor alkalmazkodni kellett a harci helyzethez. Védekező harc esetén, lehetőség volt előre meghatározni a kialakítandó állomások helyét, de előrenyomulás vagy visszavonulás esetén ezek mobilak voltak, hogy a hadtesttel tudjanak mozogni.

Hadosztály egészségügyi állomáshelye

Ezen az állomáshelyen a sebesültek és betegek kimenekítése történt a hátsó vonalba. A hadosztály segélyhelye két alegységből állt: könnyű sérültek gyűjtőhelye és kötözőhely. A betegek továbbküldése a hadosztály pontokról a hadosztályszolgálatok kompetenciájába tartozott. Az 1915-ös évtől a sebesültek szállítására gépjárműveket kezdtek alkalmazni, melyek felügyelete a parancsnokokra és vezető orvosokra tartozott, akik a transzportok effektív kihasználtságáért is feleltek (minimálisra szorították az üres transzportok számát). A hadosztály egészségügyi állomáshelyére azok a sebesültek érkeztek, akik hosszabb ideig tartó ellátást igényeltek. Súlyosságuk szerint osztályozták őket és elkülönítették a fertőző betegeket. Nagy figyelmet szenteltek a fertőtlenítés elvégzésének, különös tekintettel a tetvek elleni harcra. Itt működtek a gázfertőtlenítő kamrák, melyekben egyidejűleg negyven, naponta háromszáz egyenruhát és fehérneműt tudtak fertőtleníteni. Ezen az állomáshelyen képesek voltak a nemi betegek kiszűrésére, akiket tovább küldtek a harci területeken kialakított tábori intézetekbe. Itt végrehajtották azokat a beavatkozásokat, melyek a sérültek továbbszállításához elengedhetetlenek voltak. A hadosztály egészségügyi állomásáról azonnal továbbszállították azokat a sebesülteket, akik sürgős sebészi beavatkozásra szorultak és állapotuk megkövetelte az óvatos bánásmódot. A betegek e csoportjába tartoztak a hasüregi, mellkasi és koponyasérülést szenvedők, akik ellátását a sérülés utáni 6-12 órában kellett végrehajtani.

A hadászati rendelkezések értelmében, a hadosztály egészségügyi állomását a frontvonaltól 3-4 kilométerre kellett felállítani, de a valós harci helyzetben, a terület és az úthálózat adottságai miatt, ez a távolság 3 és 8 kilométer közzé esett. Az egészségügyi állomások mobilitása korlátozott volt, mivel nem rendelkeztek gépjárművekkel, még motorkerékpárokkal sem. A szállítójárművek a hadosztály speciálisan kialakított evakuációs transzportpontjairól indultak, ahová a sebesülteket beteghordók vitték. A beteghordó csapat 8 katonából állt. Természetesen a szállítás gyorsaságára kihatott a terep minősége. A legrosszabb helyzet a hegyekben alakult ki.

Tábori hadikórház

Erre az állomáshelyre a súlyos sebesültek kerültek, akiknek hasüregi, mellkasi, koponya és végtagsérüléseik voltak, valamint a haldoklók. Ide szállították az arc, hallás és szemsérülést szenvedőket valamint azokat a fertőző betegeket, akiket egy távolabbi speciális ellátást nyújtó pontra kellett továbbvinni.

A tábori kórházakat a hadosztályellátó állomásokkal párhuzamosan telepítették, 10-12 kilométerre a frontvonalától. A kórházak megkönnyítették a hadosztályellátó helyek működését. Heves harcok idején, a tábori kórházak a kialakuló helyzetnek megfelelően változtatták helyüket. Ha előrenyomulás idején a tábori hadikórházat a hadosztály egészségügyi állomásán állították fel, akkor átvette ezen állomáshely feladatait. Ha a kórház állomáshelye előrébb tolódott, betegeit elszállították a további állomáshelyekre. A kiürítésnél betartották a súlyossági sorrendet – legelőször a súlyos sebesülteket szállították el. A visszavonulás során a tábori kórház a hadsereg evakuációs pontján állomásozott. Az állomáshelyek áthelyezésénél jelentős figyelmet fordítottak az összeköttetés biztosítására valamint a fertőtlenítésre és a higiéniaira, többek között a fürdők felállítására.

A háború elején a hadikórházakban, a koponyát ért lőtt sérüléseket, túlnyomó részt konzervatív módszerekkel kezelték. Miután a háború állóháborúvá, lövészárk harccá alakult, a gyógyászati taktika aktivizálódása után az ilyen sérülteket műtétes beavatkozásokkal kezelték. A koponyasérülteket megpróbálták külön kórteremben elhelyezni, ahol speciális kezelést kaphattak, amelybe beletartozott a páciens testének lehetőség szerinti rögzítése. Ezeknél a pácienseknél gyakran alakult ki halálos szövődmény. Miután az osztrák-magyar hadsereg legénységét ellátták sisakokkal, a fejsérülések száma 70 százalékkal csökkent.

Komoly nehézséget okozott a gerincvelő sérülések kezelése. Ezeknél a sebesülteknél gyakorta alakultak ki felfekvések, ami hosszantartó folyamatos kezelést igényelt. Az állandó húgyúti katéterek ellenőrzése is komoly problémát jelentett.

A mellkasi sérülések súlyosabbak voltak a vártnál. A sebesültek felénél másodlagos fertőzés lépett fel. Mivel nem mindig tartották be a szállítási előírásokat, a sebesültek gyakran meghaltak a sérülés súlyosbodása, vagy másodlagos vérzés következtében. Hasonló tragikus halálesetek történtek, amikor a sebesültek engedély nélkül 4-5 napra felkeltek ágyaikból.

A belső sérülések kezelésének módszerei a háború során gyökeresen megváltoztak. A konzervatív módszer, mely a háború elején dominált, nagyon rossz eredményeket ért el. Ugyanakkor, az aktív sebészi hozzáállással a sérültek 50 százalékanak sikerült megmenteni az életét. Felfigyeltek az operációk gyors végrehajtásának fontosságára.

A végtagok golyó általi töréses sérülései túlnyomórészt előrehaladott, elfertőződött állapotban voltak. Ilyen esetekben a legsúlyosabb problémát a merevkór és a gázgangréna jelentette. Az olasz fronton, az udinei tábori kórházban az 1450 súlyos sebesütnél 11 (0,76%) esetben lépett fel merevkór, melybe belehalt a beteg. A rendszeres megelőző oltások bevezetése, melyeket 10 naponta ismételték, kifejtették pozitív hatásukat. A gázgangréna kialakulása ennél is veszélyesebbnek bizonyult, a gangréna elleni szérum hiánya miatt. Hanasiewicz katonaeorvos 158 sebesült gázgangrénás megbetegedésénél 54 (34,2%) halálesetet jegyzett fel [3].

Egy átlagos tábori kórházban három orvos dolgozott mindössze. Ez a szám nyilvánvalóan kevés volt, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a csaták során, egy hadosztálytól 50 mellkassérült érkezett a kórházba. A sebesültek számának növekedése esetén, sebészi brigádokkal erősítették meg a tábori kórház személyzetét.

Hadsereg evakuációs pont

Az evakuációs ponthoz azok a sebesültek kerültek, akiknek hosszan tartó kezelésre volt szükségük az Osztrák-Magyar Monarchia háterszágában. Ezeken a helyszíneken, időnként civil orvosok is dolgoztak.

A sebesültek elszállítása a háterszágba betegszállító vonatokkal történt, melyek az előre meghatározott intézetekbe vitték az embereket. A háború során a sebesültek 55-60 százalékát ilyen vonatokkal szállították a háterszágba.

A háború elején a vasúti egészségügyi egységeknél 33 állandó, mentő és betegszállító szerelvény volt szolgálatban, 6 szerelvényt a Máltai Lovagrend szerelt fel a súlyos sérültek számára. 14 szerelvény a könnyebb sérültek és betegek számára volt, ezek a frontvezetés döntése alapján a szükségeknek megfelelően közlekedtek. Nemsokára ez a mennyiség kevésnek bizonyult és a vonatok száma 200-ra nőtt.

Az egyik legnagyobb egészségügyi-szállító hadművelet 1918 júniusának közepén zajlott le, amikor az olasz fronton a Piavei csata helyszínéről, 91 mentő és betegszállító vonatot, a helyben lévő egyéb szerelvényekkel együtt 8 nap alatt 220 ezer sebesültet és beteget mentett ki. A művelet lebonyolításához az osztrák és a magyar Vöröskereszt kiegészítő szerelvényeket biztosított 3-4 jól felszerelt vagonnal [4].

A mentő és szállító vonatok folyamatos egységesítésen estek át, s ennek köszönhetően fekvő és ülőbetegeket is szállíthattak, valamint elvégezhatték a légénység fürdetését és fertőtlenítését. Ezek a mozgó, vasúti egészségügyi intézetek a háború során óriási munkát végeztek – megközelítőleg 7,5-8 millió embert szállítottak el a frontról a hátszágba, vagy az evakuációs övezetekbe, a háború befejeztével pedig ezek a szerelvények vitték haza a rokkantakat és fogságból szabadulókat.

A sebesültek és betegek evakuációja a hátszágba vízi úton is folyt. A mentőhajók a háború végére 16 darabból álló századot alkottak. Segítségükkel 86 ezer súlyos sebesült és mintegy 76 ezer volt hadifogoly szállítását oldották meg. Ezek az úszó kórházak nemcsak a sérültek szállítását, hanem étkeztetésüket és gyógyításukat is ellátták [4].

Az osztrák-magyar hadsereg egészségügyi csapatainak megfeszített és önfeláldozó munkájának köszönhetően, a sérültek 70 százaléka meggyógyult és visszatérhetett a frontra. Sajnos a katonáorvosok is szenvedtek el veszteségeket. Az egészségügyi katonák veszteségeit a háború 3,5 éve alatt (1914-1917) a 4-es számú táblázat összesíti [4].

4. sz. táblázat. Az Osztrák-Magyar Hadsereg katonáorvosainak veszteségei 1914 és 1917 között

Az egészségügyi veszteségek eloszlása	mennyisége	
	számszerűen	százalékban
A mozgósított orvosok száma	9163 ember	100
Ebből: sebesült	715	7,8
elhunyt	614	6,7
eltűnt	422	4,6
Összesen:	1751	19,1
fertőző betegségekből elhunyt	420	4,5
Teljes veszteség	2171 ember	23,7

Következtetés

Nem lehet háborút nyerni jól szervezett, professzionálisan felkészített egészségügyi csapatok nélkül. A hadjáratokban szerzett gyógyászati tapasztalatokat részletes elemzésnek kell alávetni, hogy kidolgozható legyen az optimális katonáorvosi doktrína. A harcoló felek által megszerzett orvosi tapasztalat, száz éves távlatból nézve sem veszítette el jelentőségét és aktualitását, a mai mindennapokra.

IRODALOM

1. Волков С.В.: Забытая война (<http://www.swolkov.org/publ/27.htm>). Статья. Сайт историка С.В.Волкова (2004). – Volkov Sz. V. Elfeledett háború (<http://www.swolkov.org/publ/27.htm>). Cikk. Sz. V. Volkov történész weboldala (2004).
2. Урланис Б.Ц.: *Войны и народонаселение Европы* / Б.Ц. Урланис. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960.
3. Urlanis B.C.: *Európa háborúi és népei* Urlanis B.C. Gazdasági-Szociális Irodalmak Kiadója, 1960.
4. Ertl J. Remembering Janos Ertl, M.D. (1880-1951) *Orvosi Hetilap*, 138 (1997). 40. 2541-2542.
5. Mátyás Sándor, Pávai. *A Máramaros-Ugocsa megyei 85-ik gyalogezred története 1914 – 1918*. Mátyás Sándor, Pávai. Bp., Stádium, 1941.

DEZSŐ PETNEHÁZY MD, DSc.
surgeon,
Central Hospital of Uzghorod
88000 Ungvár/Uzghorod,
Korjatovics square 2/11.
UKRAINE

JURIJ FATULA MD, DSc.
surgeon,
National University of Uzghorod
88000, Ungvár/Uzghorod
Cseresneva street 6
UKRAINE

SUMMARY

Based on until unknown details and data authors evaluate the activity of the medical service of the Austro-Hungarian army in the First World War. They analyse the types of injuries, the various infectious diseases and also injuries caused by the military use of gases. They give a detailed analysis of the stages of medical care from the battlefield to the rear and evaluate the different ways of surgical interventions used in serious cases. Authors conclude that before the war the Austro-Hungarian army did not have an elaborated military health doctrine: it had to be and only could be elaborated based on the analysis of the everyday war experience.

A DENEVÉR A MAGYAR NÉPHITBEN ÉS NÉPI GYÓGYÁSZATBAN

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

Charles Baudelaire házikedvence egy kalitkában tartott denevér volt. (Bryant 2002: 93) *Bíró Lajos* új-guineai terepmunkája tapasztalataképpen említette, hogy a bennszülöttek denevérfi-ókákat (kölyköket) szelidítenek, s ő maga úgyszintén denevért tartott házikedvencnek, de azért megetté. (1932: 157)

A denevér a magyar néphitben is jelentős, szimbólumelemzések hálás témája (például Szemadám 1990, Újvári 2001, az irodalomból érdekes például *Nagy Lajos* karcolata, 1977: 58–59). A nyelvjárásokból számos elnevezése ismeretes (ezekről például Beke 1939). A székei nyelvjárásokban legáltalánosabb a *denevér* és a *bőrmadár* elnevezés (Gálffy & Márton 1987: 110–2), szerte Erdélyben a *bőregér* és a *liljak* (románból jövevényszó) is gyakori (például Nagy Jenő 1984: 324), de a különböző nyelvjárások még a 20. század közepén is igen változatos képet mutattak ebben a tekintetben. A *Magyar Nyelvjárások Atlaszában*, a 20. század közepe e nagyméretű, tájszókát is felmérő vállalkozásában a denevért a következő megnevezései fordulnak elő: *bőregér*, *bőrmadár*, *ciciegér*, *cickelevél*, *cickelevény*, *cicusegér*, *csicsibőr*, *drapcsár*, *hajlopó*, *perhács*, *piphere*, *pirhács*, *pirityparatty*, *punaga*, *púpegér*, *púpere*, *szárnyasegér*, *szárnyaspocik*, *tündenevér* (Deme & Imre 1974, 635. lap, Kiss & Bató 2012: 41). Az állat sokféle megnevezése szótárainkban is nyomon követhető, például a latin *vespertilio* megfelelői Pápai Páriz Ferenc és Bod Péter latin–magyar szótárában *Denevér*, *Tenevér*, *Puppenevér*, *Szárnyas-egér* (1767: 583).

Ami a megnevezésére szolgáló *-egér* és *-madár* utótagú összetételeket illeti, erre vannak párhuzamok még az elfogadott magyar zoológiai elnevezések között is, ilyen a *sárgarigó* (nem rigó), a *sarlósfecske* (nem fecske), a *kanalasgém* (nem gém), *földikutya* (nem kutya), s a nem elfogadott nevek között talán még zavaróbbak akadnak (*sündisznó*, *teknősbéka*). Ifj. *Johann Strauss Die Fledermaus* (1874) című, népszerű operettje egy átmulatott, ugratásokkal, szerepcserékkel színezett éjszaka pezsgőbe áztatott, békítő keringőben kiteljesedő története. *Gaál István* említette, hogy az 1880-as években Magyarországon *A bőregér* címen került műsorra (szerepet játszhatott a német elnevezés mintája is, hiszen *Maus* ‘egér’), de a 20. század elején helyesbítették *A denevérré* (1936: 287). A Budapesti Operaház műsorán a 2007–2008-as évadban németül továbbra is *Die Fledermaus*, magyarul újra *Dr. Bőregér*, sőt angolul is, németesen *The Fledermaus* címen szerepelt.

A ‘tűcsök’ jelentésű szók a világ nyelveiben különösen hajlamosak a fonológiai kánon megsértésére, például bilabiális tremulánst tartalmaznak. (Bártfai & Kicsi 2013) A giljában (nyivhben) a félig istennek számító denevér kivételes, például az elnevezésben megjelenő, rövid párral nem váltakozó hosszú magánhangzójával (*tíRiy*, Austerlitz 1992: 223), ám a magyarban is megfigyelhető, hogy a denevér szinte valamennyi elnevezése tartalmaz likvidát (*l* vagy *r* hangot). A világ nyelveiben általában a béka és az osztriga elnevezései tartalmaznak előszeretettel *r* hangot (Kicsi 2013b). A denevér elnevezései a magyarban nem felelnek meg a jellegzetes madárnév kritériumainak: (1) legyen kétszótagos, tartalmazzon (2) szibilánst és (3) likvidát stb. (Abondolo 2007: 6, Kicsi 2015)

Fonoszemantikai szempontból maga a *denevér* szó is érdekes: csupa semleges – se nem mély, se nem magas – magánhangzóból áll, s némi ikonocitás is kimutatható benne. Újabban elsősorban *Robert Vagót* követve – de a gondolatot *Verseghy Ferencig* (1818) visszavezetve – a magyar magánhangzóknek három osztályát szokás megkülönböztetni, mégpedig nem egyszerűen magasakat és mélyeket, hanem mélyeket, azaz egyértelműen hátulképzett magánhangzókat (*u, ú, o, ó, a, á*), magasakat, azaz előlképzett és kerekített magánhangzókat (*ü, ű, ö, ő*), továbbá semlegesekeket, azaz kerekítetlen előlképzetteket (*i, í, e, é*; Siptár 1984). Ennek az osztályozásnak a szellemében a *denevér* semleges (se négylábú, se madár) mivoltát kifejezik elnevezésének semleges (sem nem hátulképzett, sem nem kerekített) magánhangzói.

A természetmagyarázó állatmese egy típusa, amely egyben ezópusi, oktató vagy tanító mese, fabula is, a *denevér* bizonyos tulajdonságainak eredetét magyarázza. (Az ezópusi meséről: Voigt 1981.) A mesetípus állandó szereplői: a *denevér*, a *négylábúak*, a *madarak*, invariáns cselekménye pedig az, hogy a *denevér* kedvére cserélgeti hovatartozását a két csoport között, de lelepleződik. A fabula Európában tudomásom szerint Aesopusnál évszázadokkal később, a középkori állatmesék egyik fő forrásában, a Kr. u. 5. századból *Romulus* neve alatt fennmaradt, 98 állatmesét tartalmazó gyűjteményben bukkan föl. A fabulában a *négylábúak* és a *madarak* háborújakor a *denevér* az utóbbiak táborából átállt a győzni látszó *négylábúak*hoz. Végül azonban mégis a *madarak* győztek, kiközösítették az árulót, és arra ítélték, hogy éjjel repdessen, tollatlanul. A történet szerepel az ezópusi mesék korai magyar fordításai között is: *Pesti Gábor* 34. fabulájában (*A madarokról és vadakról*, 1980: 61–62, ahol a neve *puptenevere*) és *Heltai Gáspár* 35. fabulájában (*A négylábú lelkes állatokról s a madarokról és a puppeneuerről*, 1980: 75–76, ahol olvasata minden bizonnyal *puppenevér*; idézi a mesét *Heller Bernát* is, 1996: 70). Ez a mese számos nép folklórából ismeretes, megvan például az afrikai fipáknál, ahol szintén kifejezi a *denevér* besorolásának zavarát (Willis 1974: 47–48). A hauszáktól is ismert az a mese, hogy a *denevér* se a *négylábúaknak*, se a *madaraknak* nem fizet adót (Augustinné 1988: 410–411).

Egy párhuzamos kínai népies elbeszélésben a *denevér* se a *madarakkal* nem ment el a *főnix* születésnapjára, se a *négylábúakkal* az egyszarvúéra; először arra hivatkozva, hogy ő *négylábú*, másodszor arra, hogy ő *madár*. Kétszínűsége természetesen itt is megbotránkoztatja az állatokat (Eberhard 1983: 88). Egy másik kínai mesében a *denevér* a *holló* és a *szarka* között szított perpatvart, de a *madarak* királya, a *főnix* összehívta a *madarak* tanácsát igazságot tenni, és kiderült ármánykodása. A *madarak* kiközösítették, mire szégyenében kivonult az erdőből és azóta is csak éjjel merészkedik elő (Schwarz, hrsg., 1981: 45–48). A *denevér* kettős természetéről szól Cao Zhi (192–232) *Bianfu fu* ('*Denevér fu*') című verse is, amelyben kijelenti: "*alkata rendellenes, jellege hamis*" (Schwarz, Hrsg., 1981: 494).

Mivel azonban a '*denevér*' és a '*szerencse*' jelentésű szók a kínaiban homonimák (*fu*), a *denevér* Kínában szerencsejelkép. A képzőművészetben mindig reptében ábrázolják. A *vörös (hong) denevér (fu)* megnevezés hasonlóan hangzik, mint az óriási (*hong*) *szerencse (fu)*, s a néphitben ennek is jelentősége van. Az öt *denevér (wu fu)* "*ötszörös szerencse*" (szintén *wu fu*), azaz az öt áldás (magas életkor, gazdagság, egészség, erény szeretete, természetes halál) megtestesítője (Eberhard 1988: 88, Miklós 1973: 157). A homonimikus ütközések természetesen a *denevér* más szimbolikus szerepét is magyarázhatják, ám a kínaiban ezen állatnak a szerencsével való kapcsolata jól látható.

Az 1395 körüli időktől adatolható magyar *denevér* szónak nincs általánosan elfogadott etimológiája. Lehet például – belső eredeztetéssel – a *tűnik* ige származékának tartani, *Horger Antal* pedig a görög *nyktopepos* szóra vezette vissza, akárcsak a *lidérc* szót (1924: 40). A *denevér* szó poliszémia révén szaknyelvi eszköznév is: a vitorlázásnál a nagyvitorla ferde, szabad, a vitorlafelület kinyúlását megakadályozó vitorlalécekkel biztosított, denevérszárnyhoz hasonló éle.

A denevér besorolása az európai állattan történetében gyakran okozott fejtörést a rendszerezőknek. *Arisztotelész* (*Historia animalium*) 520 állatfélét ismer és részben jellemez is. Feltehetően a denevérré céloz, amikor téli álmot alvó madarakat és lyukban élő, tollatlan fecskét említ. *Plinius* kivételes madárként tartja számon, mivel az egyetlen szárnyas állat, amely eleven kölyköt szül és azt emlőből szoptatja (10,8; Kádár 1984: 277). *Baszileiosz* kaiszareai püspök (Szent Vazul, kb. 330–379) a mózesi teremtetéstörténet hat napjához írt *Hexahémerón* című kommentárjában a denevérről (*nykteris*) azt mondja, hogy „nem kevésbé négylábú, mint szárnyas” (Kádár 1984: 406). Az egzotikus állatok besorolása további problémát okozott. Így például *Sztrabón* (Kr. e. 63– Kr. u. 19) *Geógraphikájában* „bőrszárnyú” indiai kígyókról írt, amelyek éjjel repülnek ki, s olyanok mint a denevér. Itt valószínűleg a repülő róka nevű nagydenevért (*Pteropus medius*) említette (Kádár 1984: 301 és 303). Denevérről az európai szakrális zoológiában mérvadó *Physiologus* nem foglalkozott.

Miskolczi Gáspár a madarak között, a baglyok és a griff társaságában tárgyalta a denevért avagy *pupenevért* először 1702-ben megjelent művében (1983: 292–5, idézi Zalányi 1925: 30). Szerinte helyesebb a madarak közé sorolni, mert repül és kétlábú, s nem egér, pedig – mint ő is felsorolta – egér formájú és négylábú, emlője van és szoptat, fogai is vannak, szőrös és nem tollas, s nem tojik, hanem fiadzik. Miskolczi a fősvény uzsorások és az ördög „ábrázoló képének”, a nappali fecske éjjeli megfelelőjének tartotta a denevért. A világosságot kerülő éjjeli életmódját pedig a föld alatt tevékenykedő vakondéra hasonlította. Miskolcziról megemlékezett még például *Zalányi Béla* (1925) és *Ráth-Végh István* is (1964: 535–7). A magyar zoológiában *Grossinger János* a magyar madárvilágot bemutató művében (*Ornitologia sive Historia Avium Hungariae*, 1793) szintén tárgyalta a denevért *szárnyas-egér* és *bőr-egér* néven, megjegyezve többek között, hogy se nem négylábú (emlős), se nem madár, se nem bogár (*nec quadrupes, nec avis, nec insectum*; idézi Méhes 1925: 47).

A denevér tehát nemcsak repülő emlősként, hanem éjjeli állatként is a prototipikus állatokkal állítható szembe. A zsidó legendák között, a haggadában (aggadában) az egyik állatmese a következő: „A kakas és a denevér várták a hajnalt; a kakas megszólal: én várom a hajnalt, mert világossága nekem világosság, de neked mire való a világa?” (Heller 1996: 19).

Miskolczi egy tréfás találós kérdést is közölt a denevérről. „Egy jó szemű, de hibáson látó; férjfi, nem férjfi; meghajította, de nem hajította meg; kővel, nem kővel; a madarat, nem madarat; a fán, nem fán.” Megoldása: „egy félre néző kancsal ember, nem férjfi, hanem csak herélt legény, meghajította s nem is egy darab kőporral a Denevért a bodzafán” (1983: 292). Lényegében ugyanez egy 1881-es közlésből is ismert: „Az az ember, aki nem ember, bement abba a kertbe, ami nem kert, úgy megütötte azt a madarat, ami nem madár, egy kővel, ami nem kő, hogy mindjárt leesett a fáról az a fa, ami nem fa” (Vargha 2010a: 40, 264. §, be-tűhíven Vargha 2010b: 51, 901. §). A megoldás itt: pap, temető, bőregér, kökereszt darabja, keresztfa (Vargha 2010a: 143).

Richard Riegler a német, tágabban európai néprajzi adatokat áttekintve a denevérnek a néphitben egy tucat különböző és olykor ellentétes funkcióját különböztette meg (hajdémon, aluszékonyság vagy álmatlanság ellen javallott, segíti a jó célzást, szerelmi varázseszköz, haláljelző, lélek- és ördögállat, boszorkányűző, szerencsejelkép), külön-külön megemlékezve részeinek, maradványainak (szárny, vér, por stb.) vélt hasznáról (1927).

A híres 1728–29-es szegedi boszorkányperben az egyik vádlott boszorkánynő a *“bőregeret pedig megtörve ételben adta be az urának, hogy ne lássa mit csinálly”* (idézi Kovács 1898: 209). A 18. századi orvosságos könyvekben népszerű volt a szárított denevér pora nyavalya- és nehézségtörés ellen, például Vajkai Aurél egy 1798-as kéziratot idéz (1975: 249). Liszt Nándor a Hajdú megyei Tetétlenen gyűjtötte a következő hiedelmet. *“Részegeskedőknek halottból kicsepegő nedveket (»mikor a halott megindul«) is szoktak pálinkába keverve beadni, hogy józanabb életűvé váljék az illető. Ugyanígyen czélt szolgálnak a szárított és megtört denevér, a közönséges egér és szárított hal pálinkába áztatott morzsalékai is”* (1906: 27).

A denevérpornak azonban nemcsak gyógyító, hanem puskaporba adagolva célba kísérő erőt is tulajdonítottak. 1663 körülről három vadászbabona is említi. *“Denevér szárnyát tarcz az puska fiában, jól fogsz löni”* (Hoffmann, szerk., 1989: 242, F 208). *“Igyenesen hogy löhess. Igezd meg a denevért, törd apróra, az után puska porral vegyiczd meg, es jól lösz így”* (Hoffmann, szerk., 1989: 242, F 209). *“A denevért tollastul és belestül meg igezd, az után erőssen porra törd, es kevesessen puska por közzé tölcz, es a puskád lövise után mindenek meg marad, valameddig tart abban az denevires porban”* (Hoffmann, szerk., 1989: 242, F 212). Egy Siklósról származó, 19. századi, kéziratos följegyzés szerint: *“Lövésről. Törd össze az ökör szöm madarat, szárnyas egernek a szívet vérit és a Fecskének a szívet szárazd meg és törd meg, tölts a puska por közibe, jól löhetsz”* (közli Bellosics 1900: 355).

Álmatlanság receptjét közli Török János 17. század elejéről való Orvoskönyve. *“Az szarnias egernek feiet mesd el, es keösd ruhában az iob kezere, es nem hagi alunnj”* (Hoffmann, szerk., 1989: 118, C 674). Hasonló recept található egy másik, 17. századi orvosságos könyvben. *“Ha azt akarod, hogy az ember ne alhassék. Vegied az denever fejet, és takard egy darab zöld postoban, töd az embernek feje ala, addigh el nem alhatik, még onneid el nem veszed”* (Hoffmann, szerk., 1989: 460, N 9).

A kismesterségek szokásanyagából való a következő gyűjtés: *“A kocsmárosok megszáritják és porrá törik a Szt. György-nap előtt fogott bőregeret, s ezt templomporral keverve kis zacskóban a nyakukra kötik”* (Nagy 1975: 157).

Kalotaszegről a következő, idevágó adatokat jegyezték fel. *“Denevér repkedését terhes asszonynak nem jó nézni, mert gyermeke »rosszszájú«, azaz szája körül sebes lesz élte napjáig. Ha a beteg háza körül sok denevér repked, vagy ha egy ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent. Szerelmesek ne nézegessék együtt a denevérek repkedését, mert irigyeiket felbőszítik viszonyuk ellen. Ha a jegenyei vagy tóttelki lány tudni akarja, hogy ez vagy az a legény szereti-e őt, hát kendőjét denevér láttakor feldobja a levegőbe; ha a denevér a kendő után repül, akkor szereti őt a legény, ha pedig odább száll, a legény nem törődik az illető lánnyal. – Ha nyári esténként sok denevér repül ide s tova, akkor szép száraz időt várhatni; ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár”* (Wlislocki 1892: 47–48).

Hagyományosan a denevért a csuvasok elsősorban hideglelés ellen használták (Mészáros 1909: 105).

A denevér az álmoskönyvekben többféle jelentésű. *Krúdy Gyula* korában szinte csupa negatív dolgot jelképez: hiúság, haszontalanság, korhelykedés, búcsú a kedvestől, titkos bujálkodás stb. (Krúdy 1983: 71–72; egy későbbi álmoskönyvben: hiúság, áskálódás, leleplezés, haszontalanság, Horváth 1991: 36). *“Denevér a feleség hajában: szép ember a sógor”* (Krúdy 1983: 72). A denevér a hajban egyszerűen, rendesen azonban csupán specifikálatlan bánat (1983: 71–72, Horváth 1991: 36), s esetleg a denevérhang jelent szép anyóst (Horváth 1991: 36). *Mochár Szilviánál* a denevér azt jelzi, hogy normális dolgoknak különös, túlzott jelentőséget tulajdonítanak. Továbbá: *“Denevér, ami a hajadba kapaszkodik: átveszed mások véleményét; gondolkozz a saját fejeddel. Falra, ajtóra szegezett denevér: szeretsz megszólni másokat; gyakran teszel gúnyos megjegyzéseket másokról a hátuk mögött”* (1989: 33). *Takács Erika* álomfejtése sokban emlékeztet Mochár Szilviáéra: *“denevér – Ne tulajdoníts sok jelentőséget a babonáknak, más véleményének”* (2008: 45). *Berente Ági* modern álmoskönyvében állnak a denevérről a következők. *“Váratlan kellemetlenség ér a közeljövőben (nem mintha bármikor is várnánk a kellemetlen dolgokat), hiúsággal vádol környezeted. Gondold át, van-e értelme a máznak, amit magadra kentél! Lehet, túlzot ez a nagyfokú elővigyázatosság. Józanul figyeld környezeted szavait, tetteit, és dobd a sarokba a félelem denevéreit! Kellemetlenebb élmény, ha röpködő denevérekkel van teli a szoba, riasztó jelenet lehet. Bántó nyelvek fenik éslesre magukat rajtad és egy közeli ismerősdön, ám a pletyka, miszerint többet jelent kapcsolatotok a barátságnál, megmérgezi a vonzalmat; emiatt szépen, észrevétlenül elszakadtok egymástól”* (2005: 41).

Egy nemzetközi sikert aratott álmoskönyvben denevért látni bizonytalan vállalkozás, ám több denevért látni jó üzletmenet, s – a percepciót akcióval beteljesítve – denevért megfogni: a helyzet hamarosan javul, speciálisan pedig a legrosszabbra is gondolva: betegeknek gyors gyógyulás (Kurth 1994: 96).

Csanádi Imre Bőregér című versének első versszakában az nyer jelentőséget, hogy a denevér a nappali fecske éjjeli megfelelője:

*“Csapong a denevér,
az ereszt sodorja –
elültek a fecskék,
most ő kerül sorra”*

(1958: 16). A harmadik versszakban a cserebogár szorgos irtójának mutatkozik:

*“Jaj a zúgó, hasas
cserebogaraknak –
könnyen a denevér
tű-fogán akadnak”*

(1958: 16). A denevér és a cserebogár közös tulajdonsága viszont, hogy a népi tudásrendszerek mindkettőt tekintik előszeretettel fajok közti átalakulás révén alakot nyert szárnyas lénynek. (A cserebogárról: Kicsi 2013a.) Ami álomfejtésbeli szerepükben közös: cserebogár vagy denevér a hajban egyaránt és rendesen bánat (Krúdy 1983: 64, 71–72).

A denevérré vonatkozó magyar néphitét Szendrey Zsigmond és fia, Szendrey Ákos nyomán így foglalták össze: *“Róla az a hit járja, hogy az ember hajába ragad. De szintúgy tudvalévő, hogy a bőregér (mivel az egér rokonának vélik, szárnyas egérnek, pupegérnek is nevezik) szerencsét hoz. A megoldás egyszerű: ajtó fölé szegeznek, s így biztos, hogy nem ragad az ember hajába, de villámtól, rablótól, boszorkánytól, bábától megóv. Szegeden a szárított állat porát kis zacskóban a nyakukba kötik. Ha a zacskó Szent György előtt fogott denevér bőréből készült, pénzt érdemes benne tartani. Ugyanolyan visszatérő krajcárra tehetsz így szert, mintha kígyófejet hordanál erszényedben. A szárnyas egér szerelmespár körüli röpdöse jelzi, irigykedik valaki a fiatalokra. Az eladósorban lévő lány viszont esetleg kedvező választ kaphat tőle, hisz ha feldobja kendőjét, s a bőregér utánarepül, az szeretője hűségét jelzi. Bajt jósol a szemközt szálló pupegér; s szerencsétlenséget, halált jelez, ha berepül a házba.*

Az állat minden részét felhasználják: a bálba menő szajáni leány a bőregér csontocskáját viszi magával, hogy sokat táncoltassák, Szilváson pedig a denevér szárnya hegyét csempészi a megnyerni kívánt legény zsebébe. Aki feledékeny, denevér szívet hordozzon magánál. A mulatság a leánynak igen jól sikerülhet, ha denevérdarabokkal biztosította magát. A legény pedig, ha mámorosan térne meg onnan, hajtson fel egy pohár bort, de olyat, amibe szárított bőregérport kevert. Ez az ital elmúlasztja a részegséget” (Fazakas & Székely 1990: 191–2).

Újabb gyűjtésekben is találkozunk azzal a véleménnyel, hogy a részeges emberrel denevér vért kell itatni (Farkas 1968: 172). Denevér vérére a szemhéjra kenve a szempillának túlnövése ellen javallja egy 17. századi magyar orvoscönyv latin nyelvű receptje (Hoffmann, szerk., 1989: 476, O 28). A magyar költészetből idevág, hogy Áprily Lajos *“első fiának első ríme”* denevér – foly a vér volt, aminek alkalmából a költő verset is írt (1957: 116–7, 2008: 119). Isa Schneider orvosnő–író kedvenc állata a denevér, s felidézte sokak gyermekkorának népszerű rigmusrészletét:

*“Sej, haj denevér
Benne van a kutyavér”*

(2009: 175). A rímben is a *denevér* szó *vér* eleme népetimológiázó módon hasonló homonimikus ütközést hajt végre a *vér* szóval, mint az említett két *fu* a kínaiban. Ugyancsak a magyar nép köréből ismert a hasonlóan rímelő

*“Ó te szegény denevér,
Sem nem madár, sem egér”*

mondóka (Főfainé É. n. 88).

A magyarságnál is a denevér egyértelműen a boszorkány vagy az ördög megtestesülése. Bosnyák Sándor bezdáni gyűjtésében szerepel, hogy *“A denevér az ördög madara. Olyan, mint az egér, csak szárnya van, de a szárnyán nincs toll, leégett tolla nekije”* (1987: 492).

Világszerte nagyon elterjedt, s ehhez képest alighanem alaptalan hiedelem, hogy a denevér a nők hajába repül és belegubancolódik (például Waring 1986: 28, Gaál 1936: 194–5, Nagy 1977: 59). Gaál István a további, nem kellően megalapozott rágalmak közé sorolta, hogy a szalonnát megdézsmálja (1936: 195, ezt említi többek között Nagy Lajos, 1977: 59,

és Schmidt Egon is, 1987: 150) és vért szív (1936: 196–7). A denevért – a Fledermaus mellett – egyik német neve *Speckmaus* ‘szalonnaegér’ és talán a ‘denevér’ jelentésű angol *bat* is a ‘szalonna’ jelentésű *bacon* származéka (Riegler 1927: 1581).

Bernáth Béla egy több változatban is ismert denevércsalogatót elemzett, s szerinte a denevér fallikus jelkép, ezért félnek annyira az asszonyok attól, hogy a hajukba vagy feldobott kendőjükbe röpkül. A haj a pubest helyettesíti, a kendő a hymen; továbbá vasat, tüzet, sőt kínálnak, mint ahogy a boszorkányt is vasra és sóra kell hívni, hogy feltétlenül eljöjjön (1987: 52). Bernáth átfogó, erotikus alapon szólásokat magyarázó könyvében is megemlíti a denevért, amely természetesen itt is férfiprincípiumot testesít meg: több helyről is feljegyezték, hogy a lányok a denevért “túrós galuskára” (ez szerinte kimondottan a nőt jelképezi) hívják “vacsorára” (1986: 81, 52. jegyzet).

A legérdekesebb denevércsalogatókat Gönczi Ferenc közölte Göcsejből (1948: 25), ahol az állat neve *szárnyosegír*. “*Estelenkint, a denevérek röpködésekor, a gyermekek kalapjaikat a levegőbe dobálják s ha a denevér valamelyikhez hozzákap, azt mondogatják:*

1. *Cicic egir, gyere elü,
Vasat adok, suót adok,
Csinyáll kalapácsot!*

(Zalatárnok.)

2. *Szárnyosegír hupuhupp!
Tüzet adok, vasat adok,
Csinyáll kalapácsot!*

(Bucsuta.)”

Ami denevér szerelmi jelentőségét illeti, az *Ethnographia* néprajzi folyóirat 3. évfolyama (1892) első (januári) száma a *Bosnische Post*-ból vette át a következő hírt: “*Szarajevóban Tahiovic Sahu nevű cigány denevéreket árult a leányoknak 2–3 frton, hogy kötényük alatt tartva, a férfiakat szerelemre gyulassák. A jó üzletnek a rendőrség vetett véget*” (1892: 45).

Fehér Jenő, aki denevér, szárnyas egér, ördögmadár, szárnyas emlős, bőregér néven is nevezte az állatot, azt vizsgálta meg, hogy mennyire helytálló az a legalább a 16. századig visszavezethető időjósítás, mely szerint ha a denevérek este folyton és sokat repkednek, másnap szép verőfényes idő lesz. Fehér szerint ennek van alapja, mivel a denevér által fogyasztott rovarok tetemes rajzása is ezt jelenti (1943: 32–33, hasonlóképpen Oláh 1986: 17). Az időjós denevért a népi természetismeret döntően befolyásoló csízio is számon tartotta (“*Pap-denevér ha este jó idején fészkeből kijön és tétova röpdös, bizonyos jele szép időnek*”, Csízio 1986: 130), de más népszerű kiadványokban is szerepeltették, például a *Nemzeti Gazda* 1814-ben írta, hogy “*Tiszta, jó, legalább száraz idő lesz*” – többek között –, “*Ha a szárnyasegerek szorgalmasan repdesnek*” (idézi Csiffáry 1993: 124).

A Felső-Szigetközben a boszorkány megjelenhet macska, bagoly, denevér és parándás (‘csúf és sánta’) csirke képében (Kovács A. 1987: 13). A közönséges denevér (*Myotis myotis*) elnevezése *szárnyos egér*; *bőregír*. Itt is félnek az asszonyok, hogy a hajukba keveredik az állat, és az arcukat összekörmözi. De főleg a haját kell féltetni, hiszen a néphit szerint a hajban varázserő van (Kovács A. 1987: 91–92). A Sóvidéken a közönséges denevér (*Myotis*

myotis) és a nagy patkósorrú denevér (*Rhinolophus ferrumequinum*) is *bőregér*; *denevér*; *szárnyasegér*. Itt is úgy tartják, hogy belekapaszkodik a fehérnépek hajába. *“Védettségéről semmit sem tudnak”* – s ez manapság is általános lehet magyar nyelvterületen. *“Visszataszító külsejük és az emberek tájékozatlansága, tudatlansága miatt sok áldozatul esik, az egyébként rendkívül hasznos állatokból”* (Gub 1996: 86).

A denevért előszeretettel szerepeltetik szerelmi varázslatokban. Például Istvánffy Gyula borsodi közlése (1911: 293) szerint *“Az eladó lány ha nagyon szerelmes valamelyik legénybe s hozzá szeretne feleségül menni, akkor csak lopja bele annak a legénynek a zsebébe a bőregér levágott szárnya hegyét s az imádott legény soha sem hagyja el (Szilvás).”*

Luby Margit tunyogi és csekei asszonyoktól jegyezte fel a következő szerelmi rontást: *“Reptiben szárnyasegeret (Csekében Szent György nap előtti békát) fogni. Az átluggatott fenekű csuporba elevenen hangyabolyba temetni. A hangyák lerágnák a csontot a húst, de nem hordják szét a csontokat. Egy horgas csontot abból kivenni. Akit ezzel az ember maga felé húz, az szeretni fogja. Akit pedig a hegyes végével eltaszít magától, az elhagyja.*

Azt mondják, hogy a szárnyasegeret, illetve békát gyorsan ott kell hagyni a bolyban, mert aki annak sírását meghallja, az egyesek szerint megnémul, mások szerint nagy veszedelem éri. Aki hallott már megkínzott békát szinte emberi hangon sírni, sikoltozni, az nem is fog csodálkozni, hogy az ilyen lelketlen rontót ez a hang kísérteti fogja.

Magyarban, Csekében azt tartják, hogy a Szent György nap előtti denevér csak akkor használ, ha a templomban fogják” (1936: 14–15; Luby közlését összefoglalja és kiegészíti Szendrey Ákos, 1986: 248).

A Szent György nap előtti denevér egyéb gyűjtésekben is kritériumként van említve. Kimmach Ödön Karcagról közölte: *“A ki György nap (IV. 24.) előtt bőregér szárnyát szerez s pénzt takargat bele, – soh’se fogy el a pénze”* (1902: 226).

A denevér egy viszonylag új csikszentdomokosi szerelmi varázslásban (“megcsináltatásban”) is fontos szereplő. *“A legény elment s fogott egy denevért. Bőrmadarat. Azt beléttette egy fekete fazékba s elásta a földbe. Ott volt egy darabég – meg volt szabva, hogy meddég –, akkor az ott elszáradt, elgörbült, olyan lett, mint egy gereblye. Akkor avval a leánynak a hátát meggereblyézték, úgy hogy ne vegye észre. A legény a markába tartotta, s végighúzta a leány hátán, mintha simogatná. Az többet tőle soha el nem maradt. Magához láncolta”* (Balázs 1994: 213).

Élő denevér ajtóra való kiszögezése – szimbolikus keresztre feszítés – Európában szórva-nyosan számos helyről ismeretes (például Eggenschwiler 1933: 10; a magyarországi szlovákoktól is, Krupa 1979: 95; a szokást említi például Nagy Lajos is, 1977: 59; Szántó Piroska gyermekkorából, alföldi faluból a szimbolikus magyarázattal számol be róla, Dobos 1986: 39–40), egyik okaként a boszorkány leleplezését szokás emlegetni (például Szendrey 1986: 49–50). Az alábbiakban csak néhány viszonylag új magyar adatot idézek Alpárról, Orosháza vidékéről, Sikósról, Temerinből, Székelykevérről, Doroszlóról, Kupuszináról, Mihályiból, Veszprémvarsányból és a Balaton-felvidékről. Egyébként nemcsak a denevér jut erre a sorsra, hanem például a bagoly is, amelyet Jászladányban a pajtára szegeztek boszorkány ellen (Fazakas & Székely 1990: 188), s a két éjjeli állatcsoportra vonatkozó hiedelmek és szokások másban is hasonlítanak.

Kádár Lajos népi író önéletrajzában leírta egy gyermekkori élményét, amikor a falujabeli (Alpár, Bács-Kiskun megye) babonák hatására hazajáró lélek hideg kézzel lekevert pofon-

jának vélte azt, ahogy egy éjjel egy denevér (*denevér; bőregér; se fereg–se madár* neveken említette) szárnyával megsuhintotta. Édesapja reggelre a denevért kiszegezte a kunyhó ajtajára (1959: 51–52). Orosháza környékén *“Denevért kell szegezni a kapura, szerencsét hoz. A denevér szereti a szalonnát, aki bántja megtépázza a haját”* (Beck 1965: 200). Siklóson *“Szerencsét hoz az ajtóra szögezett bőregér”* (Révai 1905: 295). Ugyanerről a vidékről valók Bellosics Bálint közlései (1899: 309): *“Denevért ha kiszegeznek a ház ajtajára, az szerencsét hoz (Bezdan).”* *“A kereskedő az első denevért ajtója fölé szögezi, hogy szerencsése legyen”* (Darázs, Siklós). Temerinben *“Bőregért kitűzik az ajtóféfára. Szerencsét hoz”* (Csorba 1988: 105). A főleg bukovinai székelyek lakta Székelykevéen *“A házra kiszegezett denevér szerencsét hoz”* (Penavin 1983: 167). Doroszlón *“Denevért ha fogtunk, kiszégétük az ajtóra, mer távol tartsa a gonoszt, meg szöröncsét hoz a házhó”* (Kovács E. 1982: 268, 2340. §). Kupuszinán a *béregér ‘bőregér, denevér’*. (A kupuszinai nyelvjárásból hiányzik az *ö, ő, ü, ű* fonéma.) *“Ha denevért fog az ember, azt élve ki kell szögezni a szárnyainál fogva az ajtó fölé. Szerencsét hoz. Ha elengedik, az szerencsétlenséget idéz elő”* (Silling 1992: 56). Mihályiban *szárnyasegér ‘denevér’*. *“Régen a denevért kiterített szárnyal az istállóajtó fölé szegezték, hogy az állatoknak ne legyen semmi baja”* (Kiss 1979: 66). Veszprémvársányban *“A Szent-György nap előtt fogott s pénzzel elvágott nyakú szárnyasegér az ajtó fölé kiszégezve, szerencsét hoz”* (Káldy 1908: 285). Schmidt Egon így emlékezett: *“A hatvanas évek elején még láttam a Balaton-felvidéken présház ajtajára szögezett, kifeszített denevérhullát. Bizonyosra veszem, hogy amikor odaszegezték, még élt a szerencsétlen állat”* (1987: 150).

Pásztor Béla és Weöres Sándor közösen írt *Holdaskönyv* című műve *Az ifjú boszorkányok énekeiből* ciklusának harmadik darabja így szól:

*“Anyám ne üzz denevért,
minden köved engem ért.
Én sírtam kiszégezve
ajtód fölött az este”*

(Weöres 1981, 1: 721), s a denevér kiszögezésének lírai motívuma az újabb magyar költészetben előfordul Páskándi Gézánnál és Szécsi Margitnál is.

Bosnyák Sándor bukovinai (andrásfalvi) székelyektől gyűjtötte: *“A denevérnek olyan szárnya van, mint az ördögnek, mert az ördögnek nem tollszárnya van, mint az angyaloknak, hanem bőrszárnya, mint a denevérnek”* (1977: 55, 475. §). Ugyanőtöle és ugyancsak bukovinai (istensegítsi) székelyektől való az alábbi adat: *“A denevért nálunk bőrmadárnak nevezik. – Ha az egér hét éves, akkor lesz neki olyan szárnya, azért mondják bőregérnek”* (1977: 55, 476–477. §). Gub Jenő idősebb adatközlői között a Sóvidéken is akadt, aki azt hitte, hogy a denevér öreg egérből alakul át (1996: 86). A máramarosi ruténeknel elterjedt az a hiedelem, hogy a denevér úgy keletkezett, hogy egyszer az egér hozzájutott a húsvéti fölszentelt pászka morzsáihoz, megette, és ettől szárnya nőtt (Zsurek 1895: 437, kiegészíti ezt Bálint 1976: 300, 397). Más néphitben is denevér szárnyanőtt egér vagy patkány (például a kínaiaknál, Miklós 1973: 157; a kínaiban ez utóbbi két állat tekintetében nem tesznek éles különbséget, *shu* ‘egér; patkány’).

A denevér halálmadárként, mint néhány idézett közlés is bizonyítja, magyar nyelvterületen is gyakran szerepel. Általános, hogy *“Ha a denevér beszáll a házba, haláleset lesz”*

(Jung 1982: 228; Jung Károly sok délvidéki haláljós állatot felsorol, nemcsak madarakat). Karancskeresztről jegyezték le: *“Este, amikor nyitva maradt az ablak, a denevér is beröpült, rámondták, hogy valakit elvisz a halál, berepült a denevér; akkor biztosan meghal valaki”* (Fejős 1985: 251). Gyimesben is a halál közeledtét adja tudtul (Tankó 1996: 99), a Zoboralján is általában a halál, ritkábban a szerencse előjele, az egyik elbeszélő szerint *“a denevér a halálmadár testvére”* (Virt 1989: 12). A moldvai Pusztinán a tulajdonképpeni halálmadár megjelenésén kívül a denevér röpködéséből is halálra gondoltak: *“Liliáknak mondják nálunk, az a bőrmadár. Ha bement valaki sötét istállóba, vajh oda, ahol van az bőrmadár és belekapaszkodik a hajába az embernek az azt jelenti, hogy meg fog halni. Az hal meg, akibe belekapaszkodik”* (Virt 1990: 133). Esetenként a denevér csak a betegséget jelzi előre (például Bosnyák 1977: 201).

A denevér, mint az eddigi említettekben is kiderül, különböző folklór műfajokban jelenik meg. Egy további (a Miskolcztól idézettnél és annak variánsánál jóval egyszerűbb), először 1857-ben közölt találós kérdés: *“Nappal nyugszik, éjjel csattog, bőr szárnyon jár?”* (Vargha 2010a: 67, 591. §, 2010b: 116, 2282. §). Szintén további, bihari (érbogyoszlói) találós kérdés a denevérről: *“Melyik madár szoptatja a fiókáját?”* (Fábián 1994: 110). Hasonló találósok Kibédrről: *“Melyik madár fiadzik?”*, *“Melyik az a szárnyas állat, amelyik szoptat?”* (Ráduly 1990: 93). Egy további, szinte azonos találós a Sóvidékről: *“Melyik szárnyas szoptat?”* (Gub 1996: 91).

Már a műköltészetet képviseli Varga Ferencné találósa:

*“Ez az apró kis állat,
Éjjelente vadászat.
Hártyás szárnyát kiterjesztve,
Repdes élelmet keresve.
Nappal alszik elrejtve,
Fejjel lefelé függesztve”*

(1996: 65).

A már említett denevércsalogatókon kívül a denevér olyan távoli műfajban is előfordulhat, mint a ráolvasás (például Pócs 1985: 591, 42. §., sőt talán 1985: 593, 43. §. 16–20). Kiss Áron gyűjtéséből két mondóka is vonatkozik erre az állatra. Az egyik így szól:

*“Bőr; bőr; bőregér,
Büdös bogár az egér”*

(1891: 16).

A másik:

*“Tündelevény, gyer elő!
Itt a бүdös szelelő!”*

“A gyerekek azt hiszik, hogy ha a denevér után bojtorjánt dobnak, a hajukba ragad” (1891: 505).

Ami a közmondásokat, szólásokat illeti, Margalits Ede a 19. század első feléből idézi: *sem madár; sem egér ‘kétkulacsos’, Denevér szárnyakon ide-tova röpdös ‘Éjjel csatangol’, Este*

jár, mint a denevér ‘Fél a világosságtól’ (1896: 117). Nagyszalontán a *denevér*: *sem madár, sem egér* a kétszínű, határozatlan ember jellemzése (Vöö 2007: 71). A Drávaszögben az *Úgy nézel ki, mint a denevér* kifejezés értelme ‘ijesztő a külsőd’ (Lábadi 1986: 62).

A magyar irodalomban jelentős *Ady Endre Öreg legények tánca* című verse, az 1907 december végén megjelent *Vér és arany* kötet *Az ősz Kaján* ciklusának első darabja, amelynek első versszaka a következő:

“Szent-György-nap éjén sipitók,
Nyugtalanok a denevérek:
Dohos várak ó termeiben
Táncolnak az özvegy legények”

(idézi például Balogh 1976: 38, s elemzi is a verset, 1976: 39–47).

Sinka István Denevérek honfoglalása (1940) című hatalmas szimbolikus költeménye tulajdonképpen allegorikus eposz. A magyar Paranasszusról, a galambok és a denevérek harcáról szól, de a jelképek mögött a magyarság és az idegenek, az igazság és a hamisság, az örök jó és az örök rossz időtlen párviadala áll.

SÁNDOR ANDRÁS KICSI, MA
ethnologist, linguist
kicis@freemail.hu

IRODALOM

- Abondolo, Daniel: Phonosemantic subsets in the lexicon: Hungarian avian nomenclature and l'arbitraire du signe. *Central Europe* 5 (2007) 1: 3–22.
- Áprily Lajos: *Ábel füstje. Válogatott versek. Drámák.* Bp., Szépirodalmi, 1957.
- Versei.* Szerk. Lator László. Bp., Sziget, 2008.
- Augustinné Bíró Zsófia: Magyar család Nigériában. In: Oroszné Veress Olívia - Augustinné Bíró Zsófia: *Magyar orvosok Nigériában.* Bp., Gondolat, 1988. 241–413.
- Austerlitz, Robert: *Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok.* Válogatta, szerkesztette és fordította: Simoncsics Péter. Bp., Tankönyvkiadó, 1992.
- Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszent-domokoson.* Bukarest, Kriterion, 1994.
- Bálint Sándor: *Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Bp., Szent István Társulat, 1976².
- Balogh László: *Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe.* Bp., Tankönyvkiadó, 1976.
- Beck Zoltán: *Néphagyományok Orosházáról és környékéről.* Gyula, 1965. (A Békés megyei Múzeumi Szervezet Kiadványai 1.)
- Beke Ödön: Állat- és növényneveink történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 68 (1939) 1–3., 6–12.
- Bellosics Bálint: Délvidéki magyar babonák. *Ethnographia* 10 (1899) 4: 304–313.
- Régi babonák. *Ethnographia* 11 (1900) 8: 355–7.
- Berente Ági: *Az álomfejtés kézikönyve A–Z.* H. n., Vagabund, 2005.
- Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén. Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata.* Bp., Gondolat, 1986.
- A szerelem képes nyelvéről. A favágásról és a szerelemfáról. In: Hoppál Mihály és Szepes Erika, szerk.: *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban.* Bp., Szépirodalmi, 1987. 40–63, 272–287.
- Bíró Lajos: *Újguineai utazásom emlékei.* Bp., A Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1932.
- Bosnyák Sándor: *A bukovinai magyarok hitvilága I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álomfejtés.)* Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1977. (Folklór Archívum 6.)
- Bezdán néphite a Bosnyák nemzetség emlékeiben. 1. rész. *Cumania* 10, Kecskemét, 1987. 485–512.
- Bryant, Mark: *Casanova's Parrot and Other Tales of the Famous and their Pets.* London, Ebury, 2002.
- Csanádi Imre: *Kis verses állatvilág.* Bp., Magvető, 1958.
- Csiffáry Tamás: *Tüzes sárkányok, repülő barátok és egyéb csudaságok.* Bp., Múzsák, 1993.
- Csízio vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása. Bp., Mezőgazdasági, 1986.
- Csorba Béla: *Temerini néphagyományok.* Újvidék, Forum, 1988.
- Deme László - Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlasza.* III. rész. (571–768. térkép.) Bp., Akadémiai, 1974.
- Dobos Marianne: *Világ tenyerén katicabogár. Riportok művészekkel – az állatokról.* Bp., Natura, 1986.
- Eberhard, Wolfram: *Lexikon chinesischer Symbole. Geheime Sinnbilder in Kunst und Lite-*

- ratur; *Leben und Denken der Chinesen*. Köln, Eugen Diderichs Verlag, 1983¹, 1985².
- Eggenschwiler, Emil: *Die Namen der Fledermaus auf dem französischen Sprachgebiet*. Engelsdorf–Leipzig, Vogel, 1933.
- Fábián Imre: *Bihari találós kérdések, mesetalányok*. Nagyvárad, Literator, 1994.
- Farkas József: Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 10 (1968) 145–182.
- Fazakas István - Székely Sz. Magdolna: *Igézet ne fogja... Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos "babonaszótára" nyomán*. Bp., Magvető, 1990.
- Fehér Jenő: *Időjós állatok és növények*. Bp., Athenaeum, 1943.
- Fejős Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. (Esettanulmány Karancskeszti példáján.)* 1–2. Bp., Múzsák, 1985. (Néprajzi Közlemények 27–28.)
- Főfai Attiláné: *Ez elment vadászni. Népi mondókák, népdalok, népmesék*. H. n., Püldo, é. n.
- Gaál István: *Amit rosszul tudunk. Természettudományi koholmányok és balítéletek*. Bp., Magyar Könyvbarátok, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936.
- Gálffy Mózes - Márton Gyula: *Székely nyelvöldrajzi szótár*. Bp., Akadémiai, 1987.
- Gönczi Ferenc: *Göcsej népköltészete*. Zalaegerszeg, Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség, 1948.
- Gub Jenő: *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Korond, Firtos Művelődési Egylet, 1996.
- Heller Bernát: *A héber mese*. Bp., Makkabi, 1996². (1921¹.)
- Heltai Gáspár: *Száz fabula, Krónika és egyéb írások*. Szerk. Molnár Szabolcs. Bukarest, Kriterion, 1980.
- Hoffmann Gizella (szerk.): *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.
- Horger Antal: *Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye*. Bp., Kókai Lajos, 1924.
- Horváth Edit: *Álmoskönyv*. Bp., Hunga-Print, 1991.
- Istvánffy Gyula: A borsodmegyei palócok. *Ethnographia* 22 (1911) 162–6, 222–232, 292–303, 363–8.
- Jung Károly: Haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában. In: Hoppál Mihály - Novák László, szerk.: *Halottkultusz*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10.) Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982. 224–232.
- Kádár Zoltán: Az élő természet. In: Szabó Árpád - Kádár Zoltán: *Antik természettudomány*. Bp., Gondolat, 1984. 237–416.
- Káldy József: Bakonyi babonák és szólásmódok. *Ethnographia* 19 (1908) 284–9.
- Kicsi Sándor András: A cserebogárról. *Dunatükör* 11 (2013) 6: 61–72. (a)
Az r-es hónapok. *Holmi* 25 (2013) 8: 1024–27. (b)
Madárnévség. *Ezredvég* 25 (2015) 5: 93–95.
- Kimnach Ödön: Az év egyes napjaihoz fűződő népies jóslatok. *Ethnographia* 13 (1902) 5: 224–8.
- Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Bp., Hornyánszky Viktor, 1891.
- Kiss Gábor - Bató Margit: *Tájszavak. A magyar nyelvjárások atlaszának szavai, szóalakjai*. Bp., TINTA, 2012.
- Kiss Jenő: *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Bp., Akadémiai, 1979. (Nyelvtudományi Értekezések 103.)

- Kovács Antal: *“Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében.* Mosonmagyaróvár, 1987. (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6.)
- Kovács Endre: *Doroszló hiedelemvilága.* Újvidék, Forum, 1982.
- Kovács János: A kuruzsolás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkányperekben. *Ethnographia* 9 (1898) 204–211, 354–363.
- Krúdy Gyula: *Álmoskönyv. Tenyérjósítások könyve.* Szerk. Barta András. Bp., Szépirodalmi, 1983⁹.
- Krupa András: *A magyarországi szlovákok folklórkutatásának eredményei.* Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1979.
- Kurth, Hanns: *Mit jelentenek az álmok? Lexikon A-tól Z-ig.* Ford. Rónaszegi Éva. Bp., Magyar Könyvklub, 1994.
- Lábadi Károly: *A hogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok.* Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége, 1986.
- Liszt Nándor: *Népies gyógyító-módok és babonák Hajdúvármegyében. Orvos-ethnographiai adatok.* Debreczen, Hoffmann és Kronovitz, 1906.
- Luby Margit: *Bábelelte babona.* Bp., Magyar, é. n. (1936). Bp., Helikon, 1983².
- Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Bp., Kókai Lajos, 1896.
- Méhes Gyula: Grossinger János. In: Méhes Gyula - Karl János (szerk.): *Természetstória I. A biológia magyar úttörői.* Bp., Athenaeum, 1925: 39–49.
- Méhes Gyula - Karl János, szerk.: *Természetstória I. A biológia magyar úttörői.* Bp.: Athenaeum, 1925.
- Mészáros Gyula: *A csuvas ősvallás emlékei.* Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
- Miklós Pál: *A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába.* Bp., Corvina, 1973.
- Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-Kert, Avagy az Oktalan Állatoknak (...) Históriaja* (Lőtse, 1702). Szerk. Stirling János. Bp., Magvető, 1983.
- Mochár Szilvia: *Modern álmoskönyv.* Bp., Laude, 1989.
- Nagy Dezső: *A magyar munkáshagyományok kutatása.* Bp., Szakoktatási Pedagógiai Intézet, 1975.
- Nagy Jenő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok.* Bukarest, Kriterion, 1984.
- Nagy Lajos: *Képtelen természetrajz és más karcolatok.* Bp., Szépirodalmi, 1977.
- Oláh Andor: *“Az idő a gazda mindenütt...” Népi természetismeret, időjósító megfigyelések és hiedelmek.* Bp., Mezőgazdasági, 1986.
- Pápai Páriz Ferenc - Bod Péter: *Dictionarium Latino-Hungaricum.* Cibinium (Nagyszeben), Sárdi Sámuel, 1767.
- Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár.* Újvidék, Forum, 1: A–J 1968, 2: K–P 1975, 3: R–Zs, 1978.
- Néprajzi tanulmányok.* Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1983. (Értekezések, monográfiák 7.)
- Pesti Gábor: *Esopus fabulái.* Szerk. Ács Pál. Bp., Magvető, 1980.
- Pócs Éva: *Magyar ráolvasások 1–2.* Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1985.
- Ráduly János: *Hold elejti, Nap felkapja. (Kibédi találós kérdések.)* Bukarest, Kriterion, 1990.

- Ráth-Végh István: *Tarka históriák*. Bp., Gondolat, 1964.
- Révai Sándor: Baranyai babonák. *Ethnographia* 16 (1905) 293–7.
- Riegler, Richard: Fledermaus. In: Hanns Bächtold-Stäubli - Eduard Hoffmann-Krayer, (Hrsg.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 2: C. M. B.-Frautragen. Berlin und Leipzig, de Gruyter, Guttentag, Reimer, Trübner, Veit, 1927: 1579–1598.
- Schmidt Egon: *Nemszeretem állatok*. Bp., Natura, 1987.
- Schneider, Isa: *Az orvosnők korán halnak*. Bp., K. u. K., é. n. (2009.)
- Schwarz, Ernest: *So sprach der Weise. Chinesisches Gedankengut aus drei Jahrhunderten*. Berlin, Rütten und Loenig, 1981.
- Silling István: *Kupuszinai tájszótár*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1992.
- Sinka István: *Denevérek honfoglalása*. Bp., Bolyai Akadémia, 1940.
- Siptár Péter: Vita a magyar magánhangzó-harmóniáról. *Magyar Nyelv* 80 (1984) 2: 228–238.
- Szmadám György: Denevér. In: Hoppál Mihály et al.: *Jelképtár*. Bp., Helikon, 1990. 52–53.
- Szendrey Ákos: *A magyar néphit boszorkánya*. Bp., Magvető, 1986.
- Takács Erika: *Álmoskönyv*. Bp., Könyvműves, é. n. (2008).
- Tankó Gyula: *Gyimesi szokásvilág*. Odorheiu Secuiesc, Erdélyi Gondolat, 1996.
- Újvári Edit: Denevér. In: Pál József - Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Bp., Balassi, 2001.² 106.
- Vajkai Aurél: Egy kéziratos orvosló könyv. In: Antall József - Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 7–8*, Bp. 1975. 245–257.
- Varga Ferencné: *“Nem figyeled hiába, ablak ez a világra. Mi az?” Mai találós kérdések*. Bp., Charta Press, 1996.
- Vargha Katalin: *Találós kérdések. 1295 hagyományos magyar szóbeli rejtvény*. Bp., TINTA, 2010. (a)
- Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*. Bp., TINTA, (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 105.) 2010. (b)
- Verseghy Ferenc: *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány*. Buda, Királyi Magyar Universitas, 1818.
- Virt István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. *Új Minden Gyűjtemény* 8. Bratislava, Madách, 1989: 9–48.
- Egy moldvai magyar község halottas szokásai (Pusztina). In: Fejős Zoltán - Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Bp., Magyarságkutató Intézet, 1990: 132–145.
- Voigt Vilmos: A folklór és az irodalom kapcsolata a magyar állatmesékben. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979*. Debrecen, 1981. 281–329.
- Vöö Gabriella: *Erdélyi magyar szólások*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat 1999¹, Bp.: Akadémiai 2007².
- Waring, Philippa: *The Dictionary of Omens and Superstitions*. Secaucus, N. J., Chartwell, 1986.
- Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások 1–3*. Bp., Magvető 1981.

Willis, Roy: *Man and Beast*. Herts, Paladin, 1972.

Wlislocki Henrik: Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* 3 (1892) 2–3: 47–55.

Zalányi Béla: Miskolczi Gáspár. In: Méhes – Karl (szerk.): *Természethistória*. 1925. 23–38.

Zsurek Antal: A máramarosmegyei Nagy-Ág völgy ruthén népének hiedelmeiből. *Ethnographia* 6 (1895) 436–440.

SUMMARY

Author gives a wide overview on the role of the bat in Hungarian folklore and folk medicine. His detailed and thoroughly noted treatise begins with the analysis of the various names of the bat in Hungarian dialects emphasising also the special phonological and phonosemantic characteristics of the variations of its name. The strange appearance and the problematic zoological classification of the bat in the European lore and early scientific literature probably explains the doubtful and mostly negative role, this animal played in European literary heritage and lore. Bat proved to be a common tool of apotropaic or love magic and its body or blood was widely used to treatments of folk medicine as well. After grouping, listing and citing the various Hungarian lores connected with the bat, author cites some recent literary and poetical allusions to the animal. This comprehensive collection of the Hungarian linguistic and ethnological heritage regarding bat, will certainly prove to be a useful source for further ethnozoological research.

A FISCHER JAKAB-EMLÉKÜLÉS ANYAGA

Alább a Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikáján 2014. szeptember 23-n tartott *Pszichiátriai ellátás, oktatás és kutatás a 20. század elején Magyarországon - Fischer Jakab emlékülés*-en elhangzott előadások, utóbb a szerzők által írásba foglalt anyagát közöljük.

IDEG- ÉS ELMEGYÓGYÁSZAT MAGYARORSZÁGON A 19/20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

KAPRONCZAY KÁROLY

Philippe Pinel (1745-1826) nevét az elmeagyógyászat szimbolikus fordulópontként őrzi: amikor 1797-ben a Párizs melletti Bicêtre kórház-elmeagyógyintézet néhány elmebetegéről levette a bilincseket, még aligha több egy látványos, de mégis sorsfordító cselekedetnél. Ez jelképezi, hogy megszűnt a pszichotikus betegek „kustodiális” ápolási módszere, de még mintegy másfél évszázad kellett, hogy az elmebetegekkel kapcsolatban megváltozzon a társadalom diszkriminatív megítélése. A pszichés vagy zavarodott elmeállapotú betegekkel a család vagy egy szűkebb közösség törődött, amit még nem egészített ki „orvosi felügyelet”. Különösen ritka megoldásnak tűnt, hogy a Balkánon – a török megszállta területeken – néhány betegápolással is foglalkozó ortodox kolostorban elmebetegeket is befogadtak, megszervezték foglalkoztatásukat, hasznos munkára képezték ki őket. Ez a gondolat nem idegen a dél-erdélyi székely falvak közösségi szemléletétől sem, erre épült fel később a lelki és értelmi sérültek dicsőszentmártoni terápiás foglalkoztatása is. Az egyházi humanitárius gondozás nem állt távol az irgalmas rendtől: 1831-től működtette az elmebeteg részlegét egy különálló épületben. Ide elmebetegségben szenvedő szerzetesek, egyházi személyek kerültek, illetve az egyház szolgálatában lévő személyek. Buda város évente meghatározott összeget fizetett a rendnek, a „pszichiátriai” osztály valójában a rend 1950-ben bekövetkezett feloszlásával szűnt meg.

A hazai orvostársadalmat a 18. század végétől foglalkoztatta az elme gondozás intézményi hátterének kialakítása, mi több, *II. Lipót* császár 1791. augusztus 26-án kelt rendeletében „örjintézet” megalapításáról rendelkezett. A szándék ugyan létezett, de ezt tett nem követte, bár az 1802. évi országgyűlésen mégis foglalkoztak a kérdéssel. 1807-ben Ferenc császár közadakozásra szólította fel a hazai nemeseket, mivel az országos tébolyda építésére kevés pénz állt rendelkezésre. A királyi felhívásnak nem lett visszhangja: 1812-ben a bécsi tébolyda – az intézmény zsúfoltsága miatt - még fizetés ellenében sem volt képes magyar betegeket fogadni, sőt már a prágai, a leMBERGI elmeagyógyintézetek is elutasították a magyar beteget, így őket szegényházakban, börtönökben tartották, így az „alkalmazott bánásmód” nem különbözött a bűnözőkkel szemben szokásos módszerektől.

1819-ben *Pfisterer András* (1759-1825) országos főorvos 70 ágyas elmeegyházintézetre tett indítványt, amely a mai Szabadság tér környékén – akkor ez városszéli terület volt – állt volna, de alternatívaként felmerült a budai Vérmező és az óbudai kiscelli kolostor átalakítása is. A Helytartótanács egészségügyi osztálya Pécsen, Pozsonyban és Pápán is keresett megfelelő helyet, míg *Nádasdy Ferenc* váci püspök 1836-ban Vácott tébolyda célra megvásárolta a helyi Ludovica Akadémia egyik nem használt épületét, amelynek felépítésére a kalocsai érsek 50 ezer forintot adományozott. Kikérték a pesti tudományegyetem orvosi karának a véleményét, amely alkalmasnak tartotta az épületet, de az 1838. évi pusztító pesti árvíz mindent elpusztított. 1843-ban István nádor más helyen megvalósuló építkezésre tett javaslatot.

A tébolya ügyére 1847-ben tértek vissza: két fiatal orvos, *Schwartzter Ferenc* (1818-1889) és *Pomutz Konstantin* (1815-1883) közös beadványban kérte a nádort, hogy külföldi tébolydák tanulmányozása céljából, államköltségen küldje őket európai tanulmányútra, elsősorban német, francia és angol tébolydákat szeretnének megtekinteni. Ezek ismeretében javaslatot tennének egy hasonló magyar intézmény megtervezésére. A tanulmányútra 1848. április 4. és július 9-ike között került sor, visszatérésük után Schwartzter Ferenc 34 oldalas beszámolót nyújtott át a Batthyány – kormánynak. A záró részben javaslatot tettek az esetleges helyszínekre: említésre került a Gellért-hegy budai hegyek felőli lankái, az óbudai kiscelli kolostor épülete, a Kamaraerdő vidéke és a Lipótmezőn az a területet, amelyet Buda városa már 1829-ben felkínált erre a célra. A tervezet megvitatására nem került sor, mert kirobbant a szabadságharc és Schwartzter Ferenc is honvédorvosi szolgálatot vállalt Fekete Ferenc néven.

Látszólag egy országos gyógyintézet megvalósítása állt a terv középpontjában, de ennél többről volt szó: az orvosilag kézben tartott elmebeteg-gyógyászat lehetőségének megteremtését szorgalmazták. Ilyen intézmény nem létezett a hazai betegellátás infrastruktúrájában, sőt az elmeegyházászat sem szerepelt az orvostudomány kötelező vagy rendkívüli tantárgyai között. Az előzmények között említettük a bécsi, a prágai és a lengyel tébolydákat, ahol nemcsak orvosi felügyelet, de tudatos terápiás munka folyt. Bécsben működött a magyar születésű *Viszanik Mihály* (1792-1873) elmeegyház, egyetemi tanár, aki szaktekintélynek számított az elmeegyházászat területén, kitüntető szerencsének minősült nála tanulmányúton lenni. Többek között *Széchenyi Istvánt* vagy másfél évtized múlva *Semmelweis Ignácot* is Bécsben gyógykezeltek. Széchenyi betegsége idején Magyarországon még nem létezett ilyen gyógyintézet. Semmelweis esetében már működött a „Schwartzter-szanatórium”, de a pesti orvosi kar tanárai nagyobb bizodalmat tápláltak a bécsi gyógykezelés sikeréért.

A szabadságharc bukása után Magyarország közigazgatása közvetlenül a bécsi kormány alárendeltségében működött, öt helytartóságot hívtak életre, amelyek felett báró *Geringer Károly* kormányzó állt. Schwartzter Ferenc 1850 márciusában, beadványban kereste meg Geringer Károlyt, kérve az állami tébolyda ügyének felkarolását, hiszen ezen a téren hazánk lemaradt Európához képest. Csak példaként hozta fel, hogy a közeli Ausztria területén már három ilyen működik, a Monarchia területét tekintve összesen 6 intézet létezik. Az ügyet a bécsi belügyminisztérium intézte tovább, egy bizottsággal megvizsgáltatta az addig szóba került helyeket, a váci Ludoviceum épületét alkalmatlannak találta, a budai helytartóságot arra utasította, hogy a megjelölt további helyeket alaposan vizsgálja meg. Végül a budai lipótmezei helyszínnél állapodtak meg és *Hollán Adolf* helytartósági tanácsos – maga is orvos volt – és *Riedl Gottfried*, a bécsi tébolyda igazgatója a legmegfelelőbb ajánlást adta e

helyszínnek. Ennek alapján 1853. december 5-én a Belügyminisztérium engedélyezte a terület megvásárlását, de pénz hiányában az épület megtervezése sem történt meg, úgy látszott, hogy ez az elképzelés elődeinek sorsára jut.

1857-ben *I. Ferenc József* magyarországi körutat tett, elképzelhető, hogy áttekintette a folyamatos ügyeket. Ekkor a budai Várpalota építkezési alapjából 315 ezer koronát áthelyezett az országos tébolyda céljaira, a bécsi belügyminisztérium pedig 1857. május 27-én a 4219. számú rendeletben adta közzé az uralkodó akaratát, elrendelték az Országos Tébolyda felépítését. Kiírták az építési pályázatot, amelyet *Zettl Lajos* császári és királyi építési tanácsos nyert el, és 1859-ben benyújtotta a bécsi és a prágai elmeegógyintézetek figyelembe vételével elkészült tervrajzait. A terveket és a pénzügyi javaslatokat Ferenc József 1860. február 26-án kelt leiratában elfogadta, 1 millió hétszázezer korona felhasználását engedélyezte.

Az építkezés 1860. március 20-án kezdődött meg, *Zettl* terveit *Mayer József* vállalkozó vállalta kivitelezni. Alig félév elteltével botrány tört ki: az építkezést felügyelő bizottság kifogást emelt a minőség miatt, ráadásul egy félíg felépített épület összeomlott. Mayer belebukott a munkába, *Zitterbarth Mátyás* építész csak két év elteltével (1863) tudta folytatni a munkákat. A külső és a belső építészeti munkák befejezése után, a gyógyítás céljaira 1868. december 6-án adták át az épületet, amely 300 betegágygal nyílt meg. Az igazgatói posztra a magyar belügyminiszter *Schnirch Emilt* nevezte ki (1868-tól 1884-ig töltötte be ezt a tisztséget), két főorvost, négy orvost és ötven betegápolót rendeltek ki a betegek gyógyítására.

A Lipótmezőn felépült elmeegógyintézet megvalósulása jól illeszkedett a neoabszolutizmus idején elkezdődött kórházépítési programba. Ebben az időszakban válik a kórház a gyógyítás színterévé. A Bécsből irányított magyar betegellátás és egészségügy – eltekintve a magyar függetlenség eltiprásától – rendeleti úton sok hasznos és előre mutató reformot vezetett be. Elsőként 1851-ben a lakosság lélekszámához igazodó hatósági orvosi rendszert szervezte meg, majd 1854-ben kórházfejlesztési program kidolgozására szólította fel a közigazgatás irányítását végző helytartóságokat. 1857-ben a bécsi belügyminisztérium egészségügyi osztálya gyorsabb tempóra „biztatta” a helytartóságokat. Pest és Buda vonatkozásában a kórházépítési bizottság elnöke *Tormay Károly* (1804-1871) volt, aki az országos tébolyda építkezésekor kirendelt szakmai orvosi bizottság irányításával Schwartzter Ferencet bízta meg.

Schwartzter Ferenc szerepe nemcsak e vonatkozásban felbecsülhetetlen, de saját maga is élen járt intézetalapításban: még 1850-ben Vácott magán elmeegógyintézetet alapított, amelyet 1852-ben Budára helyezett, a mai Országos Onkológia Intézet hatalmas területén 15 pavilonból álló elmeegógyintézetet alapított. Schwartzter Ferenc egyetemi magántanár lett, intézetéből nőtt ki a magyar elmeorvos iskola (*Lechner Károly*, *Laufenauer Károly*, *Niedermann Gyula*, stb.). Maga Schwartzter a modern elmeegógyászat korszerű módszereit valósította meg: nem alkalmazott kényszert, kerülte a bezárást, bevezette a munkaterápiát, betegek a hatalmas kertben szabadon mozogtak, az állapottól függően személyre szabott szellemi programokat is kidolgozott. Valóban sok neves betege volt (például *Szemere Bertalan* volt miniszterelnök), de intézetét nem zárta el a szegény betegek elől sem, részükre alapítványt tett, illetve igénybe vette az állam költségtérítését. Intézetét 1878-ban átadta fiának, az ugyancsak orvos *Schwartzter Ottónak* (1853-1913), aki 1885-ben az elmeorvoslás magántanára lett. A bárói rangra emelt Schwartzter Ottó elsősorban a törvényszéki elmekórtannal foglalkozott, számos ilyen tárgyú szakkönyv fűződik nevéhez, valamint magyarra fordította

Krafft-Ebing alapvető elmekórtani munkáit. *Schwartzer Ottó* luxus intézetté alakította intézetét, majd 1909-ben egy Alapítványnak engedte át a fenntartást. Ezen intézet lényegében 1942-ben szűnt meg, betegáginak száma akkor 300 körül mozgott.

A két intézmény nem azonos, hiszen *Schwartzer Ferenc* soha nem adta fel saját gyógyintézetét, sőt nem is pályázott az Országos Téboldya vezetésére, ahol a későbbiekben egykori tanítványai töltötték be a vezető tisztségeket. A két intézmény abban a történeti szakaszban született, amikor a rendkívüli kórházhiányon a kormányzat rendeleti úton kívánt segíteni, ezért szívesen vette a magán kórházak (gyógyintézmények) alapítását, amelyek működését anyagilag is segítette. Rendeletek nyomán kórházakat alapított, ennek legjobb példája az elmeorvosintézetek szervezése (1863, Nagyszeben) és a budai Országos Téboldya. Ez a folyamat nem állt meg a kiegyezés után sem, de ekkortól a rendeleti eljárást felváltotta az országgyűlésen elfogadott törvény, amit a kormány betérjesztése után a képviselők szavazati többsége döntött el. Így határoztak 1881-ben is, amikor megalapították az *Angyalföldi Téboldyát*. Az előzményekhez tartozott, hogy a lipótmezei elmeorvosintézetben az 1870-es évek elején – bár az ágyszámot 500-ra bővítették – túlszűfolttság mutatkozott. Az országos gondokat csak súlyosbította, hogy az 1871. évi országos népszámlálás 12 ezer gyógyíthatatlan és közveszélyes elmebeteget talált, de ezek 10 %-át sem tudták intézetben elhelyezni. E kérdéssel a képviselőház is foglalkozott, és az elmeorvosintézetek „telepítvényi rendszerére” tettek javaslatot a belügyminiszternek. 1873 áprilisában „bizottmányi ülést” hívtak össze, ahol az elmeorvosintézetek láncolatára tettek javaslatot. Budapest részéről javasolták, hogy *Pólya József* (1802-1873) 1841-ben megnyitott „Örjintézetének” keretén belül emeljenek újabb téboldyát. Az intézmény területét a főváros 1877-ben megvásárolta, *Weber Antal* mérnököt megbízta a tervek elkészítésére. A kormány állami sorsjegyet adott ki az anyagi alapok megteremtésére. Az építkezések hamarosan megkezdődtek, 1881-ben már befejezéshez közeledett építkezés, amikor a környezet közegészségügyi véleményezésére *Fodor Józsefet* (1843-1901) kérték fel. Ő a környék állandóan nedves talaja, a tocsogókkal teli Városliget ezen részét kórház működtetésére alkalmatlannak minősítette, hasonlóan elfogadhatatlannak tartotta az épület kaszárnya jellegét, a rossz világítási és szellőztetési lehetőségeket. Mindezen semmit nem változtattak, sőt az építkezés befejezése előtt *Lechner Károly* (1850-1922) kinevezett igazgató beköltözött az épületbe, megkezdte a berendezés felszerelését, más intézményekből a betegek átszállítását. Először Pozsonyból, majd a Lipótmezőről – katonai segítséggel – szállítottak át betegeket, az ágyszám 250 volt. Az intézmény 1924-ben felvehette az Ideg- és Elmeorvosintézet nevet, ágyszáma megközelítette a 700-at, amikor a Lipótmezőn a befogadható betegek létszáma egy ezer volt.

Lényegében a két intézményben hasonló színvonalú szakmai munka folyt, a kórházi jelleg kiemelése mellett jelentős szerepet kapott a munkaterápia, a családi környezetbe való visszahelyezés lehetőségének orvosi előkészítése. Mindamellet a két intézmény között hamarosan működési különbségek mutatkoztak: alapításuk idején a szervezők nyugodt természeti környezetet választottak, ezért került mindkét intézmény a lakott várostól távolabbra, egyik a budai hegyek közé, a másik a Városliget közelében, amely az 1870-es években ugyancsak messze esett Pest belvárosától. Viszont a kiegyezés után megindult gyors iparosodás ezt a vidéket is elérte, néhány év alatt az Angyalföldi Téboldya a sűrűn lakott és gyárvárosi környezetbe került. Ezért is történt meg a 20. század közepén a „profilváltás”, a közkórházzá való átszervezése.

Az állam és a társadalom szemléletének megváltozását jelenti, hogy hazánkban az első elmegyógyi jogalkotás az 1876. évi XIV. törvény 71. §. volt. Ez intézkedett „a közbiztonságra veszélyes elmebetegek tébolydába helyezéséről, ápolása illetve eltartása céljából”. E törvény továbbra is tükrözi az elmebetegekkel szembeni hagyományos antihumánus, elkülönítő magatartást. A társadalom „védelme” érdekében zárta el a „közrendre elmetevékenyséjük zavarára következtében veszélyt jelentő” személyeket. A törvény nem tett különbséget a gyógyíthatatlan és gyógyítható betegek között, a „veszély” kritériumát sem írta körül. Igaz, hogy a pszichiátriai gyógyítás vonatkozásában még nem tudott egyetlen pozitívumot sem felmutatni, inkább a „biztonságos őrzésen” volt a hangsúly. Tény, hogy ekkor már ismeretes volt *Christian Friedrich Wilhelm Roller* (1802-1878) német elmegyógyász elve, hogy a társas kapcsolatoknak megbékítő ereje van. Az orvosi közvélemény mégis azt vallotta, hogy az elmebetegeket ki kell vonni a számára ártalmat jelentő társas kapcsolatok hálózatából, izolálni kell. A magánzárkák létesítése e tétel szerint tudományos megalapozottságot kapott.

Hazai szemléletünk liberalizálásának fontos állomása az 1912. évi VIII. törvény (az 1876. évi XIV. c. módosítása), amely már nemcsak az intézetbe történő „ideiglenes felvétel” és a „végleges befogadás” között tesz különbséget, de bevezeti a bírósági ellenőrzés rendszerét, amely a felvételt nyert betegek személyi szabadságának korlátozására vonatkozó jogi és orvosi felülbírálás lehetőségét is biztosítja. Ugyancsak ez a törvény tesz ajánlást arra, hogy a megyei és városi kórházak szervezzenek „elme- és idegosztályokat”, egy adott területen lássák el az ápolás és betegellátás feladatait. Ezek kialakítására az állam vállalt anyagi felelősséget. Ez részben valósult meg, mert amire elkészültek a tervezetek, anyagi felmérések, kitört az első világháború és alapvetően megváltoztatta az elképzeléseket.

A századforduló évtizedeiben valóban jelentős fejlődésen ment át az elmebeteg gondozás infrastruktúrája, stabil kórházi szakember közösségek formálódtak ki, a tudományos kutatás feltételei az egyetemi klinikákon teremtdtek meg. A *Laufenauer Károly* (1848-1901) nevével fémjelzett neuromorfológiai, neuropatomorfológiai irányzat a 20. század elején már széles nemzetközi visszhangot és elismertséget váltott ki, Legismertebb egyénisége *Schaffer Károly* (1864-1939) lett, aki Laufenauer tanítványként a lyssáról irt tanulmányával /1888/ felhívta magára a szakmai fórumok figyelmét. Céltudatos kutató, kiváló kritikai készsége alkalmassá tették a magyar neurológiai iskola vezetésére. Tanítványai közül kiemelkedett *Miskolczy Dezső*, *Sántha Kálmán*, *Lehoczky Tibor*, *Környey István*, *Horányi Béla*, *Angyal Lajos*, hogy csak a legkiválóbbakat említsük, többük egyetemi tanár és akadémikus is lett.

Az idegpszichológiai vizsgálatok nem korlátozódtak a Schaffer-iskolára, az experimentális klinikai kutatás legkiemelkedőbb képviselője *Ranschburg Pál* (1870-1945) volt, aki szintén Laufenauer mellett kezdte munkásságát még az 1890-es években. Őt tekinthetjük a hazai orvosi pszichológia és pszichopatológia megalapozójának.

Közvetlenül az első világháború előtt ismerte meg a magyar orvosi szakma *Ferenczi Sándor* (1873-1933) nevét, amikor 1912-ben magyarra fordítva megjelentette Freud Worchesterben tartott előadásait. Ferenczi Sándor lett a freudizmus, a pszichoanalízis első magyar interpretátora. A pszichonalizist számos kritika érte, talán a leghevesebb viták közepette Schaffer mondta ki a Freud által képviselt új irányzat feletti értékelést: „...a megismerésnek erősen enyhítő hatása van a lelki jelenségekre, de öreg hiba egyetlen pszichoterápiás eljárásban az egyedüli célhoz vezető gyógyszerközt látni. Ma, ha az orvosnak valahol eklektikusnak kell lennie, úgy a végtelen egyéni változatokban jelentkező pszichés bántalmakkal szemben kell annak lennie.”

IRODALOM

Juhász Pál – Birtalan Győző: A magyar ideg- és elmeorvosászat a két világháború közötti években. in: *Historia Medica Hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Bp., Medicina, 1988. 85-88.

Kapronczay Károly: *Az ápolás-, ápolóképzés és kórházügy története Magyarországon*. Bp. SOMKL, 2005.

Kapronczay Károly: A magyar kórházügy első reformja a XVIII. században. *Orvosi Hetilap* 122 (1981) 22, 1337-1339.

Kapronczay Károly: *Gyógyító Budapest*. Bp. Holnap, 2011.

Kapronczay Károly: Tébolydából elmeorvosintézet. A hazai elmeügy intézményei. *Lege Artis Medicinae*, 2007. 17 (2007) 8-9., 642-644.

Zsakó István (szerk.): *A Budapesti Angyalföldi Elme- és Ideggyógyintézet Emlékkönyve. 1883- 1933*. Bp., Attila ny., 1933.

KÁROLY KAPRONCZAY, DSc.
medical historian, editor-in-chief
k.kapronczay@freestart.hu

A HAZAI EGYETEMI PSZICHIÁTRIAI ISKOLÁK FOLYTONOSSÁGA

BITTER ISTVÁN

Fischer Jakab pszichiáter munkásságának felidézése alkalmat adott arra, hogy áttekintsük a mai hazai egyetemi pszichiátriai iskolák folyamatosságát és elgondolkozzunk azon, hogyan illeszkedik az iskolák történetébe a mai határokon túli egykori központokban, mint pl. Fischer Jakab esetében a Pozsonyban dolgozó kollégáink életműve. Az ismert történelmi okok miatt megszakadt folytonosság következtében számos kiemelkedő személy, köztük Fischer Jakab értékes tevékenysége is hamar feledésbe merült. Ennek a tematikus számnak az írásai választ adnak arra, hol dolgozott, mivel foglalkozott, s láthatjuk, hogy tevékenysége számos eleme folytatás nélkül maradt.

Fischer Jakab első orvosi állása a *Lipótmezei Országos Tébolydában* volt 1885-1889-ben. Abban az időszakban *Niedermann Gyula* volt ott az igazgató, aki *Schwarzer Ferenc* tanár budai „magánörüldejében” tanulta meg a szakmát és sokat foglalkozott az elmebetegségek és az alkohol valamint a tüdőbetegségek kapcsolatával (1). Ez az első adat is már sokat elárul: a kapcsolatot a magyar tudományosnak nevezhető pszichiátria „atyjával” Schwarzer Ferencel annak egy tanítványán keresztül. Schwarzer Ferenc tanítványai voltak a hazai egyetemi pszichiátria megalapozói is: *Laufenauer Károly*, aki a Budapesten 1882-ben megalakult *Elmekórtani Tanszék* első vezetője volt (2) és *Lechner Károly*, aki a kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetemen* az ideg- és elmekórtani tanszék nyilvános rendes tanára lett és egyben a törvényszéki lélektan előadásainak megtartásával is megbízták. Amikor a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Szegedre költözött, ott lett az *Ideg- és Elmeorvószati Klinika és Agykutató Intézet* első igazgatója (3). *Niedermann Gyula* a „Lipót” második igazgatója volt, akinek az érdeklődése kiterjedt az alkoholizmusra és a szomatikus betegségekre is – innen kaphatta Fischer Jakab azokat az impulzusokat fiatal orvosként, melyek pozsonyi tevékenységében és közleményeiben is megjelentek.

Lechner legismertebb tanítványa *Nyírő Gyula* volt, aki a budapesti Elmekórtani- és Idegkórtani Klinika igazgatója lett *Horányi* politikai okokból történt eltávolításakor (1951), majd Horányi rehabilitása után (1957) kettéosztották a Klinikát neurológiára és pszichiátriára, ekkor Nyírő a Pszichiátriai Klinika igazgatója lett. Tanítványai közül ugyanezen a Klinikán lett igazgató később *Tringer László*, míg *Moussong-Kovács Erzsébet* az *Orvostovábbképző Intézet (majd Egyetem) Pszichiátriai Tanszékét* vezette.

A *Moravcsik* tanítvány *Reuter Camillot* 1918-ban a pozsonyi *Erzsébet Tudományegyetem* Elmeorvó- és Kórtan tanszékére nevezték ki nyilvános rendes tanárrá. Az egyetemet hamarosan kiutasították Pozsonyból, akkor visszatért Budapestre, majd a Pécsen 1923-ban megnyíló *Erzsébet Tudományegyetem* Ideg-és Elmeklinikájának lett igazgatója más egyetemi funkciók mellett (4).

A folyamatosság érzékeltetéséhez érdemes megemlíteni, hogy *Laufenauer Károly* tanítványa volt *Ranschburg Pál*, aki *Schaffer* mellett is dolgozott. *Ranschburg* tanítványának tekinthetjük *Kun Miklóst*, aki előtte: *Richter Hugóval* – aki *Schaffer* tanítvány volt – is dolgo-

zott. Kun Miklós „egyetemi vonalat” képviselt a Lipóton, az ő nyomdokaiban jártak *Füredi János* - aki Moussong - Kovács Erzsébet utóda lett az Orvostovábbképző Intézet Pszichiátriai Tanszékén - és *Rihmer Zoltán*, aki a Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikájától kapott c. egyetemi tanári címet.

Fischer Jakab a pszichiátriai iskolák és áramlatok ismerős terepére jött Budapestre. A kor viharai azonban akkor sem a pszichiátriáról szóltak.

Milyen helyzetben találják magukat ma Fischer Jakab utódai? Az egyetemi klinikák „köz-kórházasítása” megtörtént, ami nagyobb gyakorlati tapasztalat megszerzését teszi lehetővé, de a korábbi szellemi légkör - beleértve a mester-tanítvány viszonyt is - nagyjából megszűnt. Az egyetemi oktatók/kutatók társadalmi és szakmai megbecsülése és szerepvállalása csökkent (pl. a *Magyar Pszichiátriai Társaság* elnökségében, tanácsadó testületekben, mint pl. a szakmai kollégiumokban). A „mesterek” mellett képződött egyetemi vagy egyetemhez közelálló oktatók/kutatók kiáramlása a szakorvosi, főorvosi állásokba „elakadt”, így egyre több kórházi osztály és ambulancia színvonala csökkent olyan fokban, hogy alkalmatlanná váltak/válnak szakorvosok képzésére is. Ennél is tovább mehetünk: az egyetemi „tanári”, de még a tanszékvezetői pálya vonzereje is jelentősen csökkent. A kutatási projektek elnyerésére és befogadására a klasszikus klinikai modell kevésbé alkalmas, (abc sorrendben:) az idegsebészet, a klinikai pszichológia, a neurológia, a pszichiátria, a pszichoterápia, a gyermek- és serdülőpszichiátria és együttműködő subdisciplinák (pl. elektrofiziológia, képalkotó eljárások, neuropszichológia) koordinált működését felmutató centrumokkal szemben esélytelenek vagyunk. Az utóbbi években zajló hazai „lelki egészség” vita a „mental health” és a „clinical neuroscience” identitás között a senki földjére taszítja a pszichiátriát, a döntéshozók számára csökkentve az igazi konfliktusok számát, akiknek így nem kell dönteniük, hogy milyen pszichiátriai beruházások történjenek a költségvetési keretből.

IRODALOM

Szállási Árpád: 150 évvel ezelőtt született Niedermann Gyula. *Orvosi Hetilap*, 130 46 (1989) 2480-2482

Bitter István, Huszár Ilona, Szirmai Imre (szerk.): *A Balassa utcai klinikák 100 éve*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008. 17-23.

Klinikánk története. Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Ideg- és Elme-gyógyászati Klinikája és Agykutató Intézete. <http://www.klinikaikozpont.u-szeged.hu/psych/hu/klinikank/klinikank-toertenete.html> 2016. július 4.

Reuter Camillo https://hu.wikipedia.org/wiki/Reuter_Camillo 2016. július 4.

ISTVÁN BITTER, MD, DSc
psychiatrist
bitter@psych.sote.hu

FISCHER JAKAB ÉLETE

FISCHER JÁNOS

A *Fischer Jakab*ról, apai nagyapámról szóló emlékülés nagy megtiszteltetés számomra és örömmel teszek eleget a felkérésnek, hogy életéről beszámoljak.

Fischer Jakab Dunaföldváron született a kézzel írt anyakönyvi kivonat alapján 1860 november 11-én. A születési évét egyébként minden egyéb dokumentum egy évvel későbbre teszi. Az izraelita hitközség által készített okmány német nyelvű. Fischer Jakab édesapja *Fischer Antal Énoch* (FAÉ) rabbi volt, aki a rövid dunaföldvári időszak után Makón lett főrabbi és neves személyiségnek számított vallásának közösségében. Édesapjáról még el kell mondani, hogy Izsákon született és 1840 körül a pozsonyi jesivában tanult, majd 1848 körül elvégezte a prágai egyetem filozófiai szakát. Mindezt saját erejéből, szülői támogatás nélkül érte el. Nem akart azonban családjától elszakadni és a prágai egyetem után hazatért és szülei közelségébe, Dunaföldváron vállalta papi hivatását. Fischer Jakab édesanyját leánykori nevén *Herman Ninának* hívták. Egész fiatalon meghalt, 1873-ban, amikor Makón kolera-járvány dúlt. Özvegy férje egyedül nevelte hat gyermekét: két fiát, *Emilt* és *Jakabot* és a négy leányát, *Herminát*, *Rozáliát*, *Reginát* és *Rizát*. Jakab volt a születések sorában a harmadik gyerek. Tizenhárom éves volt, amikor édesanyját elvesztette. Emil volt a legfiatalabb, aki 1870-ben született. Emil a család történetében rövid élete ellenére fontos szerepet játszott, mivel *Makai Emil* írói néven neves költő lett, a századfordulón a Vigszínház programján szerepelt műve *A tudós pofesszor Hatvani*, mely előadáson még *Jókai Mór* is részt vett. A család leánytagjai gyermekeik nevét Makai-ra magyarosították, mivel büszkék voltak testvéreikre és gyors magyarosodás zajlott le a családban, mely még az apa, Fischer Antal Énoch életében németajkúnak számított. Fennmaradt Fischer Antal Énoch hetven levele, melyet gyermekeinek németül írt.

A család rokonságához tartozott a neves szegedi *Herczel* család. A szegedi piarista gimnáziumban egy osztályba járt *Herczel Manó*val, aki később neves sebész lett. Manó és Jakab rokonok és jó barátok voltak. Herczel Manó apja is orvos volt, ami inspirálhatta fia pályaválasztását és ez valószínűleg Jakab pályaválasztására is kihatással volt. *Dr. Herczel Fülöp* és Fischer Antal Énoch jó kapcsolatban voltak és a szegedi Herczel-család sokat segített a korán megözvegyült dédapámat azzal, hogy a gyermekeket Szegeden vendégül látták.

A továbbiakban felhasználom *Makai Endre* (1884-1972) nem-publikus családtörténeti írását, amely nagyban segített, hogy közel hozza nagyapám emlékét, akit nem ismerhettem, hiszen csaknem egy generációval később születtem, hogy Jakab nagyapám elhunyt. Makai Endre egyébként Fischer Rozália fia volt, tehát Jakab unokaöccse és neves gyermeksebész volt.

Ebből az írásból tudok Herczel Manó és Fischer Jakab barátságáról, mely nemcsak tanulásból állt, hanem időnként szenvedélyesen kártyáztak is, amíg nem hallották a fiúk, hogy a szigorú apa és doktor, *Dr. Herczel Fülöp* hintója megérkezett.

1879-ben nagy árvíz volt Szegeden és a fiúk Újvidéken érettségiztek. Érettségi vizsgájuk után Herczel Manó a bécsi egyetem, míg Fischer Jakab a budapesti egyetem orvosi szakára iratkozott be. Havonta 30 forintot kapott édesapjától, ami a sokgyermekes családfőnek nagy

áldozatot jelentett. Ez nagyban segítette, hogy a fiatal medikus az idejét a tanulásnak szentelhesse, de azért ebből nagyon kellett takarékoskodnia és hárman-négyen laktak egy szobában és megosztották az otthonról kapott segítséget.

Nagyapám jó humorú ember lehetett. Ezt kiolvasom a Makai Endre feljegyzésekből, meg nagyapám útleírásaiból, mely a Nyugatmagyarországi Híradóban jelent meg. Szeretett anekdotázni. Elmesélte, hogy *Lenhossék József* a bonctan fukar tanára egyik boncolás után megszólalt: „*Nézzék uraim, mily alkalmas ez a tetem tanulmányaikra. Azt hiszem, megérdemel a boncszolga ezért valami borralalót. Adjunk számára össze valamit, a magam részéről megkezdem a gyűjtést egy forinttal. Ez a szokatlan gavallérság mély hatást tett a hallgatóságra és szép számban vettek részt a gyűjtésben, melynek eredményét a tanárnak átadták. Ez pedig az ő forintjának levonásával átadta a maradékot a derék szolgának.*”

1885-ben befejezi az Orvosegyetemet. Fennmaradt egy levél Rozáliától, melyben 1885 május 21-én írt Temesvárról. Levelében szeretettel gratulál bátyjának az orvosdoktorrá avatásához.

Még abban az évben katonai szolgálatot tett a Bécsi I. sz. helyőrségi kórházban, melyből még őrzöm a megkopott okiratot, amit a K.K. Birodalmi Hadügyminisztérium 1885 szeptember 25-én állított ki, melyben segédorvossá nevezi ki és igazolja a katonai szolgálatot.

1885-1889-ben Jakab első orvosi állása a Lipótmezei Országos Tébolydában volt. Ebből az időszakból származnak első publikációi is. Így gyakran foglalkoztatta a beszámíthatóság kérdése, bűncselekmények elmeorvászati vonatkozásai. Az eső öt folyóiratcikkéből az időszakból származik. Családtörténeti érdekesség, hogy édesapja levélben is ösztönzi fiát a publikációs tevékenységre. A hatodik közleménye már általános témájú: a *Közegészségügyi Szemle* 1890-ben megjelent számában az elmebetegügy általános helyzetével foglalkozik Magyarországon.

1890-ben nagyapám a Budapesti Sebészeti Klinika műtősnövendéke. A klinika igazgatója Kovács József egy szigorlat során szerzett jó benyomást a diákról, aki gondosan betartotta az urológiai vizsgálati előírásokat. Ebből az időszakból is feljegyzett egy anekdotát nagyapámtól. Megesett, hogy egy operált beteg kloroform-narkózis közben elhalványodott, légzése és érlökése észrevehetetlenné vált. Az egész klinika, mint egy felizgatott méhraj, kínosan hosszú ideig vesződött a mesterséges lélegeztetéssel és szívizgató szerek folyamatos befecskendezésével, míg a beteg mindenki megkönnyebbülésére lélegzeni kezdett. Kovács professzor dolgozószobájában megbeszélte tanársegédeivel az aznapi eseményeket és a fenti esetet. A professzor megkérdezte Jakabot véleményéről. Nagyapám így válaszolt: „*Mint leendő elmeorvost nagyon izgatott a kérdés, hogy vajon mit érezhetett a beteg akkor, amikor őt mi őszintén szólva halottnak hittük. Ezért, amikor a beteg magához tért, tüzetesen kikérdeztem, hogy milyen emlékei vannak a műtétről. Válasza az volt, hogy mihelyt eszméletét elvesztette, egyszerre úgy érezte, hogy a műtőasztal kicsúszik alóla, ő pedig hirtelen a magasba emelkedik. Egy idő múlva egy hatalmas kapu előtt állt meg, amelyen hosszas zörgetés után kijött egy lepedőbe burkolt nagyszakállú öreg ember; kezében két hatalmas kulccsal és azt kérdezte tőle: ki vagy és honnan jössz? Megmondta a nevét és közölte, hogy éppen most halt meg a Kovács klinikán altatás közben. Nem takarodsz te hazug fráter, kiáltott a Mennyország kapusa. Hát még azt sem tudod, hogy tisztességesen vezetett klinikán nem halnak meg narkózisban a betegek.*” A professzora nem vette rossz néven Jakab szellemességét és későbbiekben segítette Jakab előmenetelét.

1891-ben lett Jakab a Pozsonyi Állami Kórház főorvosa. Ezt megelőzően még a képviselőház is foglalkozott a Pozsonyi Állami Kórház ügyeivel, ahol a belgyógyászati osztály, melynek Pávai Vajna Gábor volt a vezetője, nem tudta ellátni az elmebeteget. Tisza Kálmán akkori belügyminiszter is foglalkozott a kérdéssel és az elmeorvosok osztály létrehozása mellett döntöttek. Fischer Jakabot bízták meg a főorvosi teendők ellátásával. Jakab ekkor még csak harminc éves.

„Budapestről Pozsonyba kerülve nehézségekkel találta szemben magát. A főorvosi állás inkább csak a tekintélyt adta, az fizetést inkább csak tiszteletdíjnak tekintették, amely még a legszerényebb megélhetést is csak alig biztosította. A főorvosok keresete főleg magán gyakorlatokon alapult. A pozsonyi kollegák már előre nagy hírét keltették, hogy az újonnan kinevezett főorvos micsoda kiváló szakember, aki soha mással nem foglalkozott, mint elmebetegekkel és a jövőben is csak ilyenekkel kíván foglalkozni. Így egy ideig Jakabnál jelentkezni egyenlő volt azzal, hogy a beteget egyben elmebetegnek hitték. Sikerült azonban Jakabnak ezt az akadályt is legyőznie és aránylag rövid idő alatt sikeres magánpraxist alakított ki.”

Makai Endre feljegyzéseiből tudom, hogy mikor legelőször jelent meg osztályán, az orvosát kérdezte, hogy van-e jelenteni valója, mielőtt átveszi az osztályt, az kereken kívágta, hogy nincsen semmi újság, a bolondok nyugodtak voltak. Jegyezze meg kedves kolléga úr, mondta erre Jakab, hogy a bolondok az utcán járnak, itt csak elmebetegek vannak, akiket nem őrizni, hanem gyógyítani kell.

Jakab 1892-ben ismerkedett meg egy bálon Leitersdorf Herminával, aki akkor még csak tizenhét éves, apja Leitersdorf Lipót pozsonyi háziúr, posztó nagykereskedő, városatyja és közéleti személyiség volt. Felesége Sauer Elisabeth. Leitersdorfék háza Pozsonyban a Duna túlsó partján lévő ligetben volt. 1893 végén házasságot kötöttek. Egy kép maradt fenn, melyen Hermina, mellette testvére Moritz és Jakab látható. Mindkét férfi a képen cvikkert viselt, bajusz és szakállviselésük a kornak megfelelő. Moritz bajusza nagyon hasonlít II. Vilmos német császárára, míg nagyapám bajusza és szakállja Ferenc Józsefőre emlékeztet. Ez a fotó 1897-ben készült Kozics Ede műtermében, ami a pozsonyi sétaterén volt. A képen Hermina 22 éves, Jakab pedig 36 éves volt. Ekkor már a híres udvari fényképész nem élt, de műtermét özvegye tovább működtette.

Jakabnak nagy hajlandósága volt a közéleti szereplésre. 1892-ben a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület titkárává választották. A tagok száma 1893-ban 167 volt. Előadásait a Városházán rendezték és szinte minden előadás magyarul hangzott el, ami az 1856-ban alapított egyesületben változást jelentett, hiszen korábban a német nyelv volt a domináns. Jakab maga is a magyar nyelv ápolását szorgalmazta. Megnövekszik a tagok száma, élénkül az egyesület élete és 1894-ben az Egyesületi tagok Fischer Jakab szervezésében meglátogatják a Pozsony közelében lévő Carnuntumot, melynek ásatási munkái már sokat feltártak a Római Birodalom egykor virágzó városából, ami Felső-Pannónia fővárosa volt. Nemrég feleségemmel, Borsos Klárával magunk is meglátogattuk Carnuntumot és a régészeti leletek között néhai nagyapámra emlékezhettem.

Ismét Makai Endrét idézem : *„Jakab szerette az embereket, tudott velük bánni. Széles körben megbecsülés és szeretet vette körül. Szeretett utazni és úti benyomásairól színesen és szellemesen tudott beszámolni és a pozsonyi lapok örültek, ha az ismert orvos tárcacikkeit közölhették. 1890-ben nyolcszáz magyar utazott a párizsi világkiállításra, amelyen Jakab is részt vett. A legtöbb résztvevőnek az is célja volt, hogy út közben Torino-ban meglátogassák*

az akkor közel kilencven éves Kossuth Lajost, a kormányzót, ahogy sokan még nevezték. Kossuth Lajos itt szép, nagy erkélyes lakásban élt, de természetesen nem tudta ennyi hívét fogadni. Az utazó magyarok az utcát ellepték, egy részük pedig kis bizottságként ment fel a lakásba, hogy Kossuthot üdvözlje és megkérték, hogy jelenjen meg és szóljon néhány szót a rajongóihoz. Mikor az öregúr az erkélyre lépve meglátta a tömeget, amely éljenzéssel fogadta, könnyek gördültek le szakállára és csak annyit tudott mondani: - Istenem, mennyi magyar”. Kossuth Lajos egykori torinói házában emléktábla található.

Jakab meggyőződéses antialkoholista volt, amelyről tudományos cikkei is tanúskodnak. Pozsonyban hamarosan megalapította a Good Templar rend páholyát. Ez egy amerikai mozgalom volt az alkoholizmus ellen, amit 1850-ben alapítottak és a szabadkőművességhez hasonló szervezatként működött, de attól eltért, hiszen tagjai lehetnek nők és férfiak egyaránt és tevékenysége egy nyitott egyesületnek felelt meg a mai értelemben. A mozgalom

Magyarországon is elterjedt a 20. század elején. Egyik vezető személyisége *August-Henri Forel* svájci pszichiáter személyes kapcsolatot tartott fel nagyapámmal, akinek Pozsonyban vendége is volt. A rend tagjai nem ittak alkoholt, sem házuknál nem kínálták meg vendégeiket szeszes itallal, és mint orvosságot is elvetették.

Jakab és Hermína házasságából két fiú született : Antal, édesapám, 1901-ben született Pozsonyban. Apám folytatta nagyapám hivatását, ő is orvos lett, a bécsi egyetemen szerzett diplomát. *Fischer Antal* a Semmelweis Orvostudományi egyetemen a belgyógyászatnak volt tanára, majd professzora 1945-1971 között. *Emil* öccse újságíró volt.

Jakab a századfordulóra befutott szaktekintélynek számított. Tudományos munkáit a Gyógyászat c. hazai folyóiratban publikálja. Foglalkozik a gyermekkori elmebetegségekkel, az elmebetegségek törvényszéki orvostani kérdéseivel, a neurasthéniaival, a pszichózisokkal, az indulatban elkövetett bűncselekmények kérdéseivel. 1892-től királyi törvényszéki orvos. A századfordulóra már ismert és elismert pszichiáter. 1903-ban megjelent tanulmányában négy altató hatású, az akkori fogalmazásban „álomhozó” gyógyszert hasonlított össze a pozsonyi kórházban végzett kipróbálás eredményeként, amit a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* Kolozsvárott megtartott XXXII. vándorgyűlésén ismertett. A hypnal, a hedonal, a dormiol és a veronal az akkori időszak első gyógyszerkutatói eredményei közé tartoztak. Jakab a tanulmányában a veronal-t találta legalkalmasabbnak. A veronal a barbiturátok közé tartozik, melyek évtizedekig uralták ezt a terápiás területet.

Jakab harminchat éves azon a fényképén (I. ábra), amelyet Makai Endre hagyatékából kaptam, amely a pozsonyi Finn Sándor fényképésznél készült, 1896-ban. Ugyanez a fénykép került rá arra a meghívóra, amelyen nagyapámat 1899 június 18-án megtartott kerti ünnepség elnökeként ünnepelték a Dubszky-létesítményben. melyet jótékonyági célból rendeztek.

Házát vásároltak a Védcolöp (ma: Palisady) utcában. Az elegáns villa ma is létezik, jelenleg elhanyagolt állapotban. A közelben volt a németnyelvű evangélikus líceum, amelyben fiai tanultak.

Ismét Makai Endrétől idézek: „*Valahányszor a szünidők alatt Jakabnál voltam vendégségben, mindig elkísértem őt először a kórházi osztályra, aztán egylovas kocsiján magánbeteginek lakásáig. Nagyon sokat tanultam tőle, már akkor, amikor én még beteggel nem foglalkozhattam a klinikán és magánbetegéhez nem vitt magával. De míg a kocsi a következő beteghez el nem vitt bennünket, röviden jellemezte előttem a beteget, a betegséget, a környezetet, azt, hogy mit rendelt és hogy milyen sikerre van kilátás. Az osztályos főorvos feladatát, így a rendtartást, tőle tanultam. Nagybátyám osztályán talán egyszer láttam kényszerzubbony alkalmazását. Ez a ruhadarab távolról sem olyan rémes, mint a neve. Egyszerűen egy nagyon hosszú zekéről van szó és a kabátujjak kézfejen túl eső szarait a beteg hátul összekötik.*”

„*A Trianon előtti 18 milliós Magyarországnak akkor két egyeteme volt, a fővárosban és Kolozsvárt, amelyet akkor Erdély fővárosának neveztek. Évek során átfogó tanulmányok alapján elhatározták, hogy még két vidéki egyetemet hoznak létre. Az egyiket, lévén a budapesti egyetem katolikus alapítás, a reformátusról katolizált Pázmány Péter bíboros alapítása, a „kálvinista Rómának” szánták, református teológiai fakultással. A másik új egyetemre Szeged tartott igényt, mivel az ország második legnagyobb városa volt. Jakab, aki a szegedi kulturális viszonyokat jól ismerte, előadásokban, hirlap cikkekben, sőt egy külön kiadványban is az ősi koronázó város, Pozsony mellett szállt síkra. A végén a dicsőség Pozsony lett.*”

Arról kell még írnom, hogy Jakab és felesége szerettek utazni és egyik ilyen útjuk Fiuméből Palermoig vezetett hajóval. A *Léderer Sándor* gőzhajón utaztak, mely teherszállító gőzhajó volt és csak tizenkét utast vitt magával. Nagyapám ellátta a hajóorvosi teendőket az úton. Az utazásról a Nyugat-magyarországi Híradó 1912-es évfolyamában számolt az *Utazás a Közép tengeren* című cikkeiben (1912 augusztus/szeptember). Sok anekdota és pozsonyi összehasonlítás miatt ma is érdekes olvasmány.

A szakmában és a magánéletben is sikeres pályafutást a külső körülmények beárnyékolták. A *Gyógyászat* 1912-es évfolyamában még az arteriosclerosis és az elmebetegség kapcsolatáról értekezik, de már az 1915-ben a *Gyógyászat*-ban megjelent dolgozatának címe: *Katonák mustrálása*. Folyik a első világháború. Szétesik a Monarchia, nagyapám hazája. Megszületik a döntés a pozsonyi egyetemről és az elmeorvosi tanszéket más személyekkel töltötték be. Elhatározza, hogy elhagyja Pozsonyt. Eladták szép villájukat és a budapesti Hold-utcába költöztek. Jakab a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán kapott állást és nem számolt azzal, hogy ez számára egy teljesen ismeretlen közeget jelentett. Ehhez jöttek a gyors politikai változások. A kommun alatt létrehozták a Népjóléti Minisztériumot és intézkedéseket hoztak, ami sértette a magánszanatóriumok javait, ami a kommun gyors bukása után Jakabot peres ügybe sodorta és korábban mindig kiegyensúlyozott ember talajvesztetté vált. Valószínűleg ezek a kedvezőtlen körülmények hozzájárultak viszonylag korai, 1920-ban bekövetkezett halálához.

JÁNOS FISCHER, D.Chem.
pharmacist
j.fischer@richter.hu

FISCHER JAKAB IGAZSÁGÜGYI PSZICHIÁTRIAI PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE 1885-1920

BARAN BRIGITTA

Fischer Jakab pályája kezdetétől gyógyító pszichiáteri munkája mellett aktív publikációs tevékenységet is folytatott. Számos esettanulmánya, monográfiája, orvosi ismeretterjesztő jellegű közleménye jelent meg az akkori magyar (*Gyógyászat*) és német (*Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie*) szaklapokban, regionális, illetve a történelmi Magyarország magyar és német nyelvű újságjaiban.

A pszichiátria széles területét (gerontopszichiátria-demencia, gyermekpszichiátria, neuraszténia, addiktológia-alkoholizmus) felölelő írásai mellett számos forenzikus/igazságügyi pszichiátriai témájú közleménye jelent meg, melyek a 19-20. század fordulóján a magyar pszichiátria és igazságügyi pszichiátria helyzetét, problémáit, illetve továbbgondolásra késztető, tanulságos eseteit örökítik meg. A magyar igazságügyi pszichiátria területén általa megfogalmazott problémák jelentős része sajnos máig aktuális.

Rögtön pályája kezdetén, a „*lipótmezei országos tébolyda másodorvosa*”-ként elkezdett folytatásokban törvényszéki pszichiátriai eseteket közölni a *Gyógyászatban*. Az ezekből levont következtetései a terület iránymutatóiként szolgálhattak. Jelentős részük máig használatos az igazságügyi pszichiátriai gyakorlatban. A hetilap akkoriban az „*orvostudomány hazai és külföldi fejlődésének, különösen az orvosi gyakorlatnak közlönye*” volt. Az 1888. év egy-egy augusztusi és szeptemberi számában a pszichiátriai betegségben szenvedő bűnelkövetők büntethetőségével kapcsolatos gondolatait foglalta össze *Reflexiók a beszámíthatóság kérdéséről* címmel. Az igazságügyi pszichiátriai szakértői véleményekben megmutatkozó fogalomzavart és ellentmondásosságot legfőképpen „*az orvosok és jogászok között a beszámíthatóság kérdése körül*” fennálló fogalomértelmezési különbözősége vezetett vissza. Véleménye szerint ez a fogalomzavar tükröződött a „*különböző nemzetek büntetőtörvényeinek megfelelő szakaszaiban is*”, ahol a beszámíthatatlanság (a jelenleg hatályos büntetőtörvénykönyv megfogalmazása szerint a „*nem büntethető*”-ség) kritériumaként pszichiátriaiailag is nehezen definiálható állapotokat jelöltek meg. Hol az „*öntudatlanságot*” hol az „*elmezavart*”, hol a „*megfontolási képesség hiányát*”, illetve végső soron „*legtöbb esetben az akarat szabad elhatározásának hiányát*” fogalmazták meg. Írásában részletesen elemezte és szemléletes példákkal illusztrálta az akarat szabad elhatározásának feltétlen szükségességét ahhoz, hogy az adott cselekményt illetően a személy büntetőjogilag beszámíthatónak (a jelenleg hatályos *Büntetőtörvénykönyv* (Btk.) szerint büntethetőnek) minősíthessen.

Kifejtette azt a nehezen feloldható, és napjainkban is intenzíven jelen lévő etikai ellentmondásosságot, mely akkor áll elő, ha a gyógyító pszichiáter pácienséről egyúttal igazságügyi pszichiáter szakértőként is vállal véleményadást. Ezen etikai ellentmondás mérsékléséül az alábbi eljárást javasolta: „*az orvos-szakértőnek feladata a törvényszéki esetekben tisztán csak az volna: megállapítani adott esetben, hogy a vádlottnak elmeállapota bűncselekményének idejekor ép volt-e vagy nem, és annak eldöntése, hogy ezen szakvélemény alapján vádlott cselekménye beszámítható-e vagy nem, tisztán a bíróság jogkörébe tartozik*”. Hozzá-

tette, hogy - akárcsak napjainkban - ennek ellenére a bíróság által feltett kérdés a legtöbb esetben a beszámíthatóságra vonatkozik. Mivel az egészséges és a kóros határa a pszichiátria terén élesen nehezen különíthető el, vagyis véleménye szerint az „*ép elme és beszámítható állapot*” nem azonos, csak rokon fogalmak, ezért megjelent a „*csökkent beszámíthatóság*” fogalma is az igazságügyi pszichiátriai szakértői véleményekben. A „*részegségben, azaz acut alcohol intoxicatio által létrejött elmezavarban véghezvitt cselekedetek*” példáján keresztül leszögezte, hogy a szakértő orvos feladata csak „*annak megállapítása, vajjon valaki a tett elkövetése alkalmával tényleg az alkoholmérgezés oly fokán állott-e, mely az elmeműködések zavarával járt*”. Annak eldöntése pedig, hogy az „*alcohol befolyása alatt véghezvitt cselekedetek*” hogyan minősüljenek a bűnösség beszámításában már meghaladja az orvos szakértő kompetenciáját, ez nem orvosi, hanem tisztán jogi kérdés, így eldöntése a bíróság hatásköre és feladata. Megemlítette a korabeli európai jogi szabályozásban és gyakorlatban mutatkozó nagyfokú eltéréseket és kritikát fogalmazott meg az akkori hazai gyakorlattal kapcsolatban. Míg „*Angolországban pl. az alcohol aegise alatt véghezvitt cselekedetek súlyosabban esnek beszámítás alá mint a többiek, másutt megrögzött alcoholisták részére asyllumot állítottak fel*” (pl. Romániában és Finnországban), addig hazánkban, ahol a súlyos részegség nem ritka jelenség, a Btk. 76.§-a alapján ezek az elkövetők felmentettek. A magyarországihoz hasonló jogi szabályozás volt érvényben Németországban, Dániában, Belgiumban, Svédországban, Bulgáriában és Franciaországban is.

1916. márciusában visszatért az ittasság mint büntetőjogi felelősséget csökkentő tényező kérdéséhez az „*Alkohol okozta elmezavarok a törvényszék előtt*” című cikkében. Ezt azal indokolta, hogy „*A háborús események óta megszorodott a törvényszék előtt azoknak az eseteknek a száma is, melyben a bűncselekmények indítóokául az alkoholnak túlságos élvezetét kell keresni*.” Egy szomorú családi eseménysort elindító eset (alkoholhatás alatt elkövetett súlyos testi sértést követően a család széthullott, a 13 éves lány delírium tremens miatt szorult pszichiátriai kezelésre) kapcsán ismét megfogalmazta a Btk. 76.§-ával szembeni kritikáját. Akkoriban nem volt „*beszámítható*” a cselekmény annak, „*aki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy akinek elmetehetsége meg volt zavarva és emiatt akarátának szabad elhatározási képességével nem bírt*.” Leszögezte, hogy ezekben az esetekben az igazságügyi pszichiáter orvosszakértő feladata annak eldöntése, hogy az „*illetőnél az alkoholmérgezés olyan foka*” állt-e fenn, „*mely az agy működését annyira zavarta, hogy cselekedetét kellően megfontolni képes nem volt*.” Ennek megállapításához bizonytalan tanúvallomásokra kénytelen hagyatkozni, melyek a cselekmény körülményeiről, a vádlott cselekmény alatti és utáni viselkedéséről számolnak be. A „*normál ittasság*” (szokványos lefolyású alkoholmérgezés) mellett a „*pathologikus ittasság*” (súlyos öntudatzavarral járó alkoholmérgezés) fogalmát használja a büntethetőséget befolyásoló mértékű agyi működészavart okozó alkoholmérgezési típusra.

1889. szeptemberétől az *Elmezavar fellépése a bűncselekmény elkövetése után* címmel mint a „*lipótozei országos tébolyda volt másodorvosa*” mutat be 3 részletben 3 igazságügyi pszichiátriai esetet. Bolyó Károly volt ezeknek a Közegészségügyi Tanácshoz felülvéleményezésre küldött eseteknek az előadója. Tőle kapta meg Fischer Jakab ezeket kifejezetten közlés céljára. Két, gyilkosságot követően a fogházban induló, a téboly tüneteit mutató esetet ismertetett, melyekben az endogén elmebetegség vagy pszichogén pszichózis, illetve szimuláció tisztázása jelentett kihívást az igazságügyi pszichiáter szakértők számára. A harmadik

esetben a lopással vádolt személynek a fogházban kialakult átmeneti téboly állapotát delírium tremensnek (alkohol megvonásos tünetegyüttesnek) véleményezték. A három kiragadott eset kapcsán elemezte a nemzetközi szakirodalmi adatokat, és összehasonlította a hazai tapasztalattal.

Már állami kórházi főorvos és királyi törvényszéki orvosként jegyezte a *Törvényszéki orvosi vélemények kétes elmeállapotoknál* című közleményét.

Ebben az ép és a kóros elmeállapot határán lévő személyek igazságügyi pszichiátriai vizsgálatának és véleményezésének nehézségeivel foglalkozott. Ide sorolta például az enyhe mentális retardációt, és az induló kognitív deficitnek (szellemi hanyatlásnak) a végrendelkező képességre gyakorolt hatását. Felhívta a figyelmet az igazságügyi pszichiátriai szakértői vélemények minőségi problémáira és arra a kompetenciátúllépésre is, melyeket – jogszabályilag is megerősítve – a mai napig nem sikerült az igazságügyi pszichiátriai gyakorlatból teljesen kiküszöbölni. „...*Hány törvényszék területén végeznek szakértői szolgálatot olyanok, kiknek az elmeorvoszatban kellő jártasságuk nincsen és kiknek véleményétől mégis egy igazságos ítélet alapja függ.*” Elrettentő példaként egy törvényszék számára megfogalmazott pszichiátriai diagnózist idéz: „*vádolt kedélyi kóros visszahatásban, ethikus hyperaesthesiában szenved, énjének túlbecsülése által mindenütt szükségképpen összeütközésbe jött azon viszonyokkal, melyek összegét társadalmi rendnek hívjuk.*” Eszerint az a napjainkban is jelen lévő probléma, hogy az igazságügyi pszichiáter szakértő és a gyógyító pszichiáter nem azonos nyelvet beszél, szintén a 20. század kezdetéről ered. Hangsúlyozta továbbá, hogy amennyiben az igazságszolgáltatás élni kíván a korlátolt beszámíthatóság elvével, akkor ezen nem büntethető, de nem is az átlag pszichiátriai betegek közé sorolható személyek részére, kezelésük céljából „*olyan börtöntől, de a kórházaktól is elütő intézetek felállításáról gondoskodik, melyekben az ilyen egyének elhelyezését elrendeli, mert hogy ezek a mi elmeorvosintézeteinkbe nem valók, azt talán bővebben kifejteni nem is kell.*” Iránymutatást adott továbbá a szexuális bűncselekmények ép elméjűek esetén, és pszichiátriai betegség esetén történő megítélésének szempontjaihoz. Az igazságügyi pszichiáter olvasót a periratok, tanúvallomások tárgyilagos felhasználására intette: „*...igyekeznünk kell az egyes kóros jelenségeket a legnagyobb tárgyilagossággal, szinte természetrajzi hűséggel leírni... a bíró az objektív lelet alapján adott vélemények indoklásából a maga nézetét meg fogja alkotni.*”

Az 1892-es *Az elmeengesség törvényszék-orvosi szempontból* című írásában „*a pozsonyi országos kórház főorvosa*” az értelmi fogyatékoság súlyossági fokozatainak („*elmeengesség*”, „*butaság*”, „*hülyeség*”) bűnelkövetés szempontjából jelentőséggel bíró formáival foglalkozott.

Két, hosszabb pszichiátriai kivizsgáláson és megfigyelésen átesett személy esetének kapcsán mutatta be az enyhébb értelmi fogyatékoság (a debilitás és az enyhébb imbecillitás) megállapításának nehézségeit és ebben az elmeállapot megfigyelés hasznosságát. Az enyhe értelmi akadályozottsággal élő „*úgy cselekszik,*” -írja- „*mint egy gyermek, aki inkább a pillanat hatása alatt áll és kinél a megfontolásnak azon érettsége, mely épen a felnőtt és elme-egészséges egyéneket jellemzi, hiányzik.*” A ma forenzikus pszichiátere legalább ebben a kérdésben könnyebb helyzetben van - a neuropszichológia módszereinek segítségével - a 19. században dolgozó elődjénél.

A *Gyógyászat* 1895. október 6-i számában *Elmebeteg vagy épelméjű-e?* címmel közölte Fischer Jakab pozsonyi országos kórházi főorvos, királyi törvényszéki orvosnak a pozsonyi

orvos-természettudományi egyesület orvosi szakosztályában előadott „törvényszéki vélemény”-ét.

Az emberölés gyanúja miatt a fogházban „28 ízben” megfigyelt személy esetében a megfigyelés eredményeként a vélemény a bíróság szándékos félrevezetése lett. Az eset kapcsán Fischer Jakab részletezte a „pillanatnyi, illetve rövid ideig tartó elmezavar” előfordulási lehetőségeit, majd tételesen cáfolta ezek fennállását és a „vádlott elmebeli állapotát” épnek minősítette mind a vizsgálatok idején, mind „*abban az időben, amikor az állítólagos büntettet elkövette*”. „...*talán a vádlott az egészet csak a bíróság félrevezetése céljából mondta, olyan indokból, hogy – mint azt laktársa is szemébe mondta – a bíróság által magát eltartassa.*”

Az 1909. évi ötödik országos elmeorvos értekezleten Budapesten a „*korlátolt beszámíthatóság*” kérdéséről beszélt. Kifejtette az „*elmeegészség*” és „*elmebetegség*” elkülönítésének nehézségeit.

Megemlített néhány, az ép és kóros elme határmezsgyéjén elhelyezkedő pszichiátriai kórképet: „*epileptikusok*”, „*krónikus alkoholisták*”, „*tökéletlen egyéniségek*”. Majd ismét kifejtette az ezen kórképekben szenvedő bűnelkövetők számára „*Óvó intézetek*” felállításának szükségességét. „*Ha nem valók a tébolydába – a mint hogy oda nem valók, ha nem valók fog- vagy fegyházakba – mint tulajdonképpen oda sem valók, akkor kell olyan intézeteket felállítani, hol az ilyen egyének elhelyezendők büntetésük idejére, ha az elégséges, élethosszra is, ha közveszélyességük esetén erre szükség van. Az ilyen intézetek fogházak kapcsán is felállíthatók, de az intézet lakói szakértő orvosi kezelésben részesüljenek, hogy a mennyiben lehetséges, a társadalomnak, mint annak hasznos tagjai, ismét visszaadathassanak.*”

Az „*elmebeteg büntettek*” kiszűrése céljából a Gyűjtőfogház területén 1896-ra felépült és megkezdte működését a *Moravcsik Ernő Emil* (a budapesti egyetem orvoskarának Törvényszéki elmekórtani és lélektani tanszékének vezetője) által tervezett és vezetett „*megfigyelő-osztály*” (Igazságügyi Megfigyelő és Elmeorvosi Intézet - IMEI), mely azóta is változatlan helyen és körülmények között működik. Azonban a Fischer Jakab által az 1800-as évek végétől sürgetett igazságügyi pszichiátriai intézmények felépítése a mai napig várat magára.

Az 1900. október 28-án, Budapesten tartott elmeorvosi kongresszuson *Az indulatban elkövetett bűncselekmények törvényszék orvosi szempontból* című előadását is közölte decemberben a *Gyógyászatban*. Az akkor hatályos Btk. 76.§-ában szereplő „*öntudatlan állapot*” mint a beszámíthatóságot kizáró egyik kategória, pszichiátriai szempontból nehéz értelmezhetőségét taglalta.

A „*kóros indulat*” (explozív reakció), a rövidzárlati cselekmény, a tudatzavar és homályállapot megítélésének a mai gyakorlatban is gyakran felmerülő orvosi, illetve igazságügyi pszichiáter szakértői határait, korlátait fogalmazta meg.

A *nemi perversitások a törvényszék előtt* címmel négy részletben közölte a Gyógyászat annak a gyűjtőfogházi megfigyelő osztályon elmeállapot megfigyelésen is átesett személynek az esetét, aki „*iszákos apától és terhelt családból származik, ki már javító-intézetben is volt, abban az esztendőben a katonaságtól, mint elmebeteg elbocsájtották. És mi mégis ezt az embert épelméjűnek nyilvánítottuk és az illetőt, mint épelméjűt az esküdtszék 15 évi fegyházra el is ítélte.*”

Szintén elmeállapot megfigyelést követően kialakított véleményyt mutatott be *Az arteriosclerosis okozta elmezavar a törvényszék előtt* címmel megjelent cikkében.

A végrendelkező képesség megállapítására (neje kényszere alatt cselekedett-e) irányuló vizsgálat tapasztalatiról számolt be, amikor arra a megállapításra jutott, hogy „...élméműjű egyének is talán nem épen saját óhajuk szerint, családi kényszer alatt akárhányszor tesznek végrendelkezéseket...”

A forenzikus pszichiátriai témájú közleményeken kívül számos, a pszichiátria egyéb és az addiktológia területét érintő témákban is publikált.

1892. *A neurasthenia (az idegnyehesség)* címmel jelent meg monográfiája, majd 1904-ben a *Gyógyászat A neurasthenia és a paralysis progressiva kezdő szakasza* címmel közölte elmeorvosi értekezleten elhangzott előadását. 1891-ben *Elmebajok a gyermekeknél* című írásában „búróros”, „mániákális”, gyerekek „erkölcsi elmezavar” (moral insanity) eseteit ismertette.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXIX. vándorgyűlésén *Psychosisok szívbjoknál* címmel tartott előadása publikációjában részletes szakirodalmi áttekintést (*Farguharson, Leidesdorf, Koch, Kirchhoff, Scholz, Kraepelin, Krafft-Ebing, Arndt, Schüle, Witkowszky, D'Astros, Mickle, Van Deventer, Voppelt, Hoffmann, Karrer, Benda-Konrád, Moravcsik, Purjesz, Salgó*) követően saját vizsgálatát és esetét ismertette a témában.

Az újabb álmhozó szerekről című, Kolozsváron, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlésen elhangzott előadásában, mely ismét a *Gyógyászat* hasábjain vált olvashatóvá, a Hypnal, Hedonal, Dormiol, Veronal összehasonlító gyógyszervizsgálatáról számolt be.

Testi megbetegedések elmebetegéknél című cikkében a testi betegség és az elmebetegség egymásra hatását elemezte esteismertetésekkel.

Az alkohol veszélyeiről és azok ellen való védekezésről című írásában az akkor 400 páholytagot számláló *Good Templar*-rend magyarországi működéséről tudósított. Az alkoholt „humanus, hygieniai, és sociális” problémaként definiálta, melyben elsősorban az állam, másodsorban a társadalom, és harmadsorban az egyén felelősségét hangsúlyozta.

A Katonák mustrálása című írásában a szimulálás megtámogatásával szemben a súlyos testi betegségben szenvedők alkalmassá nyilvánításának jelenségéről osztotta meg gondolatait.

Továbbgondolásra készítő írásai, a nehezen megítélhető, bonyolult igazságügyi pszichiátriai esetek részletes, irodalmi áttekintéssel bővített ismertetései egy évszázad távlatából is élvezetes és tanulságos olvasmányként szolgálnak a mai kor szakembere számára is.

BRIGITTA BARAN MD, PhD
lecturer

baran.brigitta@med.semmelweis-univ.hu

FISCHER JAKAB ÉS A POZSONYI ORVOS -TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYESÜLET

KATARINA PEKAŘOVÁ

A Pozsonyi Orvos -Természettudományi Egyesület azon legjelentősebb regionális egyesületek közé tartozik, melyek a 19. század második felében, az előrehaladó ipari forradalom kísérő jelenségeként jöttek létre, amikor megnőtt a társadalmi érdeklődés a természettudományok és az orvostudomány iránt. Az egyesületek egyes megyékben jelentős szakmai, művelődési és kommunikációs közösségeket hoztak létre.

A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület a 19. század második felének elején alakult meg, és csaknem 90 évig működött. Eredetileg 1856-ban természettudományi egyesületként jött létre, tagjainak többsége a Pozsonyi Akadémia és Pozsony középiskoláinak tanári karából került ki. Működése során azonban kiemelkedő szerephez jutott a helyi egészségügyi intézmények orvosi személyzete is, legfőképp az 1864-ben alapított országos közkórházé. Már nem sokkal az egyesület megalakulása után megmutatkozott, hogy az orvostudomány bonyolultsága miatt, az egyes orvosi kérdések nem tárgyalhatóak a természettudományi előadások keretében. Ezért 1859-ben önálló orvosi szakkört hoztak létre, amelynek tevékenysége idővel egyre nagyobb hangsúllyal bírt, s ez később az egyesület nevében is kifejezésre jutott. Az egyesület működése során néhányszor megváltoztatta alapszabályát, nevét, működésének súlypontja is áthelyeződött, és átalakult az egyesület évkönyvének nyelve is. Ezek a változások a kor politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változásait tükrözték, és természetesen ezek mellett a város fejlődése is hatott az egyesületre. A változások ellenére az egyesület működése során teljesítette eredeti célkitűzéseit. Az egyesület tagjai támogatták a természettudományos kutatásokat, természettudományos gyűjteményeket és szakkönyvtárat hoztak létre, tudományos előadásokat szerveztek és kiadták az egyesület évkönyvét, amely hűen dokumentálta tevékenységüket.

Az egyesület működése történetileg három fő korszakra osztható: az első az 1856-1892 évek közötti időt öleli föl, amikor az egyesület a *Verein für Naturkunde zu Pressburg*, ill. a *Verein für Natur- und Heilkunde zu Pressburg* néven működött. A második periódus az 1892-1918 közötti időszak, amikor a *Pozsonyi Orvos-természettudományi Egyesület*, ill. *Verein für Heil- und Naturkunde* megnevezést használták, a harmadik korszak az 1918-1945 közötti időszak, amikor a neve az alábbi lett: *Lekársko-prírodovedecký spolok v Bratislave* (*Verein für Heil- und Naturkunde*). A második világháborút követően az egyesület megszűnt.¹

Az egyesület vezetőségében több kiváló egyéniség is szerepelt, akik különböző tudományágak jelentős képviselőinek számítottak, és nemcsak regionális, hanem magyarországi viszonylatban is. Közéjük tartozott *Fischer Jakab*, aki 1891-ben, harminc évesen, fiatal orvosként jött Pozsonyba, ahol a helyi *Országos Közkórház Elmeógyógyászati Osztályának* főorvosi állását nyerte el, amit addig a belgyógyászati osztály főorvosa vezetett. Fischer

¹ Az egyesület történetéhez: Bokesová-Uherová, Mária: *Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-19145)*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958. 73

Jakab orvosi munkája mellett hamarosan aktívan bekapcsolódott Pozsony városának társadalmi és tudományos életébe, ahol életének következő harminc évét töltötte.²

Az egyesület orvosi szaküléseinek jegyzőkönyvei már az 1891-ik év végén alátámasztják Fischer Jakab részvételét az üléseken. Érkezése idejében az egyesület éppen válsággal küzdött. Az orvos tagok az egyesület újraélesztésén fáradoztak, és mérlegelték annak lehetőségét is, hogy egy új, önálló orvosi szövetséget alapítsanak. Ennek eredményeként új nevet kapott az egyesület. Már 1891 novemberében találkozunk Fischer Jakab nevével abban a bizottságban, amelynek feladata az új alapszabály tervezetének kidolgozása volt.³ Az egyesület rendkívüli közgyűlésén 1891 decemberében Fischer Jakab terjesztette be az új alapszabályt.⁴ Az új alapszabály elfogadását és a belügyminisztérium jóváhagyását követően az 1892. évi rendes közgyűlésen Fischert titkárrá választották és ebben a feladatkörben 1911-ig, tehát kereken húsz éven át látta el ezt a tisztelet.⁵

Titkárként befolyása volt az egyesület minden ügyére, az elnökkel közösen szerkesztette, és aláírásával hitelesítette az egyesület dokumentumait, kezelte a választmányi ülések jegyzőkönyveit és iratait, jelentést tett a közgyűlésnek az egyesület éves munkájáról, gondozta a hivatalos levelezést, szerkesztette és sajtó alá rendezte az egyesületi munkákat és évkönyvet, előkészítette a központi választmányi és közgyűlések tárgysorozatot.

Az egyesület működéséről az első jelentést az 1892-es, az utolsót az 1910-es egyesületi évről készítette. Gondosan szerkesztett jelentései pontos képet adnak az egyesület előadói tevékenységéről, az egyesületi gyűjtemény és könyvtár gyarapodásáról, taglétszáma alakulásáról. Számon tartotta az egyesület működésével kapcsolatos visszajelzéseket is. Jelentéseiben személyes benyomásairól is olvashatunk.

Érdemeket szerzett az egyesület történetének megírása terén, írásai máig értékes forrást jelentenek. Az egyesület történetének első vázlatát az egyesület 40. évfordulója alkalmából írta meg.⁶ Ebből az idézet: *...,és bár sensációt kereső korban élünk, épen a sensációk közepette megnyugvást érzünk, ha természet ölébe térünk vissza és azokat az igazságokat kutatjuk, melyek nem a szeszélyes divatnak vannak alávetve, de melyek örökké tartanak és amelyek kutatása nagyobb élvezetet okoz, mint azok a léha játékok, melyekkel pillanatnyi izgalmak között csak időt üjtük agyon. A természetvizsgáló folyton kutató elméje sok olyan törvényt ismer fel, mely nemcsak a természettudományokra hat ki, de kihat az egész emberiségre és így ez az ideális, a realizmus által kigúnyolt tudományos törekvés az emberiségre is a legnagyobb haszonnal jár.*

Kiemelkedő esemény volt az egyesület életében fél évszázados működésük megünneplé-

² Fischer Jakab pozsonyi működését szlovák szakirodalomban méltatta például: Duka-Zólyomi, Norbert: Z histórie boja proti alkoholizmu na Slovensku na prelome 19.-20. storočia. In *Protialkoholický obzor* (1969) 4 évf., 16-19; Turček, K.: Dr. Jakub Fischer a jeho protialkoholické aktivity. In *Protialkoholický obzor* (1994) 29 évf., 2 sz., 81-83; Turček, Michal: Dejiny psychiatrie na Slovensku – časť II. a III. In *Protialkoholický obzor*, (1991) 26 évf., 6 sz., s. 403 – 414.

³ Szakülés 1891. november 11-én. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1892-1893, 8. füzet, 183.

⁴ A pozsonyi természettudományi társulat 1891. évi december hó 2-án tartott rendkívüli közgyűlése. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1892-1893, 8. füzet, 167.

⁵ A pozsonyi Orvos-Természettudományi Társulat 1892. évi június 25-én esti 6 órakor tartott közgyűlése. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 8. füzet, 1892-1893, 176-177.

⁶ Fischer, Jakab: A pozsonyi orvos-természettudományi egyesület vázlatos története. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1894-1896, 9 füzet, 1-10.

se, amire 1907-ben került sor. Az ünnepség alkalmával Pozsonyban tartották meg a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 34. vándorgyűlését, amelyen a pozsonyi egyesület tagjai szervezőként és előadóként is részt vettek. Ebből az alkalomból a résztvevők számára a pozsonyi egyesület jubileumi emlékkönyvet adott ki „*Emlékmű*” címmel, amelyben Fischer Jakab részletesen bemutatta az egyesület tevékenységét az 1856-1906 közötti években. Az emlékkönyvben megjelentek *Feigler Ferenc* (1856-1931) és *Mergl Károly* tanulmányai is, amelyek az egyesület múzeumának, ill. könyvtárának történetét dolgozták fel. Az alkalmi kiadvány második része Pozsony kulturális, gazdasági és egészségügyi fejlődésével foglalkozott az 1856-1906 közötti időszakban.⁷

Fischer Jakab rendszeresen részt vett az egyesület orvosi szakülésein. Ezek a szakülések az orvosok számára nemcsak arra nyújtottak lehetőséget, hogy az orvosi tudományokban elért hazai és külföldi legújabb eredményekről és irányzatokról tájékozódjanak, az új terápiákról és diagnosztikus módszerekről, új gyógyszerekről és orvosi készülékekről eszmecséret folytassanak, hanem arra is, hogy a saját orvosi gyakorlatukban szerzett tapasztalataikat egymással megosszák. Ezeken a szaküléseken konkrét eseteket mutattak be, ismertették az alkalmazott terápiákat és az elért eredményeket, a kórházak ill. azok osztályainak működéséről adtak jelentést, s nem utolsósorban közegészségügyi kérdéseket vitattak meg.

Fischer Jakab - főleg a 90-es években - egyike volt a legaktívabb előadónak. Előadásainak nagyobb részét, az egyesület többi orvosához hasonlóan, nem az egyesületi évkönyvben, hanem magyarországi szakfolyóiratokban jelentette meg.⁸ Az előadásokról és az utána következő eszmecsérről azonban olvashatunk a szakülések jegyzőkönyveiben is. Előadásainak témája két nagy csoportra osztható. Az első témakörbe azok az előadások tartoznak, amelyekben az elmegyógyászat aktuális kérdéseivel foglalkozott. Az egyesület orvosi szakülésein Fischer Jakab előadásaiban bemutatta az osztályán kezelt érdekesebb páciensek eseteiről, a diagnózisokkal együtt. Többször foglalkozott a demenciával, neuraszténiával valamint a gyermek elmegyógyászat kérdéseivel is. A második nagy témakörben azok az előadásai találhatók, amelyek az igazságügyi pszichiátriával foglalkoznak. Előadásaiban több alkalommal foglalkozott az igazságügyi elmegyógyászat kérdéseivel.⁹

Az előadások és betegek bemutatásán kívül az orvosi szakülések jegyzőkönyvei feljegyezték még az orvosok különböző témákban folytatott eszmecséreit is, melyek az orvosok magas szakmai színvonalát, a hazai és külföldi szakirodalomban való jártasságát, valamint az új gyógymódok ismeretét bizonyítják.

A továbbiakban néhány példával kívánom szemléltetni az orvosi tárgyu ülések témáit. Az egyik orvosi ülésen 1900-ban *Pávai Vajna Gábor* a pozsonyi állami kórház belgyógyászati osztályának főorvosa néhány, új gyógyszerrel folytatott kísérletéről számolt be, többek között a heroinról, amit akkoriban köhögés ellen használtak és az urotropinról, melyet vesekőoldó szerként alkalmaztak. Fischer Jakab a heroin veszélyére hívta fel a figyelmet. Az urotropinról

⁷ 1856-1906. *Emlékmű* : Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évforduló alkalmából. Pozsony, Az egyesület kiadása, 1907, 299.

⁸ Pekařová, Katarína.: *Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850-1918) : so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy v ich publikačných aktivitách*. Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010. 256-257.

⁹ Fischer Jakab előadói tevékenységéről részletesebben: Pekařová, Katarína: Jakub Fischer 1861-1920. In *Knižnica*, 2011, 12. évf., 11/12 sz., 94-97.

úgy nyilatkozott, hogy ugyan kevés alkalommal használta, de a szerrel kedvező tapasztalatai voltak.¹⁰ 1910-ben az állami kórház bőrgyógyászati osztályának főorvosa *Dobrovics Mátyás* (1850-1919) volt, aki a szifilisz salvarsannal való kísérleti kezeléséről számolt be. A gyógyszer még Ehrlich-Hata 606, a gyógyszert feltaláló orvosokról nevezte el. Az orvosságot a Nobel-díjas *Paul Ehrlich* (1854-1915) és a japán *Sahachiro Hata* (1873-1938) fedezték fel. Dobrovics a gyógyszer vegyi összetételéről és jellegéről, a szakajtóban megjelent kezelési tapasztalatokról, és a saját gyakorlatából származó tapasztalatairól is beszámolt. A gyógyszernek a szifilisz különböző stádiumaiban kifejtett hatását ismertette. Az előadásnak nagy visszhangja volt a pozsonyi orvosok között. Az eszmecsere folyamán Fischer Jakab arról számolt be, hogy saját vizsgálatai alapján az injekciós kezelések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.¹¹

A pozsonyi egyesületben több katonaeorvos is foglalkozott elmeorvósággal. Például 1905-ben *Hugo Zuzák* k. és cs. ezredorvos *Az elmebetegügy kezeléséről a hadsereg körében* címmel tartott előadást. A nagyszombati katonai tébolydában 1904-ben kezelt betegek számából kiindulva ismertette a körükben előforduló különféle betegségek arányát, a kórházban alkalmazott terápiás eszközöket, a higiénias berendezéseket és a gyógyító munka alapelveit. Az előadásából kitűnt, hogy katonai tébolydában már nem alkalmazták az elkülönítő szobák rendszerét és gyógyszeres kezelés (hypnoticumok) is csak igen kivételes esetekben történt. Ezek helyett a gyógyítás során például gyakran langyos fürdőt alkalmaztak. Az ezt követő vitában Fischer Jakab elismerően nyilatkozott az elmebetegeknek eme modern és humánus kezeléséről, egyúttal párhuzamot állítva föl a pozsonyi állami kórház elmeorvósági osztályával, ahol „távolról sincs meg a kellő számú ápolószemélyzet. A betegszám pedig sokkal nagyobb itt, bár a betegségek jellege a társadalmi elhelyezkedés és életkor szempontjából természetesen egészen más. A jelenlegi viszonyok szerint tehát sem az izoláló szobák rendszere, sem a gyógyszerek alkalmazása az intézetben teljesen ki nem zárható.”¹²

Fischer Jakab a *Good Templar* nevű antialkoholista mozgalom pozsonyi fiókjának elnöke volt. Ezt a mozgalmat támogatta a nyitrai születésű, később Budapesten dolgozó *Stein Fülöp* (1868-1917) is. Stein több szakmai cikket és szakkönyvet publikált az alkoholizmussal kapcsolatban, a magyarországi pszichoanalízis előfutáraként tartják számon.¹³ Az egyesület orvosi szakülésén előadott *Az alkoholizmusról orvosi szempontból* c. előadásában összefoglalta az alkoholizmussal kapcsolatos legújabb ismereteket, foglalkozott az alkoholizmus elleni mozgalmak szociális jelentőségével is, amelyben nagy szerepet tulajdonította az orvosoknak is. Több orvos is hozzászólt a témához, például Pávai Vajna Gábor, aki a mérsékelt fogyasztás mellett foglalt állást. Fischer Jakab erről más véleményrel volt: „bár elismeri ugyan hogy bizonyos szervezet egy bizonyos mennyiségű alkoholt minden nagyobb kár nélkül képes felhasználni, de a baj csupán az, hogy sohasem tudjuk azt a mennyiséget, amelyet az a bizonyos szervezet kár nélkül elbir ... csak azt óhajtja, hogy az orvosok arra a kérdésre,

¹⁰ Első szakülés 1900. január-hó 17-én. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1900, 12. kötet, 111.

¹¹ Ötödik ülés 1910. december hó 21-én. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1909-1910, 21. kötet, 108.

¹² Negyedik ülés 1905. március 22-én. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1907, 19. kötet, 90.

¹³ Silagi, Denis: Adalékok a „Pszichoanalízis – magyarországi vonatkozások” témához. In *Thalassa*, (2009) 20. évf., 79-81.

vajjon ihat-e rendszeresen a beteg alkoholt, csak azt feleljék, hogy jobb, ha nem iszik. Mert a nemivás még eddig senkinek meg nem ártott. Az abstinencia ellen szerintem nem lehet orvosi szempontból küzdeni.”¹⁴

Gyakran volt téma az orvosok szociális feladatainak kérdése. A témát a pozsonyi egyesületben Kováts Lajos (1876-1968) neves, e területen járatos orvos vetette fel. *Az orvosok szociális feladatai* c. előadása elhangzása után Fischer Jakab indítványára a pozsonyi orvosok bizottságot neveztek ki, amelynek fő feladata a pozsonyi lakosok szociális kérdéseinek felmérése volt.¹⁵

Az egyesület orvosi szakülései teret adtak a közegészségügy helyzetéről szóló eszmecsere-knek, továbbá az orvosok kifejtették véleményüket az állami egészségügyi tanács ill. más orvosi egyesületek által felterjesztett javaslatokról, tervezetekről is.

Az egyesület orvosi szakülésein csak orvosok, gyógyszerészek és állatorvosok vehettek részt, a természettudományi szakosztály azonban nyitott volt minden tag előtt. Fischer Jakab nemcsak részt vett ezeken az üléseken, hanem többször előadást is tartott. Különösen érdekesek voltak azok az előadások, amelyekben a Pozsonyra vonatkozó statisztikai adatokat gyűjtötte össze a magyarországi 1890-es és az 1900-as népszámlálás után. A Pozsonyra vonatkozó statisztikai adatokat összehasonlította öt másik magyarországi várossal (Debrecen, Kassa, Szeged, Temesvár és Sopron) és Budapesttel. Az első három várost szándékosan választotta, mert velük vetélkedett Pozsony az országban a „harmadik” egyetem felállításának jogáért. A statisztikai adatokat tömör hozzászólásokkal egészítette ki. E statisztika szerint Pozsony az összes elemzett városok között a második helyet foglalta el (Budapest után), tehát a második legfontosabb magyarországi városnak lehet tekinteni.¹⁶

1911-ben csaknem húsz éves munka után lemondott a titkári posztról sokirányú leterheltsége miatt („*nagymérvű elfoglaltsága miatt*”). Elfoglaltságát jobban megértjük, ha közelebbről szemügyre vesszük a pozsonyi állami kórház elmeorvosi osztályának akkori helyzetét. Az 1900-ban épült önálló elmeorvosi pavilonban, amelyet eredetileg 150 páciens számára terveztek, már a pavilon megnyitás évében 220 beteget látott el. Pávai Vajna Gábor írása szerint 1906-ban 470 elmebeteget ápoltak itt. Az osztályon egy főorvos és valószínűleg egy másodorvos működött. Az ápolók számát Pávai nem adja meg.¹⁷ Azon kívül tudjuk, hogy Fischer Jakab vezette a pozsonyi zsidó kórházat is és magánpraxist is folytatott.

A titkári posztjáról lemondó beszédében ígérte „*hogy mint egyszerű közkatona is legjobb igyekezőmmel és erőmmel fogom egyesületünket szolgálni, mert hiszen ki a természettudományokat ápolja, az a kultúrának is tesz szolgálatot. és azt hiszem mindannyiunknak kötelessége a kultúrát istápolni és terjeszteni*”.¹⁸ Az ígéretét sajnos nem tudta betartani, mert az

¹⁴ Negyedik ülés 1908. április 28-án. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1908, 19. kötet, p. 54-56.

¹⁵ Második ülés 1907. február 13-án. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1907, 19. kötet, 101-102.

¹⁶ Fischer, Jakab: Legújabb statisztikai adatok Pozsony város lakosságáról. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1892-1893, 8. füzet, 92-128; Pozsony város népességének haladása az utolsó évtizedbe. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1902, 14. kötet, 3-15.

¹⁷ Pávai Vajna Gábor. Pozsony sz. kir. város egészségügyének fejlődése az utóbbi ötven év alatt : 1856-1906. In *1856-1906. Emlékmű*: Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évforduló alkalmából. Pozsony : Az egyesület kiadása, 1907, 102-103.

¹⁸ Fischer Jakab titkári jelentése. In *A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei*, 1911, 22. kötet, 86.

egyesület működésében új válság mutatkozott, és 1913 után a tevékenysége nagymértékben visszaszorult.

Fischer Jakab a Pozsonyi orvos-természettudományi egyesület történetében kiemelkedő szerepet töltött be mint orvos és mint az egyesület vezető személyisége is. Tevékenységének csúcspontját az 1907-es esztendő jelentette, amikor az egyesület fennállásának 50. évfordulóját ünnepelte.

KATARÍNA PEKAŘOVÁ, PhD

historian

katarina.pekarova@ulib.sk

AMI AZ ELŐADÁSOKBÓL KIMARADT – ADALÉKOK FISCHER JAKAB POZSONYI ÉVEIHEZ

KISS LÁSZLÓ

1865 augusztusában Pozsonyban tartották XI. vándorgyűlésüket a magyar orvosok és természetvizsgálók. E gyűlésen olvasta fel ifjabb *Bene Ferenc*, az akkor még külföldi tanulmányútján tartzkodó kollégája, *Bolyó Károly Miként lehetne hazánk szegénysorsú elmebetegeit jutányosan s gyógyápolási szempontból czélszerűen elhelyezni?* című előadását. Ebből idézünk: „Minden állam közmiveltségi hőmérője, ha szabad magamat ekként kifejezni, a betegek – s különösen az elmebetegekről általános gondoskodásban mutatkozik leginkább.”¹⁹ Nos, a vándorgyűlés résztvevőinek módjukban állt e „közmiveltségi hőmérőt” alkalmazni, hiszen meglátogathatták az egy évvel korábban, 1864-ben Pozsonyban megnyílt Országos Közkórház „elmeosztályát”. Mivel 1891-től majd ez lesz *Fischer Jakab* munkahelye, érdemes felidézni, milyen volt ez az osztály a kórház megnyitásakor. Kalauzunk Kanka Károly, az egykori országos szemész, a kórház „szemézi osztályának elsődorvosa”, aki a kórház orvosai által kiadott lap²⁰ hasábjain mutatta be „az örültek osztályát”. „...az eredeti terv szerint az egész alsó részében az épületnek csak néhány dühös örültek számára való szoba létezett, és nagyobbára, különféle raktároknak s a fürdőknek volt szánva. Azonban a későbbi terv szerint, miután a Nagyméltóságú m. Királyi Helytartótanács azt rendelé, hogy az épület 56 elmebeteg felvételére is alkalmaztassék, elhatároztatott, hogy ezen célra a földszínelatti emelet legnagyobb része változtassék át.”²¹ Így alakult ki a férfi betegek közös szobája, a „dühös és külön betegek szobái” valamint a „csendes betegek nappali társalgási terme”. Az épület túlsó felén hasonló elrendezésben a „női osztály”, azzal a különbséggel, hogy a „nagy terem a felszerelési anyagok raktárának... van határozva”. A főépületből nyíló egyik ajtó „az örültek osztályával közlekedik s a kertnek azon részébe vezet, mely számukra deszka falzattal a többitől el van különözve”²². A dolgozatban szereplő „táblás kimutató” szerint a kórház megnyitásától (1864.okt.29) 1864. dec. 31-ig 11 férfi és 7 női elmebeteget vettek fel, közülük 2 meghalt, vagyis az év végén 16 elmebeteg ápolója volt csak a kórháznak. Összehasonlításként: a tárgyalt időszakban a belgyógyászati osztályra 110 (65 férfi, 45 nő), a bujakór és bőrbeteg osztályra 83 (21/62), a sebész s szülész osztályra 82 (31/51) a szemézi osztályra 33 (17/16), összesítve – az elmebetegekkel együtt - 326 (145/181) beteg került felvételre. A számokból kitűnik, ekkor még nem volt zsúfoltság az elmeosztályon...

Kanka ismertetéséből kiderül, hogy az elmeosztálynak nem volt „elsődorvosa”: „A belbetegek s elmekórosok osztályát az igazgató-főorvos vállalá magára”²³. Vagyis Fischer első elődje az a *Déván Károly* (1806 – 1889) lett, aki valószínűleg a Bécshez való hűségé-

¹⁹ Bolyó 113.

²⁰ *Kórházi Szemle*

²¹ Kanka 9.

²² Kanka 7.

²³ Kanka 4.

ért²⁴ kapta e jól jövedelmező állást. Elmeógyógyászati gyakorlatot a Nagyszombatban (ma: Trnava) működő Pozsony vármegyei kórházban szerezhette, melynek kicsi elmeosztályára egy év alatt 14 elmebeteget vettek fel „mania“ ill. „mania epileptica“ diagnózissal²⁵.

Déván pozsonyi működése idején is adott ki „évi jelentéseket“. Ezekből csupán a témánk szempontjából érdekes, az „őrült osztály“-ra vonatkozó adatot idézem: 1868-ban 92 beteget, 50 férfit, 42 nőt vettek fel „mania, monomania, melancholia, fatuitas“²⁶, in observatione²⁷ diagnózisokkal²⁸. Három évvel később az évi beteg-felvétel 158-ra bővült és bővült a kórismék skálája is: a korábbi négy mellé a delirium tremens, idiotismus, chorea, catalepsia sorakozott fel²⁹. A bővülésből arra következtethetünk, hogy ekkor már nemcsak krónikus, hanem akút – delirium – betegek is voltak az elmeosztálynak.

Déván 1872-ig állt a kórház (s az elmeosztály) élén. Az őt váltó *Hollán Adolf* (1810-1893) „belügyéri osztálytanácsos“, az egykori „protomedikus“ (országorvos), 1882-ig látta el a Déván által is betöltött posztokat. Őt a kórházigazgatói székben a már említett szemész, Kanka követte – ő volt az igazgató Fischer Pozsonyba érkezése idején is. Hollán távozásával új ember került a belgyógyászat és a hozzá csatolt elmeógyógyászat élére is: *Pávai Vajna Gábor* (1850-1913). Az 1879 és 1882 között *Korányi Frigyes* tanársegédeként működő, majd a *Robert Koch*ot, a tébécé bacillusának felfedezőjét Berlinben az elsők közt meglátogató Pávait ma a tüdővész elleni küzdelem pozsonyi úttörőjeként tartjuk számon.³⁰ Nem róhatjuk fel neki, hogy a már akkor népbetegségnek számító tüdővésznek szentelte tehetségét és energiáját és nem jutott sok ideje az elmeosztály felügyeletére. Évről-évre nőtt a kórházi ellátást igénylő elmebetegek száma is. A kiváló sebész *Makai Endre*, Fischer unokaöccse, mindmáig csak kéziratban leledző emlékiratában így ír a pozsonyi kórház elmeosztályán az 1890-es években uralkodó viszonyokról: „Több beteg annyira rettegett az ápolóktól ill. a fegyelmezés szokott módjától, hogy kiugrottak az emeletről, mihelyt egy ablakot nyitva felejtettek. Az országgyűlésen egy képviselő meginterpellálta a belügyminisztert... vajon meddig tűri ezt az állapotot... Határozatba ment, hogy egy külön elmeosztályt állítanak fel egy ebben a szakmában speciálisan képzett főorvossal“.³¹

Ilyen előzmények után került 1891-ben Fischer Jakab a pozsonyi Országos Kórház elmeosztályának élére. A kórház igazgatója ekkor – mint jeleztem – a 75 éves Kanka Károly, a belgyógyászat főorvosa Pávai Vajna Gábor, a sebészfőorvos *Schmid Hugó*, a bőr- és nemiosztályt *Dobrovits Mátyás* vezeti. Ha ismét elővesszük a Bolyó-féle hőmérőt, láthatjuk, hogy már jóval magasabb hőfokot mutat az 1865-öshöz képest. Már nemcsak az orvosok, hanem a laikusok körében is elfogadott az elmeógyógyászat, mint önálló orvosi szakágazat. 1868-tól működik a lipótmezei állami tébolyda (bár sokan még mindig „közörlődének“ nevezik), a megyei kórházakban is alakulnak kisebb-nagyobb elmeosztályok. A Felvidéknél maradva pl. 1889-ben Rimaszombatban (ma: Rimavská Sobota) működő Gömör megyei közkórház-

²⁴ A Bach-korszakban, az abszolutizmus idején „cs. k. egészségügyi tanácsos a cs. kir. helytartósági osztálynál Kassán“ (Kanka, i.m., 4.)

²⁵ Déván 259.

²⁶ Együgyűség

²⁷ Megfigyelés alatt

²⁸ Déván 1869, 19-20.

²⁹ Déván, 1872, 28.

³⁰ Kiss 2013

³¹ Makai, kézirat. Ez úton is köszönet dr. Fischer Jánosnak, hogy bepillantást engedett a birtokában lévő kéziratba.

ban nyílik meg 10 ágygal egy elmebeteg-osztály. A *Pallas Nagy Lexikonának* 1894-ben megjelent 6. kötetében *Salgó Jakab* az „elmeorvosászat” címszóban már ezt írhatja: „Hazánkban az elmebeteg-intézetek szaporodásával, valamint az elmekórtani tanszékek rendszeresítésével az ország két egyetemén³² az elmeorvosászat haladása félreismerhetetlen”.

E „félreismerhetetlen” haladás ellenére a Bolyó-hőmérő még mindig nem az optimális állapotot mutatja. Pozsonyban pl. az elmeosztály önállósításával és a főorvosi állás létesítésével még nem szűnt meg az elmeosztály zsúfoltsága. Ez már szinte botrányos méreteket ölt, úgy hogy a pozsonyi helyzet parlamenti interpelláció tárgya ismét. Az 1893. január 24-i ülésén Debrecen országgyűlési képviselője, egyébként azonban pozsonyi lakos *Thaly Kálmán* a helyszűke okozta „valósággal botrányos állapotok” megszüntetésére egy szárnyépület felhúzását javasolja, „amelyben aztán elhelyezhetnék az elmebetegeket, akik most pincehelyiségekben vannak elhelyezve”³³. Talán ezen interpellációnak is köszönhető, no meg Fischer egyre növekvő szakmai tekintélyének is, hogy 1900-ban egy új pavilon nyílik meg 150 elmebeteg számára a pozsonyi Országos (Állami) Kórházban.

Fischer Jakab gazdag publikációs tevékenységével, illetve a pozsonyi Orvos-természettudományi Egyletben kifejtett szervezői, előadói aktivitásaival két kitűnő előadás is foglalkozott. Nem esett szó viszont arról, miért nem került fel a pont az i betűre, azaz miért nem lett egyetemi tanár Fischer Jakabból.

Már 1891-ben, pozsonyi letelepedés idején nyílt titok volt, hogy előbb-utóbb sor kerül egy újabb egyetem létesítésére. Az egyetemre esélyesek közt szerepel Pozsony is. 1884-ben a már említett Pávai Vajna – debreceni gyökerei ellenére - szenvedélyes hangú röpiratban száll síkra a pozsonyi létesítés mellett³⁴. Pávai lelkes társat nyert Fischer Jakab személyében, aki 1894-ben a pozsonyi Orvos-természettudományi Egyesületben – ekkor már az egylet titkára – Pozsony népszámlálási adatait Debrecen, Kassa, Szeged, Temesvár és Sopron statisztikai adataival veti össze. „Az első három közelebbről azért érdekel bennünket, mert, mint egyetemre aspirans városok, a viszonyainkkal való összehasonlítást egyenesen kihívják” – írja előadása bevezetőjében³⁵. A száraz számadatokkal Pozsony „kulturális” felkészültségét bizonyítja az egyetemi város rangra, majd csatlakozva Pávai Vajna szenvedélyességéhez, e szavakkal zárja előadását: „...Pozsony városa, ha nincs is már neki az a politikai jelentősége, mint aminővel hajdan mint koronázási város bírt, de kulturáját megtartotta és gyarapította és ha a politikai vezérszerepről le is mondott, van valami, amiről soha le nem mondott és lemondani soha nem fog, ez a kulturális szerepe”³⁶.

Pávai Vajna, Fischer és a többi „szenvedélyes” pozsonyi kitartása 1912-ben nyerte el jutalmát. Az 1912. évi XXXVI. törvény utasította a vallás- és közoktatási minisztert a pozsonyi és a debreceni egyetem megszervezésére. 1913-ban a jogi, majd 1914-ben az orvosi kar nyílt meg. Pontosabban: a pozsonyi Országos Kórház belgyógyászati és sebészi osztályát, valamint a pozsonyi Bábaképzőt klinikává nyilvánították, főorvosait pedig egyetemi tanárra léptették elő. Sajnos, a professzori címre esélyesek közül a sebész-főorvos, Schmid Hugó 1912-ben, a belgyógyász Pávai Vajna 1913-ban elhunyt. Így 1914-ben a Bábaképző igazga-

³² Pest, 1882: Laufenauer Károly, Kolozsvár, 1889: Lechner Károly

³³ Magyarország közegészségügye a parlamentben. *Orv. Hetil.*, 11 (1893), 134.

³⁴ Kiss 2010, 206

³⁵ Fischer 1894, 4.

³⁶ Fischer 1894, 39.

tója, *Velits Dezső* (1860-1921) mellett a belgyógyász *Herzog Ferenc* (1879-1952) és a sebész *Bakay Lajos* (1880-1959) nyerte el a „tudományegyetemi nyilvános rendes tanár” címet³⁷. A közben kitört világháború miatt a további professzorok kinevezésére csak 1918 áprilisában került sor. Íme névsoruk: kórbonctan – *Entz Béla* (1877-1959), gyermekgyógyászat – *Heim Pál* (1875-1929), szemészet – *iff. Imre József* (1884-1945), közegészségtan – *Fenyvessy Béla* (1873-1954), bőrgyógyászat – *Veress Ferenc* (1877-1957), élettan – *Pekár Mihály* (1871-1942), gyógyszeratan – *Mansfeld Géza* (1882-1950). A sor végére hagytuk a számunkra legfontosabbat: az ideg- s elmeorvosászat élére *Reuter Camillo* (1874-1954) került.

Mi szól(hatot)t Reuter Camillo mellett? 1901-ben szerzett orvosi oklevelet Budapesten, majd *Moravcsik Ernő* (1858-1924) elmeorvosánál volt tanársegéd a világháború kitöréséig. A háború alatt a zágrábi katonai kórház elmeosztályán dolgozott, 1918-ban megszerezte a magántanári címet³⁸. A publikációk mennyiségét, sokszínűségét tekintve nemigen előzte meg Fischer. Akkor mégis mi dönthetett? A magántanári cím? Talán. Vagy a kor? 1918-ban Reuter 44 éves, Fischer 58. Az 1918-ban kinevezett professzorok egyike sem volt ilyen idős. A Fischerhez közel álló unokaöccs, a már idézett Makai is csak ennyit árul el: „Nagy kiábrándultságot érzett, amikor tudomására jutott, hogy nem számíthat arra, hogy vele töltik be az elmeorvosászati tanszéket...”

S bár nem lett az elmeorvosászat első pozsonyi, felvidéki (szlovákiai) egyetemi tanára, Fischer Jakabot mégis joggal tekintjük a felvidéki tudományos elmeorvosászat megteremtőjének. Egykori munkahelye, a ma egyetemi kórházként funkcionáló pozsonyi Országos Kórház fala több emléktáblára vár – köztük a Fischer Jakabéra is.

LÁSZLÓ KISS, MD, CSc, D.habil
physician
kiss.agi@panelnet.sk

³⁷ Kiss 2010, 207.

³⁸ Tényi 2063.

IRODALOM

- Bolyó Károly: Miként lehetne hazánk szegénysorsú elmebetegeit jutányosan s gyógyápolási szempontból czélszerűen elhelyezni? In: Rózsay J. – Kanka K. – Rómer F.: *A magyar orvosok és természetvizsgálók... Pozsonyban tartott XI. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Budapest, 1866. 111-114.
- Déván, Karl: Das Komitatsspital zu Tyrnau. Ein Jahresbericht für 1849/50. *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*. (1851) 33. 257-259.
- Déván Károly: *Évi Jelentés a Pozsonyi Magyar Királyi Országos Kórház 1868-dik évi működése eredményéről*. Pozsony, 1869.
- Déván Károly: *Évi Jelentés a Pozsonyi Magyar Királyi Országos Kórháznak 1871-ik évi működése eredményéről*. Pozsony, 1872.
- Fischer Jakab: Legujabb statisztikai adatok Pozsony város lakosságáról. Különlenyomat a *Pozsonyi Orvos-természettudományi Egyesület Közleményeiből*. Pozsony, 1894. 1-39.
- Kanka Károly: A Pozsonyi országos kórház. *Kórházi Szemle* 1 (1865) 1-14.
- Kiss László: Volt egyszer egy orvosi kar – a pozsonyi Erzsébet Egyetem Orvosi Karának „rövid története“ (1914-1919). *Comm. de Hist. Artis Med.* 210-213 (2010) 205-214.
- Kiss László: A tüdővész elleni küzdelem pozsonyi úttörője, Korányi Frigyes elfeledett tanítványa: Pávai Vajna Gábor (1850-1913). *Orv. Hetil.*, 54 (2013) 20. 789-792.
- Tényi Tamás: Emlékezés Reuter Camillóra (1874-1954). *Orv. Hetil.*, 136 (1995) 38. 2063.

SUMMARY

We published above in written form the papers submitted on the Jakab Fischer Memorial Session held at the Psychiatric and Psychotherapeutic Clinic of the Semmelweis University, Budapest on 23th September 2014, with the title *Psychiatric Therapy and Education at the Beginning of the 20th Century in Hungary*.

Károly Kapronczay gives a general overview on the institutes and education of psychiatry and neurology in the late 19th century Hungary emphasizing the rather high level of the Hungarian psychiatry of the time. István Bitter calls our attention to the continuity of Hungarian psychiatric schools throughout various political systems and among continually changing circumstances. The descendant of Jakab Fischer, János Fischer gives a detailed biography of Jakab Fischer, evaluating his contribution to the development of Hungarian psychiatry. Brigitta Baran analyses Jakab Fischer's literary activity, focusing on his articles published in various periodicals collected first by the present paper. Katarina Pekarova focuses on Jakab Fischer's fruitful connections to the Society for Medicine and Natural History in Pressburg, while László Kiss reviewing the history of the first psychiatric institutes and departments in Pozsony (Bratislava) - based on until ignored evidences - emphasizes the important role Jakab Fischer played in the development of the psychiatry of North-Hungary (today Slovakia).

PATIKASZEREK, GYÓGYMÓDOK ÉS ÁRAIK A BATTHYÁNY CSALÁD INVENTÁRIUMÁNAK IRATAIBÓL 1650-1654

TÓTH MÁRIA

Bevezetés

Az adattár a Batthyány család inventáriumának anyagában található, *Batthyány I. Ádám*-nak és első feleségének, *Formentini Auróra Katalinnak* küldött patikusszámlák patikaszereit, a felírt gyógymódokat és azok árait mutatja be 1650 és 1654 között.¹ A módszeres feltárás lehetővé teszi, hogy képet kapjunk a korabeli betegségekről, patikaszerekről, azok felhasználási módozatairól, egyes esetekben pedig arra is fény derül, hogy az adott orvosságra éppen kinek volt szüksége.

A huszonkét számla közül nyolcat *Jakob Klain*, a Batthyányak patikusa, négyet *Joachim Berger*, a neustadti patikus, további egyet-egyet *Elisabeth Bergerin*, a neustadti patikus özvegye, a bécsi patikusok, úgymint *Adam Hoffer*, „Az Arany Egyszarvú” patika patikusa, *Paul Weidner*, császári patikárius és *Friedrich Miller*, „Az Aranyszarvas” patika, valamint *Christi-an Rhödiger*, a „A Fekete Sas” pozsonyi patika patikáriusai, egy ismeretlen pozsonyi és egy szintén ismeretlen grazi patikus állított ki.² A rohonci Szent Ferenc konventnek is szerepel egy számlája, de azt nem lehet megállapítani, hogy kitől származik.

A számlák között található továbbá a pinkafői fürdős, *Paul Schlechter* számlája a borostyánkői törökök gyógyításáról, valamint egy összeírás azon bor- és cipómennyiségről, melyet a borostyánkői kulcsár utalt ki neki fizetségként.

A számlák alapján megállapítható, hogy mennyibe került egy-egy orvosság; melyik patikaszer került a legtöbb pénzbe (feltéve, ha meg volt adva a mennyisége is), illetve a legkevesebbe, mely szerek voltak azok, amiket többször is alkalmaztak, valamint az, hogy milyen fajtáit ismerték (tapasz, főzet, kenőcs, olaj, pirula stb.). Olykor azt is feltüntették, hogy mire használták ezeket a patikaszereket és hogy kinek adták, hová küldték őket.

A legdrágább patikaszer az *Opiat* (840 krajcár), amely erős fájdalomcsillapító és bódító szerként hatott, a legolcsóbb pedig a *Silber Glet* (Lythargyrum) (0,56-1 krajcár) volt³.

¹ *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (továbbiakban: MNL OL) Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. n.

² Czeike, Felix – Czeike, Helga - Nikolay, Sabine - Pils, Susanne Claudine (Hrsg.): *Geschichte der Wiener Apotheken – Die Apotheken im heutigen ersten Wiener Gemeindebezirk*. Innsbruck-Wien-Bozen, 2010. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte. Band. 50.) 229., 252–255., 529–536. dr. Wilhelm Rayger Christian Rhödiger-hez írt levele valamint Rhödiger számlája megtalálható a MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. 92. dob. No. 40269. jelzet alatt is.

³ *Opiat*: lat. Opium, laudanum, succus Thebaicus, meconium, áfium, mákony. A leghatásosabb s legbecsesebb gyógyszerek egyike, amely a *Papaver somniferum* fajnak éretlen fejeitől kifolyó megszáradt tejnedv. Az ópium hatása attól függ, hogy mely hatóanyagok vannak benne túlsúlyban, a morphium, nacein, codein álmohordozók, s az áterjedő mozgásokat mérséklék, míg a thebain, papverin, narcotin ellenkezőleg, élénkítően hatnak. Az

A számlák tükrében a gyógymódok közül, a kor gyógyítási gyakorlatának megfelelően, a purgálás szerepel a legtöbbször. Különböző formátumban előforduló - por, folyadék, víz, ital, pirula, kenőcs-, kimondottan purgálásra szolgáló szerek is szerepelnek a nyugtákon. A purgálás mellett a klistélyozás és a borogatás alkalmazásáról olvashatunk még a legtöbbször. Azonban a kor másik két gyakori kezelési módozatával, az érvágással és a köpölyözéssel csak a fürdős számláján találkozunk.⁴ Ennek nagyon egyszerű oka volt: ezt a két műveletet általában a fürdős vagy a borbélymester végezte.

A gyógykészítmények közül legtöbbször *Mithridatot*, kúpot, a mellkas fájdalmainak csillapítására szolgáló szereket, izzasztó *Latwerget*, édesmandula-olajat, *Mannát*, *Julepet* és *Speciest*, gyógynövénykeveréket írtak fel, amit önállóan vagy valamilyen készítményhez használtak fel (pl. kúphoz).⁵

A betegeknek legtöbbször egy kenőcsöt írtak fel, de nem írták, hogy mire szolgált. Ugyanígy többször előfordul, hogy nem nevezik meg a gyógykészítményt, csak a formáját: ital, por, olaj, folyadék, *Latweg*, tapasz.⁶

A számlákon 2 félé balzsam, 34 félé gyógynövényből készült szer, 12 félé *Latweg* vagy *Latwerglein*, 11 félé ásványi anyagból készült szer, 6 félé olaj, 3 félé pirula, 3 félé tapasz, 10 félé folyadék, 3 félé *Säcklein*, 21 félé kenőcs vagy *Salblein*, 5 félé *Spiritus* (szesz), 2 félé

ópium már a régi korban nagyra becsült gyógyszer volt s különböző theriacák hatóanyagát képezte. Kazay Endre: *Gyógyszerészeti lexikon, Az összes gyógyszerészeti tudományok enciklopédiája*. Nagybánya, 1900. (továbbiakban: GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900.) 3:377–383. *Lythargyrum* (lat.): ném. Silber Glet, ólomoxid. „Minden doktorságot csak ebből készítek” – szemelvények a XVI-XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. A szemelvényeket válogatta, az olvasatokat, a névmagyarozatokat készítette, az utószót írta Szlatky Mária. Bp., 1983. (továbbiakban: MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983.) 444.

⁴ *Christier*: ném. Klistier, lat. clysterium. A klistély vagy klizma (a görög klyzein = kiöblíteni szóból) bélbeöntés, mely a belet kiüríti (tisztító klizma), gyógyszereket adagol (gyógyszeres klizma), vagy tápanyagokat visz be oda (tápáló klizma). A szűkebb értelemben vett klistélynél a folyadékot egy fecskendővel, illetve egy toldalékkal ellátott hólyaggal nyomják a végbélnyíláson át a bélbe, a „beöntés”-nél viszont a beöntőfolyadékot egy magasabban elhelyezett tartályból csövön át vezetik be. A saját kezű beöntésre szolgáló klistélyfecskendő lényegében egy marhahólyagból áll, melyen két zárócsap van a beöntendő folyadék számára, amit tölcserén át öntenek bele. Duin, Nancy – Sutcliffe, Jenny: *Az orvoslás története. Az ósidőktől 2020-ig*. Bp., 1993. (továbbiakban: AZ ORVOSLÁS TÖRTÉNETE, i.m., 1993.) 150. 155. Kővek (vese, hólyag) ellen, gyomorbántalmakra, fájdalomcsillapításra, kólikára, havi vérzésre, terhességre egyaránt alkalmazták. Schröder, Johann – Hoffmann, Friedrich - Koschwitz: *Vollständige und Nutzreiche Apotheke*. Nürnberg, 1693. Das LXXVIII. Capitel: Von den Säcklein. (továbbiakban: VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693.) 170–174.

⁵ *Mithridar*: lat. Mithridatium, lekvárféle gyógyszerkészítmény mérgezés ellen. Pápai Páriz Ferenc, *Pax Corporis*. Budapest, 1984. (továbbiakban: PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984.) 481. Mithridatészről, Pontus királyáról elnevezett „csodagyógyszer”. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 444. A préselt mandulaolaj (*Oleum Amygdalarum*) a 18. század végéig a patikák egyik legtöbbször elkészített olaja volt, főként kenőcsök alapanyagául szolgált. Szigetváry, Ferenc: *Schlossapotheken im südlichen Burgenland und in Westungarn zur Zeit der Türkenkriege* (16. – 17. Jahrhundert). In: *Türkenkriege und Klainlandschaft II. Sozialer und Kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 26. – 30 September 1984 auf Burg Schlaining. Wissenschaftliche Arbeiten im Burgenland, Hrsg. R., Kropf - W. Meyer, W., - Stadler, G.*. Heft 73, 1986. (továbbiakban: SZIGETVÁRY, i.m., 1986.) 104. *Manna*: lat. Manna canellata- Dél-Európában a mannaköris kérgéből nyert édes ízű, kristályos állományú anyag; gyomortisztító; májbetegség ellen. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 72. *Julep*: julep, julep, lat. Julapium: szirup, szörp, fűszeres, cukros orvosság. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 479. *Julapium*: virágokból főzött illatos szirup MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 443.

⁶ *Latweg*: *Latwerge*, gyümölcspép, lekvár, orvosság. Zimányi Vera: A pestisbetegség leírása és egyéb intézkedések a 17. század közepén a Batthyány birtokon. In: *In memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. Lengvári István, Pécs, 1996. 287–288. Nyelet, lekvárszerű tömeg, növényi poroknak mézzel vagy gyümölcsszettel készített keveréke. Szilvaíz is lehet.

tinktúra, 9 féle ital, 14 féle víz, 3 féle *Zältlein* vagy *Rotulae* és 26 féle egyéb gyógyhatású készítmény és gyógymód fordult elő⁷.

Patikaszerek árai és az udvari bérek

A számlák között szerepelnek olyanok, melyeken feltüntették, hogy az adott patikaszer 1 lat mennyisége mennyibe került, illetve az adott mennyiségből ki lehetett következtetni, hogy mennyibe került a szer.⁸ A legdrágább szer az *Opiat* (840 krajcár) volt, majd a gyöngypor (480 krajcár), a szürke (120 krajcár) és a fehér (84 krajcár) drágakövek pora következett. Nem meglepő, hogy ezeket a *Pomeranzen Öl* (90 krajcár) követi, valószínűleg narancs tartalma befolyásolta árát. Ugyanennyibe került a *Traganti* is. A *Julep hévség ellen* (72 krajcár) minden bizonnyal drága alapanyagból készülhetett, talán ez is tartalmazott drágakőport, mert maga a julep nem került sokba. A borostyán alapú *Weiß Agstein Öl* (36 krajcár) és a *Colophonía* (36 krajcár) sem bizonyult olcsónak. A többi patikaszer ára 1 és 26 krajcár között mozgott, többségük 6 vagy 12 krajcárba került.

Felmerülhet a kérdés, hogy ebben a korban vajon ki engedhette meg magának a gyógyszerket, a gyógymódok alkalmazását? A rohonc-szalónaki és a németújvári prebendáskönyvek valamint a konvencióskönyv szerint kifizetett bérek a következő szerint alakultak:⁹

Az adott időszakban (1650-1654) a legtöbb készpénzbeli kifizetés *Szili István* tisztartót illette a németújvári prebendajegyzék alapján, évi 200 rénes forintot (12000 krajcárt) kapott.¹⁰ Őt követi pattantyús *Czaibort* évi 192 rénes forinttal (11520 krajcár), majd a Batthyány-udvar orvosai (*Purgolt*, *Breitensteiner*, *Link*) konvenciójuk szerinti évi 150 rénes forint, azaz 9000 krajcár keresettel. A két fő porkoláb fejenkénti fizetése évi 120 rénes forintot

⁷ *Säcklein*: A Säckleint (lat. Sacculus Medicamentosus) egyfajta borogatásként használták: a zsákocskába összevágott, száraz gyógynövényeket tettek, minden oldalát összevarrták, majd vízben, ecetben, borban vagy más folyadékban kifőzték. Különböző formáit száraz vagy nedves borogatásként egyaránt alkalmazták. A fej (Haupt Säcklein) és a köldök (Nabel Säcklein) kerek, a gyomor (Magen Säcklein) hosszúkas vagy háromszögű, a has (Bauch Säcklein) négyszögű vagy félhosszú, a végbélnyílás (After) köré tett hosszú formájú. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 386. *Tinktúra*: A tinktúra növényi, állati vagy ásványi anyagokból készített alkoholos kivonat. Folyékony és száraz változata is volt. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 423. LXXXV. Capitel. Von den Tincturen/und Essentzen. *Zellt*: ném. Zältlein, lat. Rotulae. Egyéb megnevezése: Trochiscis, Küchlein. A *Zältlein*-hoz a gyógyszereket porrá őrlik, majd a megfelelő folyadékban összekeverik és „tésztát” készítenek belőle. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 432. *Rotulae* (lat.): a trochitus és pastilla nevű gyógykészítmények szinonimája, mely nevét a kerekded alaktól vette, mely formában készíteni szokták. 2 fajtája van: cukros és nyákos massa. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 4. kötet. 162–163. Rotulae: német ein rundes Zältlein. A megfelelő gyógyszerekből tevődött össze és cukorból, a megfelelő folyadékban feloldva és az adott formába összegyúrva. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 9.

⁸ A szerző az 1 latra kikövetkeztetett árát zárójelben, a megadottat zárójel nélkül a táblázat „megjegyzés” rovatában rögzítette.

⁹ 352. MNL OL P 1322. No 352. Rohonc-szalónaki prebendáskönyv. 353. MNL OL P 1322. No 353. Konvencióskönyv, II.

354. MNL OL P 1322. No 354. Németújvári prebendáskönyv. Az 1650-1654-es időszak udvari béreiről lásd még: Koltai András: Batthyány I. Ádám és udvara 1625-1659. doktori disszertáció. Bp, ELTE, 2000. Benda Borbála - Koltai András: A Batthyányak udvari zenészei (1627-1664) – Adattár. In: A Batthyányak évszázadai, Körmend-Szombathely, 2006. 231-245. KOLTAI, i.m., 2012. Nagy-Tóth Mária, A gyógyítás ára a Batthyány udvarban 1633 és 1664 között. *Comm de Hist Artis Med* 218-221 (2012) 129-177.

¹⁰ A németújvári tisztartók 200 rénes forint készpénzbeli kifizetésben részesültek évente. Fersteticz Pál 1634-os konvenciója szerint, majd Jobbágy Jeremiás az 1640-es években. Fersteticz Pál fizetését lásd még: KINCSES, i.m., 1993. 36. 61.

(7200 krajcárt) tett ki, míg a patikus *Klain* 100 forintot, azaz 6000 krajcárt keresett. 1652-ben Németújváron az asztalos *Hans*nak is 120 rénes forintot fizettek ki egy évre. Ennél kevesebb bérrel, évi 96 rénes forinttal (5760 krajcárral) rendelkeztek a németújvári pattantyúsok és lakatgyártó *Landly*, aki 1652-ben bukkant fel a németújvári jegyzékben. Ők minden bizonnyal a legdrágább szert, az *Opiatot* is meg tudták venni. A legkevesebb fizetést konvenciók és prebendajegyzékek alapján a rohonci majorbéli cselédek kapták, fizetésük 1-2 rénes forint (60-120 krajcár) volt, de találkozhatunk a rohonci várban olyan kertész gyermekkel, aki ha ott volt, akkor 2 rénes forint bért kapott. Ugyanakkor az újkeresztény kertész 30 rénes forintot (1800 krajcár) keresett. A németújvári vár sütő legényei is évi 2 rénes forinttal rendelkeztek. A rohonc-szalónaki és a németújvári uradalmak személyzetének fejenkénti éves készpénzbeli kifizetése tehát 1 és 200 rénes forint között mozgott, de többnyire 6 és 80 rénes forint (360-4800 krajcár) közötti keresetekkel találkozhatunk a jegyzékekben 1650 és 1654 között.¹¹ Láthatjuk tehát, hogy a szegényebb réteg nem tudta megfizetni a gyógyítást, nem csoda, hogy az önellátó népi gyógyászat felé fordult.

Összegzés

A cikk a *Batthyány I. Ádám*nak és első feleségének, *Formentini Auróra* Katalinnak küldött patikusszámlák patikaszereit, a felírt gyógymódokat és azok árait mutatja be 1650 és 1654 között. A számlákból kiderül, hogy milyen betegségeket ismertek az adott időszakban, valamint hogy mivel próbálták gyógyítani azokat. Megtudhatjuk továbbá az akkori patikusok nevét, székhelyét, akikkel Batthyány I. Ádám és felesége, Formentini Auróra Katalin levelezett, és elkészíttette gyógyszereit. A precíz patikusok németül és latinul is leírták a gyógyszertmennyek neveit és feltüntették azok árát, amelyek egy része igen magas volt. Bizonyos gyógyszereket, illetőleg az orvosok és a patikusok szolgáltatásait ebben a korban csupán a jómódú rétegek, s természetesen a nagyurak tudták megfizetni. A számlák segítségével fény derül arra is, hogy a Batthyány család tagjai, valamint a váraikban raboskodó törökök – akik gyógyítása elsősorban gazdasági érdek volt – milyen betegségben szenvedtek 1650 és 1654 között.

MÁRIA TÓTH MA

social referent

Department for Social Care and

Protection of Children in

Somogy County

ilona.maria.toth@szgyf.gov.hu

¹¹ A gyógyításban segédkező borbélyok közül egyedül Borbély Máté konvenciója maradt fenn 1653-ból, ő évi 12 forintot, azaz 720 krajcárt kapott. A vízégetők és fűszedő asszonyok alkalmi munkások voltak, főleg nyáron dolgoztak, erre az időszakra vonatkozó keresetük 8 (fűszedő) és 15 (vízégető) forint között mozgott (480-900 krajcár).

SUMMARY

Author – after this short introduction and analysis - published below the pharmaceutical bills sent by various pharmacists for Count Adam Batthyány and for his wife Katalin Aurora Formentini during the period 1650-1654. Based on these bills author identifies the illnesses to be cured, the names of pharmacists and the medicaments made by them, including their prices as well. The carefully written bills recorded the names of the medicaments used both in German and Latin. The prices partly proved to be astonishingly high, so author concludes that services of pharmacists that time were utilized exclusively by the rich. Analysing the bills we can identify the illnesses of the Batthyány family and also those of the Turks imprisoned in their castle, whose curing served the economic interest of the count.

Táblázatok
Patikaszer, gyógymódok és áraik a Batthyány család inventáriumának
*irataiból 1650-1654 **

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr) ¹	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;1 ²	1650. 08.	Jakob Klain	Mastix Öl ³	2 lat ⁴	0,16		Borostyánkő	kenni (1 lat=8 kr)
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Senetbletter ⁵	2 lat	0,12		Borostyánkő	(1 lat=6 kr)
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Weinperl und Steinwürz ⁶		0,12		Borostyánkő	vízzel forralni
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	ein sterkhe Purgation ⁷		0,38		Borostyánkő	egy török rabnak, akinek 10 napig székrekedése volt
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Prein Pulver ⁸		0,10		Borostyánkő	háromszor
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Prein Pulver		0,18		Borostyánkő	néhányszor
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Theriackh ⁹		0,12		Borostyánkő	kétszer
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Magen Pulver ¹⁰		0,24		Borostyánkő	néhányszor
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Praeparirter Salliter ¹¹		0,12		Borostyánkő	ivóvízzel keverni
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Plauen Veigl Safft ¹²		0,24		Borostyánkő	
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Maulber Safft ¹³		0,20		Borostyánkő	
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Heilsafft ¹⁴		0,36		Borostyánkő	juleppel leönteni
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Magen Salben ¹⁵		0,18		Borostyánkő	
Inv:5;1	1650. 08.	Jakob Klain	Species ¹⁶		0,22		Borostyánkő	forró vízhez adni
Inv:5;2 ¹⁷	1650.05.12.	Jakob Klain	2 Purgation und Arzneien ¹⁸		1,50		Borostyánkő	2, újonnan elfogott török rabnak; az idősebb purgálá- sa és lázcsil- lapítása
Inv:5;2	1650.06.11.	Jakob Klain			0,48		Borostyánkő	egy török rab gyógyítása, aki vért hányt
Inv:5;2	1650.06.11.	Jakob Klain	Purgation, Arzneien		1,06		Borostyánkő	több, újonnan elfogott török rab purgálása és lázcsillapítása
Inv:5;3 ¹⁹	1651.01.07.	Jakob Klain	ein stark Purgier Magen Pulver		0,24		Borostyánkő	Reckepnek ²⁰
Inv:5;3	1651.01.07.	Jakob Klain	Kopff Umbschlag ²¹		0,24		Borostyánkő	
Inv:5;3	1651.01.07.	Jakob Klain	Magen Pulver		0,36		Borostyánkő	néhány napig a gyomor erősítésére
Inv:5;3	1651.01.07.	Jakob Klain	Salben		0,12		Borostyánkő	
Inv:5;3	1651.01.07.	Jakob Klain	ein stark Purgier Magen Pulver		0,24		Borostyánkő	Reckepnek ²²

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Schwitz Latweg ²³		0,36		Szalónak	5 beteg töröknek izzasztónak, néhányszor
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	vermischter Julep ²⁴		0,58		Szalónak	inni, az epe gyógyítására és csillapítására
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Heilsafft		0,24		Szalónak	
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Prein Pulver		0,36		Szalónak	néhányszor
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Magen-sterkende Latweg ²⁵		0,48		Szalónak	
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Trankh zu Purgierung		1,15		Szalónak	inni, az epe hűtésére
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Gurgl Wasser ²⁶		0,48		Szalónak	kétszer elkészítve
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Salben		0,24		Szalónak	
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Heill Trank		1,36		Szalónak	inni néhány napig
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Kand. Zugger ²⁷		024		Szalónak	
Inv:5;3	1651.01.26.	Jakob Klain	Labung ²⁸		0,24		Szalónak	
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Gurgl Wasser		0,24		Borostyánkő	Canis allinak ²⁹
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Safft		0,24		Borostyánkő	torokra
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Öl		0,12		Borostyánkő	kenni, torokra és mandulára
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	ein sterkh Purgier Pulver		0,20		Borostyánkő	
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Rauchen ³⁰		0,12		Borostyánkő	
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Pulver		0,10		Borostyánkő	kúpnak
Inv:5;3	1651.02.02.	Jakob Klain	Tabackh ³¹		0,06		Borostyánkő	
Inv:5;3	1651.03.14.		etliche Azneien und Hertz Prein		0,48		Borostyánkő	His ahsonnak belső lázra ³²

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;4 ³³	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		4,15		Borostyánkő	golyó kimetszése a török testéből
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		3,00		Borostyánkő	a fejet ért sérülés kezelése
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		8,00		Borostyánkő	még 4 nagyon beteg török ápolása, gyógyítása (fejenként 2 gulden) ³⁴
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		2,00		Borostyánkő	hasonlóan az előzőhöz, de meghalt török gyógyítása 2 hétig
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		3,00		Borostyánkő	2 fiatal, nagyon beteg török gyógyítása néhány napig
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Arznei		8,00		Borostyánkő	egy török gyógyítása 8 héten át, akinek egy régi nagy sérülése volt és ehhez nagy fáradtság társult
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős			4,00		Borostyánkő	egy Székesfe- hérvárról hozott török gyógyítá- sa, akit fejszével megcsaptak
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Salben		1,30		Borostyánkő	egy kapitány, aki Bat- thyánynál szol- gált, 4 napig
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Ader gelassen ³⁵	14	2,48		Borostyánkő	14-szer érvágás a törökökön, 1 érvágás=12 kr
Inv:5;4	1650.05.24.	Paul Schlechter pinkafői fürdős	Köpf gelassen ³⁶	13	2,36		Borostyánkő	13-szor, 1 köpölyözés=12 kr

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	menyiség	ár (R, kr)	hol	hová/ kinek	megjegyzés
Inv:5;5 ³⁷	1650.04.02	Paul Weid- ner császári patikus ³⁸	Bibergeil Öl ³⁹	5 lat	0,36	Bécs, A Fe- kete Sashoz patika		(1 lat= 7,2 kr)
Inv:5;5	1650.04.02	Paul Weid- ner császári patikus	Magnat Stein ⁴⁰	6 lat	0,36	Bécs, A Fe- kete Sashoz patika		(1 lat= 6 kr)
Inv:5;5	1650.04.02	Paul Weid- ner császári patikus	Opiat ⁴¹	½ lat	7,00	Bécs, A Fe- kete Sashoz patika		(1 lat=14 R= 840 kr)
Inv:5;6 ⁴²	1650.04.02.	Adam Hoffer	Terra Sigilata ⁴³	12 lat	1,12	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Lap. Hematit ⁴⁴	10 lat	0,30	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=3 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Olibani ⁴⁵	8 lat	0,16	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=2 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Aloes Epat ⁴⁶	7 lat	0,56	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=8 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Sarcocola ⁴⁷	5 lat	0,40	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=8 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Ireoß ⁴⁸	6 lat	0,12	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=2 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Hermodactilj ⁴⁹	7 lat	0,21	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=3 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Flor. Balaust. ⁵⁰	6 lat	0,36	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gumj Galbani ⁵¹	8 lat	1,04	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=8 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gumj Elami ⁵²	6 lat	0,48	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=8 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Benzon ⁵³	4 lat	0,48	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=12 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Ol. Spica ⁵⁴	6 lat	0,36	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Stor. Calam. ⁵⁵	7 lat	1,24	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=12 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Stor. Liquida ⁵⁶	6 lat	0,24	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=4 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gumj Euphorbij ⁵⁷	5 lat	0,30	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Cort. Mandr. ⁵⁸	2 lat	0,12	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Mastix	12 lat	2,24	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=7 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gumj Arab. ⁵⁹	14 lat	0,42	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=3 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gumj Ammoniaci ⁶⁰	9 lat	0,54	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Aes Ustum ⁶¹	8 lat	0,48	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Lithargirj ⁶²	12 lat	0,12	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=1 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Grin Span ⁶³	6 lat	0,18	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=3 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Mihren ⁶⁴	14 lat	1,24	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat= 6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Colophonia ⁶⁵	4 lat	2,24	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=36 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Terabint ⁶⁶	6 lat	2,00	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=20 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Bol[us]. Armenj ⁶⁷	4 lat	0,48	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=12 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Oleum	5 lat	1,00	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=12 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Traganti albj ⁶⁸	10 lat	1,00	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=6 kr
Inv:5;6	1650.04.02.	Adam Hoffer	Gum[m]j Bedelii ⁶⁹	11 lat	3,18	Bécs, Arany Egyszarvú patika		1 lat=18 kr
Inv:5;8 ⁷⁰	1652.08.09.	Joachim Berger	Fieber Pulver ⁷¹		0,45	Neustatt, ⁷² Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	6 részben
Inv:5;8	1652.08.09.	Joachim Berger	Kühl Wasser ⁷³		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/ kinek	megjegyzés
Inv:5;8	1652.08.09.	Joachim Berger	Miltz und Leber Salben ⁷⁴		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Hertzstark Latweg mit Bezoar ⁷⁵		4,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Perllwasser mit Conf. alkermes ⁷⁶		2,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Miltz und Mueter Tinktur ⁷⁷		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Hertz und Puls Salbe ⁷⁸		1,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Kopf Salbe ⁷⁹		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Mueter Pulver mit Bezoar ⁸⁰		4,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.01.	Joachim Berger	Pulver zu dem Mund Wasser ⁸¹		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.05.	Joachim Berger	Mueter Hertz und Kopff Wasser ⁸²		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;8	1652.09.05.	Joachim Berger	Spiritus Salis ⁸³		0,15	Neustatt, Alsó- Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;9 ⁸⁴	1652.10.01.	Joachim Berger	Laxier Salblein ⁸⁵		1,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Zsuzsanna kisasszonynak
Inv:5;9	1652.10.01.	Joachim Berger	Mutter und Herz Latweglein		2,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;9	1652.10.01.	Joachim Berger	Purgier Pillel ⁸⁶		0,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Johannes Kam- merling úrnak
Inv:5;9	1652.10.01.	Joachim Berger	Purgier Safft ⁸⁷		1,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Barbara kis- asszonynak
Inv:5;9	1652.10.01.	Joachim Berger	Miltz und Leber Salblein		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	a praeceptor- nak
Inv:5;9	1652.10.01.	Joachim Berger	Purgier Salblein		2,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10 ⁸⁸	1652.11.04.	Joachim Berger	Magen Balsam ⁸⁹		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.04.	Joachim Berger	Reißbauch Salbl. ⁹⁰		1,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	kétszer elkészítve (30 kr/kenőcs)

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/ kinek	megjegyzés
Inv:5;10	1652.11.04.	Joachim Berger	Magen Pflaster ⁹¹		1,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.05.	Joachim Berger	Perlein Wasser ⁹²		2,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.05.	Joachim Berger	Christir		5,12	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	négyszer, egyenként 78 kr
Inv:5;10	1652.11.05.	Joachim Berger	Windt Wasser ⁹³		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.05.	Joachim Berger	Reiß Pulver ⁹⁴		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.06.	Joachim Berger	Windt Latweg ⁹⁵		0,10	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.07.	Joachim Berger	Laxier Wasser		2,15	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	kétszer
Inv:5;10	1652.11.07.	Joachim Berger	Laxier Wasser		3,06	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	háromszor
Inv:5;10	1652.11.07.	Joachim Berger	Stuhlzäpf ⁹⁶		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;10	1652.11.07.	Joachim Berger	Latweg und Spe- cies zum Christin		3,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	néhányszor
Inv:5;11 ⁹⁷	1652.	Friedrich Miller ⁹⁸	Gyöngy Por	1 lat	8,00	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		1 lat=8 R (480 kr)
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Fejér Edstan Por ⁹⁹	5 lat	7,30	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		1 lat=1,30 R (90 kr)
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Szürke Edstan Por ¹⁰⁰	5 lat	10,00	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		1 lat=2 R (120 kr)
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Szívfájás ellen való Por		2,00	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		Doktor Reckenperger írta fel ¹⁰¹
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Julip hévség ellen	1 lat	1,12	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		1 lat=1, 12 R (72 kr)
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	ÉR, dereka kenni való	1 lat	0,20	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		1 lat=20 kr
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Lemoni	18 db	1,12	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		(1 db=4 kr)

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/ kinek	megjegyzés
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Articsóka		0,48	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		
Inv:5;11	1652.	Friedrich Miller	Spárga és egy skatulya		0,36	Bécs, Az Aranyszarvas- hoz patika		
Inv:5;12 ¹⁰²	1652.10.02.	Joachim Berger	Purgier Safft		0,45	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Barbara kisasszonynak
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Ein ander Purgier Saft		0,45	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Pillel vergult ¹⁰³		0,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Laxier Säckl. ¹⁰⁴		1,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Zsuzsanna kisasszonynak
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Mutter und Herz Latwerg		2,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Purgier Sackel		2,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.10.02.	Joachim Berger	Miltz und Leber Salben		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.11.05.	Joachim Berger	Stuhlzapfl	11 db	0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	kétszer
Inv:5;12	1652.11.05.	Joachim Berger	Perllwasser		2,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.11.05.	Joachim Berger	Christier ¹⁰⁵		5,12	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	Négyszer, egyenként 78 kr
Inv:5;12	1652.11.10.	Joachim Berger	Safft zu der Sand Suppen ¹⁰⁶		0,40	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.11.10.	Joachim Berger	Pflaster		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	fájdalmakra
Inv:5;12	1652.11.10.	Joachim Berger	Sand Salben		0,45	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.11.21.	Joachim Berger	Stuhlzapfl		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1652.11.22.	Joachim Berger	Purgier Safft		5,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	néhányszor
Inv:5;12	1652.11.22.	Joachim Berger	Miltz und Mueter Spiritus		0,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.11.	Joachim Berger	Vermischt Graffen Salbe ¹⁰⁷		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/ kinek	megjegyzés
Inv:5;12	1653.01.11.	Joachim Berger	Magen Zeltl ¹⁰⁸		1,15	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.11.	Joachim Berger	Julep zur dem Blut Still Pulver		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.11.	Joachim Berger	Blut Still Pulver mit Perlen vermischt		1,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	néhányszor
Inv:5;12	1653.01.11.	Joachim Berger	Kreuter zum Schwamb ¹⁰⁹		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.18.	Joachim Berger	Magen Salbe		0,54	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.18.	Joachim Berger	Reis bauch und Mueter Salbe		0,40	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.21.	Joachim Berger	Rauchen		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	fájdalmakra
Inv:5;12	1653.01.21.	Joachim Berger	Glieder Wasser ¹¹⁰		1,18	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.27.	Joachim Berger	Magen Pflaster		1,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.27.	Joachim Berger	Spec. zum Stu- hlzapfl		0,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.27.	Joachim Berger	Salbe		2,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	lábakra
Inv:5;12	1653.01.27.	Joachim Berger	Balsam		0,24	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	lábakra
Inv:5;12	1653.01.27.	Joachim Berger	Schlaff Salbe ¹¹¹		0,33	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.29.	Joachim Berger	Pflaster		2,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	lábakra
Inv:5;12	1653.01.29.	Joachim Berger	Laxier Sackell		1,00	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	
Inv:5;12	1653.01.29.	Joachim Berger	Salbe		2,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	lábakra
Inv:5;12	1653.01.29.	Joachim Berger	Kreuter		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	izzasztó- fürdőhöz
Inv:5;12	1653.01.29.	Joachim Berger	Mueter Salbe		0,54	Neustatt, Alsó-Ausztria	Formentini Auróra	

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;12 ¹¹²	1652.11.08.		Pillel vergult		3,54		Szent Ferenc konvent, Rohonc	néhányszor
Inv:5;12	1652.11.08.		Pillel		0,30		R.C. Pascal Guardian	
Inv:5;12	1653.01.27.		Christier		1,18		R.P. Thoma	
Inv:5;12	1653.01.27.		Reis bauch Salbe		0,48		Szent Ferenc konvent, Rohonc	kétszer
Inv:5;12	1653.01.27.		Laxier Tranckl		2,54		Szent Ferenc konvent, Rohonc	háromszor
Inv:5;12	1653.01.27.		Süesmandel Öehll		0,12		Szent Ferenc konvent, Rohonc	
Inv:5;12	1653.01.	Elisabeth Bergerin ¹¹³	Laugen Safft		5,30	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	purgáláshoz néhányszor
Inv:5;12	1653.02.08.	Elisabeth Bergerin	Miltz Pflaster		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	jól elkészítve
Inv:5;12	1653.02.12.	Elisabeth Bergerin	Kräutter zur Suppen		1,12	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.02.12.	Elisabeth Bergerin	Spiritus Salis		0,15	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.02.16.	Elisabeth Bergerin	Glieder Pflaster		2,15	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	néhányszor
Inv:5;12	1653.02.25.	Elisabeth Bergerin	Kopf Salblein		0,40	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.02.25.	Elisabeth Bergerin	Schlaff Pillel		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	háromszor
Inv:5;12	1653.03.20.	Elisabeth Bergerin	Sacklein in Wein ¹¹⁴		1,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.03.20.	Elisabeth Bergerin	Purgier Wasser		5,32	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	néhányszor
Inv:5;12	1653.03.23.	Elisabeth Bergerin	Reiß bauch Salben		0,36	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.03.23.	Elisabeth Bergerin	Christier Röhr. ¹¹⁵	3 db	0,54	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	
Inv:5;12	1653.03.23.	Elisabeth Bergerin	Purgier Pillel		0,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	háromszor
Inv:5;12	1653.03.23.	Elisabeth Bergerin	Christier Latwergen		1,48	Neustatt, Alsó-Ausztria	Batthyány Ádám	háromszor

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	menyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;13 ¹¹⁶	1653.	Christian Rhödiger	Sand Wasser		0,45	Pozsony, Fekete Sas patika	Batthyány Ádám	Doktor Rayger kérésére ¹¹⁷
Inv:5;13	1653.	Christian Rhödiger	Sand Salben		0,30	Pozsony, Fekete Sas patika	Batthyány Ádám	Doktor Rayger kérésére
Inv:5;13	1653.	Christian Rhödiger	Glieder Pflaster		2,00	Pozsony, Fekete Sas patika	Batthyány Ádám	Doktor Rayger kérésére
Inv:5;13	1653.	Christian Rhödiger	Rauch Pulver		0,64	Pozsony, Fekete Sas patika	Batthyány Ádám	Doktor Rayger kérésére
Inv:5;14 ¹¹⁸	1654.01.24.	Jakob Klain	Arzneien		7,30	Szalónak	Batthyány Ádám	kimutatás a fogvatartott törököknek adott gyógyszerek áráról
Inv:5;14	1654.01.24.	Jakob Klain	Etlicher Species		2,02	Szalónak	Batthyány Ádám	kimutatás a Batthyány Ádám úr által kért gyógyszerek összegéről
Inv:5;15 ¹¹⁹	1653.01.10.	Jakob Klain	Tränkl fürs reissen ¹²⁰		0,15	Szalónak		egy adag egy beteg töröknek
Inv:5;15	1653.03.04.	Jakob Klain	Mithridat ¹²¹		0,12	Szalónak		kétszer, két beteg töröknek
Inv:5;15	1653.03.04.	Jakob Klain	Safft zur Heilung		0,24	Szalónak		belső lázra
Inv:5;15	1653.03.04.	Jakob Klain	Popelium Salb ¹²²		0,12	Szalónak		
Inv:5;15	1653.04.08.	Jakob Klain	Popelium Salb		0,12	Szalónak		
Inv:5;15	1653.05.08.	Jakob Klain	Tränkl fürs reissen		0,15	Szalónak		egy adag
Inv:5;15	1653.05.08.	Jakob Klain	Starke Purgier Latweg		0,18	Szalónak		
Inv:5;15	1653.05.08.	Jakob Klain	Mithridat		0,06	Szalónak		
Inv:5;15	1653.06.30.	Jakob Klain	Wundtrank fürs stechet ¹²³		0,36	Szalónak		néhány töröknek, párszor alkalmazva
Inv:5;15	1653.06.30.	Jakob Klain	Julep		0,30	Szalónak		lázra
Inv:5;15	1653.06.30.	Jakob Klain	Trank und Safft		0,48	Szalónak		többnek belső lázra és szív-szűrésre

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;15	1653.08.15.	Jakob Klain	Ein Perl mit Mithridat		0,12	Szalónak		
Inv:5;15	1653.08.15.	Jakob Klain	Laxier Latweg		0,30	Szalónak		párszor
Inv:5;15	1653.08.15.	Jakob Klain	Eingemachte Sachen		0,36	Szalónak		gyomor-erősítőnek
Inv:5;15	1653.12.27.	Jakob Klain	Safft zur Bruest und husten		0,36	Szalónak		az újonnan, Kanizsán elfogott törököknek mellkasukra és köhögésre
Inv:5;15	1653.12.27.	Jakob Klain	Mithridat		0,12	Szalónak		kétszer
Inv:5;15	1653.12.27.	Jakob Klain	Schwitz Latweg		0,06	Szalónak		
Inv:5;15	1653.12.27.	Jakob Klain	Ein starke Purgation		0,20	Szalónak		
Inv:5;15	1653.12.27.	Jakob Klain	Trank fürs reisset, stechet		0,20	Szalónak		
Inv:5;15	1654.10.16.	Jakob Klain	Purgier in sauerbrenn Pulver ¹²⁴		0,24	Szalónak		kettő
Inv:5;15	1654.11.10.	Jakob Klain	Allabaster Salben ¹²⁵	4 lat	0,24	Szalónak	Rohonc	(1 lat=6 kr) Kristóf grófnak
Inv:5;16 ¹²⁶	1651.	Jakob Klain	Latweg		0,12	Szalónak	Szalónak	Zurcky nevű törököknek, erős hasmenésre, vérhasra ¹²⁷
Inv:5;16	1651.	Jakob Klain	Stopff Latweg		0,30	Szalónak	Szalónak	párszor
Inv:5;16	1651.	Jakob Klain	Sachen zum Trinkwasser		0,18	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1651.	Jakob Klain	Mag. sterkende Latweg		0,24	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.01.22.	Jakob Klain	Öl		0,10	Szalónak	Szalónak	kenni, Mustapha nevű törököknek ¹²⁸
Inv:5;16	1652.01.22.	Jakob Klain	Salben		0,14	Szalónak	Szalónak	kenni és bevenni
Inv:5;16	1652.01.22.	Jakob Klain	Mithridat		0,12	Szalónak	Szalónak	izzadásra
Inv:5;16	1652.04.18.	Jakob Klain	Schwitz Latweg		0,24	Szalónak	Borostyánkő	a pesti Mustaphának párszor ¹²⁹

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	menyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;16	1652.04.18.	Jakob Klain	Pulver		0,24	Szalónak	Szalónak	belső lázra, háromszor
Inv:5;16	1652.04.18.	Jakob Klain	Heilsafft		0,36	Szalónak	Szalónak	párszor
Inv:5;16	1652.04.22.	Jakob Klain	ein starkens Purgiertrank		0,36	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.04.25.	Jakob Klain	Brust-, und Laxiertrank		0,18	Szalónak	Szalónak	pár napig egyszer
Inv:5;16	1652.04.25.	Jakob Klain	Salben		1,24	Szalónak	Szalónak	lázra, izzadásra
Inv:5;16	1652.04.25.	Jakob Klain	Latweg		0,24	Szalónak	Szalónak	párszor
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Latweg		0,12	Szalónak	Szalónak	a budai Mustaphának, török rabnak, mert beteg volt, éjszakára ¹³⁰
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Magen sterkender Safft		0,48	Szalónak	Szalónak	csepegtetni, sokszor
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Kopff umb- schlag		0,24	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Heiljulep		1,24	Szalónak	Szalónak	inni párszor
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Salben		0,18	Szalónak	Szalónak	lázra és ágyékra
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Geschwulst-, und Kopf- frauch ¹³¹		0,12	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Öl		0,10	Szalónak	Szalónak	torok daganatra, duzzanatra
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	Rauch		0,12	Szalónak	Szalónak	alvásra
Inv:5;16	1652.05.14.	Jakob Klain	starkes Purgier Trank		0,36	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.05.20.	Jakob Klain	unterschiedli- che Purga- tionen		0,40	Szalónak	Szalónak	8 beteg töröknek
Inv:5;16	1652.05.20.	Jakob Klain	Schwitz Latweg		0,24	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.05.20.	Jakob Klain	Bruest Safft und Bruest- tränken		0,48	Szalónak	Szalónak	párszor

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;16	1652.06.18.	Jakob Klain	Purgation und Mag Pulver		0,27	Szalónak	Szalónak	Gróf Esterházy idős török-jének ¹³²
Inv:5;16	1652.06.30.	Jakob Klain	Bruest-, und Husten Safft		0,36	Szalónak	Szalónak	Egy másik töröknek, akinek fáj a gyomra és erősen köhögött
Inv:5;16	1652.06.30.	Jakob Klain	Magen Lat-wergen		0,12	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.07.26.	Jakob Klain	Mithridat		0,06	Szalónak	Szalónak	
Inv:5;16	1652.08.06.	Jakob Klain	Magen Salben		0,09	Szalónak	Szalónak	több, egy beteg töröknek
Inv:5;16	1652.08.16.	Jakob Klain	Tränk		0,12	Szalónak	Szalónak	több, egy töröknek, akinek a lába fáj
Inv:5;16	1652.08.21.	Jakob Klain	Safft zur Heilung		0,18	Szalónak	Szalónak	két töröknek, akik nagyon magas lázzal fekszenek
Inv:5;16	1652.08.21.	Jakob Klain	Pulver		0,12	Szalónak	Szalónak	lázra, égésre
Inv:5;16	1652.08.21.	Jakob Klain	Kopff umschlag		0,18	Szalónak	Szalónak	lázra
Inv:5;16	1652.08.21.	Jakob Klain	Theriack		0,12	Szalónak	Szalónak	izzasztásra
Inv:5;16	1652.08.21.	Jakob Klain	Safft		0,16	Szalónak	Szalónak	belső lázra és égésre
Inv:5;16	1652.08.22.	Jakob Klain	Safft zur Heilung		0,24	Szalónak	Szalónak	egy beteg töröknek Kanizsáról, akinek lázas betegsége van
Inv:5;16	1652.08.22.	Jakob Klain	Pulver		0,18	Szalónak	Szalónak	belső lázra és égésre
Inv:5;16	1652.08.22.	Jakob Klain	Mithridat		0,09	Szalónak	Szalónak	izzasztásra
Inv:5;16	1652.10.28.	Jakob Klain	Theriack		0,06	Szalónak	Borostyánkő	egy nagyon beteg töröknek
Inv:5;16	1652.10.28.	Jakob Klain	Pulver		0,09	Szalónak		belső lázra, kétszer
Inv:5;16	1652.10.28.	Jakob Klain	Bruest und Lung[en] Trank		1,12	Szalónak		párszor

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;16	1652.10.28.	Jakob Klain	Bruest Salben		0,20	Szalónak		
Inv:5;16	1652.10.28.	Jakob Klain	Kopff umbschlag		0,15	Szalónak		
Inv:5;16	1652.10.31.	Jakob Klain	Bruest Safft		0,24	Szalónak		köhögésre
Inv:5;16	1652.10.31.	Jakob Klain	Bruest Salben		0,20	Szalónak		
Inv:5;16	1652.11.25.	Jakob Klain	rote Wundt Salben		0,36	Szalónak	Szalónak	belső lázra és vérzésre
Inv:5;16	1652.12.07.	Jakob Klain	WundtTrank		1,36	Szalónak		többször beadni
Inv:5;16	1652.12.07.	Jakob Klain	Wundt Salben und rotes Wundt Öl		0,48	Szalónak		többször beadni
Inv:5;16	1652.12.07.	Jakob Klain	Salben		0,24	Szalónak		török karjára és lábára
Inv:5;16	1652.12.07.	Jakob Klain	Mithridat		0,12	Szalónak		
Inv:5;16	1652.12.15.	Jakob Klain	Wundt Salben und Wundt Öl		0,24	Szalónak		törököknek beadni
Inv:5;16	1652.12.16.	Jakob Klain	Salben und rosen Wasser		0,27	Szalónak		töröknek kezére és lábára
Inv:5;16	1652.12.16.	Jakob Klain	Salben		0,24	Szalónak		kenni, töröknek adni
Inv:5;16	1652.12.21.	Jakob Klain	Bruest und Husten Trank		0,36	Szalónak		az idős agának, párszor
Inv:5;16	1652.12.21.	Jakob Klain	Mithridat		0,12	Szalónak		
Inv:5;16	1652.12.21.	Jakob Klain	Wundt Salben		0,12	Szalónak		sérülés
Inv:5;16	1652.12.21.	Jakob Klain	Salben		0,24	Szalónak		a török rabnak
Inv:5;16	1652.12.22.	Jakob Klain	Aloes		0,30	Szalónak		a beteg törököknek
Inv:5;16	1652.12.22.	Jakob Klain	rote Muerhen		0,30	Szalónak		

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;16	1652.12.22.	Jakob Klain	Lithargiriumb	1 f[ont]	0,18	Szalónak		1 font=18 kr (1 lat=0,56 kr)
Inv:5;16	1652.12.22.	Jakob Klain	Safft zum Hals		0,12	Szalónak		töröknek
Inv:5;16	1652.12.22.	Jakob Klain	Bruest und Husten Safft		0,12	Szalónak		
Inv:5;16	1652.12.28.	Jakob Klain	Tränkh		0,48	Szalónak		2 beteg töröknek, akiknek szívzörejek vannak és gyengék, négyszer
Inv:5;16	1653.01.01.	Jakob Klain	Trankh		0,24	Szalónak		török rabnak szorongásra
Inv:5;16	1653.01.03.	Jakob Klain	Tränkh		0,36	Szalónak		2 töröknek, szívükre
Inv:5;16	1653.01.07.	Jakob Klain	Salben		0,32	Szalónak		török rabnak hévségre és lázra
Inv:5;16	1653.01.08.	Jakob Klain	Tränklein		0,36	Szalónak		3 beteg töröknek, szorongásra és szívre
Inv:5;17 ¹³³	1652.05.11.	Jakob Klain	Manna ¹³⁴	10 lat	0,58	Szalónak	Németújvár	(1 lat=5,8 kr)
Inv:5;17	1652.07.24.	Jakob Klain	schön Terpentin	¼ font ¹³⁵	0,10	Szalónak	Németújvár	(1 font= 40 kr 1 lat=1,25 kr)
Inv:5;17	1652.08.21.	Jakob Klain	frische Manna	½ font	1,30	Szalónak	Németújvár	(1 font=180 kr 1 lat=5,625 kr)
Inv:5;17	1652.09.05.	Jakob Klain	Süßmand[e]löl	5 ½ lat	1,06	Szalónak	Németújvár	(1 lat=12 kr)
Inv:5;17	1652.09.18.	Jakob Klain	frisch Süßmand[e]l Öl	9 lat	1,48	Szalónak	Németújvár	(1 lat=12 kr)
Inv:5;17	1652.08.15.	Jakob Klain	Purgier Tränkh		1,00	Szalónak	Németújvár	Doktor Werner rendelése ¹³⁶
Inv:5;17	1652.10.08.	Jakob Klain	laugen Purgier Safft ¹³⁷		3,56	Szalónak	Németújvár	Doktor Werner rendelése
Inv:5;17	1652.10.08.	Jakob Klain	Manna	12 lat	1,12	Szalónak	Németújvár	purgáló italhoz (1 lat=6 kr) Doktor Werner rendelése

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszer/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;17	1652.10.08.	Jakob Klain	Muscathblie Spirit[us] und Mutter Wasser ¹³⁸		0,24	Szalónak	Németújvár	Doktor Werner rendelése
Inv:5;17	1652.10.08.	Jakob Klain	Reiß Bauch Salben ¹³⁹		0,42	Szalónak	Németújvár	Doktor Werner rendelése
Inv:5;17	1652.10.08.	Jakob Klain	Magen und [Wündrieth] mit Perl Zeltl Zucker ¹⁴⁰		0,56	Szalónak	Németújvár	Doktor Werner rendelése
Inv:5;18 ¹⁴¹	1652.11.16.	Jakob Klain	Stuelzäpfl	16 db	0,48	Szalónak		(1 db= 3 kr)
Inv:5;18	1652.12.16.	Jakob Klain	Stuelzäpfl	13 db	0,39	Szalónak		(1 db= 3 kr)
Inv:5;18	1653.01.18.	Jakob Klain	Stuel Zäpffl	11 db	0,33	Szalónak		(1 db= 3 kr)
Inv:5;18	1653.03.12.	Jakob Klain	Süß Mand[e] l Öl	6 lat	1,12	Szalónak		(1 lat=12 kr)
Inv:5;18	1653.03.12.	Jakob Klain	Speickh ¹⁴²	¼ font	0,30	Szalónak		(1 font=120 kr 1 lat=3,75 kr)
Inv:5;18	1653.03.18.	Jakob Klain	Herz Zimmet Wasser ¹⁴³	11 lat	1,17	Szalónak		1 lat=7 kr
Inv:5;19 ¹⁴⁴	1654.12.03	grazi patikus	Ol[eum]. Masticis	2 lat	0,24			(1 lat= 12 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Pomeranzen Öl ¹⁴⁵	½ lat	0,45			(1 lat= 90 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Mastix Kern	2 lat	0,24			(1 lat= 12 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	weiß Agstein öl ¹⁴⁶	2 lat	1,12			(1 lat=36 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Muscatnus Salbl. ¹⁴⁷	2 lat	0,52			(1 lat= 26 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Dragant	1 lat	1,30			(1 lat= 90 kr)
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Glaß Pix und Schagtl ¹⁴⁸		0,18			
Inv:5;19	1654.12.03	grazi patikus	Mannig	4 lat	0,48			1 lat= 12 kr

forrás	év, hó, nap	patikus	patikaszér/ gyógymód	mennyiség	ár (R, kr)	hol	hová/kinek	megjegyzés
Inv:5;20 ¹⁴⁹	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Species pro Cucupha ¹⁵⁰		3,35			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Antidot[um] contra Pes- tem ¹⁵¹		3,00			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Rotulae Capitales et Cordiales ¹⁵²		8,25			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Aqua Apo- plectica ¹⁵³		2,25			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Pulvis Nobilissimis Cardialis Alexiterius ¹⁵⁴		9,00			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Pomha Am- brae contra Pestem ¹⁵⁵		0,75			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Balsamus Capitalis et Cardialis		9,50			
Inv:5;20	1654.12.26.	pozsonyi patikus	Species pro Decocto ¹⁵⁶		2,00			

LÁBJEGYZETEK A TÁBLÁZATHOZ

* *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (továbbiakban: MNL OL) Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. n.

¹ R: rénus forint. kr: krajcár. 1 rénus forint 60 krajcárt ért. Az összes receptet ez alapján számolták.

² MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. No 1. 1650. augusztus

³ *Mastix Öl*: lat. Oleum Masticinum, mastix olaj. A mastixből készült olaj elkészítését Matthiolusnál olvashatjuk: 1 font rózsaoaj, 6 lat jó mastix, 8 lat savanyú fehér bor kell hozzá. Az alapanyagokat bele kell tenni egy edénybe, majd az edényt bele kell helyezni egy forró vízzel teli bográcsba. Az edényt fedetlenül kell hagyni, a benne lévő anyagokat addig kell főzni, amíg a bor egészen fel nem szívódik: ami az edényben marad, az lesz az olaj. A gyomor, a máj, testrészek erősítésére szolgált. Duzzanatokat enyhített és fájdalmat csillapított. *Kreuterbuch des hochgelehrten und weitberühmten herrn D[omini]. Petri Andrae Matthioli, jetzt widerumb mit vielen schönen neuen Figuren, auch nützlichen Artzneyen und andern guten Stucken zum dritten Mal aus sonderm Fleiß gemehrt und gefertigt durch Joachimum Camerarium, der löblichen Reichsstatt Nürnberg Medicum, Doct. Frankfurt am Mayn, 1611.* (továbbiakban: MATTHIOLUS, i. m., 1611.) 27. c. MNL Somogy Megyei Levéltárának Könyvtára. A Mastix a Földközi-tenger északkeleti partvidékén honos fa vagy bokor ágaiból, törzséből nyert nedv, gyantaszerrű anyag; vérzéscsillapító, gyomorerősítő; kenőcsökhöz, borogatásokhoz. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 1984. 472.

⁴ *lat*: loto, Loth. Osztrák előzmény. 1331. A köznap gyakorlat legkisebb országos súlyegysége. 1,40-1,95 dkg. Bánya, bécsi (16. század végéig 1,73 dkg), budai (1,53 dkg), erdélyi (1690-ig 1,94 dkg, azután 1721-ig 1,40 dkg, azután 1,75 dkg), horvát, magyar (1,53 dkg), pozsonyi (1854-ig 1,74 dkg, azután 1,75 dkg), zágrábi. BOGDÁN István: *Régi magyar mértékek*. Budapest, 1987. (továbbiakban: BOGDÁN, i. m., 1987.) 115.

⁵ *Senetbletter*: ném. Sennesblätter, lat. Sennae folium, Senna vulgaris, szennalevél. Purgálószér. MATTHIOLUS, i. m., 1611. 430. Indiai eredetű növényi hashajtó. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 1984. 473.

- ⁶ *Weinperl*: ném. Weinbeere, malosa szőlő, mazsolaszőlő. Öreg mazsolaszőlő: lat. passulae majores, ném. Zibebe. - Apró mazsolaszőlő: lat. passulae minores; ném. welsche weinbeerl. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 265.
- Steinwürz*: ném. Odermennig, lat. Agrimonia eupatoria. Apróbojtorján, párlófű. Lép-, májbántalmak, kígyómarás, férgek ellen valamint torok- és szájojlításra, sebek gyógyítására, vérhasra, fekélyre használták. Lábfürdőként is alkalmazták. <http://www.heilpflanzenkatalog.net/heilpflanzen/heilpflanzen-europa/182-odermennig.html>. Letöltés ideje: 2013. július 10. Odermennig: MATTHIOLUS, i.m., 1611. 350-353.
- ⁷ *ein sterkhe (starke) Purgation*: erős purgálás, hashajtás. A nyelvhasználat az osztrák dialektus hatása, a szerző a mindennapi életben így írt.
- ⁸ *Prein Pulver*: valószínűleg Breinpulver, ném.: köles, köleskása. Beazonosítatlan gyógykészítmény. Itt kell megjegyezni, hogy a patikusok által megnevezett készítmények (porok, balzsamok stb.) a mai helyesírás szerint egybeírandók, pl. Breinpulver, Magenpulver, Magensalbe.
- ⁹ *Theriackh*: Theriaca, terjék. Régi magyar orvosság, mely inula gyökér (örvénygyökér), rebarbara, boróka, zedoria, angelika és sok más szer keverékéből állt. Növényi származású, de a vipera egyes részeit is tartalmazó középkori orvosi szer. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 1984. 484.
- ¹⁰ *Magenpulver*: szó szerint gyomorpor. Valószínűleg gyomorbántalmakra használatos gyógyszer.
- ¹¹ *Praeparirter Salliter*: lat. Sal petrae, kálium nitricum. Lázat csökkent, vizeletürítést elősegíti.
- ¹² *Plauen Veigl Saft*: ném. blauer Veiglsaft, Veilchensaft lat. Violarum. Kék ibolyából készült lé.
- ¹³ *Maulber Saft*: ném. Maulbeersaft, eperlé.
- ¹⁴ *Heilsaft*: gyógyító lé. Nyers növény kifacsart leve. Összetétele nem ismert.
- ¹⁵ *Magensalbe*: lat. Ungventum aromaticum, valószínűleg gyomorbántalmakra használt gyógyír, kenőcs, összetételében több gyógynövény illóolaja szerepel.
- ¹⁶ *Species*: fűkeverék, tealegy, apróra metélt növényrészeknek elegye, mely vagy főzet, forrázat készítésére vagy pedig nedves borogatásokra alkalmaztatik. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m. 234.
- ¹⁷ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 2. 1650. május-június.
- ¹⁸ *2 Purgation und Arzneien*: 2 purgálás és gyógyszerek.
- ¹⁹ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 3. 1650-1651.
- ²⁰ *Reckep*: Redzseb. Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben három Redzseb is szerepel: kanizsai Nagy Redzseb (1650-1658), Pécsi Redzseb szpáhi (1645-1658) és Fehérvári Redzseb (1650-?). TARKÓ Ilona: *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI-XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba, 2012. 2. kötet. 35., 44., 48., 55. (továbbiakban: TARKÓ, i.m., 2012.)
- ²¹ *Kopfumschlag*: ném. Kopfumschlag, borogatás fején.
- ²² *Reckep*: Redzseb. Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben három Redzseb is szerepel: kanizsai Nagy Redzseb (1650-1658), Pécsi Redzseb szpáhi (1645-1658) és Fehérvári Redzseb (1650-?). TARKÓ, i.m., 2012. 35., 44., 48., 55.
- ²³ *Latwerg*: Latwerge, gyümölcspép, lekvár, orvosság Zimányi Vera, *A pestisbetegség leírása és egyéb intézkedések a 17. század közepén a Batthyány birtokon*. = *In memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. Lengvári István, Pécs, 1996. 287-288. Nyelet, lekvárszerű tömeg, növényi poroknak mézzel vagy gyümölcssalával készített keveréke. Szilvaiz is lehet.
- ²⁴ *vermischter Julep*: julep, jülep, lat. Julapium: szirup, szörp, fűszeres, cukros orvosság. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 479. Julapium: virágokból főzött illatos szirup. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 443. vermischter: összekevert. Valószínűleg több gyógynövényből készített, édesízű pépes gyógyszerforma.
- ²⁵ *Magenstärkende Latwerg*: ném. Magenstärkende Latwerg, gyomorerősítő latwerg, gyümölcspép.
- ²⁶ *Gurg[e]l Wasser*: gargarismus, gargarizálóvíz, torokmosó. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 278.
- ²⁷ *Kand[is] Zugger*: ném. Kandiszucker, kandiscukor.
- ²⁸ *Labung*: csillapító, enyhítőszer, üdítő, frissítőszer Összetétele nem ismert.
- ²⁹ *Canis alli*: Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben három Kanizsai Ali is szerepel: Kanizsai Ali, zászlótartó fia, (1649, 1651-1654) Kanizsai Ali, terlak (=bolond) (1642-1651) és Kanizsai Ali, sipos (1649-1656), aki beteg volt 1651 januárjában. TARKÓ, i.m., 2012. 39., 161., 163., 164.
- ³⁰ *Rauchen*: füst. Valószínűleg földi füst. Föld epéje, földi füst, orvosi füstikefű (*Fumaria officinalis*) – emésztést serkentő, epehajtó. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 471. *Fumariae herba*. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 443. Vagy azonos lehet a *Fumigatio*, füstölés céljára használatos növényi vagy ásványi eredetű szerrel.
- ³¹ *Tabackh*: tobák, tabak, dohány. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 484.
- ³² *His ahson*: Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben 14 Haszon/Haszan is szerepel: Berzencei Haszon

(1648-1652), Budai Haszan, kara (1650-1652), Fehérvári Kis Haszan (1649-1656), Kanisai Baba Haszon (1650-1658), Kanisai Kis Haszan (1650-1658), Kanisai Toot Haszan (1650-1658), Kanisai Vak Haszan (1650-1658), Kanisai Hadzsi Haszan (1650-1657), Kanizsai Haszan, kara/Deli kurd (1645-1651). Kanizsai Haszan, tatár (1650-1658), Kanizsai Pandzsa (pencse) Haszan (1649-1658), Kanizsai Haszan szpáhi (1650-1657), Kanizsai Haszan szpáhi, besli, sánta samel (1651-1654), Siófoki Haszan (1650-1654). TARKÓ, i.m., 2012. 34-35., 41., 45., 48-49., 99., 102., 137., 166., 168., 170., 241.

³³ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 4. 1650-1651.

³⁴ gulden: rheinische Gulden, rajnai vagy rénesforint.

³⁵ *Ader gelassen*: érvágás.

³⁶ *Köpf gelassen*: köpölyözés, lecsapolás is lehet.

³⁷ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 5. 1650. április 2.

³⁸ *Paul Weidner*: (1603 kr – 1669. április 7.) A bécsi „Ad aquilam nigram” („Zum schwarzen Adler” „A Fekete Sashoz”, 1807-től „Zum Salvator”) patika patikusa, tulajdonosa. A patika előző tulajdonosának, Valentin Hessnek lett sógora. II. Ferdinánd, III. Ferdinánd valamint I. Lipót császár udvari orvosa és patikusa. 1630. október 18-án kapta meg nemesi címet és a vele járó „von Weidenthal” nevet. Kétszer nősült. Első felesége Maria Clara Hess volt, második felesége Johanna Maximiliana Barbara, született Klodwig von Rosenfeld. Első házasságából egy leány született: Maria Eleonore. Második házasságából 6 gyermeke született: két fiú, Johann Franz és Paul Maximilian, négy leány, Johanna Maximiliana, Maria Theresia, Angela Rosalia és Maria Elisabeth. 1669. április 7-én halt meg 66 évesen. Halála után felesége, Johanna Maximiliana Weidner, majd 1683-tól fia, Paul Maximilian vette át a patikát. GESCHICHTE DER WIENER APOTHEKEN, i.m., 2010. 529-536.

³⁹ *Bibergeil Öl*: lat. Oleum Castorei, hód monyának olaja. A hód nemi szervéből készült orvosság, hódzsír, hódony. „Hód tökiből való orvosság.” PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 476.

⁴⁰ *Magnai Stein*: lat. Lapis Magnetis, mágneskő. Gyógyító erejű kőként használták, nehogy idő előtt történjen meg a szülés vagy épp túlhordja valaki gyermekét. Nyakban vagy köldök körül kellett viselni. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 286.

⁴¹ *Opiat*: lat. Opium, laudanum, succus Thebaicus, meconium, áfium, mákony. A leghatásosabb s legbecsesebb gyógyszerek egyike, amely a Papaver somniferum fajnak éretlen fejeitől kifolyó, megszáradt tejnedv. Az ópium hatása attól függ, hogy mely hatóanyagok vannak benne túlsúlyban, a morhium, nacein, codein álmohordozók, s az áterjedő mozgásokat mérséklék, míg a thebain, papverin, narcotin ellenkezőleg, élénkítőleg hatnak. Az ópium már a régi korban nagyra becsült gyógyszer volt s különböző theriacak hatóanyagát képezte. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m. 3. kötet, 1900. 377-383.

⁴² MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. 1-22. 1650-1666. é. No 6-7. 1650. április 2.

⁴³ *Terra Sigillata*: római kori vörös mázos égetett edényfajta. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 484. Itt: Pecsétes föld, Terra Gigillata Lemnia, lemnische Siegerlerde. A lemnoszi agyag, melyet különösen pestis ellen használtak. MAGYARY-KOSSA, i.m. 1929. 269.

⁴⁴ *Lap[is] Haematit*: vérvő. Neve a görög 'haima', vér szóból ered. Vas-oxid. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 485. Vértő, a mai Haematit; a termés vasoxyd; Ferrum oxydatum nativum rubrum, Lapis Haematit. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 280. Vérzéscsillapítónak is alkalmazták. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m. 1900. 3. kötet. 54.

⁴⁵ *Olibani*: Olibanum, tömjén. Mint izgatószeret használják tapaszokban, odvas fogba dugva illó olajánál fogva a szegfűszegolajhoz hasonlóan hat. Számos fürdőszernek képezi alkotórészét. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 3. kötet. 375.

⁴⁶ *Aloes Epar*: Aloes Hepatica. Az Aloe féleségek, főleg a natali és socotorai aloenak májszerű kinézésű, fénytelen terméke, melyet gyógytárban nem lehet tartani. Az aloinok és az aloegyanta mint hashajtók hatnak, nagy adagokban drasztikus szerek, s kólikás fájdalmakat, bélbeli, vese- és méhbeli vérbőséget is hoznak létre. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 3. kötet. 109.

⁴⁷ *Sarcocol[l]a*: seborrasztó gummi: lat. Gummi sarcocolla; ném. Fleischleim. A Penaea sarcocolla L. nevű perzsiái s arabiai cserje mézgája. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 272.

⁴⁸ *Ireos*: Ireos. viola, kékliliom. Golyva gyógyítására használt növény. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 361., 468.

⁴⁹ *Hermodactyl*: Hermodactylus, őszi kikerics. Podagra ellen, manapság rák gyógyítására használt növény. Hermes uja, őszi sáfrány: Hermodactylus. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 258., 269.

⁵⁰ *Flor[es] Balaust[orum]*: pomagránát virága. Pomagránát, gránátalma (Punica granatum) – dagantok, gyulladá-sok, vérhas ellen. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 472.

- ⁵¹ *Gum[m]j Galbani*: Galbanum gyantája, illatos. A Galbanumot főként a Ferula gummosa-ból vagy a Ferula rubraulis-ból nyerik. Siriai gyantár: galbanum. A Ferula galbaniflua gyantája. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 273. Alkalmazzák hörgők hurutjánál mint köptetőt, külsőleg tapasztokba renyhe lefolyású lobos daganatokra mint genyképző szert. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 3. kötet. 3-4.
- ⁵² *Gum[m]j Elami*: Gummi Elemi. E név alatt különböző gyantákat foglaltak össze. A terpentinhoz hasonló hatású kenőcsökben a helyett használják. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 2. kötet. 290.
- ⁵³ *Benzon*: Benzoi, benzoe, benzony. Tömjénnel, mirhával, mástixszal keverve szárazbetegségnél füstölésre használták. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 141. Jó illatú gumi: assa dulcis. A mai benzoé-gyanta. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 259. Benzoe-gyanta: Resina benzoë, a Styrax benzoe növény gyantája.
- ⁵⁴ *Ol[eum] Spica[e]*: Oleum Lavandulae. Fejre, náthára, idegekre, szédülésre, letargiára, havi vérzésre, szülésnél is alkalmazták. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 1158. Ma az Oleum Spicae megfelel a Lavandula latifolia növény virágzatából nyert illóolajnak, amit Aetheoleum Spicae néven neveznek. Nyugtató hatása van. Bedörzsölő szerként szeszest oldatát használják külsőleg, de belsőleg is gyomor-és bélpanaszokban.
- ⁵⁵ *Stor[ax] Calam[it]*: Styrax calamita. A kereskedésben eme név alatt kétféle Styraxot értenek: a.) 2-3% storax-balzsammal kevert Styrax orientale kérgének törmelékét, melyet faedényekben hoznak kereskedésben szurokszerű fényleő zsíros kinézésű tömeg; b.) a Styrax off. L. gyantáját (regina Styracis), mely fehéres színű, benzoé gyanta kinézésű tömeget képez, vanília szagú illóolajat és fahéjsavat tartalmaz. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 4. kötet. 262-263.
- ⁵⁶ *Liquida*: lé, folyadék, gyógykészítmény. Styrax liquidus terpentin sűrűségű anyag, amit szeszben oldanak, külsőleg bedörzsölnek.
- ⁵⁷ *Gum[m]j Euphorbij*: Gummi Euphorbium, Euphorbia resinifera, Marokkóban honos, a kaktuszok családjába tartozó fa tej nedvéből készült orvosság. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 478.
- ⁵⁸ *Cort[ex]. Mandr[agorae]*: Mandragóra (nadrágulya) gyökere. Nádraguba, nadragulya. Nádraguba fűvet Szent Iván havában dél tájban kell szedni: Mandagórának nevezik deákul. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 267. Mandragora officinarum, a burgonyavirágúak (Solanales) rendjébe tartozik, rokon a nálunk honos nadragulya (Atropa belladonna) növényvel. A gyökér kérgét régen afrodisziákumként használták.
- ⁵⁹ *Gum[m]j Arab[icum]*: Gummi Arabii *Albi*, Gummi arabicum, mézga, fehér. Vérhas és hasmenés gyógyítására használták. „Árpakása levében, mennyi elég, vagy két tyúkmony fejéret köpjél, tégy azonkívül két ló gumiarabikumot belé, megannyi olvasztott kecskefaggyát, egy kevés bolus arménust, forrald fel, és illendő melegen add bé.” PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 191., 464.
- ⁶⁰ *Gum[m]j Ammoniaci*: Gummi Ammoniacum. Orvosság időségeknek és gyengének, főként krónikus bronchitisben szenvedőknek. <http://www.homeoint.org/books/boericmm/a/ammc.htm> Letöltés ideje: 2013. július 10.
- ⁶¹ *Aes Ustum*: Részint a rézoxidot, részint a rézszulfidot nevezték így hajdan. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 271.
- ⁶² *Lithargirj*: lat. Lythargyrum, ném. Silberplet. ólomoxid. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 444.
- ⁶³ *Grin Span*: ném. Grünspan. Valószínűleg grispán. Vitriol, kénsav. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 478. Grünspan, zöld görög: bázisos ecetsavas réz. Az megbántott tagait krispányos vajjal kenyed jó erőssen. Rézroszda: aerugo. A zöld vizelet lesz a rézroszda szabású sárnak (=epe) bősége miá. MAGYARY-KOSSA, i.m., 1929. 271., 281. Marószerként alkalmazták sebekre, alkoholos oldatát bedörzsölő szerként köszvényeseknél.
- ⁶⁴ *Mihren*: ném. Myrrhe, lat. Myrrha. A mirha egy Arábiában növő fa gyantája. Európába Egyiptomból, Alexandriából került. A mirhát nehéz légzésnél, hosszan tartó köhögésnél, hasmenésnél, vérhasnál, megterhelt gyomornál alkalmazták. MATTHIOLUS, i.m., 1611. 20-21. Használták füstölőszerként is, például orbánc esetén.
- ⁶⁵ *Colophonia*: Colophonium, Kalafonia. fenyőgyanta finomított változata. Hegedűgyanta. MAGYARY-KOSSA. Ha a terpentinből az olajat vízzel átpároljuk, colophonium marad vissza, mely még kevés vizet tartalmaz, ez sárga színű. Alkalmazzák a különböző tapasztokban mint jól tapadó szert. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 1900. 2. kötet. 181-182.
- ⁶⁶ *Terabint*: lat. Terebenthina communis, ném. Terpentin.. Hasszorulás és kólika gyógyítására használt gyógyszer. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 178., 467.
- ⁶⁷ *Bol[us]*. *Armenj*: örmény agyag, röppor. Lemnosz szigetéről való agyagféleség, mely bőven tartalmaz ferrioxidot, amittől sárgásvörös színű. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 476. Örményföld – Veres örményföld; lat. Bolus armeni; ném. armenischer Bolus. Ma: örményagyag, melyet pilulakészítéshez stb. alkalmaztak. MAGYARY-KOSSA, i.m. 269.
- ⁶⁸ *Traganti albj*: lat. Gummi Tragacanthi. A Tragacantha, -ae, töviskóró gyantája, fehér. Dragant: Gummi Tragacantha. Az dragantot áztatd meg harmad napig rósa vízben. MAGYARY-KOSSA, 1929. i.m. 252.
- ⁶⁹ *Gum[m]i Bedelij*: lat. Commiphora wightii (Guggal, Guggul, angol Mukul myrrh tree). A mirhához hasonló aromás gyanta, füstölőként és parfümökhoz is használták. Észak-Afrikától Közép-Ázsiáig és Észak-Indiában

megtalálható, a Burseraceae családjához tartozó virágzó növény. http://en.wikipedia.org/wiki/Commiphora_wightii. Letöltés ideje: 2013. július 10. Kövek összezúzására, tüdőbajra, köhögésre használták. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 1206. Commiphora Mukul (Guggul/guggula): A guggul a mirha közeli rokona, de az ájurvédikus gyógyításban fontossága messze meghaladja a mirhát. Tisztító és fiatalító hatást tulajdonítanak neki. Időskori izületi gyulladásokra javallják. Csökkenti a vér koleszterinszintjét. Ráadásul gyulladásgátló hatása is bebizonyosodott, stimulálja a fehérvérsejtek képződését, csökkenti a vérrögök kialakulásának esélyét, s óvja a szív szövetét a degeneratív betegségektől. Penelope ODY: *Gyógynövények a holisztikus gyógyításban*. Budapest, 2006. 119.

⁷⁰ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 8. 1652.

⁷¹ *Fieberpulver*: valószínűleg lázcsillapításra használt por, gyógyszer.

⁷² *Neustatt*: Wiener Neustadt, Bécsújhely.

⁷³ *Kühl Wasser*: hideg víz. A hideg vagy langyos vízzel való gyógykezelés, fürdés, lemosás, leöntés vagy áztatás, borogatás nyomait a magyar középkorban, de a későbbi századokban is csak ritkán találjuk dr. Bence József: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről. Orvostörténeti Közlemények, 1959/12. 14. 29.

⁷⁴ *Miltz- und Lebersalbe*: lép és máj gyógyítására használt kenőcsök.

⁷⁵ *Hertzstark Latweg mit Bezoar*: szíverősítő latweg bezoárral. Bezoárkő: a Perzsiában, Kaukázusban és Kisázsia hegyvidékein élő bezoár kecske (*Capra aegagrus*) emésztőszerveiben előforduló gombforma képződmény. A középkorban és az újkorban minden méreg ellenszerének tartották. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 475-476. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 441.

⁷⁶ *Perllwasser mit Confectio alkermes*: gyöngyöző víz alkörmössel. Alkermes, alkörmös, karmazsinbogyó, vérfűrt (*Phytolacca americana*) – ital-és ételízestítő, szíverősítő. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 469. Abortálás elhárítására, szomorúság, melankólia félelem megszüntetésére, vérhasra, hasmenésre, orrvérzésre, idegek erősítésére is alkalmazták. Elkészítéséhez cukrot is használtak. XCIV. Chermes. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 920. *Phytolacca decandra* bogyói (*Baccae phytolaccae*) festékanyagot tartalmaznak, erős hatásúak hánytató, galandféregűző hatásúak. Ma már nem használják terápiás célra.

⁷⁷ *Miltz- und Muertertinktur*: Gábermutter: méh. Lép- és méhtinktúra. Valószínű, hogy állapotos nők gyógyítására használt készítményekről van szó. A tinktúra növényi, állati vagy ásványi anyagokból készített alkoholos kivonat. Folyékony és száraz változata is volt. LXXXV. Capitel. Von den Tincturen/und Essentzen. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 423.

⁷⁸ *Hertz- und Pulssalbe*: szívre és pulzusra való kenőcs.

⁷⁹ *Kopfsalbe*: fejre való kenőcs.

⁸⁰ *Muerterpulver mit Bezoar*: A „*Muerterpulver*”-t ürömből állították elő valószínűleg gyermeket váró nőnek. Erős fájdalomkra a következőképpen állították elő: 3 lat vörös üröm gyökeret, 2 lat hársfavirágot, 1 lat vadzsályát kellett porrá törni, ebből kellett egy unciát meleg borral meginni. *Kräuterbuch von Jacobus Theodorus „Tabernaemontanus” anno 1625*. www.kraeuter.ch, Beifuss. Letöltés ideje: 2013. július 10. Johann Heinrich Zedler a *Pulvis Historicus* több fajtáját, elkészítési módját jegyezte fel. Fájdalomcsillapításra, szülés utáni tisztításra, tisztulásra alkalmazták. Johann Heinrich Zedler: *Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste*. Band 29. S. 775-776.

<http://www.zedler-lexikon.de/suchen/suchergebnisse.html?ganzeswort=FALSE&suchbegriff=PulvisHystericus&sortierschlüssel=id&id=266942&maxtrefferzahl=25> Letöltés ideje: 2013. július 10.

⁸¹ *Pulver zu dem Mund Wasser*: szájvízhez való por.

⁸² *Mueter-, Hertz- und Kopfwasser*: szívre és fejre való víz.

⁸³ *Spiritus Salis*: ang. Spirit of Salt, lat. Spiritus Salis Ammoniaci. Szalmiákszesz. A Vollständige und Nutzreiche Apotheke a szalmiákszeszt a desztillátumok között említi. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 763-769.

⁸⁴ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 9. 1652. október 1.

⁸⁵ *Laxiersalblein*: kleine Laxiersalbe, hashajtó(szer), kenőcske.

⁸⁶ *Purgel Pillel*: purgáló (hashajtó) pirulák.

⁸⁷ *Purgiersaft*: purgáló ital.

⁸⁸ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 10. 1652. október-2-november 7.

⁸⁹ *Magenbalsam*: gyomorbajra használt balzsam.

⁹⁰ *Reißbauch Salbl[ein]*: beazonosítatlan gyógykészítmény. reissen: szagatni. Valószínűleg szagatás elleni kenőcs.

⁹¹ *Magenpflaster*: gyomorbajra használt tapasz.

⁹² *Perleinwasser*: gyöngyöző víz, valószínűleg szénhidráttartalmú vagy ásványvíz.

⁹³ *Windtwasser*: valószínűleg szélhajtó víz.

⁹⁴ *Reißpulver*: szaggatás elleni por (Lásd:19. o.: szaggatás elleni kenőcs)

⁹⁵ *Windt Latweg*: Valószínűleg a szelek orvoslására szolgáló latweg.

⁹⁶ *Stuhlzápf*: lat. suppositorium, csap, kúp, végbélkúp.

⁹⁷ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 11. 1652.

⁹⁸ *Friedrich Miller*: Friedrich Müller (Miller, 1656-tól von Löwenstein) bécsi patikus, aki 1650-ben megvásárolta, majd haláláig (1675. január 24.) vezette a bécsi „Az Aranyszarvashoz” (Zum goldenen Hirschen) patikát. 1656. március 20-án nemesi címet kapott - ekkor kapta a „von Löwenstein” nevet -, valamint ezzel egyidejűleg a „kaiserlicher Hofdiener” titulust is. GESCHICHTE DER WIENER APOTHEKEN, i.m., 2010. 229. 252-255.

⁹⁹ *Fejér Ed[el]stan por*: fehér drágakő (Edelstein) pora.

¹⁰⁰ *Szürke Ed[el]stan por*: szürke drágakő (Edelstein) pora.

¹⁰¹ *Doktor Reckeperger*: 1644-ben már szerepel konvenciók jegyzékben. 1644. január 1-jén 10 akó óbort kapott Szalonáról és Rohoncra. MNL OL A Batthyány család körmendi központi igazgatósága, A földesúri familiára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok P 1322. No 353. Német Uivári, Szalonoki Rohonci és Körmendi Várainkban lévő Tisztviselőink és egiéb rendbéli Conventioioknak az Pária, és más rendbéli dolgoknak rendbe vétele. (Konvencióskönyv, II). 1634. április 6.

¹⁰² MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 12. 1652-1653.

¹⁰³ *Pillel vergult*: aranyozott pirula.

¹⁰⁴ *Säck[lein]*: A Säckleint (lat. Sacculus Medicamentosus) egyfajta borogatásként használták: a zsákcocskába összevágott, száraz gyógynövényeket tettek, minden oldalát összevarrták, majd vízben, ecetben, borban vagy más folyadékban kifőzték. Száraz vagy nedves borogatásként egyaránt alkalmazták. Különböző formáit alkalmazták: A fej (Haupt Säcklein) és a köldök (Nabel Säcklein) kerek, a gyomor (Magen Säcklein) hosszúka vagy háromszögű, a has (Bauch Säcklein) négyszögű vagy félhosszú, a végbélnyílás (After) köré tett hosszú formájú. Das LXXVIII. Capitel: Von den Säcklein. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 386.

¹⁰⁵ *Christier*: ném. Klistier, lat. clysterium. A klistély vagy klizma (a görög klyzein = kiöblíteni szóból) bélbeöntés, mely a belet kiüriti (tisztító klizma), gyógyszereket adagol (gyógyszeres klizma), vagy tápanyagokat visz be oda (tápáló klizma). A szűkebb értelemben vett klistélynél a folyadékot egy fecskendővel, illetve egy toldalékkal ellátott hólyaggal nyomják a végbélnyíláson át a bélbe, a „beöntés”-nél viszont a beöntőfolyadékot egy magasabban elhelyezett tartályból csövön át vezetik be. A saját kezű beöntésre szolgáló klistélyfecskendő lényegében egy marhahólyagból áll, melyen két zárócsap van a beöntendő folyadék számára, amit tölcseren át öntenek bele. Nancy DUIN – Dr. Jenny SUTCLIFF: *Az orvoslás története. Az ősidőktől 2020-ig*. Budapest, 1993. (továbbiakban: AZ ORVOSLÁS TÖRTÉNETE, i.m., 1993.) 150., 155. Kövek (vese, hólyag) ellen, gyomorbántalmakra, fájdalomcsillapításra, kólikára, havi vérzésre, terhességre egyaránt alkalmazták. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 170-174.

¹⁰⁶ *der Sand*: főveny, homok, arena. (Vese)homok gyógyítására szolgáló gyógyszer.

¹⁰⁷ *Grafin Salbe*: ném. Gräfin Salbe, lat. Ungventum Comitissae. Juan de Vega spanyol orvos új szert ismer meg Peruban, a kínafa kérgét. Az indiánok ezzel a szerrel gyógyítják meg Limában a perui alkirály, Chincon grófjának váltólázban (malária) szenvedő feleségét. (A grófság nevéből származtatják a szer „kinin” elnevezését). A kínafa kérge, amely immáron „polvo de la condessa” (a grófné pora) néven válik ismertté, 1638 körül eljut Spanyolországba is. Hazájába visszatérve 1640-ben Vega kínafakérget is hoz magával, és fontonként kimérve adja el Seville-ban. A szert különösen a jezsuiták propagálják. 1649-ben Franciaországban, 1653-ban Belgiumban és 1655-ben Angliában is megismerik. A hírneves orvosok közül főként az angol Thomas Sydenham ajánlja 1668-ban a kínafa kérgét lázcsillapításra. A kinin fájdalomcsillapító, helyi érzéstelenítő, izomelernyesztő hatása van és izgatja a méh izomzatát. AZ ORVOSLÁS TÖRTÉNETE, i.m., 1993. 175.

¹⁰⁸ *Zeltl*: Zältlein, lat. Rotulae. lásd: Inv:5;20. Egyéb megnevezése: Trochiscis, Küchlein. A *Zältlein*-hoz a gyógyszereket porrá őrlik, majd a megfelelő folyadékban összekeverik és „tésztát” készítenek belőle. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 432.

¹⁰⁹ *Kreuter zum Schwamb*: ném. Kräuter, gyógynövények gümőkóros izületi gyulladásra.

¹¹⁰ *Gliedwasser*: végtagok gyógyítására szolgáló gyógyvíz.

¹¹¹ *Schlafsalbe*: alvást segítő kenőcs.

¹¹² Joachim Berger patikus számlájához csatolva.

¹¹³ *Elisabeth Bergerin*: Joseph Berger özvegye. Az adatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy Joachim Berger 1653. január 29. és február 8. között meghalt.

¹¹⁴ *Sacklein in Wein*: szó szerint zsákocská borban. A Säckleint (lat. Sacculus Medicamentosus) egyfajta borogatásként használták: a zsákocskába összevágott, száraz gyógynövényeket tettek, minden oldalát összevarták, majd vízben, ecetben, borban vagy más folyadékban kifőzték. Száraz vagy nedves borogatásként egyaránt alkalmazták. Különböző formáit alkalmazták: A fej (Haupt Säcklein) és a köldök (Nabel Säcklein) kerek, a gyomor (Magen Säcklein) hosszúka vagy háromszögű, a has (Bauch Säcklein) négyszögű vagy félhosszú, a végbélnyílás (After) köré tett hosszú formájú. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. Das LXXVIII. Capitel: Von den Säcklein. 386.

¹¹⁵ *Christier Röhr[e]*: ném. Klistier Rohre, klistély csövek.

¹¹⁶ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 13. 1653.

¹¹⁷ MNL OL Batthyány család miss. P 1314. No 40269. Doktor Rayger levele Batthyány Ádámhoz 1653. március 29. A levélhez mellékelve szintén megtalálható Rhödiger ugyanezen számlája. Ezen a számlán szerepel, hogy a patika Pozsonyban található.

¹¹⁸ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. 1-22. 1650-1666. é. No 14. 1654. január 24.

¹¹⁹ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 15. 1653-1654.

¹²⁰ *Tränkl fürs reissen*: ital szaggatásra.

¹²¹ *Mithridat*: mithridatium, lekvárféle gyógyszerkészítmény mérgezés ellen. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 481.

Mithridatészről, Pontus királyáról elnevezett „csodagyógyszer”. MINDEN DOKTORSÁGOT, i.m., 1983. 444.

¹²² *Popelium Salb[e]*: lat. Unguentum Populi, pópium, kenőcsfésülés kiütések és egyéb betegségek ellen. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 482. A nyárfa (Populus nigra) rügyeiből készített kenőcs. Kötésekhez alkalmazták, mint enyhítő szert.

¹²³ *Wundtrank fürs stechet*: szúrás elleni ital.

¹²⁴ *Purgier in sauerbrenn Pulver*: purgálószér.

¹²⁵ *Allabaster Salbe*: lat. Unguentum Alabastrinum, ném. Alabastersalbe, alabástrom kenőcs. Az alabástromnak három fajtáját ismerték: a fehér, fekete pöttyös és a fehér-vörös színűt. Az alabástromot etették, majd szurokkal vagy gyantával összekeverték, így kapták a kenőcsöt. Fejfájásra, lázra, hasmenésre alkalmazták, frissítette a fogínyt. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 515.

¹²⁶ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 16. 1651-1653.

¹²⁷ *Zurcky*: valószínűleg Zulfikár. Budai Zulfikár (1637-1651) TARKÓ, i.m., 2012. 114.

¹²⁸ *Mustapha*: Batthyány Ádám török rabjai között 1652-ben nyolc Musztafa is szerepel a pestin és a budain kívül: Kanisai Barbély Musztafa (1650-1658), Kanisai Musztafa (1650-1658), Kanizsai Musztafa, Hadzsi Haszan szolgája (1650-1652), Kanizsai Cszmadia Csonka Musztafa (1649-1656), Kanizsai Musztafa, borbély (1650-1657), Palotai/Dobricsani Musztafa (1650-1658), Pécsi Musztafa (1650-1658), Simontornyai Musztafa (1650-1658), Koppányi Musztafa (1649-1654). TARKÓ, i.m., 2012. 34-35., 42., 49., 53., 183.

¹²⁹ *Pesti Mustapha*: Pesti Musztafa szpáhi (1651-1658), 41.p. TARKÓ, i.m., 2012.

¹³⁰ *Budai Mustapha*: Budai Musztafa janicsár cselebi (1652-1658). TARKÓ, i.m., 2012. 45., 111.

¹³¹ *Geschwulst- und Kopfrauch[en]*: megdagadásra, duzzanatra és fejre használatos füst (valószínűleg földi füst, Lásd: előbb).

¹³² Valószínűleg Endrédi Musztafa aga, akit 1655-ig őriztek a szalónaki várban, majd Borostyánkőre vitték. TARKÓ, i.m., 2012. 18., 124.

¹³³ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 17. 1652.

¹³⁴ *Manna*: Manna canellata- Dél-Európában a mannaköris kérgéből nyert édes ízű, kristályos állományú anyag; gyomortisztító; májbetegség ellen. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 72. A 10 lat Mannát itt 58 krajcárnak számolta, a következő számlán (No 18.) viszont, amin összesítette a patikaszereket, 60 krajcárként tüntette fel. 1 lat = 6 kr. A terpinintért ennél a számlánál 10 krajcárt, a következőnél 9 krajcárt számolt fel.

¹³⁵ *font*: Font, libra, Pfund. Római és európai előzmény. 1404. Országos mérték: 0,39-0,61 kg. – Bánya, bécsi (32 bécsi lat; a 16. század végéig 0,55 kg, azután 0,56 kg), budai (32 helyi lat; 0,49 kg, a hódoltsági területeken 0,61 kg), debreceni, eperjesi, erdélyi (1690-ig 0,38 kg, azután 1721-ig 0,44 kg, azután 0,56 kg), horvát, kassai, kolozsvári, lengyel, lőcsei, magyar (8 ferton; 0,49 kg), pozsonyi (32 lat; 1854-ig 0,55 kg, azután 0,56 kg), soproni, szepesi, zágrábi. BOGDÁN, i.m. 115. Tehát 1 font=32 lat.

¹³⁶ Werner Ádám doktor levelei megtalálhatóak: MNL OL Batthyány család miss. P 1314. 52074-52094. Werner Ádám levelei Batthyány Ádámhoz. Ezt a számlát Formentini Aurórának küldte.

¹³⁷ *ein laugen Purgiertrank*: lúgos purgálóital.

¹³⁸ *Muscathblie*: ném. Muskatblüte, lat. Macis. A szerecsendió termése és külső héja közti része. Sajtolták, olaját szívproblémára, idegekre, szelek okozta bántalmakra alkalmazták. MATTHIOLUS, i.m., 1611. 98-99.

¹³⁹ *Reisbauchsalbe*: beazonosítatlan gyógyszerkészítmény.

¹⁴⁰ *Magen und Wündrieth mit Perl Zeltl Zucker*: valószínűleg gyomor-és sebre való sás-, káka- vagy más nádfélésegből készített cukrozott szer.

¹⁴¹ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 18. 1652-1653. Formentini Auróra Katalinnak küldte.

¹⁴² *Speickh*: ném. Speik, lat. Valeriana celtica, Spica celtica. Macskagyökér. Idegcsillapító, nyugtató és enyhe altató hatású teatermékek alkotórésze. A 10. században Galénusz doktor Marcus Aurelius gyomorbántalmait ezzel gyógyította. <http://www.speickwerk.com/the-speick-plant/> Letöltés ideje: 2013. június 25.

¹⁴³ *Herz Zimmet Wasser*: valószínűleg szívre való fahéjas víz.

¹⁴⁴ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 19. 1654. december 3.

¹⁴⁵ *Pomeranzen Öl*: ném. Pomeranzen Shalenöl, distilliertes P. Schalenöl, lat. Oleum Aurantiorum Corticum. Keserűnarancs olaja. A narancs héját desztillálták vizet tartalmazó olajban. Frissen egész fehér színe van, idővel besárgul. Kellemes narancsillata van és keserű íze. *Allgemeine Encyclopädie für Kaufleute und Fabrikanten so wie für Geschäftsleute überhaupt. Oder Vollständiges Wörterbuch des Handels, der Fabriken und Manufacturen, des Zollwesens, der Münz-, Maaß und Gewichtskunde, des Bank- und Wechselwesens, des Staatspapier – und Usanzenkunde, der Buchhaltung, des Handelsrechts, mit Einschluß der See – und des Wechselrechts, der Schifffahrt, des Fracht – und Assekuranzenwesens, der Handels-Geographie und Statistik, so wie der Waarenkunde und Technologie*. Lipcse, 1838. 3. kiadás. Kiadó: Otto Wigand. 644.

¹⁴⁶ *Weiß Agstein Öl*: fehér borostyánkő olaj.

¹⁴⁷ *Muscatnus Salbl[ein]*: szerecsendióból préselés útján nyert olajból készült kenőcs. Szerecsendió (*Myristica fragrans*) – a dél-indiai eredetű fűszernövény ízesítő, szélhajtó, kenőcsök anyaga. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 473.

¹⁴⁸ *Pix* : pix=szurok. MAGYARY-KOSSA, i.m. 258. *Schagtl*: Schachtel (doboz).

¹⁴⁹ MNL OL Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 Inventáriumok. 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 20. 1654. december 26.

¹⁵⁰ *Species pro Cucupha*: *Species cephalicae*, ném. *Species zum Mützlein*. Különböző gyógynövényeket porrá zúztak és bevarták egy „sipkácskába”. Idős emberek gyakran használták, hogy fejüket védjék a hideg káros hatásaitól. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 388.

¹⁵¹ *Antidot[um] contra Pestem*: pestis elleni ellenméreg.

¹⁵² *Rotulae Capitales et Cordiales*: szív-és főerősítő gyógyszerformula. *Rotulae*: a *trochitus* és *pastilla* nevű gyógykészítmények szinonímája, mely nevét a kerekded alaktól vette, mely formában készíteni szokták. 2 fajtája van: cukros és nyákos massa. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m. 4. kötet. 162-163. *Rotulae*: ném. *ein rundes Zältlein*. A megfelelő gyógyszerekből tevődött össze és cukorból, a megfelelő folyadékban feloldva és az adott formába összegyúrva. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 9.

¹⁵³ *Aqua Apoplectica*: gutaütés gyógyítására szolgáló víz. „Vannak a patikában igen erős vizek, melyeket tudós medicusok hagytnak és adtnak közönséges haszonra *aqua apoplectica titulusa* alatt, melyekkel gyakorta éljen, egy-egy kalánkával megiván belőlük.” PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 46.

¹⁵⁴ *Pulvis Nobilissimis Cordialis Alexiterius*: *Alexiterium*, ii. → *Alexipharmacum*, ci: „Terjék, minden méreg ellen való orvosság.” – „magyar alexipharmacum” – P.P.F. gúnyosan egyetemes hatású magyar csodaszernek nevezi a bort. PÁPAI PÁRIZ, i.m., 1984. 475.

¹⁵⁵ *Pomha Ambrae contra Pestem*: ném. *Bisamküchlein*. Pézsmát, ámbrát tartalmazó gyógyszerformula, mely szintén kerekded (*alma*) formájáról kapta nevét. VOLLSTÄNDIGE, i.m., 1693. 8. Az „*Apples of Amber*” illatos porokból és hozzáadott olajokból állt, amit viasszal, gummi arabicum nedvével labdává gyúrtak. Parfümként használták. Bartholomew Parr, M.D.: *London Medical Dictionary: Including, Under Distinct Heads, Every Branch of Medicine*. Philadelphia, 1819. 2. kötet. 210.

¹⁵⁶ *Species pro Decocto*: lat. *Decoctum*: főzet, növényi, ritkán más anyagnak vízzel vagy borral való főzése által készül. GYÓGYSZERÉSZETI LEXIKON, i.m., 2. kötet. 246.

**A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG
ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
PROGRAMJA**

(2015. augusztus 20. - 2016. augusztus 20.)

2015

Október 1.

A MOT tudományos ülése

Program:

Vértés László: Markusovszky Lajos 200 évvel ezelőtt született

Vértés László: Töltényi János, Kossuth Lajos honvédorvosa, Kaposvár első kórház-igazgatója.

Október 14.

A MOT, a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft, a Gödöllői Lokálpatrióta Klub és a Tormay Károly Egészségügyi Központ együttes tudományos ülése a Gödöllői Kastélyban

Program:

Réthelyi Miklós: A Semmelweis-émlékév

Katona Zsuzsa – Nyeste Péter: Az életmentő – Semmelweis Ignác igaz története (dokumentumfilm)

Filmvetítés a Gödöllői Királyi kastély helyreállításáról.

Október 22.

A MOT tudományos ülése

Program:

Debrődi Gábor: Őrangyalok két keréken. Tízéves a motoros mentés Magyarországon.

November 5.

A MOT ünnepi ülése

Program:

A Zsámboky-émlékére átadása. A kitüntetettek méltatása és előadásai

Rákóczi Katalin: Eredetiség, adaptáció, kompiláció Walter Hermann Ryff (Rivius) életművében

Jakó János: Bibliai motívumok magyar orvosi érmeken.

November 11.

A Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztálya Orvostörténeti Munkabizottsága, az MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottsága, annak Élettudománytörténeti Munkabizottsága, a Semmelweis Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem, a Magyar Természettudományi Társulat, a MOT, a Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat és a Magyar Orvosi Nyelv Folyóirat közös ünnepi konferenciája „Semmelweis és hatása” címmel.”

Program:

Forrai Judit: Semmelweis munkássága a mai minőségbiztosítás paraméterein keresztül

Balázs Péter: Jókör volt jó helyen Semmelweis?

Makovitzky József: Milyen szerepet játszottak Semmelweis Ignác Fülöp állatkísérletei a gyermekágyi láz kórokának feltárásában?

Kapronczay Károly: Semmelweis életművének magyar kutatói

Fazekas Tamás: Kiegészítő adatok a budapesti Semmelweis-szoborcsoport történetéhez: koszorúzás (1948) után áttelepítés (1949)

Bősze Péter: Semmelweis és a magyar orvosi nyelv

Feith Helga: Kórházi regulák a XIX. századi Magyarországon

Krász Lilla: A klinikai szülészet kezdetei. Göttingentől Pest-Budáig

Offner, Robert: A vérátömlesztés tudományos javallatának kezdetei és a XIX. századi szülészet

Antmann Katalin: A kézhigiéné tudománya

Kapronczay Katalin: Aki antiszeptikus módszere kidolgozásával megelőzte Listert: Enrico Bottini (1835-1903) olasz sebész

Gradwohl Edina: Az abortusz megítélése az antik világban

Király László: Perinatális mortalitás, veleszületett defektusok, vérrokonházasság, születésszabályozás az arab világban

Rigó János: Semmelweis és utódai az I. Sz. Szülészet Nőgyógyászati Klinikán

Gaál György: Semmelweis erdélyi tanítványai – Maizner János professzor

Felszeghy Sára: Semmelweis üzenete a mai magyar egészségügynek

November 12.

a MOT Népi Orvoslás Szakosztálya, a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya, a SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, a MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató csoport közös rendezvénye

Program:

Győry Hedvig: Az Ebers papyrusz receptjei és azok háttere

Mészáros Ágnes: Kovács Sándor, a sarkadi születésű kecskeméti füvesember

Papp Nóra: Gyógynövények szövettani és fitokémiai vizsgálata erdélyi népgyógyászati adatok alapján

Báti Anikó: A böjt és a diéta egykor és ma

Deáky Zita: A pinceműhelyek egészségügye a 20. század első felében

Iancu Laura: A bú, a bánat hatalma és ártalmai. A betegség és a hit határán

Szőke Anna: Régi gyógymódok Kishegyesen

Psenák Emese: Hagyományos orvosló gyakorlat egy felvidéki faluban

Kótyuk Erzsébet: Népi sebgyógyító praktikák

Vukov Anikó: Szempontok a kortárs népi gyógyászat kutatásához

November 25.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztálya tudományos ülése

Program:

Sallay Gergely: Első világháborús vöröskeresztes és katonai egészségügyi numizmatikai emlékek a Hadtörténeti Múzeumban

Süle Tamás: Hátori Artúr és kortárs pécsi professzorok érmeiken

2016

Január 21.

A MOT közgyűlése

Program:

Megnyitó, Főtitkári beszámoló, szakosztályi beszámolók, költségvetési beszámolók, a 2016-os program tervezete.

Február 11

Az MTA Orvostörténeti Munkabizottságának ülése

Program:

Beszámoló, tervek, az orvostörténelem jelen helyzetének megvitatása, egyéb kérdések.

Február 24.

A MOT, a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete, a MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottsága, Élettudomány-történeti Munkabizottsága, Orvostörténeti Munkabizottsága, a Magyar Természettudományi Társulat, a Fogászattörténeti Munkacsoport, a SOMKL közös emlék-ülése a SE Nagyváradi téri Elméleti Tömbjének 21. emeletén lévő Schultheisz Emil konferenciaterem névadó ünnepsége alkalmából.

Program:

Megemlékezéseket mondtak: *Birtalan Győző, Cseh Károly, Forgács Iván, Forrai Judit, Gazda István, Jávor András, Kapronczay Károly, Magyar László András, Réthelyi Miklós, Simon Tamás, Sótónyi Péter és Tardy János*

Február 25.

A MGYTT éves közgyűlése

Program:

Beszámoló a 2015-ös évről

A 2015-ös tevékenység értékelése

2016-os munkaterv megbeszélése

Egyéb ügyek

Március 17.

A MOT tudományos ülése

Program:

Vértés László: 130 éve született Bársony Tivadar, a kiváló röntgenológus

Vértés László: 100 éve halt meg Makara Lajos sebészprofesszor

Vértés László: 120 éve született Batizfalvy János szülész-nőgyógyász professzor

Március 24.

A MOT tudományos ülése

Program:

Debrődi Gábor: Kontinensről kontinensre. Kitekintés a mentők nemzetközi gyakorlatára

Április 27.

A MOT Numizmatikai Szakosztályának ülése.

Program:

Rayman János: Janus Pannonius érmeken

Straub Sándor: Az egri kórház és Markhot Ferenc

Nagy Anita: Az Oblidál Zoltán érem

Április 28.

A MOT ünnepi közgyűlése a MOT újjáalakulásának 50. évfordulója alkalmából

Program:

Kapronczay Károly főtitkár vázolja a MOT újjáalakulását követő 50 év történetét, Gazda István ismerteti a MOT történetét feldolgozó CD anyagát.

„A MOT tiszteletbeli tagja” cím adományozása következőknek: *Péter H. Mária, Hankiss János, Módos László, Monos Emil, Péter Mihály, Dörnyei Sándor, Gémesi György, Kiss László, Robert Offner*

A kitüntetések átadása és a kitüntetettek méltatása

Május 20.

A MOT, a MTA Orvostörténeti Bizottsága, a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft, a Gödöllői Lokálpatrióta Klub és a Tormay Károly Egészségügyi Központ együttes tudományos ülése a Gödöllői Kastélyban „A Nemzetközi Vöröskereszt szerepe a II. Világháború alatti menekültügyben” témában.

Program:

Réthelyi Miklós: Elnöki megnyitó

Gémesi György, Gödöllő város polgármesterének köszöntője

Gönczi Tibor, a Gödöllői Királyi Kastély ügyvezető igazgatójának köszöntője

Kapronczay Károly: A Nemzetközi Vöröskereszt a lengyel menekültekért

Erdős Kristóf: A Budavári Sziklakórház

Május 26.

A MOT tudományos ülése

Program:

Tóth Albert: Levelezésem Szent-Györgyi Alberttel

EGYÉB HÍREK**2015**

Október 2. és november 10. közt volt látható a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban Drozdik Orsolya „Medikai Vénusz” című installációja. A kiállítást Varga Benedek főigazgató nyitotta meg.

Október 16-án a veszprémi érseki palotában került sor a „Test és Lélek a Nagy háborúban” című tudományos konferenciára, amelyen társaságunkat Kapronczay Károly képviselte két előadással.

November 5-én a Kresz Géza mentőmúzeumban megnyílt „A Mentőpalota születése” című kiállítás. A kiállítást Gorove László, Debrődi Gábor és Burány Béla nyitotta meg.

November 11-én került sor az SE dísztermében a Semmelweis-Emlékérem átadására. Az emlékérmét ezúttal társaságunk elnöke, Réthelyi Miklós vehette át. A kitüntetett „A csodálatos Golgi-metszetektől a közösség szolgálatáig” címmel tartott előadást. Réthelyi Miklósnak szívből gratulálunk az emlékéremhez.

November 11-én az Orvostörténeti Könyvtár dísztermében került sor Johannes Honterus: „Rudimenta cosmographica” c. könyve négy nyelvű német-román közös kiadásának bemutatására. A kötetet a szerkesztő, Robert Offner és az egyik fordító, Magyar László András mutatta be.

November 18-án, Pozsonyban, a Zichy-palotában a Szlovákiai Írószervezetek Társasága (SZIA) ünnepsége keretében átadták a Turcel-díjat tagtársunknak, Kiss Lászlónak a kiváló felvidéki orvostörténésznek. Kiss Lászlónak szeretettel gratulálunk a díjhoz.

November 18-án az MTA székházában került sor a Semmelweis Ignác tiszteletére rendezett szimpóziumra. A szimpóziumon Társaságunkat Réthelyi Miklós, Romics Imre, Kapronczay Károly, Varga Benedek és Molnár László képviselte előadással.

November 19-én, az ORFI-Központ Konferenciatermében Farkas Károly emlékülést rendeztek. Az emlékülésen a MOT-ot Kapronczay Károly, Sótónyi Péter és Varga Benedek képviselte emlékelőadással.

November 25-én került sor Rab Irén „Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban – különös tekintettel a medicinára – emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében” című, orvostörténeti témájú doktori disszertációjának védésére. Gratulálunk Rab Irénnek a sikeres védéshez.

November 25-én került sor a Semmelweis Szalonban a Semmelweis-Emlékbizottság által a Semmelweis Ignác emlékeztetőre rendezett ünnepi megemlékezésre és könyvbemutatóra. Az ülést Szél Ágoston rektor nyitotta meg, a könyvbemutatót Papp János és Farkas László tartotta, a kiállítást pedig König Frigyes rector emeritus méltatta. Az ünnepélyt Réthelyi Miklós MOT elnök szavai zárták.

November 25. a székesfehérvári Szent István Múzeumban tartotta Szima Viktória „Véreskező orvostudomány” című orvostörténeti, ismeretterjesztő előadását.

November 26-án az MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportja előadássorozatot tartott eddigi munkásságának bemutatására. A főként Szabó Miklós, Tonk Sándor, Patyi Gábor, Varga Júlia és Szögi László által szerkesztett peregrináció-történeti kötetek az orvostörténészek számára nélkülözhetetlen források.

2016

Február 15-én a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár átvette a Prof. Dr. Berndorfer Alfréd, egykori kiváló sebész és orvostörténész orvostörténeti könyv-hagyatékából a könyvtárnak adományozott 489 kötetet. A különlegesen értékes köteteket tartalmazó adományt hálásan köszönjük Hajagosné Lassner Évának, Berndorfer professzor örökösének.

Február 19. és 21. között került sor, Bad Kissingenben az „Ausstrahlungen der Reformation nach Südosteuropa” című konferenciára, ahol számos erdélyi és magyar vonatkozású, orvostörténeti szempontból is érdekes előadás is elhangzott.

Március 8-án mutatta be az MTA konferencia-termében Vincze János „Orvos-akadémikusok I. 1827-1944” című kötetét.

Március 11-én az Arany Sas Patikamúzeumban a MGYT elnöksége megkoszorúzta az 1848/49-es forradalomban részt vett gyógyszerészek emléktábláját. A koszorúzáson Rádóczy, Kovács Zsuzsanna tartott előadást.

Április 4-én, a Török utcai könyvtárban, a honvédelmi miniszter védnökségével került sor a „Zsidók az 1. világháborúban” (Jews in WWI) című konferenciára. A MOT részéről a konferencián Kapronczay Károly tartott előadást a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról.

Május 11-én a Magyar Urbanisztikai Társaság konferenciatermében került sor a Vincze János professzor által szerkesztett Honti József-émlékkötet bemutatójára. A kötetben és a bemutatón egykori főtitkárunkra társaságunk tagjai közül Boga Bálint, Csoma Mária, Jakó János, Kovács Ágota, Kiss László, Monos Emil, Magyar László András, Szende Béla és Sótornyai Péter emlékeztek.

Május 12-én, a Semmelweis Orvostörténeti könyvtárban kerekasztal-beszélgetés során mutatták be a SOMKL új kiadványát a „Medicina illuminata” című szöveggyűjteményt. A beszélgetés résztvevői Boros Gábor, Kontler László, Krász Lilla, Magyar László András és Varga Benedek voltak.

Május 28-án a balatonalmádi Pannonia Könyvtárban ünnepélyes külsőségek közt emléksarok nyílt Vajkai Aurél az egykori kiváló néprajzkutató és orvostörténész emlékére. Vajkai Aurél lánya, Vajkai Zsófia ez év tavaszán édesapja orvostörténeti könyvhagyatékát nagylelkűen könyvtárunknak adományozta.

Május 30-án a Néprajzi intézet könyvtárában ünnepi ülést és könyvbemutatót tartottak tagtársunk és a SOMKL egykori dolgozója, a 60 éves Deáky Zita, a neves néprajzkutató és orvostörténész köszöntése alkalmából. A „Minden dolgok folytatása” című ünnepi tanulmánykötetet bemutatta Bodó Sándor és Smid Bernadett. Születésnapja alkalmából e kötet szerkesztői szeretettel gratulálnak Deáky Zitának.

Június 1-2. közt rendezték az MTA székházában a Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Osztályközi Bizottsága Élettudomány-történeti Munkabizottsága, a Magyar Természettudományi Társulata Herman Ottó Intézet és a MOT Fogászattörténeti Köre „Élet, Tudomány, Történelem” című közös konferenciáját. A konferencián társaságunkat Monos Emil, Kótyuk Erzsébet és Fazekas Tamás képviselte előadással.

Június 29-én Balog Zoltán, az Emberi Erőforrások minisztere a Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezte ki tagtársunkat, Varga Benedeket, a SOMKL eddigi főigazgatóját. Varga Benedek kinevezése után is, 2016. december 31-ig a SOMKL megbízott főigazgatója marad. Varga Benedeknek a szerkesztőség és a MOT nevében egyaránt gratulálunk az ország első múzeumának élére való kinevezéséhez.

Június 30. és Július 18. közt került sor a Kresz Géza Mentőmuzeum, a BM Katasztrófavédelmi Múzeuma és a Rendőrmúzeum közös, „A szekértől a kék lámpáig” című időszakos makett-kiállítására

Augusztus 17-18-án rendezte meg a Magyarok Világszövetsége és a Szent Rókus Kórház, a Magyarok IX. Világkongresszusa keretében az „In Vivo” orvosi konferenciát. A konferencián a MOT-ot Kótyuk Erzsébet képviselte „Ung megye közegészségügyének megteremtője Novák Endre (1849-1939) élete és munkássága” című előadásával.

XIII. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem Székesfehérvár, 2016. július 7-10.

A XIII. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem - a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság és a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeum munkatársainak szervezésében – Székesfehérváron került megrendezésre. „A gyógyszerészet és a hit” összefoglaló címmel foglalkoztak meg a szervezők a rendezvény alap gondolatát.

A tudományos programnak a Csók István Képtár adott otthont július 8-án, az előadásblokk végül is a „*Hit, ráció, gyógyszerek régen és ma*” címet kapta.

Régi hagyományként a Nyári Egyetem helyszínül szolgáló település vezetői, tisztségviselői nyitották meg a tudományos ülést. Ezúttal dr. *Cser-Palkovics András*, Székesfehérvár polgármestere, dr. *Kulcsár Mihály*, a Szent István Király Múzeum igazgatója és dr. *Schneider Attila*, az MGYK Fejér Megyei Szervezetének elnöke köszöntötte a rendezvény résztvevőit.

A programban jelzett előadásokat megelőzve mutatta be dr. Péter H. Mária marosvásárhelyi gyógyszerész-gyógyszerésztörténész pályatársa, a nagyváradi dr. Budaházy István új munkáját: Somogyi László nagyváradi zsidó gyógyszerész második világháború idejét felidéző emlékiratainak szerkesztett, bevezetővel ellátott közreadását. („*Időtlen időknél szegyenfoltja léssen.*” – *Somogyi László nagyváradi gyógyszerész emlékiratai*. Szerkesztette és a bevezetőt írta: dr. Budaházy István. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2016.)

A tudományos ülésen elhangzott előadások:

Gyarmathy-Bencze Boróka: Betegségtudat, gyógyítás, lelki gondozás a zsidókeresztyén hagyományokban és napjainkban; *Magyar László András*: A gyógyszerek hatásának bizonyítása a 18. század végéig; *Papp Nóra*: Hiedelmek az erdélyi népgyógyászatban régen és ma; *Dobson Szabolcs*: A gyógyszeripar felemelkedése, a szintetikus gyógyszerek dominanciájának kialakulása és a komplementer medicina létrejötte; *Botz Lajos*: A placebo története és szerepe a gyógyszerhatás-vizsgálatoktól az orvosi gyakorlatig; *Kiss Tivadar – Csupor Dezső*: A hit vámszedői – hamisítások, sarlatánságok Magyarországon.

A Nyári Egyetem – szintén hagyományos – elmaradhatatlan programpontja a vendéglátó város, illetve régió történelmi emlékeivel, természeti szépségeivel, tradícióival való ismerkedés, amelynek sarkalatos fejezete az orvos- és gyógyszerésztörténethez kapcsolódó nevezetességek megismerése. Székesfehérvár, Fejér megye gazdag az említett értékekben, látnivalókban: Székesfehérvár hangulatos belvárosa, a nagy királyaink korát felidéző romkert, a múzeumok, a szakma múltját őrző Fekete Sas Patikamúzeum. A régió büszkeségei: a Csák nemzetség és a Károlyi család történelmi jelenlétét idéző Fehérvárcsurgó, Csókakő, Gorsium/Tác római kori településének építészeti maradványai, régészeti feltárásai – valamennyi maradandó emlékekkel gazdagította a résztvevőket. A résztvevők nem mulaszthatták el Vértessacsán Kazay Endre hajdan élt neves gyógyszerész ma is működő patikájának, a kicsiny emlékszobának megtekintését sem.

A hivatalos programot egy fotókiállítás egészítette ki a Szent István Hitoktatási és Művelődési Házban: dr. Varsányi Katalin gyógyszerész, a MGYTT tagjának *Beragyogta a világot*. című, Árpád-házi Szent Erzsébet kegyhelyekről szóló kiállítása.

A Nyári Egyetem ezúttal is népes részvétellel zajlott, Erdély, a Felvidék és Délvidék egyaránt képviseltette magát a magyar tannyelvű egyetemek hallgatói, a szakmában tevékenykedő gyógyszerészek, gyógyszerésztörténészek és a szakma története iránt érdeklődők által. A résztvevők kívánsága és szavazatai alapján a 2017. évi Nyári Egyetem Egerben kerül megrendezésre.

Kapronczay Katalin

**A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL,
2015-BEN MEGJELENT ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNETI
TÉMÁJÚ KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA***

1. AMBRUS Tünde (szerk.): Egy emlékversenytörténete. 50 éves a Fiala Gyógyszerészek Rozsnyay Mátyás Előadóversenye. Bp., Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság, 2015. 120 p.
2. BALÁZS Károly: 33 Magyar orvosi exlibris. 33 Physicians Bookplates from Hungary. Bp.-Békéscsaba, Cellmed Invest Bt.-MMBKT, 2015. 80 p
3. BENEDEK István: Semmelweis betegségéről és a semmelweisi tanok időszerűségéről. Függelék : A szerző orvosi és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2015. 280 p.
4. CSERVÁK Csaba - HOPPÁL K. Bulcsú (szerk.): Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök. Bp., Nemzeti Közszerálati Egyetem-L'Harmattan, 2015 216 p.
5. CZEIZEL Endre: Tehetség/talentum - jó szerencse, semmi más? Bp., Galenus, 2015. 428 p.
6. DAHLKE, Ruediger: A betegség, mint szimbólum. Bp., Édesvíz, 2015. 580 p.
7. DOIDGE Norman: A változó agy. Elképesztő történetek az agykutatás élvonalából. Bp., Park, 2015. 400 p.
8. ERIUGENA, Johannes Scottus: A természetekről. (Periphyseon.) I. Bp., Szent István Társulat, 2015. 248 p.
9. GAWANDE, Atul: Mert egyszer meghalunk. Az orvostudomány, és ami a végén számít. Bp., Tericum, 2015. 312 p.
10. GAZDA István - PERJÁMOSI Sándor (összeáll.): Magyary-Kossa Gyula (1865-1944) életmű-bibliográfiája. Készült születése 150. évfordulója tiszteletére. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet - Szent István Egyetem Állatorvostudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum-Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2015. 86 p.
11. GÖMÖR Béla: Csak a derű! Történetek az orvoslás köréből. Bp., GMR, 2015. 72 p.
12. HONTERUS, Johannes: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542). Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Ausgabe. Hrsg. von Robert Offner, Harald Roth, Thomas Sindilariu, Ulrich A. Wien. Übers. von Lore Poelchau, Peter Pauly, Heinz Heltmann, Valeria Caliman, László András Magyar. Hermannstadt-Bonn, Schiller, 2015. 366 p., ill.
13. HUDI József (szerk.): Balatonfüredi panaszkönyv, 1836-1840. Balatonfüred, Balatonfüred Városáért Közalapítvány, 2015. 278 p., ill.
14. JUNG, C. G.: Az elmebetegségek pszichogenezise. Bp., Sclar, 2015. 304 p

* A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listáinkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

15. KAHLICHNÉ SIMON Márta: A védőnői hivatás története. Bp., Medicina, 2015. 216 p.
16. KAPRONCZAY Károly (szerk.): Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Orvostörténeti tanulmányok Bp, Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2015. 268 p.
17. KAPRONCZAY Károly (szerk.): Semmelweis. Az első Semmelweis-kutató, Beretzky Endre emlékére Semmelweis Ignác halálának 150. Évfordulóján. Bp., MTA Orvostörténeti Munkabizottsága-MTTI-Köbánya Önkormányzata, 2015. 160 p.
18. KASSAI Tibor: A Magyar Parazitológusok Társasága 50 éve (1964-2014). Szemelvények a társaság életéből. Bp., Magyar Parazitológusok Társasága, 2015. 152 p.
19. KÁROLY László (szerk., ford.): A Turkic Medical Treatise from Islamic Central Asia. A Critical Edition of a Seventeenth-Century Chagatay Work by Subhan Quli Khan. Leiden-Boston, Brill, 2015 X, 452 p.
20. KELEMEN András: A küzdés maga. Bp., 2015. 488 p
21. KISS Csaba M.: Czeizel Endre - két életem egy halálom. Orvoslásról, vádokról, szerelemről, halálról, életről. Bp., 21. Század Kiadó, 2015. 400 p.
22. KISS László: A jó palócok és tót atyafiak orvosai. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2015. 168 p.
23. KOYRÉ, Alexandre: Misztikusok, spiritualisták, alkimisták a német XVI. században. Bp., Napkút, 2015. 184 p
24. KÖLESÉRI Sámuel: Erdély aranybányászata. Auraria Romano-Dacica, Cibinii, 1717. (ford., bev., jegyz. Magyar László András) Kolozsvár-Szeged, Erdélyi Múzeum-Egyesület-Szegedi Tudományegyetem BTK, 2015. 190 p.
25. LÉNÁRT-CHENG Helga - VAJDOVICS Zsuzsa: Lénárd Sándor. Világok vándora. Bp., L'Harmattan, 2015. 180 p.
26. MAGYAR László András (vál., bev., jegyz., ford.): Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény. I. rész. 17. század. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2015. 176 p.
27. MELLES Márta (közread.): „Nagyjaink”. / „Our outstanding scientists. Országos Közegészségügyi Intézet (1927-1997), Országos Epidemiológiai Központ (1998-). Mikrobiológia - védőoltás - járványügy. Bp., OEK, 2015. 304 p.
28. MONOS Emil (szerk.): Semmelweis Ignác emlékeztetése - 150 évvel halála után. / In Memory of Ignatius Semmelweis - 150 Years after his Death. Bp., Semmelweis Kiadó, 2015. 296 p.
29. PEKAŘOVÁ, Katarína: Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch. Bratislava, Univerzitná knižnica, 2015. 180 p., ill.
30. SACKS, Oliver: A férfi, akik kalapnak nézte a feleségét és más történetek. Bp., Park, 2015. 336 p.
31. SASHALMI Endre: Az emberi testtől az óraműig. Az állam, metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300-1800. Pécs, Kronosz, 2015. 294 p
32. Semmelweis képzőművészeti pályázat, 2015. Katalógus. Bp., Semmelweis Kiadó, 2015. p.
33. SIMON-SZÉKELY Attila (szerk.): Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében. I. kötet. Világvallások lélekképzetei. Bp., KGRE-L'Harmattan, 2015. 544 p.

-
34. SÜLE Ferenc: Téboly, terápia, spiritualitás. Keresztény mélylélektan a lélekgyógyászatban. Bp., Kairosz, 2015. 194 p.
 35. SZABÓ Béla - SZILÁGYI Tibor (szerk.): A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerésképzés 70 éve. Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015. 284 p.
 36. SZALAY Gábor: Méliusz, a magyar Kálvin életműve. - Impressziók. H.n., Magánkiadás, 2015. 200 p.
 37. SZÁRAZ Miklós György: A bujaság története. Bp., Helikon, 2015. 192 p.
 38. SZÉKELY Ferenc: A kapától - a műtőasztalig. Bp., NDP, 2015. 316 p.
 39. TÓTH Eszter Zsófia (összeáll.): Antall József útja a miniszterelnökségig (1932-1989). Bp., Veritas-Magyar Napló, 2015. 132 p.
 40. VINCZE János (szerk.): Emlékezzünk orvosainkra. 22. Bp., NDP, 2015. 234 p.

KÖNYVSZEMLE

Benedek István: *Semmelweis betegségéről és a semmelweisi tanok időszerűségéről.* Készült a szerző születésének 100. és Semmelweis halálának 150. évfordulója tiszteletére. Függelék: A szerző orvosi és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája. Sajtó alá rendezte és a bibliográfiai fejezetet összeállította Gazda István. Budapest, MATI, 2015. 279 p.

A Magyar Tudománytörténeti Intézet gondozásában közreadott kötet nem csak „az anyák megmentőjének” de a közelmúlt egyik legaktívabb Semmelweis kutatójának, Benedek Istvánnak is emléket állít. Benedek István első Semmelweisszel kapcsolatos írása 1965-ben látott napvilágot, két évvel később került az olvasók kezébe a közel ötszáz oldal terjedelmű Semmelweis-monográfia, amely kétségtelenül új, modern kutatói szemlélet alapján közelítette meg Semmelweis életútját, a felfedezést, és tragikus halála körülményeit.

Jelen kötetben két nagy tematikai egységbe csoportosítva kerültek közlésre Benedek István írásai: Semmelweis időszerűsége – Semmelweis betegségéről és haláláról (Utóbbi fejezetben megtalálhatók Zoltán Imre és Antall József e témában megjelent közleményei, nyilatkozatai is, a nevezetes Silló-Seidl György által konstruált „Semmelweis halála” elmélet kapcsán). Olvashatunk a kötetben első közlésként megjelent Benedek írást is.

A kiadvány különösen értékes része – mint valamennyi MATI köteté – a bibliográfiai fejezet. Első része a kötetben idézett szakirodalmi források pontos jegyzéke, megjelenésük sorrendjében. Másodikként Benedek István orvosi és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája, szintén időrendi felsorolásban. Mostani ismereteink szerint ez Benedek eddigi legteljesebb életmű bibliográfiája.

Kapronczay Katalin

Károly, László: *A Turcic Medical Treatise from Islamic Central Asia: A Critical Edition of a Seventeenth-Century Chagatay Work by Subhān Qulī Khan.* Leiden-Boston, Brill, 2015. 452 p.

Subhān Qulī Khan 1624 körül született az orosz hódítás elől menekülő csagatáj asztrakhanidák híres dinasztiájának egyik utolsó leszármazottjaként. A család Transzoxiánában, Bokhara környékén telepedett le és fontos szerepet játszott az itteni (bokharai és balkhi) kánások történetében. Hősünk 1681-ben lépett a bokharai trónra, amelyen 1702-ben bekövetkezett haláláig sikerült nehezen ugyan, ám megmaradnia. Subhān Qulī nem volt különösebben sikeres uralkodó, ám kétség kívül művelt, kiváló ember volt, támogatta művészeteket és a tudományt. Különösen az orvostudomány érdekelte, orvosi könyvgyűjteményt, kórházat létesített, sőt ő maga is folytatott orvosi praxist. Mindemellett Niszáni álnéven verseket is írt. Subhānnak több orvosi műve is fennmaradt: perzsául egy gyógyszerkönyvet csagatájul pedig egy – a görög-arab nedvelméleltre épített - orvosi tanácsadót hagyott hátra. Ez utóbbi sokkal

rövidebb volt a gyógyszerkönyvnél, így több kéziratban is fennmaradt. E munka kiadására vállalkozott most a kitűnő magyar orientalista-turkológus Károly László, a mainzi egyetem fiatal professzora.

A kötet a türk orvostudomány rövid történetét, a szerzőt, a művet és a kéziratokat bemutató bevezetővel indul, majd a kiadás technikai-szerkesztési elveiről kapunk sok hasznos információt. Ezután a kiadott mű forrásairól, a háttérben álló nedvkórtani rendszerről és orvosi alapelméletekről olvashatunk. A tanulmány három fő forrásaként Károly a görög-római-arab orvostudományt, a moszlim vallásos gyógyítást és a türk népi gyógyászatot jelöli meg. Külön fejezet foglalkozik a traktátusban található gyógy-anyagokkal, gyógyszerkeverékekkel és a használt noszológiai terminológiával. A bevezetőt alapos bibliográfia zárja. A kötet tartalmazza az eredeti kéziratok egyeztetett kritikai kiadását, azaz latin betűs átírását, illetve sűrűn lábjegyzetelt, kitűnően olvasható és könnyen érthető angol fordítását. A kiadást a szöveg átírási szótára, és az eredeti kéziratok facsimiléi zárják.

A traktátus szövege több szempontból is rendkívül érdekes: a néprajz, az orvostörténet, az orientalisztika, a nyelvészet és a botanikatörténet kutatóinak egyaránt sok-sok remek adattal szolgál, a magyarázatokból pedig szinte mindig választ kaphatunk kérdéseinkre. A hihetetlen alaposítással és irigylésre méltó tudással, nyelv- és tárgyszeretel összeállított kötet a nagy hagyományú magyar orientalisztikának és turkológiának is dicsőségére válhat.

Magyar László András

Kiss László: *A jó palócok és tót atyafiak orvosai.* Budapest, MATI, 2015. 166 p.

A kötet szerzője a Felvidék orvostörténetének, tudománytörténetének értő és elkötelezett kutatója évtizedek óta. Különös érdeklődéssel tárja fel a történelmi Magyarország e régiójának szülőtteire vonatkozó adatokat, életútjukat, munkásságukat. Törekvése, hogy lehetőleg olyan személyeket mutasson be, akikről eddig keveset, vagy jószerivel semmit sem tudott a szakmatörténet, ezzel is bizonyítva, alátámasztva a Felvidék tudománytörténeti örökségének értékét. A biográfiák – bár hallatlan precizitással rögzítenek minden adatot -, nem maradnak az orvos-életrajzok „száraz”, lexikális keretei között. Kiss László a helytörténeti, kultúrtörténeti háttérrel is felvázolja, ezzel teszi teljessé a levéltári dokumentumokra, az adott orvos nehezen hozzáférhető írásaiból vett részletekre alapozott életrajzokat.

A kiadvány huszonöt orvos-életrajzot tartalmaz, az olvasó tájékozódását a csatolt névmutató segíti.

Kapronczay Katalin

Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. (Kölesériana 3.) Szerk.: Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András. Kolozsvár, EME, 2016. 251 p.

A 17-18. századi magyar peregrinusok tanulmányairól, az őket ért és munkásságuk további alakulását alapvetően meghatározó szellemi, filozófiai hatásokról – némi túlzással – könyvtárnyi irodalom szól. Egy-egy kiváló gondolkodó, kimagasló alkotó tudós életművé-

nek feldolgozása során mégis újra és újra indokolt az őt befolyásoló, szellemiségét alakító környezet, filozófiai áramlat bemutatása, mindennek tükröződése írásaiban.

Köleséri Sámuel gazdag életműve, nyomtatásban megjelent művei és az eddig kevésbé ismert disputációi, levelezése alkalmat ad erre a szellemi kalandozásra. A „Kölesériana” sorozat harmadik kötetének tanulmányai a korai felvilágosodás Svájcban és a Németalföldön lezajlott filozófiai, teológiai, természetfilozófiai vitáit követik nyomon, természetesen mind-
ezt Köleséri felfogásának alakulása szemszögéből. A kötet fő fejezetei:

- Vallásfilozófia a 17-18. század fordulóján (figyelemre méltó Keserű Gizella magyar szakirodalomban kevésbé említett németalföldi kollegiánsokkal foglalkozó tanulmánya)

- Köleséri művei és hátterük (fontos része a vallásfilozófiai disputációk és értekezések közreadása)

- Köleséri erdélyi környezete és tudományos kapcsolatai. Ez utolsó fejezet tanulmányai elsősorban Köleséri természettudományos kutatásait helyezik a középpontba: ásvány- és ősmaradvány gyűjteményét, és az azzal kapcsolatos kutatásait ((Kázmér Miklós tanulmánya), illetve Erdély egészségügyének 18. századi helyzetét tárják fel (Magyar László András).

A kiadvány tanulmányaihoz természetesen gazdag jegyzetapparátus csatlakozik, továbbá névmutatóval egészült ki.

Kapronczay Katalin

Köleséri Sámuel: *Erdély aranybányászata. Auraria Romano-Dacica. Cibini, 1717.* Ford., utószó, jegyz. Magyar László András. (Kölesériana 2.) Kolozsvár – Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája és az Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015. 178 p. 10 t.

Első ízben jelent meg magyar nyelven Köleséri Sámuel (1669-1731) *Auraria Romano-Dacica* című műve, amely 1717-es közreadásakor azon nyomban európai hírnevet szerzett írójának. Történt ez annak ellenére, hogy Köleséri a szerzői előszóban éppen azt fogalmazta meg, miszerint nem reméli munkája révén a Parnasszust meghódítani. A nagy figyelmet és sikert nyilvánvalóan a témának - az arany és minden ezzel kapcsolatba hozható kérdés – köszönhetette. Köleséri így foglalja össze a lényeget: „... sárban keresgéljük, sötétből hozzák a fényre, örök nedvgyülemből vonják elő, tűzzel főzik ki, vízzel tisztítják, sötét alakok kormos keze öltözteti szent küllemébe, szemet és szívet gyönyörködtető alakban adják ajándékba, végül szekrények mélyére és egyéb szent és eldugott zugokba rejtik.” E rövid mondat hátterét az aranybányászok kétkezi munkájától a tudományos elemzésen át az alkímisták elvont filozófiai elmélkedéséig, a gyógyításban való alkalmazástól a geológiai, kozmogóniai fejtegetésekig a kapcsolatrendszerek bonyolult hálózata alkotja.

Az aranybányászat történetéről, a bányában folyó munkáról, a bányászok betegségeiről, a pénzverésről, az állam és az uralkodó hatalmának szimbólumát jelentő aranypénzekről, az aranyművesek által készített művészi értéket képviselő érmekről és ennek kapcsán a szerző híres numizmatikai gyűjteményéről, az aranyérc geológiai ismertetéséről szóló fejezetek lebilincselőek. A szerző orvosi tanulmányai és tudása tükröződik az arany gyógyászati alkalmazását, hatását bemutató fejezetben.

Az „Auraria-t” három kötetesre tervezte Köleséri, de végül csak egy készült el. A tudós világ elismeréseként két külhoni társaság – a Leopoldina és a londoni Royal Society – tiszteleti tagjává választotta a szerzőt.

Köleséri Sámuel korának jellegzetes tudós típusa, sokirányú érdeklődésű, nagy tudású, változatos, kalandos életútja legalább annyira lebilincselő, mint írásművei.

A „Kölesériana” sorozat második köteteként megjelent mű egy összeforrott munkaközösségnek köszönhető: a Szegedi Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum Egylet szervező munkájának. Mindenekelőtt azonban a fordító, Magyar László András nevét kell említeni, aki a mai olvasó számára is élvezetes stílusban fordította le a három évszázada megjelent munkát, magyarázó jegyzetekkel látta el és utószavában megismertetett Köleséri kalandos életével, tudományos pályafutása fontos állomásaival. A kötet hasznos kiegészítői: a szerzőre vonatkozó fontos irodalom jegyzéke, a személynév-, és földrajzi nevek mutatója.

Kapronczay Katalin

Medicina illuminata – felvilágosodáskori orvostörténeti szöveggyűjtemény. I. rész. 17. század. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Magyar László András. A szövegeket fordították: Dienes Valéria, Gulyás Péter, Illyés Gyula, Magyar László András, Szakács Evelyn, Vámosi Pál. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2015. 175 p. illusztrált.

A medicina újkori történetének, a minden szempontból nagy megújulást hozó mozgalmas, gyümölcsöző időszaka a felvilágosodás korszaka: a 17. és 18. század. Immanuel Kant sokat idézett szavai világítanak rá legjobban a történésekre: „Sapere aude! – Merj gondolkodni! Ez a felvilágosodás jelmondata”, természetesen ez jellemzi az orvostudomány irányváltását is.

A ráció és az empiria – alapvetően ellentétes – eszközrendszere egyensúlyának megteremtésére való törekvés határozta meg a természettudományos és orvosi gondolkodást. A nagy felfedezésekkel egy időben, sőt nem egyszer azokat megelőzve alakul az orvostudomány, amely lényeges eltéréseket mutat a reneszánsz ókori tudománnyal kapcsolatos szinte makacs, ragaszkodásával szemben. Az ókor tudományos örökségének feldolgozása három szakaszban történt, ennek harmadik, záró akkordja a 17. század, amikor az ókori mesterek munkái értéküket veszítve a történeti művek archivumába kerültek, átadva helyüket az új szemléletű tudománynak.

A *Medicina illuminata...* című szöveggyűjtemény első részével a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár, Magyar László András értő munkája eredményeként folytatta az orvoslás történetének korabeli forrásszövegek segítségével való bemutatását. A kötet nagy tematikai egységei: Tudomány - Orvosi gyakorlat - Közegészségügy, életmód, szex – *Materia medica*, - amelyek keretében a korszak legjelesebb tudósainak írásaiból válogatott a szerkesztő.

A kiadványt összesített névmutató zárja. A korabeli kiadványokból válogatott illusztrációk gazdagítják a tartalmat.

Kapronczay Katalin

Nemes Csaba: *A medicina kultúrtörténete. Az egyetemes és hazai orvostörténelem alapvonalai – orvostörténeti kézikönyv – kísérő füzet.* I. Digitális melléklettel ellátott kiadás. Hatvan, Szerző, 2009. 131 p., + CD

Furcsának tűnik talán, hogy hét esztendeje megjelent könyvről írunk itt. Ám egyszerű a magyarázat: erről a kötetről eddig az Orvosi Hetilapon kívül senki nem közölt még ismeretést. Ezt a mulasztásunkat igyekszem pótolni a következőkben. A hatalmas mű részletes kritikájára itt nem vállalkozhatom, csupán a figyelmet szeretném felhívni erre a méltatlanul elfeledett vagy semmibe vett jelentős tudományos teljesítményre.

A medicina világtörténetét Le Clerc 17. század végi, első próbálkozása óta több százan, talán ezren is megírták, vagy meg próbálták írni, még Magyarországon is legalább tucatnyi-an kísérleteztek evvel. Az első efféle hazai próbálkozás Fekete Lajosé volt, aki 1864-ben, Pesten adta ki „A gyógytan története” című, 247 oldalas munkáját. Időrendben utána következett Mayer Ferenc Kolos 1927-es színvonalas ismeretterjesztő könyve, majd Hints Elek 1939-es, mára némileg elavult ókori és középkori orvostörténete (további részei sajnos nem jelentek meg). Ugyanekkor adták ki magyar nyelven a lengyel Szumowski Ulászló: „Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból” című ismeretterjesztő szándékú áttekintésének Herczeg Árpád által bővített fordítását. Meg kell említenünk a tragikus sorsú Pólya Jenő remek és terjedelmes könyvét „Az orvostudomány regényé”-t (1941), amely ugyan nem tudományos igényű áttekintés, ám kétség kívül színvonalas, hatásos és kitűnő munka. Természetesen 1949 után a marxista orvostörténészek is megírták a maguk ideologikus összefoglalásait. Ezek közé tartozik „Az egészségügy fejlődése és története” című két részes 1951-es, szerző megjelölése nélkül kiadott „krátkij kurz” típusú tankönyv, Hahn Géza 1958-as orvostörténete és Székely Sándor 1960-as már sokkal színvonalasabb monográfiája. Az egyetemi oktatást szolgálta a Schultheisz Emil és Birtalan Győző által írt 1979-es és 1986-os két a maga nemében kitűnő, bár kényszerűségből sokat egyszerűsítő orvostörténet-tankönyv. Birtalan Győző nagy sikerű „Óriáslépések az orvostudományban” című nagy sikerű ismeretterjesztő könyve 1989-ben jelent meg. Új szemléletű, átfogó orvostörténetet adott ki Benedek István „Hügeia” címen, s valójában ezt egészítette ki Birtalan Győzőnek ki tudja miért, csupán az Orvostörténeti Közlemények Supplementumaként kiadott, „Európai orvoslás az újkorban” című kitűnő összefoglalása. (Magam egyébként eddig ezt tartom a legjobb magyar orvostörténeti összefoglalásnak). Ezek után már csak két külföldi általános – és népszerűsítő típusú – orvostörténet jelent meg hazánkban a Heinz Schott által főszerkesztett és magyar orvostörténészek által is kiegészített, gazdagon illusztrált „A medicina krónikája” (1994), majd 1993-ban Nancy Duin és Jenny Sutcliffe szórakoztató és szép ismeretterjesztő könyve „Az orvoslás története az ősidőktől 2020-ig”.

Azt mondhatjuk tehát, hogy magyar szerzőtől, magyarul egészen 2008.-ig nem jelent meg igazán tudományos igényű és teljességre törekvő egyetemes orvostörténet. Ekkor adta ki Nemes Csaba Debrecenben „Orvostörténelem. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásaival” című – egyetemi tankönyvnek szánt - könyvét. Ez a könyv viszonylag nagy terjedelme ellenére is azonban csak rövidített változata volt annak a hatalmas eredeti szövegnek, amelyet Nemes Csaba Németországban, orvosi, aneszteziológusi tevékenysége mellett évtizedes munkával megalkotott. Ez az eredeti mű 1450 oldalnyi törzsszöveget, 280 oldalas bibliográfiát 3000 lábjegyzetet, több mint 300 illusztrációt és száz

táblázatot tartalmazott. Ennek a hatalmas műnek a kiadására azonban hazánkban – szegyen-szemre - senki nem áldozott pénzt, senki nem vállalkozott soha.

Ezt a hiányt igyekezett pótolni Nemes professzor, mikor hatalmas tudományos teljesítményét jelentős anyagi áldozattal is tetézve, 2009-ben saját költségén kiadta jelen kötetét. Ez a kötet – már ami a nyomtatott részét illeti – valójában csak afféle tartalomjegyzéke és demója, mutatóvázpéldánya a mellékelt CD-nek, amely viszont a teljes eredeti munkát tartalmazza. A nyomtatott szöveg a szerző bevezetője után a teljes mű tartalomjegyzékét olvashatjuk, majd a közölt táblák, illusztrációk és az említett tárgyak mutatóját találjuk. Ezután egyfajta ízelítőt, szövegválogatást kapunk a teljes műből, amelyben a szerző a legfontosabbnak tartott tényekre, és eseménysorokra hívja föl figyelmünket. A CD az eredeti munka teljes, 10 fejezetre osztott – a nemrég elhunyt Józsa László által lektorált és javított - szövegét, a névmutatót tartalmazza és egy szemelvényekből álló fájlt is magába foglal.

Nemes professzor elképesztő mennyiségű modern és régebbi szakirodalmat dolgozott föl ebben a kötetében. Láthatóan extenzív teljességre törekedett, ami a szöveget néha – a rengeteg, kétség kívül szükséges, név és fogalom miatt – nehezen olvashatóvá, pontosabban nehezen követhetővé teszi. Bár itt-ott a nevek helyesírása sem következetes, és bizony néha ellentmondások vagy vitatható kijelentések is találhatók a szövegben, ez a könyv és ez a hihetetlen teljesítmény mégis sokkal, de sokkal több figyelmet és elismerést követelt volna annál, mint amit a magyar orvos- és orvostörténész-társadalomtól kapott. Az pedig, hogy Nemes professzor teljes művének – esetleg javított és újból lektorált – kiadását a stadionokat építő, áltudományos intézményeket fenntartó és fölösleges disz-kiadványokra évente százmilliókat költő Magyarországon senki nem támogatja, mélységes szegénnyel tölthet el bennünket.

Magyar László András

Semmelweis. Összeállította: Kapronczay Károly. Budapest, MTA Orvostörténeti Munkabizottsága, MATI, Kőbányai Önkormányzat, 2015. 160 p.

A Semmelweis-évforduló kapcsán – ennyi idő múltával is – felbukkannak a nagy tudós életének kevésbé ismert epizódjai, a felfedezéssel, a tanok elfogadásával, utóéletével kapcsolatos adatok. Nem érdektelen, hogy egyéniségének, szellemiségének alakulását milyen módon befolyásolta a családi háttér, a tanulmányok. Az összeállítás érdekes körképet alkot a kortársi megemlékezésekről, a semmelweisi tanok hazai és külföldi utóéletéről, Semmelweis felfedezésének valós megítéléséről, a „Semmelweis tisztelet” hazai és nemzetközi alakulásáról. A kötet emléket állít az egyik korai, eddig többé-kevésbé ismeretlen Semmelweis-kutatónak, Beretzky Endrének (1842-1921), aki emellett szülész-nőgyógyászként, közegészségügyi szervezőként egyaránt elismert szakember volt.

Kapronczay Katalin

Semmelweis Ignác emlékezetére. In memory of Ignatius Semmelweis – 150 évvel halála után – 150 years after his death. Főszerk. Monos Emil. Bp. Semmelweis Kiadó, 2015. 296 p., ill.

2015 többszörösen fontos és kiemelkedő esztendő Semmelweis Ignác (1818-1865) személyét, munkásságát, korszakalkotó felismerésének méltatását illetően, hiszen a Magyar UNESCO Bizottság javaslatára, az UNESCO Általános Konferenciája halálának 150. évfordulóját felvette a megemlékezésre érdemesnek talált események közé. A nemzetközi szervezet határozata még tágabb körben irányította rá a figyelmet Semmelweis tevékenységére, a személyével és munkásságával kapcsolatos – ennyi év távlatában is meglévő – téves nézetekre, homályos részletekre, és lehetőséget adott az életmű egészének valós értékelésére, a méltóságteljes ünneplésre. A Semmelweis–emlékév alkalmával számtalan tudományos ülés, konferencia került megrendezésre, színvonalas kiadványok jelentek meg, a megemlékezések szervezésében természetesen élen járt a nevével viselő két intézmény – a Semmelweis Egyetem és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár -, továbbá a Semmelweis–év Emlékbizottsága. Az Emlékbizottság tanulmánykötettel kívánta az eseményeket gazdagítani, a kötet szerzőiként az egyetem notabilitásait, Semmelweis életművének hazai és külföldi kutatóit nyerve meg.

A kétnyelvű kiadvány húsz rövidebb-hosszabb terjedelmű írást tartalmaz, valamennyit teljes terjedelmében magyar és angol nyelven.

A kötet szerzői (a kötet fejezeteinek sorrendjében): Szél Ágoston, Réthelyi Miklós, Varga Benedek, Molnár László, Hüttl Tivadar, Hüttl Kálmán, Czeizel Endre, Rigó János, Papp Zoltán, Rosivall László, Kiss László, Kapronczay Katalin, Kapronczay Károly, Ács Nándor, Romics Imre, Thomas Kenner, Constance Putnam, Osmo Hanninen, Ilkka Alitalo, Monos Emil, Osmo Hanninen,

A kiadvány nem csupán tartalmilag, de esztétikailag is méltó az ünnepi alkalomhoz. Külön említést érdemel a rendkívül gazdag illusztrációs anyag, a számos ritkán, vagy egyáltalán nem publikált fotó közreadása.

Kapronczay Katalin

Turda, Marius (ed.): *The History of East-Central European Eugenics, 1900-1945. Sources and Commentaries.* London-New Delhi-New York-Sydney, Bloomsbury Academic, 2015. 630 p.

Marius Turda nevét lapunk olvasói már jól ismerhetik, hiszen rovatunkban már két kötetét is ismertettük (Turda, M. – Weindling, P.: *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940.* Ceu-Press, 2006.; Turda, M.: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary.* Palgrave Macmillan, 2014). A 19. század 80-as éveitől - evolucionista-biológista hatásra, eredetileg a politikai baloldalon és elsősorban orvosi körökben – kibontakozó eugenikus mozgalom, különösen Közép-Kelet Európában, óriási hatással volt nem csupán a politikai mozgalmakra, hanem az orvosok és közegészségügyének gondolkodására is. A hazai eugenikus mozgalom szószólói közt ezért találkozhatunk

oly neves orvosokkal, mint Madzsar József, Apáthy István vagy Liebermann Leó. Az eugenikus mozgalom az I. Világháború után azonban váratlanul és sokkoló módon jobbra tolódott, összefonódott a nacionalista, sőt fajvédő-fasisztoid törekvésekkel, s végül szörnyű szélsőségekbe, genocidiumba torkollott. Bár ez a folyamat minden közép-kelet-európai országban többé-kevésbé azonos forgatókönyv szerint játszódott le, a különbségek megdöbbentők, hiszen a biológiának nem volt talán soha olyan irányzata, amelynek fejlődését és kalandjait a történelmi és társadalmi körülmények ennyire befolyásolták volna. Lengyelországban például az eugenikus mozgalomhoz – más-más céllal ugyan – de szélsőbal, szélsőjobb, sőt vallásos vagy éppen cionista gondolkodók egyaránt csatlakoztak.

Turda jelen gyűjteményes kötete ezt a sokszínűséget próbálja bemutatni és bizonyítani számunkra, mégpedig igen didaktikus és okos módszerrel. Az egyes országok eugenika-történetének rövid, lényegre törő, mégis finom rajza után az adott ország legfontosabb eugenikai szövegeiből olvashatunk idézeteket, színvonalas fordításokban, amelyeket az eredeti nyelvű szöveg kulcsszavainak szómagyarázatai, a más nemzetiségű olvasót tájékoztató jegyzetek, majd remek, válogatott bibliográfia egészítenek ki. A magyar fejezet egészen kitűnő bevezetője után például Madzsar Józseftől, Apáthy Istvántól, Hoffmann Gézától, Méhely Lajostól, Benedek Lászlótól és Tóth Tihamértól olvashatunk szövegeket (Bosnyák Zoltán szerencsénkre kimaradt): márpedig ennél sokszínűbb névsort (és sors-sort) tréfából is nehezen lehetett volna összeállítani.

Turda könyve lenyűgözően érdekes, sokszor egészen elképesztő tények olvashatók benne. Szövegválogatásai természetesen önkényesek, ami minden hasonló gyűjtemény elkerülhetetlen hibája, ám, mindenesetre igen változatosak és kétségtelenül sine ira et studio végzett, körültekintő és átgondolt szerkesztői munkáról árulkodnak. A kötet olvastán sok mindenre rádöbben az ember, leginkább pedig arra, milyen keveset tud a szomszéd népek történelméről, kultúrájáról, és sajnos még a saját népe valódi történelméről is. A könyv forgatását tehát minden angolul tudó, a múlt iránt érdeklődő és a jelent megérteni kívánó honfitársamnak melegen ajánlom.

Magyar László András

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőbb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat CD-n vagy e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában is átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnévének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat CD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva visszaküldeni.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenet@t-online.hu Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail or in CD, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent on CD provided with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, Orvostortenet@t-online.hu.

